9 789958 626135

Behija Zlatar

GAZI HUSREV-BEG

Behija Zlatar

GAZI HUSREV-BEG

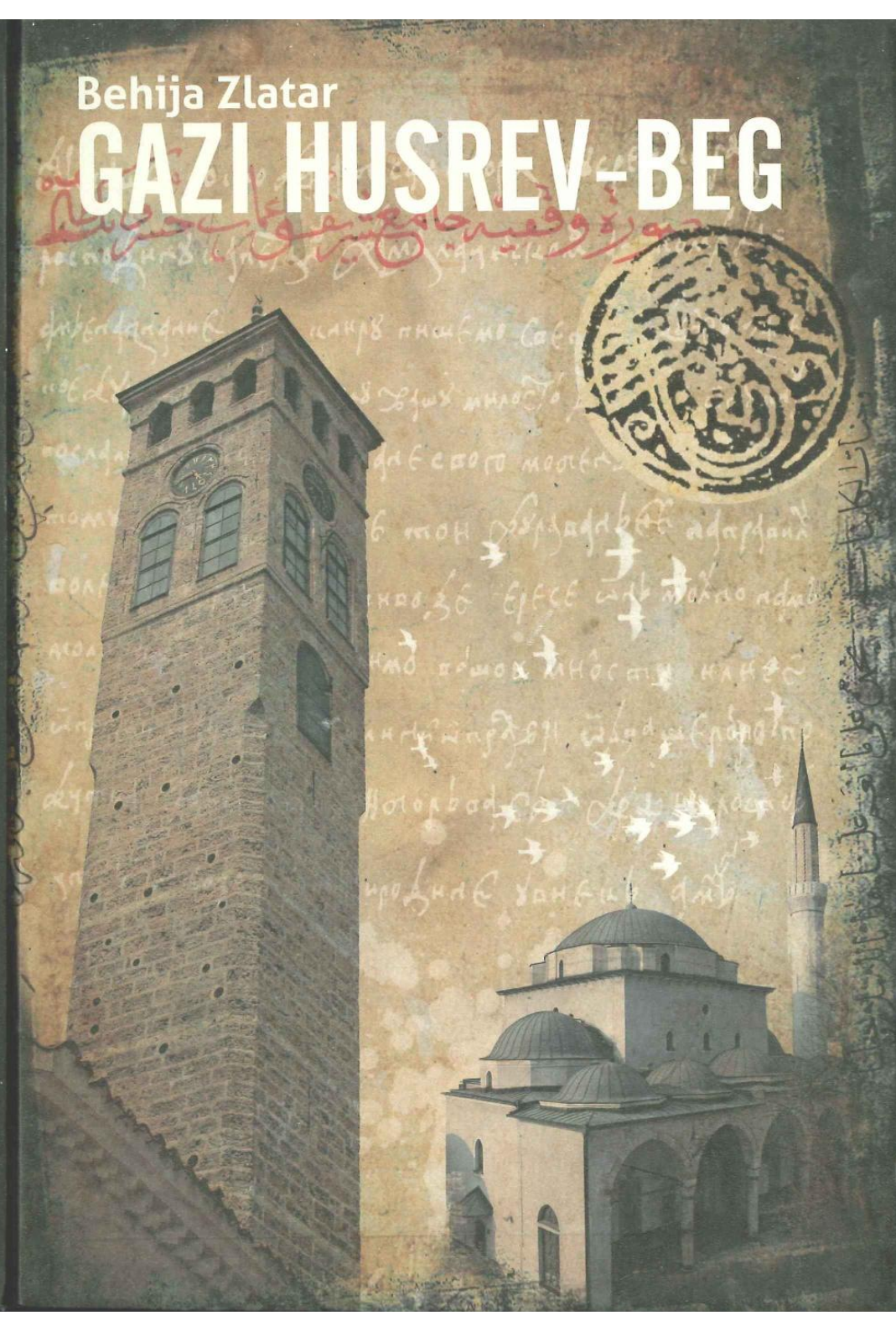

Izdavač:
Orijentalni institut u Sarajevu
Zmaja od Bosne 8b, Kampus Univerziteta u Sarajevu
71 000 Sarajevo, BiH, email: ois@bih.net.ba

Glavna i odgovorna urednica:
Lejla Gazić

Recenzenti:
Fehim Nametak
Enes Pelidija

Tehnički urednik:
Muamer Hodžić

Dizajn i prijelom:
Mahir Sokolija

Štampa:
BEMUST – Sarajevo

Izdanje ove knjige pomogli su
Ministarstvo civilnih poslova Bosne i Hercegovine
Ministarstvo obrazovanja i nauke Kantona Sarajevo

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

930.85(497.6)"14/15":929 Gazi Husrev-beg
72.033.39:061.27](497.6Sarajevo)"14/15"

ZLATAR, Behija
Gazi Husrev-beg / Behija Zlatar. – Sarajevo : Orijentalni institut, 2010. – 236, [8] str. s tablama : ilustr. ; 24 cm. – (Posebna izdanja / Orijentalni institut Sarajevo ; 32)

Bibliografija: str. 207-218 ; bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-626-13-5
COBISS.BH-ID 18275846

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU

POSEBNA IZDANJA XXXII

BEHIJA ZLATAR

GAZI HUSREV-BEG

Sarajevo, 2010.

Sadržaj

Uvod ... 7
Gazi Husrev-beg (Od Sereza do Sarajeva) ... 11
Gazi Husrev-begov vakuf ... 67
Službenici u Gazi Husrev-begovom vakufu ... 109
Službenici u džamiji ... 112
Službenici u medresi i mektebu ... 114
Službenici u hanikahu i imaretu ... 115
Ostali službenici ... 116
Vakuf Gazi Husrev-begove žene Šahdidar ... 118
Gazi Husrev-begov kompleks građevina ... 119
Džamija ... 121
Medresa i biblioteka ... 126
Hanikah ... 129
Bezistan i Tašlihan ... 130
Imaret i musafirhana ... 132
Hamam ... 133
Sahat-kula i muvekkithana ... 134
Hanovi ... 135
Vodovod ... 135
Hasovi Gazi Husrev-bega ... 137
Hasovi u popisu iz 1528-30. ... 139
Hasovi u popisu iz 1540. ... 142
Gazi Husrev-begov dvor i svita ... 147
Sarajevo u vrijeme Gazi Husrev-bega ... 161
Rezime ... 195
Summary ... 201
Izvori i literatura ... 207
Indeks geografskih naziva ... 219
Indeks ličnih imena ... 231

Uvod

Izučavanje biografija poznatih ličnosti koje su svojim životom i djelom obilježile vrijeme u kojem su živjele i stvarale je veoma značajno za historiografiju. Jedna od takvih ličnosti, koja je svojom ulogom u upravljanju važnim sandžacima (Smederevo, Bosna) u pograničnim dijelovima Osmanskog carstva, te u brojnim vojnim akcijama, utjecala na historijske tokove u Bosni i širem regionu jugoistočne Evrope toga vremena, kao i na urbani razvoj Sarajeva, svakako je dugogodišnji bosanski namjesnik, vojskovođa i vakif Gazi Husrev-beg. Iako spada među najistaknutije ličnosti historije Bosne u XVI stoljeću, ličnost koja se i danas u Sarajevu spominje sa pijetetom, o njegovom životu i djelu postoje tek četiri manje monografije i jedna spomenica.[1] Međutim, s obzirom na to da je Gazi Husrev-beg sve do danas ostao veoma poznata i omiljena ličnost u narodu, posebno u Sarajevu gdje je uglavnom i podigao svoje zadužbine, postao je i predmetom književnih radova.[2] Na njega je sačuvano sjećanje u pjesmi *Gazi Husrev-beg vodi svatove u Stambol*, koja je nastala najvjerovatnije krajem XVII ili početkom XVIII stoljeća.[3]

---

[1] Ćiro Truhelka, *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo 1912. (dalje: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*); Mirza Safvet, *Gazi Husrev beg (u spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu)*, Sarajevo 1907.; Mehmed Spaho, *Gazi Husrev-beg: slika iz bosanske prošlosti*, Sarajevo 1907.; Hamdija Kreševljaković, *Gazi Husrevbeg*, Sarajevo 1930.; *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice* (dalje: *Spomenica*), Sarajevo 1932.

[2] "Pohvalnica Gazi Husrev-begu", preveo i prepjevao Esad Duraković, u: Mehmed Handžić, *Izabrana djela*, knj. I, Sarajevo 1999., str. 767-769; Rešad Kadić, *Gazi Husrevbeg, poema*, Sarajevo 1966.; Hazim Akmadžić, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo 2005.

[3] *Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888-1889. Izbor i predgovor Đenana Buturović, Sarajevo 2001., str. XX-XXI; Alija Nametak, "Gazi Husrev-beg u narodnoj tradiciji", *Spomenica*, str. 22-27.

Postoji i nekoliko legendi vezanih za Gazi Husrev-bega, od kojih neke potvrđuju historijski izvori, dok druge pak ne odgovaraju historijskim činjenicama, kao npr. ona o gradnji Careve džamije čija izgradnja se njemu pripisuje, legenda o mjestu i datumu njegove smrti itd.[4]

Naravno da o Gazi Husrev-begu i njegovom bogatom vakufu postoji brojna literatura, ali kada se ta literatura, kao i objavljeni izvori, uporedi sa dostupnom arhivskom građom pohranjenom u arhivima Sarajeva, Istanbula, Ankare, Dubrovnika, jasno je da se biografija i djelo ovog velikana naše prošlosti mogu detaljnije obraditi. U postojećoj literaturi još uvijek nisu dovoljno korišteni ni osmanski ni zapadni izvori. Kada su u pitanju osmanski izvori, to su u prvom redu tapu tahrir defteri koji pružaju veoma značajne podatke, posebno kada se radi o urbanom razvitku gradova, pitanju porijekla i strukture stanovništva, izučavanju vakufa i vakufskih objekata, zatim vakufname, muhimme defteri, sidžili itd. Što se tiče izvora zapadne provenijencije, tu je u prvom redu Državni arhiv u Dubrovniku u kojem se nalaze brojni dokumenti koji se odnose na Gazi Husrev-bega, posebno kada su u pitanju posjete dubrovačkih poslanika koje je upućivala dubrovačka vlada bosanskim namjesnicima u Sarajevo. Isto tako, i dubrovački majstori su učestvovali u izgradnji nekih Gazi Husrev-begovih objekata, što također bilježe izvori koji se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku.

Ovaj rad je pokušaj da se na osnovu postojeće literature i bogate arhivske historijske građe napiše biografija Gazi Husrev-bega, ličnosti koja je svojim djelima obilježila vrijeme u kojem je živjela. Mada su, kako je već navedeno, objavljeni brojni radovi o Gazi Husrev-begu, još uvijek nema monografije u kojoj su dovoljno korišteni i neobjavljeni i objavljeni izvori, kao i relevantna literatura.

U XVI stoljeću kada je Osmansko carstvo, u čijim okvirima je bila i Bosna, dostiglo kulminaciju u svome razvoju, značajan broj funkcionera ovog Carstva bio je porijeklom sa Balkana. Jedan od takvih, koji je rođen na Balkanu, tačnije u Serezu (današnja Grčka), a čiji otac je iz Hercegovine, bio je Gazi Husrev-beg. U vrijeme kada se on pojavio na historijskoj sceni, na prijestolju u Carigradu bio je njegov djed sultan Bajezid II (1481-1512), zatim njegov daidža sultan Selim I (1512-1521), a potom sultan Sulejman Kanuni (1520-1566), također blizak rođak Gazi Husrev-begov. Od 1506. godine kada je postavljen za carskog kapidžibašu, pa do smrti 18. juna 1541. godine, stalno je bio na odgovornim funkcijama. Dva puta je bio na položaju smederevskog, a tri puta na položaju bosanskog sandžakbega. Pored odgovorne funkcije državnika, upravnika ova dva važna pogranična sandžaka, učestvovao je i u brojnim

[4] Esma Smailbegović, *Priče o Sarajevu*, Sarajevo 1991.

pohodima, posebno u vojnama koje je poduzimao najpoznatiji sultan Osmanskog carstva Sulejman, počev od pohoda na Beograd 1521. godine, bitke na Mohaču 1526. godine, pa do dolaska pod Beč 1529. godine. Sa svojom vojskom osvojio je brojne gradove u zapadnom dijelu Osmanskog carstva.

Gazi Husrev-begova uloga kao državnika i vojskovođe bila je velika, ali za nas je daleko značajniji njegov doprinos urbanom razvoju Sarajeva. Njegov kompleks građevina podignutih u prvoj polovini XVI stoljeća i danas svjedoče o planskoj izgradnji kojoj je bio cilj da ovaj grad bude ne samo administrativni, nego i kulturni, prosvjetni, ekonomski i sufijski centar Bosne.

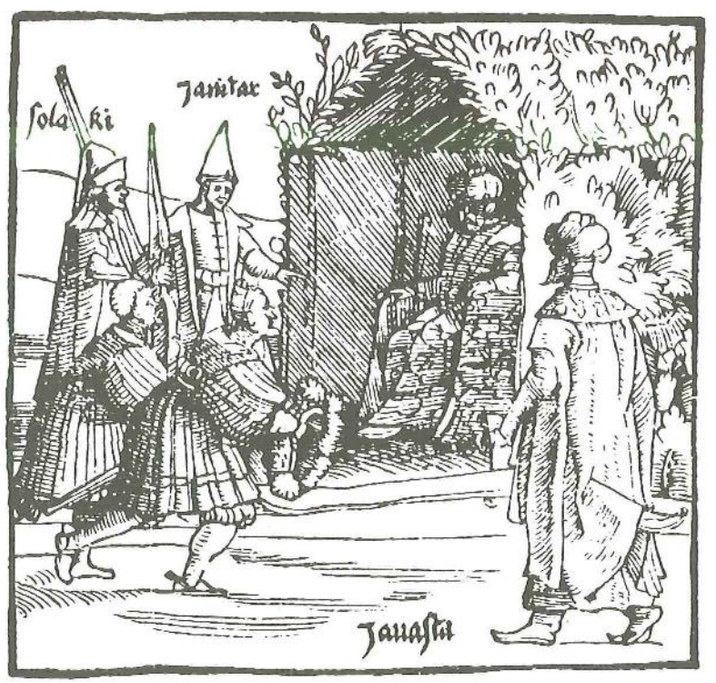

Jedini do sada poznati crtež Gazi Husrev-bega

Gazi Husrev-beg
(Od Sereza do Sarajeva)

Kada se govori o najznačajnijim trenucima u historiji Sarajeva i ličnostima koje su obilježile vrijeme u kojem su živjele, onda je ime Gazi Husrev-bega nezaobilazno. Budući bosanski sandžakbeg, najveći vakif Sarajeva i vojskovođa rodio se 1480. godine u Serezu, gradu koji je tada pripadao carskom hasu a koji se nalazi u Trakiji (današnja Grčka) u vrijeme kada je njegov otac Ferhad-beg bio namjesnik u toj pokrajini Osmanskog carstva. Majka mu je bila sultanija Seldžuka, kći Bajezida II (1481-1512). Kada se Husrev rodio, na prijestolju u Carigradu bio je njegov pradjed sultan Mehmed II Fatih, veliki osvajač Osmanskog carstva. Nakon što je osvojio Carigrad, poduzeo je čitav niz osvajačkih pohoda prema Srbiji, Anadoliji, Vlaškoj, a 1463. godine osvojio je Bosnu. Mehmed Fatih je umro 1481. godine, a na prijestolje je došao Gazi Husrev-begov djed Bajezid II. Bilo je to vrijeme kada je nakon burnih trideset ratnih godina vladavine sultana Mehmeda II došlo trideset daleko mirnijih godina u kojima je vladao sultan više sklon miroljubivosti i pjesništvu. Bajezid je u vrijeme svoje vladavine nastojao da sa svim susjednim državama održi mir. Njegova duga vladavina obilježena je izgradnjom zadužbina, počev od kompleksa u Istanbulu (džamija, medresa, imaret) do zadužbina u Edreni, Amasji i drugim krajevima Osmanskog carstva. U njegovo vrijeme podignute su i carske džamije u Bosni: u Foči, Rogatici, Višegradu, Srebrenici, Travniku, Nevesinju, Prozoru, Pruscu.

Postoje neki podaci da je tražio od čuvenog Leonarda da Vinčija (1452-1519) da projektuje most na Bosforu, kao i od slavnog Mikelanđela (1475-1564), ali ti projekti nisu realizirani.[1] Bajezid je poznat i po tome što je pozvao Jevreje da se nasele u Osmanskom carstvu nakon što su bili prognani iz Španije 1492. i Portugala 1497. godine.

---

[1] Semavi Eyice, "II Bayezid devrinde davet edilen batılılar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 19, Istanbul 1969., str. 24-26; Nihad Čengić, *Begova džamija kao djelo umjetnosti*, Sarajevo 2008., str. 11.

Bio je veliki zaštitnik umjetnosti, a u njegovo vrijeme uspostavljena je i prva mevlevijska tekija u Istanbulu, Kulekapisi (Galata) Mevlevihanesi, koja je bila značajno kulturno središte Osmanske imperije.[2] Dok je Bajezid bio na vlasti Osmansko carstvo je doživjelo veliki ekonomski napredak i, kako je zabilježio njegov savremenik historičar Ibn Kemal, nije bio osvajač kao njegov otac, ali je zato konsolidovao teritorije koje je osvojio sultan Mehmed Fatih. *Njegova sklonost ka miru, znanosti, promatranju i jednostavnosti pribavila mu je naziv Sufi, tj. mudrac koji razmišlja.*[3] Vrijeme Bajezida II je vrijeme značajnog napretka Osmanskog carstva, poslije čega su bila omogućena velika osvajanja njegovih nasljednika Selima I (1512-1520) i Sulejmana Kanunija (1520-1566).

Bajezid je imao osam sinova, među kojima je najpoznatiji Selim koji ga je naslijedio na sultanskom položaju i dvanaest kćeri[4] od kojih su tri bile udate za ljude sa ovih naših prostora: Ferhad-bega, Ahmed-pašu Hercegovića i Jahja-pašu. Potomci sultana Bajezida su u prvoj polovini XVI stoljeća bili na visokim položajima i u Bosni, među kojima najznačajnije mjesto zauzima Gazi Husrev-beg.

Sultan Bajezid II, Gazi Husrev-begov djed

Jedna od kćeri sultana Bajezida, sultanija Seldžuka, Gazi Husrev-begova majka, bila je udata za Ferhad-bega, rođenog u Hercegovini, očito čovjeka visokog roda kada je za ženu mogao dobiti sultaniju.[5] Postoje neki podaci koji govore da se poslije Ferhad-begove smrti sultanija Seldžuka ponovo udala i to za Mehmed-bega, sina velikog vezira Gedik Ahmed-paše.[6] Iz tog njenog drugog braka je rođena Neslišah, Husrev-begova sestra.[7] Postoje podaci da je

[2] *Historija Osmanske države i civilizacije II.* Priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, Sarajevo 2008., str. 471.

[3] Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, 1.*, Zagreb 1979., str. 258.

[4] M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1992., str. 24-29.

[5] Çağatay Uluçay, "Bayezid II.in Āilesi", *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 14, Istanbul, Eylul 1959., str. 123.

[6] Gedik Ahmed-paša rođen je u Srbiji. Bio je veliki vezir i admiral osmanlijske flote (vidi: *Islam Ansiklopedisi*, cilt 13, str. 544).

[7] Evangelia Balta, *Les vakıfs de Serrès et de sa Région (XV et XVI s.) Un premier inventaire,* Athènes 1995., str. 133.

Seldžuka imala još dvije kćeri od kojih je jedna bila udata za velikog vezira Junus-pašu a druga za Halil-pašu.[8]

Grad Serez u kojem se rodio Husrev-beg i koji su Osmanlije osvojili 1383. godine, bio je krajem XV stoljeća rezidencija osmanske princeze Seldžuke. Prvi dokument koji govori o razvoju ovoga grada u osmanskom periodu je iz 1388. godine i u njemu se spominje osnivanje zavije, derviške tekije, čiji utemeljitelj je bio Bahāeddin-paša, sin šejha Hizira iz Tokata.[9] U Serezu je 1492-93. veoma lijepu džamiju podigao i Seldžukin drugi muž, Gazi Husrev-begov očuh Mehmed-beg.[10] Po svojoj arhitekturi bila je to jedna od većih džamija na Balkanu. I sultanija Seldžuka je svojim zadužbinama doprinijela urbanom razvoju ovoga grada. Na osnovu njene vakufname iz 1508. godine vidi se da je ona podigla džamiju, medresu, mekteb i imaret u Serezu[11], a podigla je i po jedan mesdžid u Bursi i Istanbulu. Njena medresa u Serezu sastojala se od 12 prostorija, a muderris je imao dnevnu plaću od 20 akči.[12] Ona je posjedovala mulk u Serezu koji je početkom XVI stoljeća postao vakuf, a sastojao se od 10 sela sa prihodom od 85.817 akči.[13] Sultanija Seldžuka i njen drugi muž Mehmed bili su ustvari najveći graditelji Sereza. Dvadeset i dvije godine nakon izgradnje Seldžukinih zadužbina, njeno dvoje djece, Gazi Husrev-beg i sultanija Neslišah, dodali su nekoliko građevina zadužbini njihove majke.[14]

Serez je do početka XVI stoljeća izrastao u lijep grad sa brojnim džamijama, hamamima, privrednim objektima, prelijepim vrtovima. Bio je važan komunikacijski, strateški i ekonomski centar i mjesto pogodno za dalja osvajanja Osmanlija, te je zbog toga naseljavan stanovništvom iz drugih dijelova Osmanskog carstva.

U Serezu je imala posjede i osnovala vakuf i Seldžukina sestra, Husrev-begova tetka Kamer.[15]

[8] Ç. Uluçay, "Bayezid II.in Āilesi", str. 123-124.

[9] Machiel Kiel, "Observations on the History of Northern Greece during the Turkish rule", *Balkan Studies*, 12 (1971), str. 416, 430-431.

[10] Isto, str. 432-433; Ekrem Hakki Ayverdi, *Avrupa'da Mimārī Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk,* Istanbul 1982., str. 278.

[11] M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar,* Üçler Basımevi, Istanbul 1952., II dio, str. 185-186. (dalje: *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası)*

[12] Cahid Baltaci, *XV.-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri,* Istanbul 1976., str. 413.

[13] E. Balta. nav. djelo str. 243-245.

[14] M. Kiel, nav. rad, str. 432.

[15] E. Balta, nav. djelo, str. 152-154.

Džamija Mehmed-bega, drugog muža sultanije Seldžuke, u Serezu, rodnom mjestu Gazi Husrev-bega

Jedna od Seldžukinih sestara, Hatidža, bila je prvo udata za Faik-pašu sa kojim je imala sina Ahmed Čelebiju, a kao udovica se udala za čuvenog Jahja-pašu, sandžakbega Bosne, beglerbega Rumelije između 1501. i 1502. godine. Dugo vremena se mislilo da su Jahja-pašini sinovi Bali-beg i Mehmed-paša, koji su igrali veoma značajnu ulogu na Balkanu ne samo u osvajačkim pohodima nego i u izgradnji brojnih zadužbina, i Hatidžini sinovi, a po tome i prvi rođaci Gazi Husrev-begovi. Međutim, prema osmanskim hronikama, Seldžukina sestra Hatidža se je udala za Jahja-pašu kao udovica, kada je on već imao sedam sinova, između ostalih i Bali-bega i Mehmed-pašu. To je bilo u vrijeme kada je Jahja-paša premješten iz Bosne za beglerbega Anadolije između 1501. i 1502. godine. Tada je on postao sultanov zet i Gazi Husrev-begov tetak. Bali-beg je tada bio odrastao jer je već 1506. godine postavljen za sandžakbega Valone, a kasnije je bio sandžakbeg i Skadra, Vidina, Nikopolja, Smedereva i Bosne.[16] Kao bosanski sandžakbeg istakao se u borbama za osvajanje Beograda te ga je sultan

[16] Dušanka Bojanić, "Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapašić", *Istorijski časopis* XXXII, Beograd 1985., str. 55.

Sulejman Veličanstveni postavio za sandžakbega Smedereva sa godišnjim prihodom od 900.000 akči. Utemeljitelj brojnih zadužbina, među kojima i džamije u Sarajevu (Balibegovica), poznat je i po brojnim vojnim akcijama, a zajedno sa Husrev-begom osnovao je vojni red delija. I Bali-begov brat Mehmed-beg bio je na visokim položajima i učestvovao u brojnim bitkama sa Gazi Husrev-begom. Bio je i budimski paša, a ostao je zapamćen i po brojnim zadužbinama koje je podigao u Beogradu: džamije, medrese, imareta, karavan-saraja i česme.

Seldžukina sestra Hundi hatun bila je također udata za čovjeka sa ovih naših prostora i to za čuvenog Ahmed-pašu Hercegovića, sina Stjepana Vukčića Kosače, rođenog u Novom (danas Herceg Novi), koji je čak pet puta bio na položaju velikog vezira. Jedan od njegovih sinova, prvi Gazi Husrev-begov rođak, bio je pjesnik poznat pod pseudonimom Širi, čiji se divan čuva u Topkapi saraju. Ahmed-pašina kći Huma bila je udata za hercegovačkog sandžakbega Sinan-bega.[17]

Postoje neki podaci da je Fatima sultanija, koja je napravila jedan mesdžid u Foči i koji se nalazio uz obalu Drine, bila kćerka Bajezida II. Bila je udata za jednog od članova porodice Čengić.[18] Međutim, Fatima sultanija, poznata i pod imenom Sofu, bila je udata za Guzelce Hasan bega, a umrla je u Bursi.[19]

U srodstvu sa Husrev-begom bio je i Ferhad-beg, sin Skenderov i praunuk sultana Bajezida II, utemeljitelj džamije Ferhadije u Tešnju.[20] Njegova majka bila je sestra Sulejmana Veličanstvenog i kćerka sultana Selima I, Gazi Husrev-begovog daidže. Na margini rukopisa vakufname Ferhad-bega, sina Skender-begovog nalazi se zapis tešanjskog kadije: *Sultan Suleyman Gâzi Hân – Pâdişahın uhti oğlu idi* – Bio je sin sestre Sulejmana Gazi hana. Tu nije zapisano ime Ferhad-begove majke, ali budući da je Hafsa sultanija, Sulejmanova sestra, bila udata za Skender-bega, kasnije pašu, koji je bio i sandžakbeg u Galipolju, a kasnije i vezir i kapetan, to je sigurno da je Hafsa sultanija Ferhad-begova majka.[21] Gazi Husrev-beg je Ferhad-bega postavio za svoga vojvodu, a bio je i nadzornik na njegovim vakufskim zemljama.

[17] "Hersek-zade, Ahmed Pasha" u: *Encyclopédie de l' islam*, Nouvelle édition, Tom III, H-IRAM, Leiden, E. J. Brill, Paris 1990., str. 351-352.

[18] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika*, knj. II, Sarajevo 1998., str. 30.

[19] M. Ç.. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, str. 26.

[20] Muhamed Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo 1978., str. 165-180.

[21] M. Ç.. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, str. 32.

Među Gazi Husrev-begovom rodbinom poznata su i dva njegova rođaka koji se spominju kao timarnici u okolini Sarajeva 1528-30. godine: *Timar Mustafe, rođaka Husrev-bega i Davuda, rođaka spomenutog.*[22]

Ostarjelog Bajezida na prijestolju je zamijenio njegov sin Selim (1512-1520), koga su nazivali i Javuz, zbog njegovog osornog ponašanja. Turski historičar Dženabi zapisao je: *Bio je otmjen i poduzetan, misaon, pjesnički nadaren i pun razumijevanja, ali kolerik, nasilnik i pritješnjivač, zaokupljen stvarima vladanja i svjetskog poretka, oštrouman* i *veliki padišah.* Da bi nesmetano vladao, uklonio je svu svoju braću. Volio je poeziju, iza sebe je čak ostavio i jedan divan pjesama, ali je ipak najviše vremena provodio u lovu i ratujući.[23]

Džamija sultana Bajezida II u Istanbulu

Kada je Selim umro naslijedio ga je njegov jedini preživjeli sin Sulejman, čija vladavina je u historiji Osmanskog carstva ocijenjena kao najznačajnija. *Bio je neprestano pun misli i planova, brz i čvrst u njihovu ostvarivanju, postojan u svome mišljenju, revan u svojoj vjeri, prijatelj znanosti i izučavanja...*[24] Vrijeme vladavine sultana Sulejmana karakterišu

[22] Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu defter (TD) No 157., str. 757.

[23] Joseph von Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, 1., str. 286.

[24] Isto, str. 344.

ne samo osvajanja, nego i sređivanja prilika u Carstvu, kako ekonomskih tako i društvenih, zbog čega je ovaj vladar nazivan Zakonodavac-Kanuni, a na zapadu Veličanstveni. Osmansko carstvo tada se prostiralo od Beča do Bagdada i od Budima do Alžira. U njegovo vrijeme u Bosni će se pojaviti i Gazi Husrev-beg koji će obilježiti prvu polovinu XVI stoljeća, ne samo kao osvajač brojnih teritorija zapadnog dijela Osmanskog carstva nego i kao utemeljitelj brojnih zadužbina.

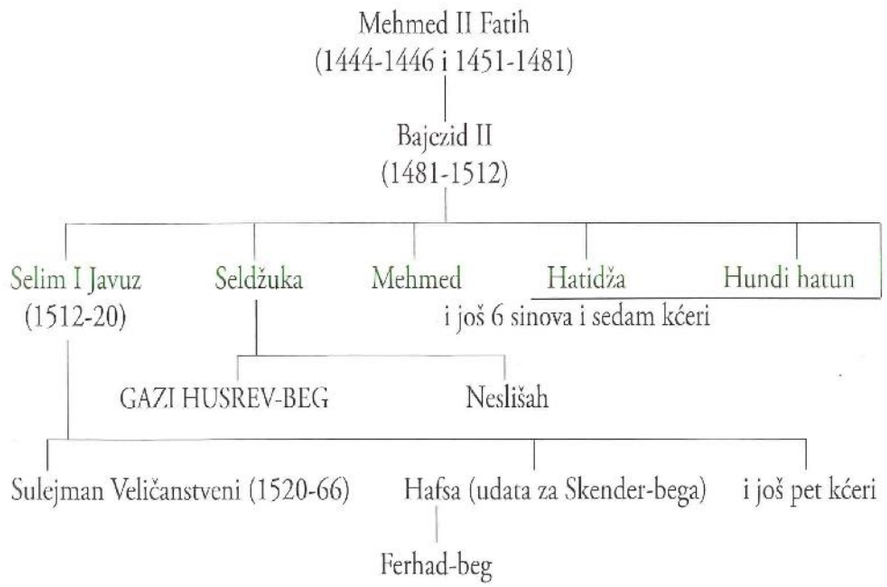

Gazi Husrev-begov otac Ferhad-beg rođen je u Hercegovini u porodici u to vrijeme poštovanoj i značajnoj toliko da je mogao postati carski zet. Ne zna se tačno kako se zvao ranije i kada je prihvatio islam i započeo svoju karijeru, ali se zna na osnovu dokumenata iz Državnog arhiva u Dubrovniku da mu se brat zvao Radivoje i da je ostao u svojoj vjeri te da je živio u Humu u današnjoj Hercegovini. Kakve je sve funkcije Ferhad-beg obavljao u osmanskoj administraciji nije poznato izuzev da je jedno vrijeme bio vojvoda sandžakbega Ajas-paše o čemu se sačuvao podatak u zapisniku dubrovačkog Vijeća umoljenih od 28. januara 1482. godine. Tada je Vijeće zaključilo da Ferhad-begu da tri barke kojima će se odvesti ugarska posada iz Herceg Novog koja se predala Ajas-paši kada je ovaj osvojio Novi.[25]

[25] Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Consilium Rogatorum (Cons. Rog). 24, 49'.

Kasnije je Ferhad-beg bio sandžakbeg u Serezu u vrijeme kada se Husrev rodio. Ferhad-beg je bio blizak prijatelj sa Jahja-pašom, jedan drugom su bili svjedoci na ispravama i bili štićenici velikog vezira Ahmed-paše Hercegovića, sina hercega Stjepana Vukčića Kosače.

U jednom dokumentu iz 1483. godine, koji se nalazi u Državnom arhivu u Dubrovniku, zapisano je da su Dubrovčani uputili počasne darove Radivoju *bratu careva zeta Ferhad-bega*. Kako sultan Bajezid II nije imao drugog zeta po imenu Ferhad-beg, to je sigurno da je ovaj Radivoje brat Husrev-begovog oca Ferhad-bega.[26] Tom prilikom dubrovački poslanik Frano Pucić uručio je Radivoju 55 perpera i jedan kavad što ga je ovaj Dubrovčanin donio sa Porte.[27] U aprilu 1483. godine u zapisniku Vijeća umoljenih zapisano je: *Prima pars est de acceptando donum y perperorum cca 55 factum per minus consilium Radovoy affini Perchatbeghi, generi imperatoris.*[28] Na osnovu ovog dokumenta stiče se dojam da je Ferhad-beg rođak Radivojev, ali u jednom drugom dokumentu također iz Državnog arhiva u Dubrovniku piše da je Ferhad brat Radivojev ali je tu upisan kao aga: *Prima pars de acceptando donum, factum per minus consilium fratri Perchatiage decanado portato a porta per Franciscum de Poza.*[29] Isto tako i u jednom dokumentu sačuvanom u Topkapi muzeju u Istanbulu otac Gazi Husrev-begov upisan je sa titulom age: *Bosanski sandžak (Liva-i Bosna), na Husrev-begu, sinu Ferhad-aginu 650.000.*[30]

U Državnom arhivu u Dubrovniku sačuvano je pismo pisano bosančicom u kome Ferhad-aga (otac Gazi Husrev-bega) javlja Dubrovčanima da je primio pismo i poklon koji su poslali po njihovom izaslaniku Frančesku Puciću, te da će se koliko je moguće za njih zalagati. Na kraju pisma je pečat u kome je ime *Ferhad bin Abdillah – Ferhad, sin Božijeg roba*. Obično su oni koji su prihvatali islam ime svoga oca skrivali pod imenom Božiji rob. Ovo pismo nije datirano, ali s obzirom na to da je u zapisniku Vijeća umoljenih od 28. juna 1483. godine zapisano da je Frano Pucić, dubrovački poklisar, kada se vratio iz Carigrada darovao jedan kavad Ferhad-aginu bratu, to je vjerovatno da je ovo pismo iz iste godine.[31]

---

[26] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 4.

[27] DAD, Cons. Rog. 24, 148 i 169.

[28] DAD, Cons. Rog. 24, 148; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 4.

[29] DAD, Cons. Rog, 24, 169[c].

[30] Istanbul, Topkapı Saray Müzesi Arşivi (TSMA) No. 8803; T. Gökbilgin," Ajaleт Rumelija", *POF* XVI-XVII/1966-1967, Sarajevo 1970., str. 312.

[31] Ćiro Truhelka, *Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo 1911., str. 119-120; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 5-8.

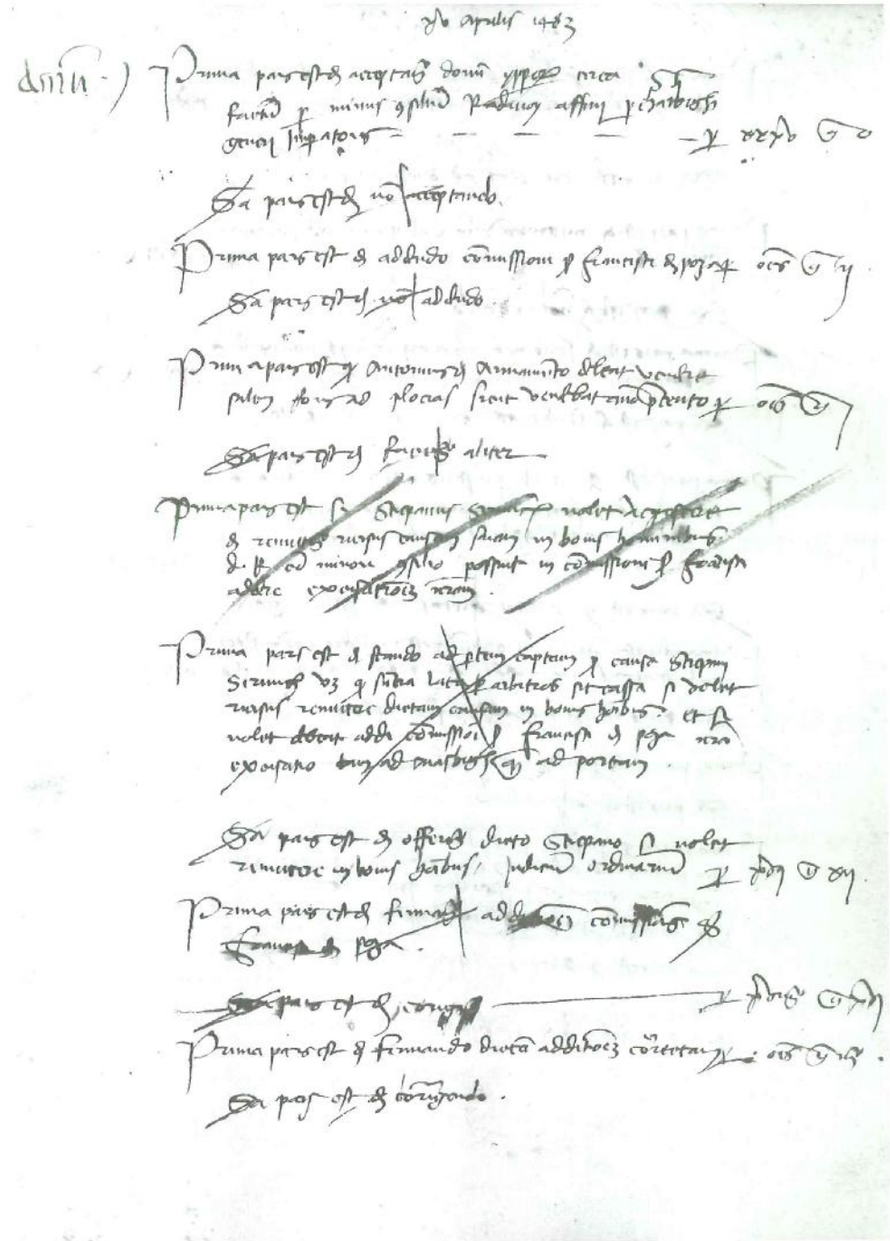

Zapisnik Vijeća umoljenih iz aprila 1483. godine
iz kojeg se vidi da Dubrovčani šalju 55 perpera Radivoju, bratu Ferhad-bega

Spomenuti dokumenti, kao i činjenica da je Gazi Husrev-beg gotovo sve svoje zadužbine podigao u Sarajevu, dakle u Bosni, govore da je on po ocu porijeklom iz Bosne.

Gazi Husrev-beg je vrlo rano ostao bez oca koji je poginuo 1486. godine kod Adane na čelu osmanlijske vojske, kako su kroničari zabilježili *u cvijetu mladosti*. Majka ga je nakon toga odvela djedu, sultanu Bajezidu II u Carigrad da se tamo školuje i odgaja u carskom saraju. Prirodno nadaren, vrijedan i ustrajan, brzo je postao omiljen i među profesorima i među učenicima. Odrastajući u saraju kao carski unuk dobio je odgoj svojstven jednom careviću. I Gazi Husrev-begova majka, sultanija Seldžuka, umrla je mlada i ukopana je u Carigradu u turbetu u čijoj blizini je kasnije podignuto i turbe njenog oca sultana Bajezida II.

Turbe sultanije Seldžuke u Istanbulu, pored džamije njenog oca, sultana Bajezida II

O Husrev-begovoj mladosti nema mnogo podataka. Muvekkit je zabilježio da je godine 1503. pratio svoga daidžu princa Mehmeda, sina sultana Bajezida II, kada je ovaj išao na Krim za namjesnika, i tom prilikom je posjetio i moskovskog kneza.[32] Prijem koji mu je prireden na ruskom dvoru bio je dostojan jednog potomka iz carske kuće.

[32] Salih Sidki Hadžihuseinović-Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. 1, Sarajevo 1999., str. 126 (dalje: Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1).

Poslije smrti carevića Mehmeda 1504. godine, Husrev-begovog velikog prijatelja i zaštitnika, vratio se u Carigrad. Tu je postavljen za carskog kapidžibašu, najvjerovatnije nešto prije 1506. godine, jer se u tom zvanju spominje zajedno sa Ahmed-begom sinom Abdullahovim kao svjedok na vakufnami Jahja-paše, vezira, sandžakbega Bosne, beglerbega Rumelije za njegovu džamiju u Skoplju. Uobičajeno je bilo da se kao svjedoci na vakufskim ispravama pojavljuju i srodnici, a Gazi Husrev-beg je bio u rodbinskim vezama sa čuvenim Jahja-pašom. Naime Jahja-paša je, kako je već spomenuto, bio oženjen Hatidžom, jednom od kćeri sultana Bajezida II, sestrom Gazi Husrev-begove majke.[33]

Kako se vidi, Gazi Husrev-beg je već sa 26 godina postavljen za carskog kapidžibašu – glavnog vratara na dvoru. Dužnost starješine straže na dvoru sultana bila je između ostalog i da predvodi strane poslanike u audijenciju kod sultana, vrši razne povjerljive funkcije, posebno diplomatske. Utjecaj kapidžibaše na dvoru je bio tako veliki da su ga Dubrovčani redovno darivali kada su išli u audijenciju kod sultana.

Nakon toga nema relevantnih podataka koji govore o životu Gazi Husrev-bega sve do vremena kada je on prvi put postavljen za smederevskog namjesnika 1519. godine. Doduše, Muvekkit je zabilježio da je Husrev-beg poslije smrti princa Mehmeda 1504. godine imenovan za namjesnika u Skadru, a slični podaci nalaze se i u bosanskim salnamama za 1302/1884. i 1306/1888. godinu u kojima je donesena kratka biografija Gazi Husrev-bega,[34] ali drugi izvori ne govore o tom njegovom položaju. Neki historičari kao i Muvekkit navode da je Husrev-beg još 1506. godine imenovan za bosanskog namjesnika.[35] Na osnovu tih izvora i Bašagić je pisao da je Husrev-beg bio bosanski namjesnik te 1506. godine, međutim, na osnovu relevantne historijske građe, posebno podataka iz Državnog arhiva u Dubrovniku, vidi se da on u to vrijeme nije bio u Bosni. Naime, Dubrovčani su revnosno bilježili imena poklisara koji su redovno odlazili na poklonjenje svakom novom namjesniku u Bosnu noseći uobičajene darove. Na osnovu te građe vidi se da su u Bosni u to vrijeme, koje i Muvekkit[36] navodi kao doba u kojem je Gazi Husrev-beg bio bosanski namjesnik, na ovom položaju bili: Firuz-beg 1505.-1512.; Junuz-aga 1512.-1513.; Sinan-paša Borovinić 1513.-1514.; Junuz-aga 1514.-1515. i Mustafa-paša Jurišević od 1515.[37] Osim toga, i podatak iz Jahja-pašine vakufname iz koje se vidi da

[33] G. Elezović, *Turski spomenici*, Beograd 1940., str. 523.

[34] *Bosna ve Hersek Vilâyet Sâlnâmesi*, VII, Sarajevo 1306. (1888.), str. 34; *Bosna ve Hersek Vilâyet Sâlnâmesi*, III, Sarajevo 1302. (1884.), str. 12-13.

[35] Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, str. 100.

[36] Muvekkit, Isto.

[37] Ć. Truhelka, *Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive*, str. 187-209.

je 1506. godine Husrev-beg bio carski kapidžibaša opovrgava tvrdnje S. Bašagića i njegovih istomišljenika da je Husrev-beg u to doba bosanski namjesnik. I Ibrahim Alajbegović Pečevija donosi pogrešne podatke kada je u pitanju vrijeme namjesnikovanja Gazi Husrev-bega u Bosni. On navodi da je više od trideset godina bio namjesnik Bosanskog sandžaka, što nije tačno.[38]

Gazi Husrev-beg je živio u vrijeme kada je Osmansko carstvo bilo u usponu, kada su se njegove teritorije širile. Nakon smrti Selima I Osmansko carstvo je obuhvatalo 6,000.000 kvadratnih kilometara, a u vrijeme Sulejmana površina Carstva je iznosila 14,000.000 kvadratnih kilometara. Vladavinu sultana Sulejmana obilježile su između ostalog i česte izmjene u upravi u provincijama Osmanskog carstva. U prvim godinama njegove vladavine u Bosni su imenovane sve same znamenite vojskovođe. Inače, prema pisanju nekih historičara, Bosna je zbog svoga položaja bila pokrajina Osmanskog carstva koja je povjeravana na upravu istaknutijim vojskovođama. Namjesnici sandžaka na granicama Carstva kakav je bio smederevski i bosanski, na čijem čelu je bio i Gazi Husrev-beg tri puta, imali su i šira ovlaštenja od namjesnika provincija u unutrašnjosti Carstva.

Osmansko carstvo je bilo podijeljeno na administrativne jedinice sandžake ili live na čijem čelu je bio carski namjesnik sandžakbeg ili mir-i liva. Oni su nosili titulu bega koju su dobivali imenovanjem na tu dužnost ukoliko je nisu imali do tada. Do kraja XV stoljeća u našim zemljama se za ove funkcionere upotrebljavao i naziv vojvoda ili krajišnik. Isto tako, pojedini upravnici sandžaka nosili su nazive valija i mutesarif. U dosada poznatim izvorima prvi put susrećemo naziv *vali* za sandžakbega u Gazi Husrev-begovoj vakufnami za njegovu medresu iz 1537. godine: *vali bi liva-i Bosna – sandžakbeg bosanskog sandžaka*.[39] Sandžakbega je postavljao carski divan na prijedlog nadležnog beglerbega, a u ovom slučaju to je bio rumelijski beglerbeg.

Prije nego što je postavljen za bosanskog namjesnika Husrev-beg je bio smederevski namjesnik od 1519.-1521. godine. U to vrijeme Smederevski sandžak je predstavljao graničnu oblast prema Kraljevini Ugarskoj i odatle su često organizovani pohodi osmanlijske vojske prema Zapadu. U Smederevu kao pograničnom gradu bila je smještena brojna posada. Godine 1516. bilo je 720 članova posade u tvrđavi.[40] Kao smederevski

[38] Ibrahim Alajbegović Pečevija, *Historija 1520-1576*, I. Prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak, Sarajevo 2001., str. 57 (dalje: Pečevija, *Historija* I).

[39] Istanbul, TSMA, D 7057.

[40] Olga Zirojević, "Smederevo od pada pod tursku vlast do kraja XVI veka", u: *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862-1867*, Beograd 1970., str. 196.

sandžakbeg Husrev-beg je imao prihod od 500.000 akči.[41] Smederevski sandžakbezi prvenstveno su imali prihod od Smedereva, koji je u prvoj polovini XVI stoljeća iznosio 120.115 akči,[42] zatim od smederevskog pristaništa, a posebne prihode dobivali su od martolosa.[43] Nije slučajno da je sultanov blizak rođak Husrev postavljen za smederevskog sandžakbega. Još dok se je školovao u saraju kao sultanov unuk, stekao je povjerenje svoje bliže rodbine te je postavljen za carskog kapidžibašu.

Nema mnogo podataka o Gazi Husrev-begovom upravljanju u Smederevu sve dok sultan Sulejman nije poduzeo pohod na Beograd 1521. godine. To je doba velikog uspona Osmanskog carstva kojem je pečat davala i markantna i snažna ličnost sultana Sulejmana. Njegova vladavina ostaće zabilježena u povijesti kao najznačajniji period ovog Carstva. On je stupio na prijestolje 1520. godine nakon smrti svoga oca Selima koji je pripajanjem arapskih zemalja Osmanskom carstvu, posebno Hidžaza sa svetim gradovima Mekom i Medinom, obilježio početak novog razdoblja u historiji ovog Carstva čiji su vladari od toga trenutka smatrani zaštitnicima islamskog svijeta. U vrijeme Selimove vladavine Osmanlije su kontrolisali najbogatija središta trgovine, a rezerve državnog novca su bile ogromne. Zahvaljujući toj činjenici, novi sultan Sulejman mogao je da započne svoja velika osvajanja.[44] Kada je stupio na prijestolje Sulejman je imao samo 25 godina, ali njegova mladost nije utjecala na državničke i osvajačke sposobnosti koje su se odmah mogle uočiti kod ovog sultana.

Prvi carski pohod *sefer-i hümayün* sultana Sulejmana bio je pohod na Beograd – *kapiju srednje Evrope* – kako su nazivali ovaj grad. Da bi ostvario osvajanja prema Evropi, te da bi došao do Budima, Pešte pa i Beča, bilo je potrebno osvojiti Beograd koji je bio raskršće ne samo vodenih i kopnenih puteva nego i snažno utvrđenje. Za osvajanje Beograda, važne strateške tačke i posljednjeg uporišta Ugarske prema Osmanskom carstvu, vršene su velike pripreme. Ne samo da je angažiran ogroman vojni potencijal nego je naređeno i bosanskom i smederevskom sandžakbegu da sa svojim trupama upadaju u Dalmaciju, Hrvatsku i Srijem.

Prema pisanju Evlije Čelebije koji je 1660. godine prošao kroz Beograd, osvajanje ovog grada bila je velika želja sultana Sulejmana Veličanstvenog. Opisujući Beograd, Evlija je podsjetio na njegovo osvajanje 1521. godine a u kojem je učestvovao i njegov otac, sjećajući se riječi sultana Sulejmana koji je rekao: *Ako mi Allah dosudi carsku krunu*

[41] Istanbul, TSMA, D 10057.

[42] Isto.

[43] *Istorija naroda Jugoslavije*, knjiga druga, od početka XVI do kraja XVII veka, Beograd 1960., str. 70.

[44] Halil Inaldžik, *Osmansko carstvo*, Beograd 1974., str. 49-50.

i prijesto, povešću vojsku na Beograd, Jajce, Maltu i Rodos.[45] Bez velike žurbe Sulejman je krenuo iz Carigrada prema Beogradu, pripremajući osvajanje ovoga grada i šaljući kao prethodnicu poznate ratnike Mehmed-bega Mihaloglua i Hasan-bega sina Omer-bega Turhanbegovića. Prema dnevniku jednog od učesnika pohoda na Beograd, sultan Sulejman je poslao iz Carigrada *hiljadu janjičara u Smederevo da s tamošnjim begom, Husrevom, pristupe opsadi Beograda,*[46] dok je prema nekim podacima o pohodu sultana Sulejmana na Beograd, Husrev-beg opkolio ovaj grad sa više od 15.000 vojnika.[47]

Husrev-begova uloga u osvajanju Beograda je veoma značajna. Zajedno sa njim u borbi su bili i tadašnji rumelijski valija Ahmed-paša, bosanski sandžakbeg Bali-beg Jahjapašić, te veliki vezir Piri Mehmed-paša[48] koji je 7. jula 1521. godine osvojio Šabac. Sutradan je tu došao i sultan Sulejman i izdao naredbu da se preko Save sagradi most kako bi vojska mogla preći u Srijem. Da bi što lakše osvojio Beograd, sultan je zauzeo Slankamen i skoro cijeli Srijem, a kada je Gazi Husrev-beg 12. jula 1521. godine zauzeo Zemun, sultan je krenuo sa vojskom prema Beogradu. Zemun je branio Marko Skoblić sa 400 vojnika i dok je pregovarao sa Husrev-begom pod njim se je srušio bedem te su ga Osmanlije zarobili, a onda se je i njegova vojska predala. Nakon ovoga, Beograd je došao u još veću opasnost.[49]

Mnoge osmanske hronike pripisuju najveće zasluge za opsadu Beograda veziru Piri Mehmed-paši. Međutim, iz jednog dokumenta koji se čuva u Arhivu Topkapi muzeja u Istanbulu vidi se da je Gazi Husrev-beg još 27. juna 1521. godine uspio blokirati sve prilaze Beogradu i da je pripremajući opsadu 27. dana mjeseca redžepa (3. jula 1521.) došao pod Beograd.[50]

Prema pisanju Pečevije, sultan je naredio da njegova vojska ide prema Budimu, ali veliki vezir Piri Mehmed-paša se tome usprotivio, smatrajući da nije ispravno ostaviti

[45] Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama.* Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović, Sarajevo 1979., str. 72. (dalje: E. Čelebi, *Putopis*).

[46] Radovan Samardžić, *Sulejman i Rokselana*, Beograd 1976., str. 52.

[47] Felix Tauer, *Histoire de la campagne du sultan Suleyman I er contre Belgrade en 1521: Texte persan publié d'après deux manuscrits de Constantinople avec une traduction abrégée*, Prague 1924., str. 32.

[48] Piri Mehmed-paša bio je u vrijeme sultana Bajezida II glavni defterdar na Porti a veliki vezir za vrijeme sultana Selima I i Sulejmana I i to od 25. januara 1518. do 27. juna 1523. godine. Poznat je i po tome što je osnovao prvi vakuf u Beogradu.

[49] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 15.

[50] Istanbul, TSMA, E 6214; Jean-Louis Bacqué-Grammont: "Un rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l'investissement de Belgrade en 1521" – "Jedan izvještaj Gazi Husrev-bega o opsadi Beograda 1521"., *POF* 30/1980, Sarajevo 1980., str. 20.

jednu tako čvrstu tvrđavu poput Beograda. Međutim, dobio je naredbu da dođe u Šabac i odmah napusti opsadu, iako je već opkolio Beograd. Vezir Mustafa-paša shvatio je da će biti teško bilo šta uraditi dok se ne osvoji beogradska tvrđava. Nakon što je dobio saglasnost od sultana, vojska predvođena velikim vezirom Piri-pašom krenula je prema Beogradu sa obala Save, a njegova desna ruka bio je Husrev-beg. S dunavske strane vojsku je predvodio vezir Mustafa-paša, sa ratnog ostrva rumelijski beglerbeg Ahmed-paša. *Božijom pomoću, tvrđava je uzeta na predaju. Data je dozvola da odu oni koji to žele. A oni koji žele davati džizju mogu ostati slobodno u tvrđavi u padišahovim zemljama.* [51] Bilo je to 30. augusta 1521. godine.[52]

Prema svjedočenju jednog od učesnika bitke u grad su prvo ušli janjičari i na tvrđavi poboli alajbajrak svoga age uz učenje ezana carskih mujezina. Zatim je istaknuta zastava smederevskog bega Husrev-bega, čija vojska je naišla za janjičarima.[53] Postoje podaci da su i Gazi Husrev-begovi mehteri prvi zasvirali u osvojenom Beogradu.[54] U petak 30. augusta sultan Sulejman je svečano ujahao u Beograd i klanjao džumu u džamiji koja je napravljena u Donjoj crkvi. Vijest o osvajanju Beograda stigla je u Dubrovnik 12. septembra 1521. godine.[55] Glasnika kojeg je sultan Sulejman poslao u Dubrovnik da odnese ovu vijest, Dubrovčani su dočekali topovskom salvom.

O osvajanju Beograda zanimljive podatke donio je i čuveni putopisac Evlija Čelebi. On također ističe Gazi Husrev-begove zasluge u osvajanju ovoga grada: *U grad su najprije ušli zagradži-baša od janjičarskog odžaka, smederevski sandžakbeg Husrev-beg i bosanski beg Kučuk Bali-beg. Pošto su zauzeli skladište municije (džebhane) i riznice (hazine), proučen je muslimanski ezan sa gradskih kula i bedema. I premda je vojska počela da ulazi u grad, neprijatelj zlotvor opet se nije okanio lukavstva, nego je, da bi u toj gužvi i neredu nanio veće gubitke muslimanskoj vojsci, opalio topove sa grada sa kojeg je tražio milost i zadao teške gubitke muslimanskoj vojsci. Na to je vojska u gomilama ušla u Beograd i neke Srbe pobila, a neke rastjerala. U četvrtak, 26. ramazana 927 (= 30. augusta 1521) godine dovršeno je osvajanje Beograda.*[56] I neki drugi izvori potvrđuju ove Evlijine riječi, kao i Pečevija koji također kaže da je Beograd osvojen 30. augusta 1521. godine.

[51] Pečevija, *Historija I*, str. 75.

[52] M. Tayyib Gökbilgin, *Kanūni Sultan Suleyman*, Istanbul 1967., str. 4

[53] Gliša Elezović – Gavro Škrivančić, *Kako su Turci posle više opsada zauzeli Beograd*, Beograd 1956., str. 64-65.

[54] E. Čelebi, *Putopis*, str. 74., bilj. 32.

[55] DAD, Cons. Rog, 36, 100 v, 103 r, 114 r.

[56] E. Čelebi, *Putopis*, str. 74.

Da bi stvorili tampon zonu prema Ugarskoj, jer Beograd je tada bio pogranični grad, Osmanlije su započeli sa iseljavanjem stanovništva. Dio beogradskog stanovništva, prema osmanskim kroničarima naseljen je u Carigradu, a prognanici iz Srijema naseljeni su poslije osvajanja tvrđava Slankamena, Zemuna, Bareša i Krupnika u regionu Trakije.[57]

Nakon osvajanja Beograda njegovo područje pripojeno je Smederevskom sandžaku, iako je Beograd zauzimao toliku teritoriju da se od njega mogao obrazovati zaseban sandžak. Na carskom divanu održanom 15. septembra 1521. godine pod Beogradom izvršena je smjena na čelu Smederevskog sandžaka. Prije nego što je krenuo iz osvojenog Beograda sultan Sulejman je pozvao iz Srijema Bali-bega Jahjapašića i dodijelio mu na upravu Smederevski sandžak sa sjedištem u Beogradu i izuzetno visok has sa prihodom od 900.000 akči (18.000 dukata) godišnje, daleko više nego što je imao dotadašnji smederevski sandžakbeg Gazi Husrev-beg.[58] U has smederevskog sandžaka spadao je najveći dio prihoda sa beogradskog trga, kao i svi feudalni prihodi stanovnika Beograda. U najranije vrijeme osmanske vlasti u Beogradu u sandžakbegov has spadao je i đumruk sa beogradske skele.

Na Bali-begovo mjesto u Bosnu, u Sarajevo je premješten dotadašnji smederevski sandžakbeg Husrev-beg. On je imenovan za bosanskog namjesnika zbog vojnih zasluga u osvajanju Beograda. Dok je bio sandžakbeg Smederevskog sandžaka, Gazi Husrev-beg je stolovao u Smederevu, a kada je izabran Bali-beg sjedište sandžaka premješteno je u Beograd, dok je naziv Smederevski sandžak (*Semendire sancağı* ili *Liva Semendire*) ostao do kraja vladavine Osmanlija u Srbiji. Smederevski sandžakbezi u početku su se zvali *gospodari srpskoj zemlji*, a poslije 1526. godine i velikih osvajanja nazivani su *gospodari srpskoj zemlji, sandžaku smederevskom, beogradskom, podunavskom, posavskom, sremskom i mnogim drugim krajiškim gradovima*.[59]

Kako je Smederevski sandžak kao pogranična oblast često služio kao mjesto odakle su išla osvajanja prema srednjoj Evropi, on je povjeravan na upravu istaknutim ličnostima koje su imale i šira ovlaštenja nego sandžakbezi u unutrašnjosti Carstva. Među njima su, kako je već spomenuto, bili i Gazi Husrev-beg i Bali-beg. Ova dva sandžakbega, odmah poslije osvajanja Beograda osnovali su vojni red delija prvo kao ličnu gardu, a

[57] Feridun M. Emedžen, "Istorija jedne migracije s početka XVI stoljeća: Sremski izgnanici na Galipolju", *Istorijski časopis* XLII-XLIII/1995-1996, Beograd 1997., str. 244.

[58] *Istorija Beograda* 1, *Stari, srednji i novi vek*, Beograd 1974., str. 324, 340.

[59] H. Šabanović, "O organizaciji turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku", *Istorijski glasnik* 3-4, Beograd 1955., str. 62.

potom kao snažne udarne odrede. To su bili pripadnici lahke konjice, vrlo pokretljivi, koji su vršili upade u susjedne krajeve. Delije su bile organizovane u jedinice po 60 pripadnika na čijem čelu je bio delibaša. Bili su izuzetno hrabri. Prema nekim podacima Gazi Husrev-beg je imao 10.000 delija.[60]

Neposredno po osvajanju Beograda Osmanlije su počeli sa obnovom i izgradnjom grada. U dostupnim historijskim izvorima nema podataka o tome da li je Gazi Husrev-beg podigao neku građevinu ili pak ostavio vakuf dok je bio smederevski sandžakbeg (1519-1521 i 1533-1536), kao što je to učinio u Sarajevu kada je bio bosanski namjesnik. U prvoj polovini XVI stoljeća, dakle u vrijeme kada je Gazi Husrev-beg bio smederevski sandžakbeg, prihod od sandžakbegovog hasa iznosio je oko 500.000 akči.[61]

Ferman o postavljenju Gazi Husrev-bega za bosanskog namjesnika izdat je 15. septembra 1521. godine, a već 27. septembra te godine u dubrovačkim knjigama je zapisano da se novom vrhbosanskom sandžakbegu po imenu Chusrafbegh pošalje poklisar *sa onakvim darovima, troškovima, pratiocima, konjima i opskrbom za njega i za njegovu pratnju, kako se nedavno slalo njegovom prethodniku, kada je došao u svoj sandžak*.[62] Dubrovčani su u audijenciju novom bosanskom sandžakbegu poslali poklisare Marina Borcinjala i Mihu Damjana. Inače, dubrovački poslanici su prilikom naimenovanja svakog novog bosanskog namjesnika i njegovog dolaska u Sarajevo išli da mu se poklone, noseći uobičajene darove. Dubrovčanima je Porta jamčila sigurnost na tlu Osmanskog carstva i slobodu trgovanja, a oni su plaćali harač i uz to obavezno nosili darove funkcionerima Osmanske države. Posebno su se trudili da budu prijateljski raspoloženi prema svojim susjedima u Bosni. Na poklonjenje novom sandžakbegu išla su dva poklisara-plemića. Opskrbljeni kredencijalnim pismom, raznim dokumentima koji su sadržavali privilegije, dubrovački poslanici bi tražili audijenciju od *pašinog* ćehaje. Kada bi dobili odobrenje ulazili bi u saraj, gdje je sjedio *paša*, okružen raznim velikodostojnicima, službenicima i izabranim građanima. Nakon što bi poljubili ruku *paši*, predavali su poklone koji su se uglavnom sastojali od svilenih tkanina, zlatom protkanog brokata, koji su se obično nabavljali iz Italije, sukna, šećera, južnog voća, raznih poslastica, skupocjenih ogledala, svijeća, sapuna, mirisnih ulja itd. Posebno su sandžakbezi voljeli da im Dubrovčani donose tespihe od korala. Sandžakbegu bi se obratili govorom, koji je stoljećima bio sličan.

[60] I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II cilt, Ankara 1949., str. 565.

[61] Ema Miljković – Dušanka Bojanić, *Smederevski sandžak 1476-1560: Zemlja, naselja, stanovništvo*, Beograd 2004., str. 67.

[62] DAD, Cons. Rog 36, 105r.

I Gazi Husrev-begu su se obraćali riječima kako su sretni što su u susjedstvo dobili baš njega, pravednog, humanog, obdarenog vrlinama. Oni mu se raduju, jer znaju da su dobili prijatelja i zaštitnika u susjedstvu. Pored sandžakbega, Dubrovčani su darivali i druge ličnosti sa njegovog dvora, kao ćehaju – najbližeg sandžakbegovog saradnika i pomoćnika, kapidžibašu kojem bi obično uručili 9 zlatnika, divanjazidžiji 8 zlatnika itd.[63] A kada bi neki od poklisara uspio da ostane sam sa pašom, onda bi ga darovao još sa nekoliko stotina dukata.[64]

Dubrovčani su se odmah počeli interesovati ko je taj novi namjesnik Bosne, pogranične pokrajine zapadnog dijela Osmanskog carstva gdje su se sandžakbezi smjenjivali ne samo zbog toga što su odlazili na novu dužnost nego i zbog svojih neuspjeha. Oni su pratili smjene u Bosni, posebno u Hercegovini, njihovom najbližem susjedstvu. A Gazi Husrev-beg je bio sin njihovog susjeda Ferhad-bega, rođenog u Hercegovini, sa kojim su oni od ranije imali dobre susjedske odnose. Zbog toga je njihov interes za novog namjesnika Bosne bio poseban.

Ne može se znati šta je bilo presudno da na carskom divanu 1521. godine bude donesena odluka da se uprava u Bosni povjeri unuku Bajezida II, Husrev-begu, koji od osvajanja Beograda nosi i titulu Gazi zbog vojnih uspjeha.[65] Ali se zna da će to njegovo imenovanje za bosanskog namjesnika bitno utjecati na razvoj Sarajeva.

Kada je slijedeće, 1522. godine Gazi Husrev-beg izdao naređenje eminu i kadiji da popišu Bosnu, ova dvojica funkcionera su posjetili i Dubrovnik i tom prilikom uručili dubrovačkoj vladi poklone – srebreninu i svileni pojas, dok su Dubrovčani njima darovali 500 aspri.[66] U zimu iste godine Gazi Husrev-beg je tražio od Dubrovčana da mu pošalju nekog od svojih ljekara koji bi liječio njegovog ćehaju. Vijeće umoljenih je izabralo 5. decembra 1522. godine magistra Bartolomeja iz Đenove da ide u Sarajevo kako bi izliječio ćehaju Gazi Husrev-begovog. Međutim, kako Bartolomeo nije mogao krenuti, sutradan je Vijeće umoljenih donijelo odluku da pošalje drugog liječnika, kao i darove u povodu božićnih blagdana. Ti darovi su se sastojali od mariniranih riba i voća.[67]

---

[63] Vesna Miović-Perić, "Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg i diplomacija Dubrovačke Republike", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. XXXVIII, Zagreb-Dubrovnik 2000., str. 125.

[64] Behija Zlatar, "Prijemi na dvoru bosanskih namjesnika u Sarajevu", *Islamska misao* 139, Sarajevo 1990., str. 60.

[65] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 11.

[66] DAD, Cons. Rog. 36, 244; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 18-19.

[67] DAD, Cons. Rog. 36, 279.

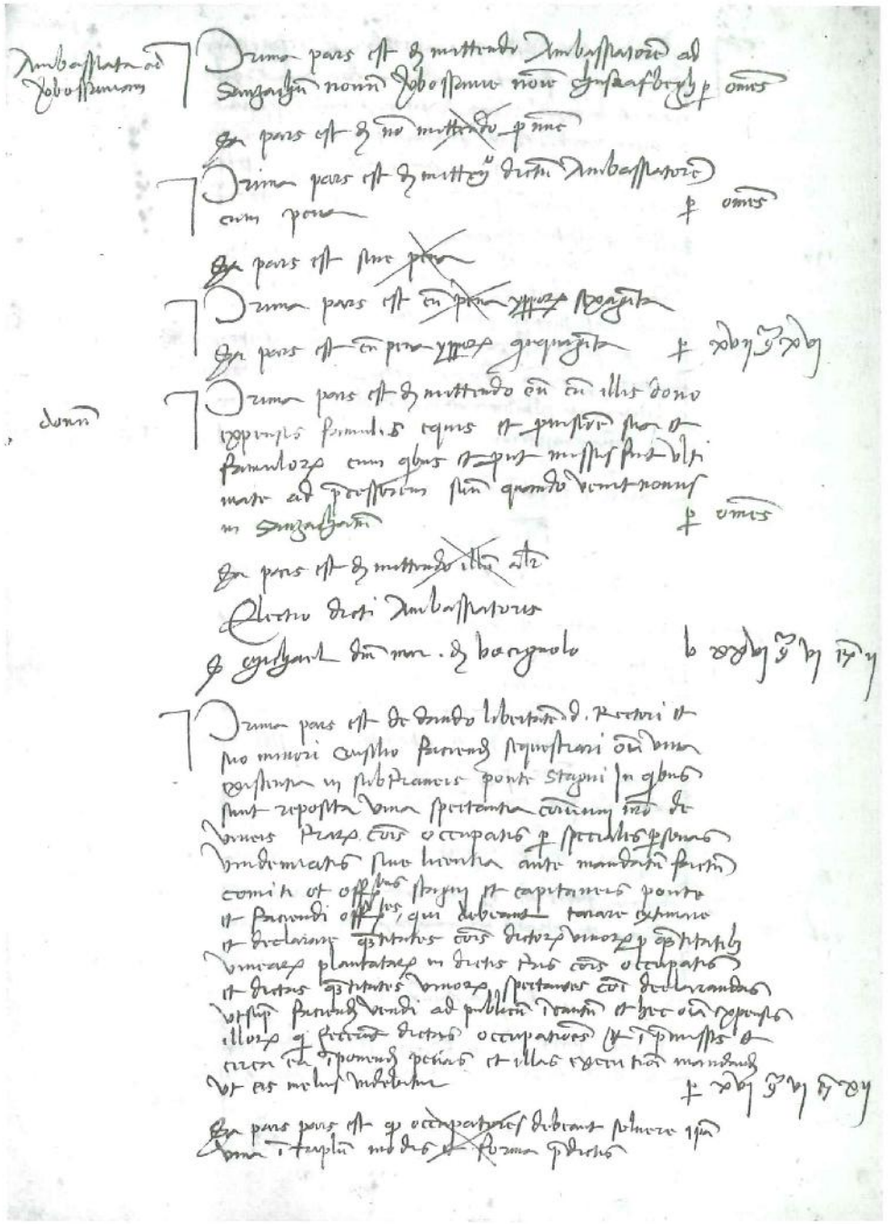

Odluka Dubrovčana o slanju darova novom bosanskom sandžakbegu Husrev-begu

Kada je Gazi Husrev-beg postavljen za bosanskog namjesnika, Osmanlije su pokrenule veliku ofanzivu prema zapadu s ciljem da osvoje Ugarsku, kao i da dopru do obala Jadranskog mora. Nakon osvajanja Beograda, ova područja su bila stalno izložena napadima osmanlijske vojske. Gazi Husrev-beg je kao sandžakbeg Bosne započeo svoja uspješna osvajanja prema zapadu već početkom 1522. godine upadima u Hrvatsku. Ti njegovi prvi vojni pohodi bili su okrenuti prema Zadru i Šibeniku. Još godinu dana ranije, 1521., mletački izvještači su javljali da se vojne snage Osmanlija približavaju Skradinu, Kninu i Ostrovici.[68] Bosanski paša, kako su Mlečani često nazivali bosanskog sandžakbega, poslao je topove prema Skradinu te su Skradinjani tražili od svoje vlade da se pripremi za odbranu. Inače, bosanski sandžakbezi su imali vodeću ulogu u osvajačkim pohodima prema zapadu.

Hrvatski ban Ivan Karlović, koji je na tu dužnost postavljen 1521. godine, pisao je u martu 1522. godine iz Udbine nadvojvodi Ferdinandu kako Osmanlije stalno vrše upade na granici i da se bosanski sandžakbeg sprema napasti Krupu i Bihać. Iste godine vojska bosanskog sandžakbega Gazi Husrev-bega upadima u Kranjsku opustošila je okolinu Grobnika, Ledenika, Brinja i Modruša.[69] Zajedno sa hercegovačkim namjesnikom Mahmudom osvojio je gotovo bez borbe Knin kojeg je 28. maja 1522. godine predala njegova posada. Malo iza toga stanovnici su napustili i Skradin te je Gazi Husrev-begova vojska slobodno ušla u grad. Prema pisanju kroničara Marina Sanuda nije bilo nikakve represije prema stanovništvu Knina i Skradina, ali je zahtijevano da svi oni koji ostanu treba da plaćaju harač i tako će zadržati svoje posjede.[70] Pečevija je zabilježio da je u osvajanju Skradina učestvovao poznati junak Bektaš vojvoda, jedan od ljudi hercegovačkog sandžakbega Mahmud-bega. On je došao pod Skradin i postavio zasjedu. *Bila je to takva bitka da su se i meleci na nebu zadivili,* piše Pečevija, koji je kasnije i sam posjetio ovu tvrđavu, koja je sagrađena na obali jednog zaljeva, na uskoj stijeni, i koju su, kako kaže, muslimani osvojili. *Dok je sultan bio u pohodu na Rodos, došli su ljudi Mahmud-bega, sandžakbega Hercegovine, koja se nalazi na granici Bosne i donijeli sretnu vijest da je osvojena tvrđava Skradin koja se nalazi blizu ove granice.*[71]

Gazi Husrev-beg je ostao u Skradinu gdje su mu poslali darove mletački knez Andrija Balestro i generalni providur Frančesko Tajapietra. Zahvaljujući se na darovima

[68] Seid M. Traljić, "Husrev-begov boravak i rad u Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke,* knj.V-VI, Sarajevo 1978., str. 8.

[69] Ivo Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo,* Zagreb 1998., str. 59.

[70] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg,* str. 20.

[71] Pečevija, *Historija I,* str. 80.

Gazi Husrev-beg je prenio riječi sultana da ne želi neprijateljstva sa Mlečanima i da želi mir. Vijest o osvojenju Knina i Skradina od strane Gazi Husrev-begove vojske stigla je u Dubrovnik u junu 1522. godine.[72]

Nakon osvojenja Skradina, odmah je osnovana nova zasebna administrativna jedinica, nahija Skradin, koja se doduše ne spominje u izvorima iz tog vremena, ali se zna da je prostor te nahije obuhvatalo područje koje ograničava rijeka Krka sa istočne i južne strane. Sam grad Skradin Osmanlije su zatekli pustog, ali su tu odmah organizovali jako vojno utvrđenje. Skradin je postao i centar novoosnovanog istoimenog kadiluka u kojem je stolovao skradinski kadija.[73] To je uticalo i na urbani razvoj grada, tako da je Skradin postao razvijenije gradsko naselje u XVII stoljeću. Želeći imati vezu sa Skradinom s mora, Gazi Husrev-beg je tražio od Mlečana slobodan prolaz njegovih brodova šibenskim kanalom i rijekom Krkom do Skradina. Iako su u početku odbijali dati dozvolu Husrev-begu, ipak su Mlečani naredili šibenskom knezu nek *dopusti dvoveslicama turskim proći u Skradin.*[74] Međutim, Šibenčani su se usprotivili i knez nije odobrio prolaz. Nakon osvajanja Skradina, Osmanlije su u Šibeniku sklopili ugovor sa Mlečanima 10. aprila 1525. godine o izvozu soli. Po tom ugovoru mogli su trgovci iz Bosne dolaziti u Šibenik i izvoziti so, pod uvjetom da sedam akči pripada Mlečanima a eminu šest. Bosanci su također u Šibenik donosili i svoje proizvode: ulje, tkanine, začine, šećer i ostalo.[75]

Dok je Husrev-beg boravio u Skradinu, njegova vojska na čelu sa hercegovačkim namjesnikom Mahmud-begom krenula je u osvajanje Klisa. Kada je i on stigao pod ovaj grad, Vijeće umoljenih mu je uputilo svoga poklisara sa poklonima koji su se sastojali od 100 dukata, jednog skrletnog i jednog paunastog kavada, dva svilena kavada te slatkiša i začina.[76] Međutim, Gazi Husrev-begova vojska naišla je na snažan otpor kliške posade na čelu sa bivšim mletačkim kapetanom knezom Petrom Morokovićem. Ne mogavši osvojiti Klis, vojska na čelu sa hercegovačkim sandžakbegom se povukla. Iz jednog dubrovačkog zapisnika, datiranog 22. juna 1522. godine, vidi se da se hercegovački sandžakbeg Mahmud-beg nakon toga povukao u svoju rezidenciji u Mostaru. Ova prva

[72] DAD, Cons. Rog. 36, 216.

[73] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk,* str. 176.

[74] M. S. Traljić, "Husrev-begov boravak i rad u Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke,* knj. V-VI, str. 9.

[75] M. S. Traljić, "Trgovina BiH s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću", *Pomorski zbornik* I-II, Zagreb 1962., str. 365.

[76] DAD, Cons. Rog. 36, 216.

opsada Klisa je bila neuspješna, o čemu je trogirski knez Dominik Pizamano pisao u julu 1522. godine u Mletke. Mletačka vlada je odlučila, kako piše kroničar Marin Sanudo, da po njihovom poslaniku pošalje Husrev-begu u Sarajevo poklone koji su se sastojali od 150 dukata i odijela.[77]

Nakon neuspjelog osvajanja Klisa, Gazi Husrev-begova vojska iskoristila je slijedećih nekoliko mjeseci za pripreme kako bi pojačali svoje redove i krenuli u dalja osvajanja. Tokom 1522. godine Osmanlije su najvjerovatnije osvojili i Drniš, a od 1528. godine tu je bilo i sjedište naiba skradinskog kadije.[78] Prema podacima Marina Sanuda, Osmanlije su 1522. godine osvojili i Ostrovicu, kaštel Ivana Karlovića.[79] Koliko je problema Gazi Husrev-beg zadavao svojim zapadnim susjedima pokazuje i podatak iz govora kneza Frankopana koji je ovaj držao 19. novembra 1522. godine u Nirnbergu pred njemačkim saborom, gdje je rekao ...*da mu osobitu brigu zadaje bosanski paša (Husrev beg) kojemu je odbio ponudu da se pokori sultanu.*[80]

Slijedeće, 1523. godine, prema pisanju kroničara Tomašića, savremenika Gazi Husrev-begovog, kojeg on naziva *Surim-paša, (Anno Domini 1523 Surim bassa bossne cum maximo...),* ovaj je krenuo sa 20.000 konjanika i 5.000 pješaka prema Krupi na Uni sa ciljem da osvoje taj grad. Četiri mjeseca trajala je opsada, ali grad nije osvojen.[81] Međutim, krajem iste godine, u decembru, vojska na čelu sa Gazi Husrev-begom uspjela je osvojiti grad Ostrovicu na Uni.

U martu 1525. godine mletački providur Ivan Vituri pisao je:*Sada se može uzeti da je čitava Hrvatska turska; i Senj je u najvećoj opasnosti, a i tako isto i naše zadarsko okružje, gdje nam je samo grad Zadar siguran.*[82] Sve osvojene gradove Gazi Husrev-beg je nastojao što bolje utvrditi, dovodeći majstore iz raznih krajeva, kako bi ih što bolje sačuvao.

Osvojene oblasti u Dalmaciji i dijelove Like Osmanlije su izdvojili u poseban vilajet koji su nazvali *Vilayet-i Hrvati* čije je sjedište bilo u Sinju. Vilajet je prvo pripadao Bosanskom, a kasnije Kliškom i Krčkom sandžaku. Jedno vrijeme vojvoda Vilajeta Hrvati bio je Gazi Husrev-begov najbliži saradnik Murad-beg Tardić.[83]

---

[77] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 21.

[78] M. S. Traljić, "Drniš šesnaestog i sedamnaestog stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XIX, Zadar 1972., str. 394-395.

[79] Bogumil Hrabak, "Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću", *Benkovački kraj kroz vjekove, Zbornik 2*, Benkovac 1988., str. 124.

[80] M. Safvet, *Gazi Husrev beg*, str. 29.

[81] "Povijest Banova kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije do XIV vieka od Josipa Mikoca", *Arkiv za povestnicu jugoslavensku*, uredio Ivan Kukuljević Sakcinski, knj. IX, Zagreb 1868., str. 25.

[82] Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. IV, Zagreb 1985., str. 405.

[83] Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 176.

Gazi Husrev-begovo pismo sa njegovim pečatom, upućeno mletačkom duždu

Nakon prve neuspjele opsade Klisa, Porta je odlučila smijeniti hercegovačkog namjesnika Mahmud-bega, a na njegovo mjesto je imenovan u augustu 1524. godine Mehmed-beg Mihalbegović. Ponovo je pokrenuta akcija osvajanja Klisa, ali je i ovog puta bila neuspješna. Tvrdi grad Klis ostao je u rukama Mlečana sve do 1537. godine kada će konačno pasti u ruke Osmanlija.

Iz ovog perioda Gazi Husrev-begovog upravljanja u Bosni u Državnom arhivu u Dubrovniku ima jedan interesantan podatak vezan za terzibašu koji je početkom 1525. godine dolazio u Dubrovnik da nabavi skupocjene tkanine za sandžakbega. Koliko je Gazi Husrev-beg bio značajna ličnost, kao i koliko je poklanjao pažnju svome odijevanju, pokazuje podatak da je Vijeće umoljenih 9. januara zaključilo da knez sazove trgovce koji imaju svilenih skupocjenih tkanina da ponude Gazi Husrev-begovom terzibaši da odabere tkanine za sandžakbega.[84]

Nastavak svojih osvajanja Gazi Husrev-beg je usmjerio prema utvrđenom gradu Jajcu. Cilj je bio da se uništi Jajačka banovina koja je bila jedini istureni bedem Ugarske južno od Save. Prije nego što je došao pod ovaj grad, osvojio je manje gradove Vijenac i Jezero, a Jajce je opkolio sa svih strana kako bi prisilio posadu da se preda. I svi putevi prema gradu bili su blokirani kako ne bi mogla stići pomoć u opsjednuti grad. Zajedno sa Husrev-begom u opsadi Jajca učestvovali su i tadašnji hercegovački sandžakbeg Sinan-beg, koji je bio oženjen kćerkom Ahmed-paše Hercegovića, prvom Gazi Husrev-begovom rodicom, kao i smederevski sandžakbeg Bali-beg Jahjapašić. Grad je opsjedan sve do jula 1525. godine.

Kada je Krsto Frankopan saznao u kakvom se položaju nalazi Jajce, krenuo je sa svojom vojskom prema ovom gradu čiji su stanovnici bili iscrpljeni glađu. On je u svom izvještaju detaljno opisao bitku u kojoj je izašao kao pobjednik. Tom prilikom Krsto Frankopan je između ostalog zaplijenio i lijepo izvezeni šator Gazi Husrev-begov te šezdeset bajraka i donio ih kralju u Budim.[85]

Pečevija u svojoj *Historiji* također spominje negativan ishod Gazi Husrev-begovog pohoda na Jajce. Kazna za ovaj neuspjeh bila je njegova smjena sa položaja bosanskog sandžakbega. Nekoliko mjeseci Gazi Husrev-beg je boravio u Carigradu, a onda ga je sultan ponovo imenovao za bosanskog namjesnika, najvjerovatnije početkom 1526. godine, jer već u januaru te godine Vijeće umoljenih izabralo je Leonarda Đorđića kao poklisara koji će pozdraviti novog sandžakbega.[86] Vijest o ponovnom imenovanju Gazi Husrev-begovom je u Dubrovnik donio Ahmed-beg, sin Radičev. U zapisniku Vijeća umoljenih zabilježeno je da on po sultanovoj odredbi uručuje zastavu novim sandžakbezima.[87]

Ovo drugo Gazi Husrev-begovo namjesnikovanje obilježeno je brojnim ratovima, između ostalog i velikom bitkom na Mohaču (1526) u kojoj je pobijeđeno Ugarsko

[84] DAD, Cons. Rog. 37, 260; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 19.
[85] Ć. Truhelka, *Kraljevski grad Jajce: Povijest i znamenitosti*, Sarajevo 1904., str. 35.
[86] DAD, Cons. Rog. 38, 79^{v}.
[87] DAD, Cons. Rog. 37, 63^{v}.; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 32.

kraljevstvo, a u kojoj je učestvovao i Gazi Husrev-beg. Ahmed-beg, sin Radičev, koji mu je uručio zastavu prilikom njegovog drugog imenovanja za bosanskog namjesnika, imao je zadatak da i ostale susjedne namjesnike upozori da se sprema pohod na Ugarsku.[88]

Vijest o napadu na Ugarsku stigla je u Mletke iz Šibenika. Naime, prema pisanju Marina Sanuda, knez i kapetan Bernardin de Cha Taiapietra javio je da je svećenik Juraj Tardić, brat Gazi Husrev-begovog vojvode Murad-bega, donio vijest da sultan sprema vojsku na Ugarsku, te da svi susjedni sandžakbezi trebaju krenuti u pohod, među njima i bosanski sandžakbeg.[89] Isto tako, šibenski knez je javio 30. maja 1526. godine u Mletke da je kanonik Juraj Tardić bio u posjeti svome bratu Murad-begu Tardiću *kapidžibaši bosanskog sandžaka* i da je sultan stigao sa vojskom do Plovdiva, te da je naređeno i bosanskom sandžakbegu da krene u pohod.[90]

Vojska sultana Sulejmana krenula je iz Carigrada 23. aprila 1526. godine sa ciljem da osvoji Ugarsku. Neki osmanski kroničari zabilježili su da je sultanska vojska brojala preko 100.000 vojnika i da su bili odjeveni u odijela od svile iskićene zlatom i draguljima. Međutim, taj broj je pretjeran. Pod Beograd je stiglo oko 40.000 spahija i 10.000 janičara, pod vodstvom Ibrahim-paše. Ulogorili su se na Savi, a nakon njih stigla je i bosanska vojska pod vodstvom Gazi Husrev-bega.[91] Početkom jula u Beograd je stigao i sam sultan Sulejman, gdje je dočekao Bajram.

U pripremi osmanlijske vojske pred veliki pohod na Mohač sultan Sulejman je nastojao da vojska bude dobro opskrbljena oružjem. U tome su posredno učestvovali i Dubrovčani, vjerni prijatelji Porte, koji su svake godine plaćali harač u iznosu od 12.500 dukata. Još 1523. godine u Dubrovnik su dolazili sultanovi ljudi da nabave potrebni pribor za lijevanje topova, a Vijeće umoljenih im odobrilo sve što im je bilo potrebno.[92]

Osmanlije su pred svaki vojni pohod vršili smotru vojnih obveznika i sastavljali defter ratnog vojnog rasporeda. Na taj način mogli su da kontrolišu da li svi vojni obveznici izvršavaju svoje obaveze. U Arhivu Topkapi muzeja u Istanbulu nalazi se jedan fragment popisa (deftera) vojske iz Bosne koja treba da se odazove na carsku vojnu na Mohač 1526. godine.[93]

[88] DAD, Cons. Rog. 38, 79^{v}, 80^{r}.
[89] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 33.
[90] Isto, str. 114.
[91] *Istorija Beograda, knj.I*, str. 326.
[92] DAD, Cons. Rog. 38, 75^{v}-76^{r}.; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 32.
[93] Istanbul, TSMA, D 4175; Ahmed S. Aličić, "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *POF* XXV/1975, Sarajevo 1977., str. 171-202.

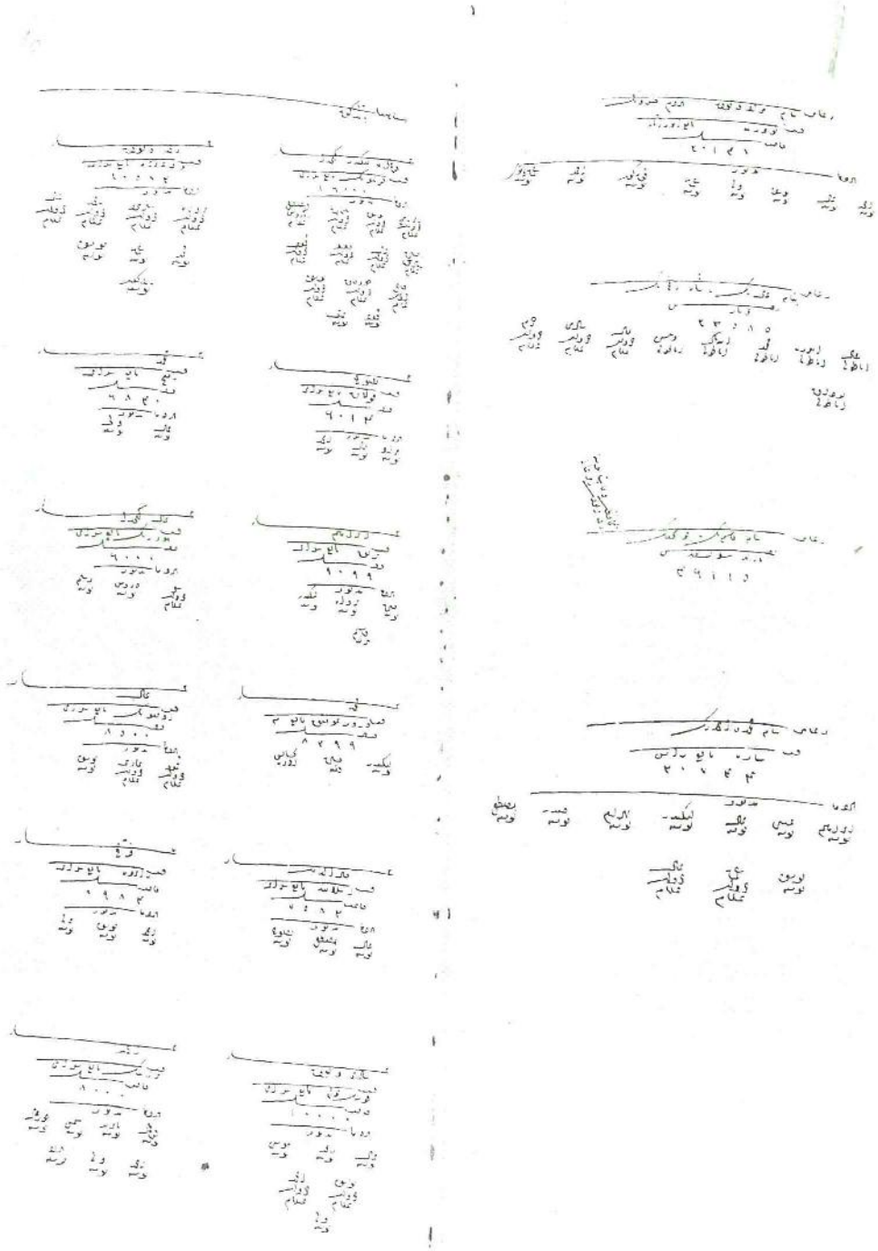

Fragment iz popisa bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine iz Arhiva Topkapi muzeja u Istanbulu

Iako je defter nekompletan, u njemu ne postoji ni carska naredba niti datum, Ahmed Aličić je utvrdio da se radi o popisu vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine, u vrijeme kada je u Bosni sandžakbeg bio Gazi Husrev-beg koji je i sam učestvovao u ovoj čuvenoj bici predvodeći vojsku iz Bosne. U defteru su popisani neposredni merdovi (pratnja, svita) sandžakbega, zatim zaimi – begovi sa svojom pratnjom i na kraju oni koji treba da ostanu u Bosni i brane je. Prema navedenom popisu, koji je doduše manjkav, u Bosni je bilo 3.116 vojnika, od toga je neposredna pratnja sandžakbega iznosila 1.040, zaima je bilo 16 sa 213 džebelija, a spahija 641 sa 1.204 džebelije.[94]

U Gazi Husrev-begovoj pratnji bilo je 15 vojvoda: Šavur, Hasan, Šadi, Malkoč, Kemal, Bešaret, Jusuf, Hasan, Faik, Kara Hasan, Behdžet serbevvabin, Dželal serbevvabin, Mahmud, Seid i Ata sa 155 merdova.[95] Ovdje nisu popisani njihovi timari, ali na osnovu broja njihovih merdova može se zaključiti da su uživali krupnije timare. Poslije vojvoda, u spomenutom defteru upisano je 1.040 Gazi Husrev-begovih merdova koje je on vodio u pohod o svom trošku. Među zaimima – begovima u ovom defteru upisan je i Murad vojvoda kao Gazi Husrev-begov merd, sa početnim zeametom od 20.000 akči, te Kara Osman-beg, za kojeg se pretpostavlja da je bio jedan od glavnih savjetnika Gazijinih pred bitku na Mohaču.[96] Evidentirani su i Kasim-beg Kopčić, Bali-beg Jahjapašić, Bešaret vojvoda i mnogi drugi.

Gazi Husrev-beg je iz Bosne stigao zajedno sa Mehmed-begom Mihaloğluom, prebacio se riječnom flotom preko Dunava i krenuo u osvajanje Petrovaradina. Napadi na tvrđavu (Petrovaradin) trajali su 12 dana. I pored toga žestokog otpora Osmanlije su uspjeli zauzeti tvrđavu. Nakon toga krenuli su u osvajanje nekih sremskih gradova. Padom Iloka, a potom Erduta i Osijeka, otvoren je put prema ugarskoj prijestonici. Na carskom divanu održanom 30. jula, na kojem je proslavljena i pobjeda, odlučeno je da se poduzme pohod na Budim.[97] Nakon što su prošli Osijek, sultan Sulejman je naredio da se sazida most preko Drave dug 1.284 a širok 12 aršina. Dva sandžakbega, Bali-beg Jahjapašić *bogat i razborit čovjek, koji se uputio u ratni pohod* sa *hiljadu ljudi što su bili u službi njegovog oca i njega samoga...* i Gazi Husrev-beg *koji je predvodio bosansku vojsku sastavljenu od očevih slugu, vlastitih ljudi i još mnogo junaka...*[98] poveli su vojsku preko

[94] A. Aličić, nav. rad, str. 173.

[95] Istanbul, TSMA, D 4175, str. 9-11.

[96] A. Aličić, nav. rad, str. 175.

[97] R. Samardžić, *Sulejman i Rokselana*, str. 311.

[98] Pečevija, *Historija I*, str. 91.

mosta. Tri dana je vojska prelazila preko mosta, od 21. do 23. augusta. Kažu da je nakon toga sultan naredio da se most poruši, jer bez pobjede vojsci nije bilo povratka.

U zoru 29. augusta osmanlijska vojska je krenula u odlučujući boj. Na Mohaču ih je čekala ugarska vojska. Sa 4.000 oklopnika prethodnicu je povco Bali-beg Jahjapašić, a za njim su krenule rumelijske trupe na čelu sa velikim vezirom Ibrahim-pašom. Anadolski beglerbeg Behram-paša predvodio je azijske jedinice, dok su pod zapovjedništvom samog sultana išli janjičari, pješadija i konjica. Gazi Husrev-beg je u ovoj bici predvodio spahije iz Bosanskog sandžaka. Njemu je u bici povjerena uloga zapovjednika rezervnih trupa, tj. da u odlučujućim trenucima borbe aktivira za boj određen broj odreda koji bi bili presudni za pobjedu. Bio je to jedan od glavnih komandnih položaja.

Tog dana, 29. augusta, sultan je oko podne stigao na uzvišicu odakle je mogao vidjeti neprijateljsku vojsku svrstanu u bojne redove. Bio je obučen u sjajni oklop sa tri blistave perjanice na glavi, kako i dolikuje sultanu koga su zvali Veličanstveni i sjeo na prijestolje kako bi održao ratno vijeće. Tražio je specijalno da dođu veterani konjice sa zaleđa, kojom je zapovijedao Gazi Husrev-beg.[99] Kako piše Pečevija, a na osnovu riječi šejha sigetvarskog turbeta Ali-dede-a, sultan je izdao naređenje da se pozovu krajiški begovi i da se formira obavještajni centar. Prvi se pozivu odazvao Gazi Husrev-beg kojem se u prisustvu sultana obratio vezir Ibrahim-paša: *Vi ste krajiški begovi, naš sretni padišah vas želi upoznati. Eto ovo je Mohačko polje, a od neprijatelja još nema ni traga. Šta bi se moglo zaključiti?* Gazi Husrev-beg na to odgovori: *Sretni padišahu, mi ćemo se posavjetovati sa iskusnim starcima koji poznaju krajine, po našem mišljenju, mi ovdje nemamo šta raditi. Ako izdate naređenje mi ćemo razgovarati i donijeti sretnom padišahu odgovor.*[100]

Nakon toga je doveo jednog od svojih ratnika, ime mu je bilo Adil Tavica, i upitao ga za savjet. *Zar treba bolji savjet već da se bije* odgovorio je stari ratnik i još dodao da je i Gaziji bolje da ide u bitku sa svojim ljudima. Koliko je sultan imao povjerenje u ratničke sposobnosti Gazi Husrev-bega pokazuje podatak da ga je upitao i za savjet pred ovu značajnu bitku na Mohaču. Treba izbjeći neposredan okršaj sa ugarskom konjicom bio je Husrev-begov savjet i predložio da se borbene jedinice razmaknu i povuku kada ugarska vojska krene u napad, a onda kada ta vojska upadne u obruč, osmanlijske snage će je opkoliti i uništiti. Neki osmanski kroničari zapisali su da je sultana slično savjetovao i Bali-beg Jahjapašić, što je vrlo moguće jer ova dva ratnika, Husrev-beg i Bali-beg, dugo su zajedno uspješno vodili bitke te su im i razmišljanja bila slična. Sultan je prihvatio njihov savjet i izašavši pred svoje vojnike digao je ruke uvis i rekao: *Ej Allahu, snaga i moć samo Tebi pripadaju, o Allahu, Ti si gospodar i pobjednik, Ti si zaštitnik, nemoj pokolebati jednu slabu skupinu Muhammedovih sljedbenika, nemoj obradovati toliko snažnog i moćnog neprijatelja.*[101] Nakon toga poveo je vojsku u bitku u kojoj je 29. augusta 1526. godine izvojevana pobjeda nakon koje je propalo nekada moćno Ugarsko kraljevstvo. Ubijen je veliki broj vojnika, među njima čak i određen broj plemića, kao i sam kralj Ludovik. Ugarska vojska je doživjela potpuni poraz.[102] Prema nekim podacima poginulo je 50.000 ugarskih vojnika, 13.000 je zarobljeno, zaplijenjeno 100.000 šatora i mnogo stoke.[103]

Uloga koju su odigrali Bali-beg i Gazi Husrev-beg, predvodnici akindžija u mohačkoj bici, ostala je zapamćena kao jedna od njihovih najuspješnijih vojni. Savjet koji je dao pred odlučujući boj bosanski namjesnik Husrev-beg moćnom sultanu Sulejmanu Veličanstvenom pokazao se kao vrlo mudar i pomogao da se uspješno okonča boj na Mohaču.

Postoje neki podaci da je u bici na Mohaču učestvovao i Mehmed-paša Sokolović i tada se upoznao sa Gazi Husrev-begom i Bali-begom Jahjapašićem. To je vjerovatno bila jedna od prvih vojni u kojima je učestvovao ovaj čuveni veliki vezir Osmanskog carstva.[104]

Nakon što je poslije pobjede na Mohaču priređeno slavlje posljednjeg dana augusta 1526. godine, osmanlijska vojska krenula je prema Budimu i na čelu sa sultanom Sulejmanom ušla u ovaj grad 11. septembra. Nisu se dugo zadržali, povukli su se i zauzeli Srijem, a Sulejman je za novog ugarskog kralja imenovao svoga vazala Jovana Zapolju. Nezadovoljni ovom odlukom ugarski plemići proglasili su Ferdinanda Habsburškog, brata Karla V i Marije Ugarske, za kralja.[105] Gazi Husrev-beg nije učestvovao u pohodu na Budim jer se, prema nekim podacima, most preko Dunava srušio te je on zajedno sa sandžakbezima Mehmed-begom Mihalbegovićem i Hasan-begom Omerbegovićem ostao s druge strane Dunava.

Sultan Sulejman je, prema Muvekkitovim riječima, nakon boja na Mohaču nagradio Gazi Husrev-bega svečanom odorom zbog toga što je postavio zasjedu nekom Deli Radici i njegovim odmetnicima koji su bili u redovima osmanlijske vojske, a podigli

[99] J. v. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, knj. I, str. 364.

[100] Pečevija, *Historija I*, str. 92-93.

[101] Pečevija, *Historija I*, str. 93-94.

[102] Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom XVI stoljeća*, Zagreb 1995., str. 76-77.

[103] Pečevija, *Historija I*, str. 95

[104] Radovan Samardžić, *Mehmed Sokolović*, Beograd 1975., str. 25.

[105] *Istorija Osmanskog Carstva*. Priredio Rober Mantran, Beograd 2002., str. 176.

pobunu i pobili mnogo vojnika. *Spomenuti emir (Gazi Husrev-beg) postavio je zasjedu, pa kada su neoprezno naišli, niko se između njih nije spasio, sve su ih sasjekli. On je ovim zaslužio sultanove blagoslove, a nagrađen je svečanom odorom.*[106] Pečevija također navodi ovaj podatak, s tim što on kaže da je Gazi Husrev-begovu vojsku napao Naton Išpan i neki Deloradić i da su tom prilikom zarobili mnoge vojnike. *Nije se mogao spasiti nijedan čovjek, svi su posječeni, a on je dobio blagoslov padišaha svijeta i kao nagradu teški kaftan.*[107]

Vijest o sjajnoj pobjedi osmanlijske vojske stigla je u Dubrovnik 8. oktobra 1526. godine te je Vijeće umoljenih zaključilo da izdvoji 1.000 dukata da se nabave skupocjene tkanine kao poklon sultanu za njegov uspjeh.[108] Za poklisare su izabrani Ivan Pucić i Nikola Sarkočević, ali oni nisu odnijeli poklone, vjerovatno razočarani porazom ugarske vojske, pa su izabrani Pavao Ranjina i Nikola Palmotić.[109] Zvaničnu obavijest o sultanovoj pobjedi donio je u Dubrovnik 25. oktobra 1526. godine sultanov izaslanik Husejn kojem su Dubrovčani uručili 200 dukata, te još neke poklone kao znak njihove radosti.[110]

U prvim mjesecima 1527. godine, dok je Jovan Zapolja još imao prevlast u Ugarskoj, Gazi Husrev-begov miljenik, njegov prvi mutevelija i uspješan vojskovođa, Murad-beg Tardić predvodio je vojsku sa oko 2000 ljudi idući preko Like i Krbave sve do Istre i Kranjske. Petar Kružić pisao je u februaru te godine iz Senja riječkom kapetanu Ivanu Apfaltereru, kako je ...*velika turska vojska stigla u Gacku, pa da ondale robi sve do grada Kastva.*[111] I prema podacima Muvekkita, 1527. godine Osmanlije su osvojili Udbinu, Liku, Krbavu i Vranu.[112] U isto vrijeme dok je osmanlijska vojska osvajala područja preko Krbave, Like, Gacke i Modruše i sve do Istre i Kranjske, vršili su upade i južno od Velebita sve do još neosvojenog tvrdog grada Obrovca koji je pripadao knezu Ivanu Karloviću, a u kojem je zapovjednik bio Juraj Posedanski.

U februaru 1527. godine zadarski knez Vetor Barbadigo javio je u Mletke da je 500 osmanlijskih vojnika pod vodstvom Murad-bega Tardića došlo pod Obrovac. Već u martu te godine grad je zauzet, a to je bio posljednji utvrđeni grad koji se odupirao

[106] Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, str. 117.
[107] Pečevija, *Historija I*, str. 102.
[108] DAD, Cons. Rog. 38, 166 v.
[109] DAD, Cons. Rog. 38, 171 v.
[110] DAD, Cons. Rog. 38, 173 v.
[111] V. Klaić, *Povijest Hrvata*, knj. 5, Zagreb 1985., str. 92-93.
[112] Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, str. 118.

Osmanlijama na tom području. Nakon pada Obrovca osvojeni su i drugi gradovi na Krbavi.[113] Kaštelan Juraj Posedanski je zarobljen, a posada grada Obrovca se predala. Duboko potresen gubitkom Obrovca, kralj Ferdinand je 27. aprila 1527. godine pozvao sve hrvatske plemiće da svoje gradove i utvrde njemu predaju. Međutim, kako je već rečeno, Osmanlije su zauzeli i druge gradove na Krbavi, među njima i Udbinu, Kornić i Masinj. Nakon što je osvojen Obrovac prijetila je opasnost i Zadru, jer su Osmanlije namjeravali tu osnovati jaču flotu s ciljem da krenu i u osvajanje Italije. Prema izvještaju Zacharija Valoresse *Turci su svakodnevno pred vratima zadarskim,*[114] ali i pored svega Osmanlije nisu uspjeli zauzeti Zadar.

U Obrovcu je Gazi Husrev-beg ostavio svog ćehaju Murad-bega kako bi učvrstio vlast na tom području, a istovremeno i organizovao izgradnju obrovačke luke na ušću Zrmanje.[115] Tako su oni mogli svojim brodovima ugrožavati mletačka područja u sjevernoj Dalmaciji, a u isto vrijeme i ometati pomorski promet sa Venecijom i Ankonom. U ljeto 1530. godine u brodovima koji su izgrađeni u Obrovcu Osmanlije su izvršili napad na 80 mletačkih trgovaca. Nakon toga je upućen ferman bosanskom sandžakbegu Gazi Husrev-begu i skradinskom kadiji da istraže taj događaj te da kazne počinioce koji treba da svu opljačkanu robu vrate.[116]

U Obrovcu je bilo i malo brodogradilište.[117] Postoje podaci da su već dvije nedjelje nakon osvajanja Obrovca, 14. aprila 1527. godine, postojale fuste (male gusarske lađe) u Obrovcu. U junu 1530. godine porinute su tri fuste u more, a četiri fuste i jedna galija bile su u izgradnji. Početkom jula 1530. godine pod Obrovac su došli Senjani i spalili četiri fuste. Nakon toga su pozvani Dubrovčani da sagrade veće lađe – galije.[118] Kapetan obrovačkih fusti bio je Ljubunčić, poznati aga azapa Obrovca, a organizator mornarice bio je Murad-beg Tardić.[119]

[113] R. Samardžić, *Sulejman i Rokselana*, str. 372.
[114] S. M. Traljić, "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XI-XII, Zadar 1965., str. 207-208.
[115] S. M. Traljić, "Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar 1974., str. 261.
[116] "Izvodi za jugoslovensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533.". Uredio F. Rački, *Starine JAZU* XVI, Zagreb 1884., str. 165-202.
[117] S. M. Traljić, "Organizacija turske mornarice u XVI stoljeću", *Adriatica maritima*, sv. I, 1974., str. 247.
[118] "Izvodi za jugoslovensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533.". Uredio F. Rački, *Starine JAZU* XV, Zagreb 1883., str. 165, 166, 168.
[119] B. Hrabak, "Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca 1527-1683. god. "*Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2 (1996), Beograd, 1996., str. 59.

U Obrovcu je bilo sjedište obrovačke nahije, koja se prvi put spominje 1528. godine kao nahija grada Obrovca u zemlji Hrvata u skradinskom kadiluku.[120] Kasnije je tu bilo i sjedište obrovačke kapetanije, a gradom je upravljao dizdar.

Nakon Obrovca osmanlijska vojska zauzela je i Karin, Budak, Kamen i druge kaštele Ravnih kotara. Krajem proljeća 1527. godine zauzeli su i mletački kaštel Kličevac.[121]

U mjesecu ramazanu 1527. godine Husrev-beg je stigao sa dobro pripremljenom vojskom sastavljenom od hrabrih junaka, spahija bosanskog i hercegovačkog sandžaka u blizinu tvrđave Slankamen, zatim osvojio tvrđavu Ilok i Varadin.

Ni tvrdi grad Jajce nije se mogao oduprijeti vojsci Gazi Husrev-bega i njegovog ćehaje Murad-bega Tardića, kao što to ranije nisu ni drugi gradovi Jajačke banovine. Ugarski historičar Nikola Istvanffy piše da je bosanski sandžakbeg Gazi Husrev-beg sa svojim štićenikom Murad-begom Tardićem opkolio Jajce koje je njegov kapetan Stjepan Grabrovački predao uz nagodbu da može otići zajedno sa posadom. Bilo je to u januaru 1528. godine. Kada su čuli za predaju Jajca i ostali gradski zapovjednici su se predali i razbježali,[122] dok Pečevija piše da je neki čovjek obavijestio Gazi Husrev-begovog vojvodu da će voditi muslimane da uđu u tvrđavu. *Ali dok je došao Husrev-beg neprijatelji su se, čuvši za plan, prepali i pobjegli i oni su istu noć uzeli tvrđavu. Dok je Husrev-beg dolazio, u putu je saznao za to pa je donosiocu vesele vijesti dao kao nagradu svoga konja i sve što je bilo na njemu.*[123] Pečevija piše da je Jajce osvojeno još u vrijeme sultana Mehmeda Fatiha, ali da je nakon dvije godine izgubljeno, te ga je Gazi Husrev-beg nakon 68 godina osvojio.[124]

Nakon pada Jajca osvojeni su i ostali gradovi Jajačke banovine: Sokol, Jezero, Greben, Komotin, Bočac, Levač, Krupa, Vrbaški Grad, Banja Luka. Komandant banjalučke tvrđave, koji je bio obaviješten o aktivnostima Gazi Husrev-bega, predao je bez otpora ovu važnu tačku na sjeveru Bosne.[125] *Skoro nijedan divan u to doba nije prošao, a da se na njemu nije čula vijest o kakvoj Husrev-begovoj pobjedi i o padu kog bosanskog grada.*[126]

Prema pisanju Evlije Čelebije vijest o padu Jajca donio je u Carigrad neki Husam kapetan. Ako je ova Evlijina vijest tačna, onda bi to bio prvi spomen kapetana u

[120] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 211.
[121] Bogumil Hrabak, "Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca 1527-1683. godine", str. 56.
[122] V. Klaić, *Povijest Hrvata V*, str. 105.
[123] Pečevija, *Historija I*, str. 126.
[124] Isto.
[125] *Islam Ansiklopedisi*, cilt 5/1, Istanbul 1993., s. v. *Husrev*.
[126] Mehmed Spaho, *Gazi Husrev-beg*, str. 25.

Bosni.[127] Zajedno sa Husrev-begom u borbama oko Jajca učestvovao je i Sinan-beg, tadašnji hercegovački sandžakbeg.

U ovo vrijeme Gazi Husrev-beg je napravio jedan most na Vrbasu za prelazak topova. Naime, u defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. zapisano je: *Gazi Husrev-beg je napravio most na rijeci Vrbas u blizini Plivskog jezera da mogu topovi prelaziti.*[128] Vjerovatno je to bio pontonski most koji je služio samo za ratne operacije, jer u kasnijim poznatim izvorima se više ne spominje.

Svi osvojeni gradovi u Dalmaciji od Cetine na zapad i sjever, posjedi u Lici, Krbavi i Pounju, zatim cijelo područje Jajačke banovine priključeno je Bosanskom sandžaku.

Nakon što je slavonski velikaš Ivan Tahi uzvratio na Gazi Husrev-begove napade, te u protivnapadu spalio grad Kotor na Vrbanji i mnoga sela, bosanski sandžakbeg je odlučio po treći put izvršiti upad sa svojom vojskom u Hrvatsku i Kranjsku. Krenuo je prema Metlici, ali hrvatski i kranjski velikaši su bili obaviješteni o njegovom dolasku te su ga sačekali sa 5.000 vojnika u okolini Metlike prema Ljubljani. Došlo je do velike bitke ispod grada Belaja između rijeke Mrežnice i Korane, nedaleko od Novigrada. Na obje strane bilo je mnogo poginulih i ranjenih, a među Husrev-begovom vojskom i nekoliko paša i vojvoda.[129] Između ostalih poginuo je i Gazi Husrev-begov ćehaja Skender-beg.[130]

Kada je 1529. godine sultan Sulejman krenuo u pohod na Beč, Gazi Husrev-beg je ponovo započeo sa svojom vojskom upade po Hrvatskoj i Krajini. Tom prilikom osmanlijska vojska zauzela je čitav Srijem i jedan dio istočne Slavonije.[131]

Postoje neki podaci prema kojima je i Gazi Husrev-beg dospio do Beča zajedno sa Bali-begom Jahjapašićem. Opisujući raspored osmanlijske vojske pod Bečom, Nikola Honiger von Konigshofen je zabilježio da je Husrev-beg sa svojim Bošnjacima bio smješten ispod Wienerberga prema gradu.[132] *Između Sv. Marxa i Wienerberga stajalo je čitavo topništvo u tri stotine redova, teško i lako oružje, pod topdžibašom, tj. vrhovnim zapovjednikom topništva. Na Wienerbergu i iza njega je stajao mlađi Bali-beg, a pred njim sve do grada Husrev-beg, prvi namjesnik Bosne, a drugi namjesnik Srbije; obojica su bili zapovjednici prethodnice i zaleđa vojske u ovom ratnom pohodu.*[133] Iako je osmanlijska vojska brojala oko 120.000 ljudi, nisu

[127] E. Čelebi, *Putopis*, str. 208.
[128] Istanbul, BOA, TD No 164, str. 135.
[129] V. Klaić, *Povijest Hrvata V*, str. 109.
[130] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 41.
[131] *Istorija naroda Jugoslavije*, knj. II, str. 170.
[132] Navedeno prema: Ć.Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 41.
[133] J. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva*, 1, str. 371.

uspjeli zauzeti Beč. To je bio prvi vojni neuspjeh sultana Sulejmana, a Beč je bio krajnja tačka do koje je došla osmanlijska vojska. Da bi skrenuo pažnju sa neuspjelog pohoda na Beč, sultan je organizovao veliku svečanost u povodu sunećenja svojih sinova.

Nakon neuspjelog pohoda na Beč nastupilo je mirnije razdoblje u kojem je Gazi Husrev-beg započeo svoje veličanstveno djelo po kome je i ostao zapamćen, a to je podizanje brojnih zadužbina kojima je označio novi polet u izgradnji Sarajeva, grada koji je i danas prepoznatljiv po njegovim brojnim zadužbinama.

U vrijeme kada je gradio svoje zadužbine, Gazi Husrev-begu su došli u posjetu izaslanici kralja Ferdinanda Josip Lamberg i Nikola Jurišić. Sa njima je bio tumač Benedikt Kuripešić koji je vjerno bilježio događaje sa njihovog putovanja te su tako sačuvani značajni podaci i o Gazi Husrev-begu. Poslanici su stigli u Sarajevo 13. septembra 1530. godine i Husrev-beg ih je dočekao u svome ljetnikovcu u Glavogodini ispod Igmana u blizini Hrasnice. *Četrnaestog septembra, u utorak stigosmo, od Rakovice u selo Blažuj*, zapisao je Kuripešić, *koje je bilo prije nekoliko godina veliki grad, ali sada ima jedva 10 ili 12 kuća, stigosmo do rijeke Bosne i prejasišmo je. Tu izađe pred gospodu na susret Murad vojvoda od prilike sa sto i trideset dobro i lijepo pokićenih konja, lijepo i pošteno ih primi i odprati u malo seoce* "Kovači" *zvano. Tu ostaše preko noći. Od prilike podrug sat digoše se gospoda sa svom družinom Husrefbegu, paši bosanske kraljevine (nekoliko hrabrih Turaka jašili su pred njim), koji je bio u drugom selu Glavogodini, nešto poviše našeg seoca.*

Ali pošto se približismo taboru, gdje je stanovao, siđoše gospoda sa svojih konja i prođoše kroz dva duga reda Turaka, koji su bili u lijepim odorama od zlata, kadife i svile sa turbanima i zlatnim čelenkama nakićeni i nagizdani i najhrabriji.

Pošto gospoda prođoše kroz prve redove do vrata ili do hodnika, načinjena od lijepog zelenog granja, kroz koji je bio proveden mali potočić, pokloniše se pred gospodom dva pašina vrhovna komornika svoje glave vrlo pošteno, a dlanom ruku se dohvatiše vlastitih prsiju; njima su se i gospoda jednako naklonili.

Zatim uđoše u hladnik, gdje je paša, (koji bješe veliki i krupan čovjek), sjedio u svojem visokom dostojanstvu, a na zemlji, po travi pod njegovom nogom, bijaše krasna serdžada. Gospoda uđoše pred nj, on ih primio lijepo i pošteno sa svakom udvornošću te im kreće, da sjednu. S njime govorahu oko dva sata te se vratiše na konak.

U srijedu, četrnaestog septembra, pođosmo od "Kovača" preko širokog vrhbosanskog polja u grad Vrhbosnu, onda preko visoke gore vrlo daleko te krenusmo s ceste na desnu ruku u jedan do i u selo Mokro, gdje ostasmo.[134]

[134] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 42-43, prema: Kuripešić, Itinerarium, Wegraysz Kün. May. potschafft gen Constantinopol zu dem Turckischen Keiser Soleyman. Anno XXX.

Značaj Kuripešićevog *Putopisa* je ne samo zbog izvanrednih i zanimljivih podataka koje donosi, nego i zbog toga što je on i naslikao Gazi Husrev-bega kako dočekuje poklisare u svome ljetnikovcu i to je jedini poznati portret ove znamenite ličnosti, što ovom *Putopisu* daje posebnu vrijednost. To je jedan od najstarijih putopisa na Balkanu u XVI stoljeću, a najstariji kroz Bosnu u osmansko doba. Pored Kuripešićevih zapažanja, u *Putopisu* se nalaze i zapažanja pojedinih članova poslanstva, posebno Nikole Jurišića.[135]

Misija kraljevih poklisara koji su na svome proputovanju za Carigrad posjetili i Husrev-bega nije uspjela, te su se ratovanja na nemirnoj granici nastavila.

Peti pohod sultana Sulejmana bio je okrenut protiv cara Karla V i Habsburške monarhije. Vojsci se kod Osijeka priključio i Gazi Husrev-beg sa svojim trupama.[136] U ovom vojnom pohodu Osmanlije su osvojili brojne utvrde. Početkom novembra 1530. godine Gazi Husrev-beg je osvojio Kobaš na ušću Orljave u Savu koji je do tada bio u vlasti Berislavića, čime je bila otvorena mogućnost osvajanja većeg dijela Slavonije. Tada je u Kobašu sagrađeno utvrđenje odakle su Osmanlije mogle da kontrolišu mjesta duž Save.[137]

Već slijedeće godine poslije posjete poklisara, u junu 1531. Gazi Husrev-beg je sa velikom vojskom krenuo prema Klisu. Prije toga uspio je popraviti tvrdi grad Solin i u njega smjestiti posadu koja će pratiti sva događanja u Klisu. I pored toga Husrev-begova vojska nije uspjela zauzeti tvrdi grad Klis koji je branio Petar Kružić sa dvije hiljade vojnika koje je doveo iz Ankone.

Iste godine u julu mjesecu Gazi Husrev-beg je dobio nalog Porte da počne pregovore sa Mlečanima oko razgraničenja u Dalmaciji. Njihov predstavnik u pregovorima bio je zadarski kapetan Vicenco Zantori, njegov tajnik Daniel di Lodovici i prevodilac Hieronimo Ziuran. Od svoje vlade dobili su saglasnost da mogu utrošiti 1.000 dukata kako bi dočekali bosanskog sandžakbega Gazi Husrev-bega. Kakav je bio rezultat pregovora ne zna se pouzdano. Zna se da je Gazi Husrev-beg izrazio želju za dobrim susjedskim odnosima kao i da je želio, prije nego bilo šta odluči, zatražiti i mišljenje sultana.[138]

Mada je ratovao po Dalmaciji i osvojio tu mnoga područja, Gazi Husrev-beg je ostao zapamćen i po tome što je nastojao da održi dobre odnose sa susjedima Mlečanima. Neka njegova pisma sačuvana iz vremena kada je boravio u najzapadnijem dijelu Osmanskog

[135] Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530.*, Sarajevo 1950.

[136] J. Hammer, *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva, I*, str. 380.

[137] Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998., str. 78.

[138] S. M. Traljić, "Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo 1978., str. 12.

carstva govore da se ovaj čuveni bosanski namjesnik zauzimao kod mletačkog dužda za pojedine njihove podanike da im se kazna oprosti ili smanji. Tako u jednom pismu iz 1531. godine, upućenom mletačkom duždu, Husrev-beg moli da se nekom Dujmu Batistiću, koji je bio osuđen na četiri godine progonstva iz Splita, omogući povratak kući. On navodi u svom pismu da je spomenuti prijatelj Murada vojvode (sigurno misli na Murad-bega Tardića). Na kraju pisma je Husrev-begov pečat u kojem piše: *Husrev el fakir ilel ganijj – Husrev siromah, kome je potrebna Božija pomoć.*[139]

Husrev-begovu brigu za susjede Mlečane pokazuje još jedno njegovo sačuvano pismo u kojem se on zalaže za nekog Šibenčana, vjerovatno rođaka Murad-bega Tardića, koji je bio prognan sa teritorije Mletačke republike. Iako nijedno od ova dva pisma koja se nalaze u Arhivu u Veneciji (*Archivio di Stato Venezia Racolto di documenti Slavi. Busta Unica*) nije datirano, ipak se može ustanoviti, kako to tvrdi Seid Traljić u svome radu o Gazi Husrev-begovom boravku u Dalmaciji, da potječu iz 1531. godine. Naime, u istom arhivu nalazi se još jedno Gazi Husrev-begovo pismo u kojem on obavještava venecijanskog dužda o obilasku granica u društvu sa nekim mletačkim kapetanom. Tom prilikom su ustanovili da su mnoga mjesta koja su u posjedu podanika Osmanskog carstva ranije bila vlasništvo mletačkih podanika, o čemu je Gazi Husrev-beg obavijestio i Portu 1531. godine. Osim toga, i rukopis u svim pismima je djelo istog pisara.[140] Kada je te 1531. godine Husrev-beg obavijestio Portu o zahtjevu Mlečana, sultan mu je uputio ferman da stanovnici spornih sela napuste to područje, ali i pored nastojanja bosanskih vlasti oni to nisu učinili.

Naseljavanje vlaškog stanovništva koje su Osmanlije provodile na novoosvojenim teritorijama u dalmatinskom zaleđu izazivalo je otpor kod domaćeg stanovništva. Neki sačuvani dokumenti osmanske provenijencije pokazuju da su se protiv te pojave posebno bunili građani Trogira. Iz jednog izvještaja skradinskog kadije iz 1531. godine vidi se da je 70-80 sela, selišta, pašnjaka u zaleđu Trogira i Šibenika bilo predmetom spora. Naime, vlaške grupe su zapalile i uništile maslinjake, vrtove, imanja na mletačkim teritorijama i odveli stanovništvo u roblje. Mlečani u svojim izvještajima spominju tri sela: Trolokve, Radošić i Suhi Dol na koja su potraživali svoja prava. Nakon ove žalbe sultan je naredio da se izvrši istraga. Međutim, skradinski kadija je odbio pravo građanima Trogira na navedene posjede, jer su ih Osmanlije ranije naselili svojim podanicima koji su plaćali porez.[141]

[139] Isto, str. 17-18.

[140] Isto, str. 19.

[141] M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, cilt V-VIII, sayı 9-12, Ankara 1971., str. 18-19.

Kako bi se ovaj problem riješio, sultan je naredio da se Vlasi isele sa spornih teritorija u okolini Trogira i Šibenika[142] i sa tim ciljem je uputio ferman iz prijestonice Carstva u februaru 1533. godine, a Gazi Husrev-beg je poslao dva pisma generalnom providuru dalmatinskom Nikoli Trivisaru u kojima je naveo da će *u ovih osam dana doći i vidjeti i učiniti po pravdi i volji sultanovoj i prema našem starom prijateljstvu.*[143] Nakon toga se bosanski sandžakbeg sastao sa predstavnicima grada Šibenika između 20. i 29. 09. 1533. u Petrovu Polju kod Drniša dogovorivši da sporna sela kod Trogira i Šibenika predaju Mlečanima. Kasniji izvori pokazuju da su sporovi oko ovih sela nastavljeni. Nekoliko godina prije ovih sporenja oko zemlje, u defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. zabilježeno je blizu 50 imanja u području Dalmacije i Like gdje se kaže da su *...na opasnom mjestu koje je na samoj granici dar ul-harb-a – kuće rata* gdje nije moguće obrađivati zemlju.[144]

U proljeće 1532. godine Gazi Husrev-beg je boravio u Cetini, a nakon toga je otišao u Livno gdje ga je dočekao Murad-beg Tardić. Zajedno su ponovo pokušali osvojiti Klis, ali nisu uspjeli. Tada su nastavljeni pregovori sa Mlečanima oko razgraničenja. Prije toga oni su poslali poklone Gazi Husrev-begu. Iz izvještaja koje je slao svojoj vladi Nikola Trivisan, generalni providur dalmatinski, kao predstavnik Mlečana u mirovnim pregovorima, vidi se da se sastao sa Murad-begom, a ne Gazi Husrev-begom, ali on je prema njegovim riječima *isto što i sandžakbeg*, što pokazuje koliko su cijenili Murad-bega i isto tako znali da je Murad-beg Husrev-begov i zamjenik, a i prijatelj.[145]

Vjerovatno je došlo do nekog sporazuma, jer je u martu 1532. godine sultan Sulejman svome rođaku, bosanskom sandžakbegu Gazi Husrev-begu, kao i skradinskom kadiji uputio pismo u kojem naređuje da se poštuje potpisani sporazum o miru, nakon što se je Frančesko Barbero pobunio protiv nasilja nad Venecijancima, vlasnicima nekih mlinova u Bosni.[146] Sultan Sulejman je također pisao Husrev-begu, nakon što je sklopljen mir sa Venecijom, da se razjasni pripadnost nekih tvrđava, da li ostaju pod upravom Osmanlija ili Venecijanaca.[147]

[142] S. Buzov, "Vlaška sela, pašnjaci i čifluci: krajolik osmanlijskog prigraničja u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću", *Triplex Confinium (1500-1800): Ekohistorija*, Split/Zagreb 2003., str. 229.

[143] S. M. Traljić, "Husrev-begov boravak i rad u Dalmaciji", str. 14.

[144] Istanbul, BOA, TD No 157 str. 1081-1082.

[145] S. M. Traljić, "Husrev-begov boravak i rad u Dalmaciji", str. 13.

[146] Maria Pia Pedani Fabris, *I "Documenti Turchi" dell' Archivio di Stato Venezia*, Venezia 1994., str. 77, dok. br. 286.

[147] Isto, str. 113, dok. br. 430.

O korektnim odnosima između venecijanskog dužda i bosanskog sandžakbega svjedoči i jedno Gazi Husrev-begovo pismo upućeno duždu Pijetru Lando-u u kojem ga on obavještava da je ambasador Pijetro Zen, koji je išao u Istanbul, lijepo dočekan u Bosni, čak mu je bila dodijeljena i pratnja. Na povratku iz Istanbula ambasador se je razbolio, a njegove stvari i pokloni koje je nosio sa sobom ostavljeni su na sigurnom. Gazi Husrev-beg u pismu izriče nadu da će se prijateljstvo koje je imao sa prethodnim duždom Andreom Grittijem nastaviti i sa ovim.[148]

U ljeto 1533. godine Murad-beg Tardić posjetio je svoj rodni grad Šibenik i susreo se sa šibenskim kapetanom, a ubrzo nakon toga i sa generalnim providurom za Dalmaciju. Darujući Murad-bega providur je nastojao da dođe do sporazuma oko graničnih područja. Iako je Gazi Husrev-beg u svojim pismima upućivanim mletačkim vlastima govorio o spremnosti osmanskih vlasti da se pravedno riješi spor oko spornih sela koja su naselili osmanski podanici, taj spor izgleda dugo nije riješen, jer se često spominje i u kasnijim dokumentima. U jednom pismu upućenom 26. juna 1533. godine mletačkom duždu, u kojem ga oslovljava sa *Prejasni vladaru, naš dragi prijatelju*, Gazi Husrev-beg izražava spremnost da sam dođe na granicu kako bi se spor riješio.[149] Međutim, ni nakon toga on nije uspio da vrati spomenuta sela Mlečanima i ona su ostala u okvirima Osmanskog carstva.[150]

U bogatoj korespondenciji Gazi Husrev-begovoj ima nekoliko pisama u kojima je njegovo ime napisano kao Husrem, kao npr.: *Od mene Husrembega, baše bosanskog, poštovanome susidu našemu Mikuli Jurišiću, kapitanu, kralevu...*[151] Njegovi savremenici opet često su mu ime pisali iskrivljeno, kao: Wzref, Vsterberg, Surimbassa i slično.

Iz vremena ovog drugog Gazi Husrev-begovog upravljanja Bosnom sačuvan je jedan interesantan dokument koji govori o toleranciji u to vrijeme. Naime, u jednoj bujuruldiji koju je potpisao Gazi Husrev-beg, pisanoj septembra 1531. godine, a upućenoj naibima i uglednim ljudima u fojničkom i kreševskom kadiluku kaže se: *U posljednje vrijeme svećenici u Fojnici i tamošnjim krajevima došli su ovamo i izjavili da su od starina po starom običaju obilazili od crkve do crkve i od sela do sela i vršili ono što je uobičajeno (apostolat), ali su ih u tome počeli sprječavati ljudi i službenici sadašnjeg emin-bega. Tako se oni žališe da ih uznemiruju. (Povodom ovih žalbi) potrebno je da stvar izvidite kako bi spomenuti svećenici mogli od crkve do crkve i od sela do sela da obilaze i vrše ono što je*

[148] Isto, str. 107, dok. br. 405.

[149] S. M. Traljić, "Tursko-mletačke granice u Dalmaciji u XVI i XVII stoljeću", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XX, Zadar 1973., str. 449.

[150] Isto, str. 450.

[151] Aleksa Ivić, *Nekoliko ćirilskih spomenika iz XVI i XVII veka*, Zagreb 1912., str. 6.

uobičajeno, kako su to i do sada činili i kako je njihovim nevjerničkim propisima određeno. (Zapovjeda vam se) da nikog od njih protivno od ovoga (ove bujuruldije) ne uznemirujete i da im ne dosađujete. Toliko na znanje i ravnanje.

Pisano početkom mjeseca safera 938. (septembar 1531. godine) u mjestu Sarajevu. Na poleđini bujuruldije nalazi se pečat na kojem piše: "*Ponizni Božiji rob Husrev*".[152]

Kroz cijelo vrijeme Gazi Husrev-begovog upravljanja u Bosni, njemu su dolazili na poklonjenje Dubrovčani noseći darove, slali su mu po potrebi i svoje ljekare, pomagali mu u nabavci skupocjenih tkanina itd. Ponekad su zauzvrat tražili da se on kao bosanski namjesnik zauzme za podanike Dubrovačke republike, trgovce u njihovim kolonijama širom Balkanskog poluostrva. Trgujući po prostranom Osmanskom carstvu često su nailazili i na prepreke, pa i napade na njih. Tako je u toku 1531. godine opljačkano nekoliko dubrovačkih trgovaca, zbog čega je njihova vlada uputila svoga poslanika Božu Gučetića da se požali Husrev-begu i da zatraži od njega da uhapsi razbojnike i postavi jače straže na putevima.[153] Kako se završio ovaj nemili događaj ne zna se, s obzirom na to da dostupni izvori o tome ne govore.

Osmanlije su posebno morali voditi računa o tome da zaštite one gradove i utvrđenja koja su bila u pograničnom dijelu Carstva. Tvrdi grad Obrovac koji je imao važan strateški značaj, a koji je Gazi Husrev-beg osvojio zajedno sa svojim ćehajom Murad-begom Tardićem, nalazio se na putu kojim su često išli Senjani u pljačku. Stoga je Murad-beg dobio zadatak da ovaj grad obezbijedi od napada. U martu 1530. godine Murad-beg je tražio da mu iz njegovog rodnog grada Šibenika pošalju majstore za gradnju brodova, ali mu oni nisu poslali nego su ga uputili da traži od Mlečana. Da li je dobio pomoć od njih ne zna se, ali je započeo sa gradnjom flote i, u nastojanju da zaštiti grad od pljačkaša, zatražio je pomoć i od Dubrovčana. Vijeće umoljenih zaključilo je početkom 1530. godine da pošalje sve što je potrebno za izgradnju galija. Postoje podaci da su Obrovčani koristili brodove ne samo za odbranu nego i za pljačku trgovačkih brodova ploveći i do Ankone, zbog čega je došlo do spora sa Mlečanima. Stoga je sultan uputio ferman tadašnjem bosanskom namjesniku Husrev-begu i skradinskom kadiji 7. 02. 1532. godine s naređenjem da se istraži taj slučaj, a da se opljačkana roba i zarobljenici vrate.[154] Zbog toga vjerovatno Murad-beg i nije dobio dozvolu od bosanskog sandžakbega u zimu 1532. godine da njegove

[152] Emernama Gazi Husrev-begova iz 1531. godine u Istorijskom arhivu Sarajevo pod brojem P-258; Osman A. Sokolović, "Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka", *Glasnik VIS-a u SFRJ*, vol. XXXII, br. 3-4, Sarajevo 1969., str. 100-101.

[153] DAD; Lett. di Lev. XX, 116-119.

[154] S. M. Traljić, "Husrev-begov boravak i rad u Dalmaciji", str. 11.

lađe krstare obalom i presreću druge brodove. Flotom je zapovijedao kapetan, a od poznatijih se 1532. godine spominje u Obrovcu kapetan Ljubunčić.[155]

Najznačajniji doprinos za izgradnju flote u Obrovcu imao je Murad-beg Tardić. On je početkom 1533. godine odredio 300 ljudi da sijeku drva i pripremaju građu za gradnju lađa u Obrovcu i Skradinu. Prema nekim podacima u Obrovcu se nalazila i baza za obavještavanje. Tako je, naprimjer, obrovački dizdar u mjesecu martu 1533. godine saznao da je formirana liga kršćanskih država u Bolonji u koju je ušla i Mletačka republika. Dizdar je o tome obavijestio bosanskog namjesnika u Sarajevu, a ovaj je tu informaciju proslijedio u Istanbul.[156]

Prije nego što će ga sultan ponovo imenovati za sandžakbega Smedereva, Gazi Husrev-beg je sa svojom vojskom u svojstvu bosanskog namjesnika učestvovao u još jednoj vojnoj akciji. Naime, kada je sultan Sulejman krenuo sa svojom vojskom prema Beču, pridružio mu se i Husrev-beg sa 10.000 svojih vojnika kod Osijeka.[157] Tako piše Pečevija, a Muvekkit navodi da je bosanska vojska od 50.000 ljudi pod komandom Gazi Husrev-bega stigla kod Osijeka i to kao akindžijska prethodnica. Uspjeli su zauzeti i grad Grac, došli pod Beč i zarobili preko 30.000 Mađara. Godine 1531/32. osvojili su tvrđave Kostajnicu i Novi, izašli su na područje između rijeke Une i Kupe, te napali na palanke Bojnić i Perušić u Liki i Krbavi. Habsburški kralj Ferdinand sukobio se sa osmanlijskom vojskom, ali su ih ovi uspjeli poraziti.[158]

Kada je krajem 1533. godine sultan pozvao smederevskog sandžakbega Mehmed-bega Jahjapašića da ga prati u ratu protiv Perzijanaca, uprava u ovom sandžaku ponovo je povjerena Gazi Husrev-begu.[159] On je tek u proljeće 1534. godine otišao iz Bosne, a na njegovo mjesto je postavljen Mehmed-beg. Dubrovačko Vijeće umoljenih tada je odabralo svoga poklisara Leonarda Đorđića da ode i pozdravi novog bosanskog sandžakbega i uruči mu uobičajene darove koji su se sastojali od kavada, skupocjene tkanine, slatkiša, šećera, narandži i pozlaćenih svijeća. Uputstvo dubrovačkim poklisarima napisano je 8. maja 1534. godine.[160]

[155] Ovo je najvjerovatnije Hamza Ljubunčić koji je podigao jednu džamiju u Livnu okolo koje se formirala jedna od mahala ovoga grada. Prema podacima iz deftera Kliškog sandžaka iz 1550. godine bio je aga azapa u tvrđavi Obrovac (Istanbul, BOA, TD No 284., str 68.). Potiče iz čuvene porodice Ljubunčić iz Livna koje je imala značajne posjede, među ostalim i sela Državlije i Ljubunčić.

[156] B. Hrabak, "Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću", str. 131.

[157] Pečevija, *Historija I*, str. 147.

[158] Muvekkit, *Povijest Bosne* 1, str. 119-120.

[159] *Istorija Beograda* I, str. 329.

[160] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 47.; DAD, Lettere e Comm. di Levante. 20, 258 v.

Dok je Mehmed-beg Jahjapašić ratovao sa sultanom u Perziji, dotle je Gazi Husrev-beg kao smederevski sandžakbeg pokušavao da održava dobre odnose sa Ferdinandom, ali je pomagao i Zapolju u njegovoj borbi protiv Ferdinanda. U isto vrijeme pomagao je i srpskog despota Stevana Berislavića, sve do početka 1536. godine kada je između njih došlo do sukoba u kojem je despot ubijen.[161]

O ovom periodu Gazi Husrev-begovog upravljanja Smederevskim sandžakom sačuvani su interesantni podaci u pismu Pavla Bakića, kapetana kraljevskih husara, upućenog u decembru 1533. godine kralju Ferdinandu: *Danas doznah iz pisma, koje mi donesoše iz Osijeka, da je uprava sandžaka smederevskog uzeta od Mehmed-bega i predana sandžaku bosanskom po imenu Husrev-begu (Wzreffbeck). Razabrao sam da je taj Mehmed-beg uvijek volio, da Januš (Zapoljski) ostane kralj u Ugarskoj, nego Vaše Veličanstvo, jer mu je Januš davao različite poklone i radi toga bio mu je (Mehmed-beg) najveća potpora i zaštita. No pošto je sada novi upravitelj ušao u ovu krajinsku tvrdu, rekao bih, da Vaše Veličanstvo Januša kralja preteče i s tim novim sandžakom sklopi prijateljstvo prije nego kralj Januš, jer to pouzdano znam, da do ovakvih upravitalja stoje vrlo mnoge carske stvari i to ne baš neznatne. Uostalom neka Vaše Veličanstvo ne gleda na to, ako je prije preko njega šta radilo i nije moglo izvršiti, dok je bio sandžak bosanski; jer sad odkad je postao smederevski, ima kud i kamo veći ugled i više mu se vjeruje, i može veće poslove izvršiti s ovoga mjesta nego s onoga pređašnjeg, jer je ova čast svagda bila odličnija od bosanske.*[162] Iz drugih dostupnih izvora nije moguće doći do nekih saznanja o tome da li je Gazi Husrev-beg kao smederevski sandžakbeg imao veći ugled i povjerenje, kako se vidi iz pisma Pavla Bakića, ali je sigurno da je on imao značajan ugled i bio poznat i kao smederevski i kao bosanski namjesnik.

Iz vremena kada je bio smederevski sandžakbeg sačuvano je jedno Gazi Husrev-begovo pismo iz kojeg se vidi njegova briga za podanike Osmanskog carstva. Pismo je upućeno kralju Ferdinandu 1535. godine u kojem ga Gazi Husrev-beg moli da se oslobodi trgovac Dmitri Kupnić jer, kako kaže, i njegovi trgovci se slobodno kreću po teritorijama koje su pod osmanlijskom upravom *I mise nadamo*, piše dalje Husrev-beg, *od vaše milosti za siega siromaha Dmitra, da bi vaše gospostvo sirote stare majke mu suze ustavile.*[163] Iste, 1535. godine pisao je Husrev-beg *gospodin Smederevski, Biogradski, podunavski i svoj Srijemskoj zemlji gospodin* još jedno pismo kralju Ferdinandu u kojem spominje uspjeh sultan Sulejmanove vojne u Bagdadu. Ovo Gazi Husrev-begovo pismo prevedeno je i na latinski jezik.[164]

[161] *Istorija Beograda* I, str. 330.

[162] A. Šimčik, "Odsutnost Husrev-begova iz Sarajeva god. 1534-1536", *GZM* XLVI, Sarajevo 1934., str. 93.

[163] S. M. Traljić, "Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji", str. 15.

[164] A. Šimčik, "Odsutnost Husrev-begova iz Sarajeva god. 1534-1536", str. 94.

U martu 1535. godine kralj Ferdinand poslao je iz Beča pismo Husrev-begu u kojem ga obavještava da će pisma sultanu u Carigrad slati preko njega.[165] To pokazuje koliki je ugled i značaj imao Gazi Husrev-beg, kada je kralj Ferdinand svoja pisma upućivana sultanu u prijestonicu slao preko ovog sandžakbega.

U vrijeme kada je Gazi Husrev-beg po drugi put bio na položaju smederevskog sandžakbega (1533-1536), na njegovom dvoru u Beogradu boravio je osmanski pjesnik Hajreti koji je pišući pjesmu o ovom gradu (šehrengiz) istakao Gazi Husrev-begove zasluge govoreći da je on *majdan dobročinstva i da je Beograd za vrijeme njegove uprave postao prijatan, napredan i naseljen šeher.*[166] Prema popisu Smederevskog sandžaka iz 1536. godine u Beogradu je tada bilo 247 kuća i to 139 nemuslimanskih, 79 muslimanskih i 29 kuća Cigana. Međutim, sigurno je tada u Beogradu bilo više stanovnika, jer u popise nije unošeno povlašteno stanovništvo.[167]

Da bi lakše osvojio Slavoniju, Gazi Husrev-beg je pomagao srpskog despota Stevana Berislavića, koji je bio sultanov vazal i s kojim je pomagao Zapolju protiv Ferdinanda. Međutim, početkom 1536. godine došlo je do sukoba između Husrev-bega i despota Stevana Berislavića u kojem je despot Stevan ubijen. Husrev-beg je tada zauzeo njegove gradove: Dobor i Kobaš u Bosni, Brod na Savi, Staru Gradišku i druge. Sva ta područja pripojena su Bosanskom sandžaku.[168] Prilikom osvajanja despotovih posjeda Osmanlije su angažovali 30-40 hiljada ljudi, a njegova smrt im je poslužila kao izgovor za upad u Slavoniju.[169] Tokom 1536. godine bosanski i smederevski sandžakbezi zauzeli su mnogobrojna dobra i gradove slavonske vlastele.

Poslije ratovanja u Perziji (1534-1535), sultan Sulejman se je vratio sa vojskom u prijestonicu 1536. godine. Ubrzo nakon toga u Sarajevu je umro tadašnji bosanski namjesnik Mehmed-beg Mihalbegović. Doznavši za njegovu smrt, Gazi Husrev-beg je nastojao da ponovo dođe u Bosnu, želeći ne samo da nastavi sa gradnjom svojih zadužbina, nego i da bude u Sarajevu kojeg je po svoj prilici neizmjerno volio.

Početkom 1536. godine Mehmed-beg Jahjapašić premješten je iz Moreje za smederevskog sandžakbega, a Gazi Husrev-beg koji je do tada bio na tom položaju ponovo je postavljen za bosanskog namjesnika. To je bilo njegovo treće imenovanje na ovaj položaj

[165] Isto, str. 96.

[166] *Istorija Beograda I*, str. 330.; Mehmed Çavuşoğlu,: "Hayreti'nin Belgrad Şehr-engizi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3, Edebiyat Fakultesi Basımevi, 1974., str. 325-356.

[167] *Istorija Beograda I*, str. 387.

[168] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 58-59.

[169] *Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću (do kraja XVIII vijeka), Izabrani izvori.* Priredili: Branislav Đurđev i Milan Vasić, Školska knjiga Zagreb 1962., str. 48-49.

na kojem je ostao do smrti.[170] Već u maju te godine dubrovačka vlada je poslala svoga poklisara Petra Bunića da se pokloni novom namjesniku i preda mu uobičajene darove. U uputstvu napisanom poklisaru 25. maja 1536. godine dubrovačka vlada izražava svoje zadovoljstvo što je baš Gazi Husrev-beg izabran za novog namjesnika, ne samo zbog njegove poznate pravednosti nego i zbog dobrih susjedskih odnosa poznatih od ranije. Pokloni koje je sa sobom ponio poklisar Gazi Husrev-begu sastojali su se od četiri lijepa kavada (odjevni predmet), jedan skrletni (grimizno-crveni), jedan paunasti, jedan od damasta žute boje i jedan od aleksandrijskog damasta te od raznih vrsta slatkiša, voća i mirođija.[171] U isto vrijeme i Pavle Bakić pisao je kralju Ferdinandu u povodu dolaska novih namjesnika i u Beograd i u Sarajevo: *Ovakvih pak upravitelja, koji se iznova šalju, običaj je, (kao svagda što je bilo) da izađu sa što najboljom spremom, koliko god mogu.*[172]

Čim je ponovo izabran za bosanskog namjesnika, Gazi Husrev-beg je zajedno sa smederevskim sandžakbegom Mehmed-begom Jahjapašićem poduzeo novu ofanzivu protiv Hrvatske i osvojio čitavu Slavoniju. Nakon što su osvojili Brod, njihova vojska krenula je u tri pravca: jedan dio vojske išao je uz Savu do Babine Grede i u smjeru Đakova i Gorjana, drugi prema Gradišci i Jasenovcu a treći u smjeru Požege i Velike, tvrđave Našice i Orahovice. Tada je vojska bosanskog sandžakbega osvojila brojne utvrde i gradove uz Savu: Babinu Gredu, Jaruge, Novigrad, Trnjavu, Garčin, Brod, Dubočac, Gradac, Cernik, Gradišku, Jasenovac, Dubovac, Zdence kod Broda, Pleternicu, Brčin, Drenovac kod Požege i Veliku.[173]

Posebnu pažnju Gazi Husrev-beg je posvetio utvrđivanju Broda na Savi i u njega smjestio posadu bešlija, azapa i martolosa. Sagrađen je i most na Savi kako bi bilo lakše krenuti u dalja osvajanja. Pod vodstvom Mehmed-bega Jahjapašića osvojen je važan grad Požega (25. 01. 1537.) s kojom je pala i čitava požeška županija. Pokušaj kralja Ferdinanda da zaustavi osmanlijska osvajanja koristeći poznatog vojskovođu Kacijanera završio se velikim porazom njegove vojske kod Gorjana u blizini Đakova u oktobru 1537. godine. I u ovoj bici velike zasluge imao je Mehmed-beg Jahjapašić, koji je zajedno sa Gazi Husrev-begom doprinio širenju osmanske vlasti u Slavoniji. Pobjedom kod Gorjana 1537. godine Osmanlije su osigurali svoju prevlast u Slavoniji za slijedećih 150 godina.[174] Za prvog sandžakbega Požeškog sandžaka postavljen je Arslan-beg Jahjapašić.

[170] *Islam Ansiklopedisi*, cilt 13, str. 454.

[171] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 48.; DAD, Lettere e Comm. di Levante 21, 54-55.

[172] A. Šimčik, "Odsutnost Husrev-begova iz Sarajeva god. 1534-1536", str. 101.

[173] I. Mažuran, *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb 1998., str. 84.

[174] I. Mažuran, *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek 1994., str. 113.

Die XXV Mag. 1536

Cómissio S. Petri Jo. de bona oratoris ad sangiaccú novi nuriventi In verbossaniam.

Rettore di zaugià cum el suo cons.° e di pregai. Al nobile et sauio S. Piero gio. di buona. Ambasciatore mio deputato per andar ad Incontrar el sig.r sangiacco Chrumserbegh. quale uene in verbossanie, mio diletto.

Cómettiamoti con lo nome di dio. di la gloriosa vergine e di s.to biag.o profitto mio. debbiati andare la uolta di uerbossanie. per Incontrar el sig.r sangiacco. quale nouamente è uenuto, in lo detto suo sangiaccato, et giunto secretti alla sua prima, douunque lo ritroui. el salutarai. e benignamente per parti del retto e ri-

gunti li uomini di zaugia. facendoli sapere. quanto ne è uenuta di sua sig.ria. In questo sangiaccato, ne stata multo grata. hauendo noi hauuto buona Information della giustitia. quale regna in esso. speremo che come perfetto amico e buono uicino mio. attendera secondo lo consiglio di suo ancorsori. in detto sangiaccato. a ben uicinar con questa citta. la quale sempre se ritrouera promptissima ad ogni suo piacere, e cussi uogliamo che da otto giorni in giù, debbiate star alla sua corte, amorezziandosi sempre con sua sig.ria. Alla quale sempre remettere racco-

mandato la cittadinanza cum tutti li mercadanti. quali soglionno negotiar in quelle parti. che voglia giouarli e fauorzgiorli per quanto spetta alla giustitia. offerendo che da l'altro canto. noi amorzzarno non mancaremo uerso sua sig.ria di ogni debito benuolentia.

Et cussi amorzzeriato ui hauerete con sua sig.ria. uogliamo debbiate quanto più amicabilmente se potra. presentarli quelli doni. quali ui habbiamo dati, quiui di quisto notati. Pregando sua S.ria. uoglia accettarli con el medemo buono animo. che li mandiamo non uisguardando la natura delli doni. ma gli animi nostri benuoli uerso sua sig.ria.

occorrendo che uui non ritrouesti lo sopradetto S. sangiacco. in uerbossanie. vogliamo l'andiate ad Incontrar nelli confini del suo sangiaccato. e caso che lui fosse uscito fuori delli suoi confini. ui commettiamo debbiate ritornar in verbossanie, e di li subito ci darete auiso. spettando da noi la risposta. nel detto luoco. dandoci sempre auiso. de quello luoco doue ui parlaretti dal suo confini. per uenir in Verbossanie. acciò potiamo per più ui essere ordinati delli prouisioni. e cosi gunta la prima commissione. ritornarete a zaugia.

Li doni quali ui habbiamo dati. suono questi

Camizo di scarlatto di cent.o	c	1	Confetti di diuersi sorti. Pomelli
Camizo di pannazo di c.to	c	1	Pezzuzzo. frutti. spetie e pepe
Camizo di damasco bemberino	c	1	Sum.a d. 16.
Camizo di damasco alix.no	c	1	

Iako je Osmanlijama bio olakšan put ka daljem osvajanju Slavonije i Hrvatske, oni su morali, zbog iskrslih sukoba sa Mlečanima, povući svoje snage na mletačko-osmansku granicu u Dalmaciji i Hrvatskoj.[175] Glavni cilj osmanlijske vojske bio je Klis. Gazi Husrev-beg je povjerio svome vojvodi Murad-begu Tardiću da počne pripreme za osvajanje tvrdog grada Klisa koji je dugo vremena odolijevao napadima osmanske vojske.

Pripremajući se za osvajanje Klisa, Murad-beg je kao rođeni Dalmatinac znao da će bez posjedovanja brodova biti teško osvojiti ovu tvrđavu, te je započeo sa gradnjom brodova. Iz jednog izvještaja od 1. oktobra 1530. godine, sačuvanog u Državnom arhivu u Dubrovniku, vidi se da je Murad-beg od Dubrovčana tražio materijal za gradnju jedne galije sa dva reda veslača, što mu je dubrovačko vijeće odobrilo i još su mu dali jedan *caput planum* dug 35 koračaja.[176]

S obzirom na to da je kliška tvrđava bila do tada neosvojiva za Osmanlije, Gazi Husrev-beg je predložio sultanu da se popravi solinska tvrđava koja se nalazila u blizini Klisa kako bi se u nju smjestila posada koja bi odatle vršila napade na Klis. Nakon što je sultan to odobrio, a Gazi Husrev-beg popravio tvrđavu i u nju smjestio posadu, kliški kapetan Petar Kružić zatražio je pomoć od kralja Ferdinanda i pape. Dobivši traženu pomoć, Petar Kružić je krenuo sa vojskom i stigli su pod Solin 12. marta 1537. godine. *Saznavši ovo, Husrev-beg uputi tamo Gazi Murad-bega, izuzetnog borca koji se na mnogim sličnim mjestima istakao i koji nema u tome premca i dade pod njegovu komandu pet tisuća odabranih ljudi.*[177]

Nastala je velika borba i 12. marta 1537. godine Murad-beg Tardić zauzeo je Klis. Zajedno sa Husrev-begom i Murad-begom Tardićem u borbama oko Klisa učestvovao je i čuveni vojskovođa Malkoč-beg.[178]

U Carigradu je priređeno veliko veselje kada je stigla vijest o zauzeću Klisa, a bosanskom sandžakbegu je povećan prihod za 50.000 akči. Obavještavajući sultana o ovoj sjajnoj pobjedi, Gazi Husrev-beg je predložio da se od novoosvojenih krajeva zapadne Bosne, Dalmacije, Like i Krbave formira novi, Kliški sandžak sa sjedištem u Klisu, a da se za prvog sandžakbega postavi Murad-beg.[179] Taj prijedlog u prijestonici Carstva je usvojen i ovaj Dalmatinac je postao prvi sandžakbeg Kliškog sandžaka. Za svoje zasluge dobio je i počasni naziv Gazi koji dobivaju samo oni koji se proslave u ratnim pohodima.

[175] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 59.
[176] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 50.; DAD, Cons. Rog. 40, 100.
[177] Pečevija, *Historija I*, str. 172.
[178] Behija Zlatar, "O Malkočima", *POF* XXVI/1976, str. 105-114.
[179] Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, str. 121.

Osnivanjem Kliškog sandžaka smanjila se je teritorija Bosanskog sandžaka, jer su u novoosnovani sandžak ušli posjedi Osmanlija u Dalmaciji sjeverozapadno od Solina, kao i u sjeverozapadnoj Bosni, Lici, Krbavi i Hrvatskoj.[180]

Iako je Klis određen da bude sjedištem kliškim sandžakbezima, oni su često stolovali u Livnu.[181] Koliko je Gazi Husrev-beg cijenio Murad-bega pokazuje i podatak da ga je postavio i za prvog muteveliju svog bogatog vakufa, čiji su potomci stoljećima vršili ovu značajnu funkciju. U njegovoj vakufnami iz 1531. godine zapisano je da je upravu nad vakufom povjerio *...svom najboljem oproštenom robu i stupu svojih odabranika Murad vojvodi, sinu Abdullahovu.*[182]

Među onima koji su zarobljeni u borbama oko Klisa bilo je i nekoliko Dubrovčana, što je navelo Gazi Husrev-bega da uputi protestno pismo u Dubrovnik zbog toga što oni, kako je naveo u pismu, plaćaju Porti harač i nije primjereno da se bore protiv njene vojske. Vijeće umoljenih je zbog toga odlučilo poslati Husrev-begu plemića Petra Bunića sa bogatim darovima kako bi pokušao kod bosanskog sandžakbega zataškati prisustvo Dubrovčana među zarobljenicima. U uputstvu Petru Buniću Dubrovačko vijeće traži od svoga poslanika da potraži Gazi Husrev-bega u Bosni, da mu čestita na pobjedi pod Klisom te da mu uruči darove. Ukoliko im Husrev-beg prigovori na učešću Dubrovčana u spomenutoj vojni, svoga poslanika su savjetovali da kaže kako su oni samo poslali svoje ljude da uhode neprijateljsku vojsku te javljaju sandžakbegu podatke o njihovom kretanju. Dali su mu uputstvo da se raspita i za Pavla Bucignola koji je također sudjelovao u spomenutoj bici te, ukoliko saznaju da je zarobljen, neka ga svakako otkupe iz ropstva, makar to morali tražiti i od samog sandžakbega. Konačno, oni su, kako navode u svom uputstvu Petru Buniću, bili ti koji su hercegovačkom sandžakbegu i javili za pokrete vojske protiv Osmanlija. Kao poklon, poslanik je ponio dva svilena kavada, jedan skrletni i jedan paunasti, svijeće, narandže itd.[183] Dostupni izvori ne pružaju podatke o tome kako se završilo ovo diplomatsko poslanstvo Petra Bunića. Vjerovatno su Dubrovčani, kao i mnogo puta do tada, svojim odnosom prema Porti uspjeli zataškati nesporazum koji je nastao nakon učestvovanja nekih njihovih sugrađana u spomenutim vojnim operacijama.

Gazi Husrev-beg je uputio protest i Veneciji zbog toga što su Splićani u toku borbi oko Klisa pomagali Habsburgovce. Posebno je bio ogorčen što su Mlečani primali izbjeglice

[180] H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 59.
[181] Isto.
[182] Fehim Dž. Spaho, "Vakufnama Gazi Husrev-bega iz 1531.", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Monumenta Turcica IV, Orijentalni institut, Sarajevo 1985., str. 53 (dalje: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*).
[183] DAD, Lettere e Comm. di Levante, 21., str. 83v-83 r; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 52.

sa teritorija pod vlašću Osmanlija. *Mi smo uvijek naređivali našim rektorima da im ne daju utočište, niti da im dozvole da se zadrže u našoj zemlji*, bio je odgovor Senata na Husrev-begovu žalbu.[184]

U aprilu 1537. godine Gazi Husrev-beg je uputio pismo u Veneciju sa uputstvom o vraćanju zarobljenika koji su bili zarobljeni od strane posade Kliške tvrđave u vrijeme napada na Solin. Ovo pismo nalazi se u Arhivu u Veneciji, a na njemu je natpis *Husrev figlio di Ferhad sandjak bey de Bosna – Husrev, sandžakbeg Bosne, sin Ferhada.*[185]

Padom Klisa bilo je izgubljeno posljednje jače uporište na jugu današnje Hrvatske. Nakon toga, u martu 1538. godine Gazi Husrev-beg je zajedno sa Murad-begom Tardićem krenuo prema sjeveru i opkolio Nadin i Vranu, nakon čega je mletačka vojska predala ove tvrđave koje će ostati preko sto godina pod upravom Osmanlija.[186] Kako piše Bašagić, iste godine osvojen je i Drniš (premda postoje podaci da je ovaj grad osvojen i ranije). Iako je posadi ovoga grada kralj poslao pomoć od 40.000 vojnika, Gazi Husrev-beg ih je porazio zajedno sa hercegovačkim sandžakbegom Ahmed-pašom, Gazi Malkoč-begom, Gazi Murad-begom, Gazi Begtaš-begom i drugim begovima.[187]

U martu 1538. godine Gazi Husrev-begova vojska osvojila je i Dubicu. Znajući važnost ovoga grada kojeg su smatrali *ključem odbrane Pounja,* Osmanlije su tu ostavili posadu od 40 janjičara, 100 martolosa i 300 konjanika.[188]

Krajem 1538. godine Gazi Husrev-beg je osvojio Trogir. Prema pisanju Muvekkita, nakon toga posada je pobjegla, a on je zapalio grad i okolinu. Kada je za to saznao komandant Zadra krenuo je sa vojskom sa namjerom da osvoji i Klis, ali Murad-beg, koji je pozvao u pomoć i Gazi Husrev-bega, porazio ga je.[189] Nakon ove pobjede bosanski sandžakbeg se uputio prema Gradišci. Misleći da je to pogodno vrijeme da povrate osvojene krajeve, Mlečani su krenuli iz Zadra i opkolili Nadin. Međutim, Gazi Husrev-beg

[184] Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd 1970., str. 53.

[185] M. T. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, cilt I, sayı 2, Ankara 1993., str. 165-166.

[186] Fehim Spaho, "Vrana u turskoj vlasti", *Biogradski zbornik 1* (Biograd i okolica u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenog 1988. godine), Zadar 1990., str. 432.

[187] M. Safvet, *Gazi Husrev beg*, str. 66.

[188] Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16 stoljeća*, Zagreb 1995., str. 102.

[189] Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, str. 124.

se odmah vratio iz Gradiške i zajedno sa Murad-begom Tardićem ponovo porazio mletačku vojsku. *Gazije su stekle padišahov blagoslov i nagrađeni su počasnim kaftanima.*[190] Prema nekim drugim izvorima koje spominje Ćiro Truhelka, doduše ne navodeći kojim, Mlečani su poslali u Dalmaciju vojsku pod vodstvom Kamila Ursina koji je preoteo od Husrev-bega Obrovac i Ostrovicu.

Slijedeće, 1539. godine Husrev-beg je osvojio Sinj, premda prema podacima iz *Nuhbetut-Tevarih* piše da je ovaj grad osvojen ranije, to jest 1537. godine.[191] Nakon rata između Mlečana i Osmanlija koji je trajao od 1538. do 1540. godine sklopljen je mir 2. 10. 1540. godine, a Mlečani su cijelu Dalmaciju prepustili Osmanskom carstvu i platili 300.000 dukata na ime ratnih troškova. Nakon toga granica je polazila na sjeveru od Obrovca kroz Ravne kotare obuhvatajući gradove Islam (Seddi Islam), Nadin, Karin, Vrana pa zapadnom obalom Vranskog jezera prema Velinu u šibenskom kotaru, a odatle preko Krke na Skradin. Od Skradina je granica išla pravom crtom do Solina (u zaleđu Splita) pa na tvrđavu Kamen, do granice Poljica.

Prije nego je mir zaključen, Venecija je darovala pojedine funkcionere osmanske države, među ostalim i Gazi Husrev-bega, sa 500 dukata *u znak ljubavi.*[192] Tokom ratnih godina, od 1538. do 1540. godine Osmanlije su bili nadmoćniji, te su i pored toga što su Mlečani razorili Skradin i napali Vranu i Nadin, zadržali ove gradove. Cijelo vrijeme osmanlijske uprave Obrovac je bio ne samo važna luka za trgovinu solju i drugim živežnim namirnicama, nego su se već od kraja XVI stoljeća preko ove luke izvozila drva u Veneciju.[193]

Iz ovog vremena, tačnije iz juna 1539. godine, sačuvana su dva pisma pisana ćirilicom, jedno koje je ban Toma Nadaždi uputio Murad-begu Tardiću i u kojem mu javlja da šalje dva pisma Nikole Jurišića, jedno za njega a drugo za Gazi Husrev-bega. Drugo pismo je odgovor Gazi Husrev-bega i Murad-bega na pisma Nikole Jurišića o tome da im nije ništa javljeno sa Porte o zaključenju mira između sultana i kralja Ferdinanda.[194]

Iz iste godine postoji također sačuvano jedno pismo Gazi Husrev-bega upućeno venecijanskom duždu u kojem ga on obavještava o dolasku poslanika Pijetra Zena, poslanog od strane venecijanske vlade koji se je idući prema Istanbulu razbolio i vratio nazad, o tome da su ga dobro pazili i da su mu stvari dobro čuvane. O tome je Gazi Husrev-beg

[190] Pečevija, *Historija I*, str. 191.

[191] M. Safvet, *Gazi Husrev beg*, str. 81.

[192] G. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, str. 66.

[193] S. M. Traljić, "Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI stoljeća", str. 263.

[194] A. Ivić, *Nekoliko ćirilskih spomenika iz XVI i XVII veka*, str. 5-6.

obavijestio i Visoku Portu. Dužd je poslao prsten, a oni su poslali almasli prsten kupljen za 60.000 akči.[195]

Godinu dana prije smrti, 1540., Gazi Husrev-beg je zajedno sa svojim vjernim saradnikom Murad-begom poduzeo pohod na neosvojena područja današnje Hrvatske sa namjerom da zauzme tvrdi grad Zrin, koji je uspješno branio knez Nikola Zrinski. Kako nisu uspjeli da zauzmu Zrin, prema pisanju kroničara Ivana Tomašića, Murad-beg je sa 10.000 konjanika i 5.000 pješaka nanio veliku štetu u Otoci, Ričicama i Dubovcu. Zbog toga su braća Zrinovići sakupili vojsku i upali u Dubicu i Kamengrad i pri tome odveli mnogo ljudi u zarobljeništvo.[196] U jednom pismu od 19. novembra 1540. godine koje je ban Petar Keglević uputio kralju Ferdinandu, a u kojem ga obavještava o sukobima sa Osmanlijama kod Đurđevca, Gazi Husrev-beg se spominje kao Wzreff-beg.[197]

Iz ovog perioda sačuvano je jedno pismo u Dubrovačkom arhivu upućeno bosanskom sandžakbegu sa molbom da pomogne dubrovačkim trgovcima koji su u Bosni često imali problema, ne samo u svojim poslovima, nego su često bivali i optuživani. Tako su u novembru 1540. godine bili optuženi, što se vidi iz pisma kojeg su svojoj vladi poslali Đovani Antonio di Ranjina, kao i svi trgovački agenti u Bosni. Oni su tu naveli da su optuženi za pomoć u bjekstvu robu Murad-bega Tardića, zbog čega su svi okovani. Oni mole bosanskog sandžakbega da im pomogne s obzirom na to da on zna što Dubrovčani ...*osjećaju za gospodina sandžakbega*. Dubrovačka vlada dala je uputstvo svome poslaniku Sigismundu Goze da ode bosanskom sandžakbegu u Sarajevo, te da zamoli da oslobodi njihove trgovce. Oni svome poslaniku sugerišu da odu i kod kliškog sandžakbega Murad-bega, ukoliko je u Bosni, i zamole ga za pomoć. Uz molbu su Dubrovčani poslali i darove i za Husrev-bega i za Murad-bega i to skupocjene tkanine: crveni skarlat, žuti damast, svilu te razne poslastice.[198] Kako se je završio ovaj događaj oko dubrovačkih trgovaca, njihovog zarobljavanja i eventualnog oslobađanja nije poznato, jer dostupni izvori ne pružaju podatke o tome.

Kada je 1541. godine sultan Sulejman Veličanstveni krenuo u pohod da osvoji Budim, pozvao je bosanskog sandžakbega Gazi Husrev-bega, smedrevskog Mehmed-bega Jahjapašića i kliškog Murad-bega Tardića. Kako je bila jaka zima njihova vojska nije mogla ići dalje, jer se Dunav zaledio, te su se zaustavili čekajući proljeće. Šta se u međuvremenu

[195] T. M. Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", str. 167.

[196] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 57.

[197] E. Laszowski, *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagreb 1917.

[198] DAD, Lettere e Comm. di Levante, sv. 22, str. 258.

dešavalo sa Husrev-begom nije poznato. Zna se da je umro u Sarajevu 18. juna 1541. godine, kako piše i na tarihu na njegovom turbetu gdje je ukopan. Sultan Sulejman je ušao u Budim 21. septembra 1541. godine, ali Gazi Husrev-beg nije bio sa njim. U njegovom posljednjem vojnom pohodu smrt ga je zaustavila. Ukopan je u turbetu kojeg je još za života podigao u haremu svoje džamije. Iznad ulaza u turbe uklesan je zlatnim arapskim slovima tarih koji u prijevodu glasi:

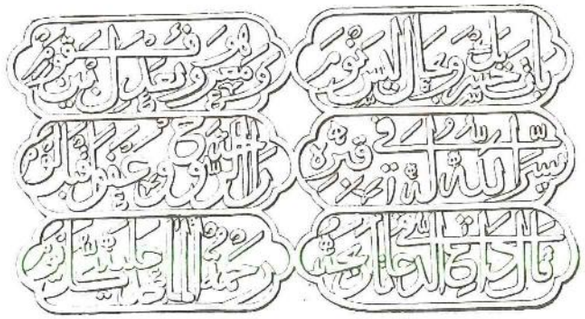

Reče jedan dovadžija,
Koji s dovom tarih sklada:
"Nek svaki dan milost Božja
i blagoslov na njeg pada!"[199]

Natpis na Gazi Husrev-begovom turbetu

U zadnjem polustihu na tarihu izražena je u ebdždedu godina smrti Gazi Husrev-bega. Sabiranjem brojčanih vrijednosti slova dobije se godina u kojoj je umro Gazi Husrev-beg, a to je 948. po Hidžri (1541) godina.

Prema pisanju Muvekkita, Gazi Husrev-bega je ubio neki Crnogorac iz plemena Kuča, kada je išao u pohod na Crnu Goru da kazni neke pobunjenike. Navodno je tada na tom mjestu pokopan njegov drob, te se od tada to mjesto naziva Drobnjaci.[200] Međutim, ovaj podatak nema uporišta u historijskim izvorima, a i naziv mjesta Drobnjaci spominje se i prije Gazi Husrev-begove smrti. I u Fojničkoj kronici zapisano je da je Gazi Husrev-beg umro u Sarajevu 1541. godine.[201]

[199] *Spomenica*, str. 21, prijevod tariha Safvet-beg Bašagić.

[200] Muvekkit, *Povijest Bosne*,1, str. 125.

[201] Ć. Truhelka, "Fojnička kronika", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 21, Sarajevo 1909., str. 449.

Vijest o Husrev-begovoj smrti stigla je u Carigrad iza 20. juna, što saznajemo iz kronike čiji je autor veliki vezir Rustem-paša, a na osnovu informacije jednog poslanika. Na njegovo mjesto tada je postavljen Ulama-beg.[202] Prema tome najvjerovatnije je tačan datum njegove smrti 23. safer 948., a to je 18. juni 1541. godine, kako je to zabilježeno u jednom rukopisu koji se nekada nalazio u biblioteci instituta za proučavanje Balkana.[203]

I danas se ime Gazi Husrev-bega spominje u cijeloj Bosni, a naročito u Sarajevu, sa posebnim pijetetom i poštovanjem, jer je to bio ne samo najznamenitiji bosanski namjesnik nego i najveći vakif Sarajeva, a i poznati vojskovođa. On je upravljao Bosnom sa prekidima od 1521. do 1541. godine. Prvo njegovo namjesnikovanje trajalo je od 15. septembra 1521. do juna 1525., drugo od januara 1526. do proljeća 1534. godine, a treće od maja 1536. do smrti 18. juna 1541. godine.

Gazi Husrev-beg je bio oženjen ženom po imenu Šahdidar, koja je bila oslobođena robinja njegove sestre Neslišah. Između 1540. i 1556. godine Šahdidar je sagradila jednu džamiju u Sarajevu, sjeveroistočno od Gazi Husrev-begovog hamama, te mekteb uz džamiju. Za svoje zadužbine ostavila je gotov novac, kao i jednu kuću u Jahja-pašinoj mahali, poznatijoj kao Ćurčića mahala.[204] Pretpostavlja se da je Gazi Husrev-beg sa svojom ženom i stanovao u toj kući odakle se pružao lijep pogled na njegove zadužbine. Gdje se tačno nalazila ta kuća ne zna se. U vakufnami piše da je sa istočne strane graničila sa imanjem Muhameda, sina Alije sarača i imanjem Dudije, kćeri Alije, sa zapadne strane imanjem Hamze, sina Abdullaha obućara i imanjem Mehmedšaha, sina Dauda, atara, a sa južne i sjeverne strane javnim putem. To je prema vakufnami očito bio kompleks od više kuća sa dvorištem. Ona je odredila da tu stanuje, a kada umre da se kuća proda za 15.000 dirhema.[205]

Mahala koja se formirala okolo džamije Šahdidar u zvaničnim dokumentima nazivala se *Mahalle-i mescid-i zevce-i Gazi Husrev-beg – Mahala mesdžida Gazi Husrev-begove supruge* i *Haseći hatun*, a u narodu je bila poznatija pod imenom *Za banjom*. Kao sjećanje na Šahdidar, njenu džamiju i mahalu, jedna ulica na području nekadašnje mahale danas se zove *Za banjom*. I džamija i mekteb Gazi Husrev-begove žene izgorjeli su u

[202] Ludwig Forrer, *Die Osmanische Chronik des Rustem pascha*, Leipzig 1923., str. 109.

[203] H. Kreševljaković u svome radu o Gazi Husrev-begu, *Spomenica*, str. 22 navodi da se taj rukopis nalazi u biblioteci bivšeg instituta za proučavanje Balkana pod brojem 1125. Rukopisi iz Balkanološkog instituta predati su Orijentalnom institutu po njegovu osnivanju 1950. godine, a uništeni su u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine.

[204] Fehim Dž. Spaho, "Vakufnama Šahdidar, supruge Gazi Husrev-bega", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 73-80.

[205] Isto.

velikom požaru koji je zahvatio Sarajevo 1870. godine i više nisu nikada obnovljeni. Okolo džamije bilo je i manje greblje u kojem je bila ukopana Šahdidar, ali je ekshumirano 1950. godine. Tako je nestala jedna od rijetkih sarajevskih džamija koju je podigla jedna žena. Ostala je samo njena vakufnama, popis vakufa u defteru Bosanskog sandžaka[206], te nekoliko prijepisa natpisa sa nišana iz greblja da svjedoče o zadužbinama žene najslavnijeg bosanskog namjesnika.

Iako se u nekim djelima, kao *Sicill-i Osmani* (II, str. 272), *Encyclopedie de l' Islam* (Leiden 1927. II, str. 1026) spominje da je Gazi Husrev-beg imao sina po imenu Mahmud, ti podaci nisu tačni. Naime, u defteru Bosanskog sandžaka iz 1541. godine zapisano je decidno da su neki čifluci koje je Gazi Husrev-beg posjedovao u Bosni, *pošto nema muških potomaka* prema carskom zakonu dati pod tapiju.[207] Da je imao sina, onda ne bi desetina sa njegovih čifluka svake godine išla za carsku blagajnu, a prema defteru iz 948. (1540) ti čifluci su dati velikom veziru Rustem-paši.[208]

Prema turskim kroničarima i putopiscima bio je beg svijetla lica i državni komandant lijepe naravi, ...*mudar i razborit*, u njegovoj vakufnami zapisano je da je obdaren ljudskim savršenstvom, pravedan, da je: ...*sunce emira, sjajna zvjezda vjere... uzor velikaša i bogatih, onaj koji ima plemenita i uzvišena svojstva, koji ima visoku čast, značajan položaj, onaj koji vlada umom i rasuđivanjem, koji podiže građevine veleljepne vlasti, koji postavlja temelje moćne države*... On je plemenit, hrabar, poštovan i iznad svega utemeljitelj brojnih zadužbina. Sultan Sulejman mu se obraćao kao: ...*uzoru plemenitih zapovjednika, osloncu slavnih velikana, moćnom i poštovanom*. Čuveni putopisac Evlija Čelebi je zapisao: ...*Ovaj vezir Asafove upravljačke mudrosti (misli na Asafa iz Barabija, koji u islamskim legendama važi kao uzor državničke mudrosti) potiče od svijetle zvijezde kćeri sultana Bajezida Svetoga (Veli). Bio je vrlo dugog vijeka i pune trideset i tri godine kao valija upravljao na serhatu u Bosni. Iz mletačkih ruku uzeo je sto sedamdeset gradova. On je na serhat-Bosni osnovao četrdeset i jednu džamiju, u kojima se klanja džuma-namaz, i preko tri stotine vakufa, što sve i sada postoji.*[209]

Većina ovih navoda Evlije Čelebije nije tačna. Gazi Husrev-beg nije nikada bio vezir, vladao je u Bosni ukupno 17 godina, a ne trideset i tri. Iako je osvojio sa svojom vojskom brojne gradove, pretjeran je broj koji Evlija navodi u svome *Putopisu*. Gazi Husrev-beg je podigao brojne zadužbine, ali ne i 41 džamiju. Iz njegove vakufname se vidi da je podigao samo jednu džamiju u Sarajevu i mesdžid u Kromištu.

[206] Ankara, TK No 477, fo 349.

[207] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 132-133.

[208] *Islam Ansiklopedisi*, 5/1 cilt, Istanbul 1993., s. v. *Husrev*, str. 604.

[209] E. Čelebi, *Putopis*, str. 123-124.

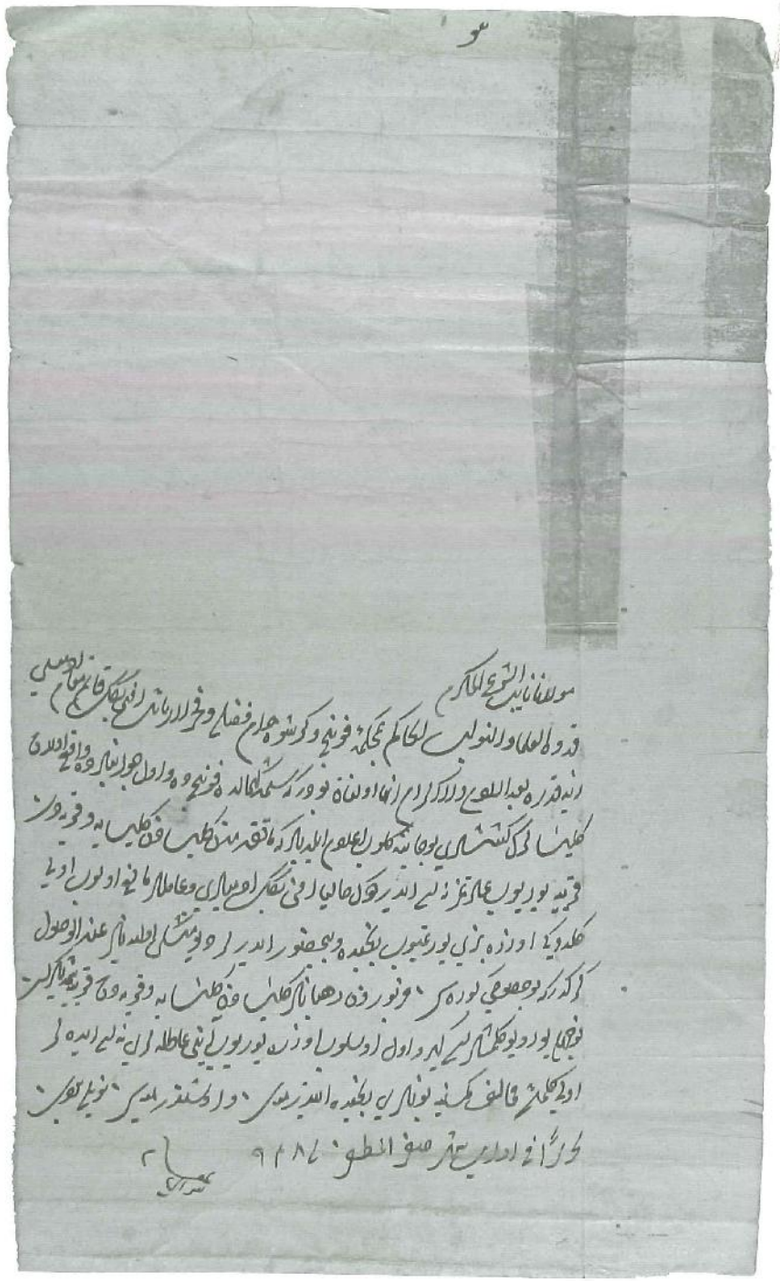

Gazi Husrev-begova emernama iz 1531. godine

Putopisac Benedikt Kuripešić je zapisao, prilikom njegovog prijema u Gazi Husrev-begovom ljetnikovcu u selu Glavogodini pokraj Sarajeva, da je bio dostojanstven i gostoljubiv. Bio je i tolerantan i svojim autoritetom štitio pripadnike drugih konfesija, njihove svećenike i crkve. U jednom dokumentu iz 1532. (938.), koji je on potpisao u Sarajevu kao bosanski namjesnik, upozoravaju se službenici tadašnjeg emina u fojničkom i kreševskom kadiluku da ne uznemiravaju svećenike koji obilaze crkve te da ih ne ometaju u njihovoj misiji.[210]

Gazi Husrev-beg je ostao zapamćen i kao vojni komandant, osvajač pod čijim zapovjedništvom su osvojena brojna područja. Ogromna je njegova uloga u proširenju granica Osmanskog carstva prema zapadu. Dva deftera Bosanskog sandžaka iz vremena kada je Gazi Husrev-beg bio na čelu ovoga sandžaka i to oba opširna, jedan iz 1528-30. i drugi iz 1540-42.[211], pokazuju da je odlučan prodor Osmanlija u kojem su osvojene velike teritorije prema zapadu sve do rijeke Zrmanje i na sjeverozapadu do Banje Luke bio baš u to vrijeme.

Na osnovu nekih relevantnih dokumenata može se vidjeti da je Gazi Husrev-beg posebnu pažnju posvećivao svome odijevanju. Pored Dubrovčana koji su nabavljali tkanine za njega ili mu ih slali kao poklone, i mletački trgovci bili su posrednici u dopremanju raznih vrsta tkanina, posebno kada se radilo o pašama i begovima. Kada je u maju 1537. godine bosanski sandžakbeg povjerio jednom trgovcu da mu u Mlecima kupi fini brokat i supraman, Sinjorija mu je poslala na dar svilenih tkanina u vrijednosti od 200 dukata.[212]

Kao vojskovođa Gazi Husrev-beg je učestvovao u brojnim pohodima osmanske vojske na čelu trupa iz Bosne, počev od osvajanja Beograda 1521. godine pa do brojnih gradova u Hrvatskoj, Dalmaciji, Slavoniji. Njegove zasluge u širenju granica prema zapadu su velike i on je jedna od značajnih ličnosti u vojnoj historiji Osmanskog carstva, ali je ostao upamćen kao najveći vakif Sarajeva, čije su zadužbine ostavile snažan pečat u razvoju ovoga grada. I danas mnoge od njih svjedoče o veličini i značaju Gazi Husrev-begа, ne samo kao utemeljitelja brojnih objekata, nego i čovjeka koji je pred sobom imao viziju razvoja grada kao upravnog, kulturnog, prosvjetnog, ekonomskog, sufijskog centra.

---

[210] Osman A. Sokolović, "Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka", *Glasnik VIS-a*, br. 3-4, Sarajevo 1969., str. 101.

[211] Istanbul, BOA, TD No 157 i No 211.

[212] Toma Popović, "Trgovci muslimani u balkanskoj spoljnjoj trgovini u XVI veku", *Istorijski časopis*, knj. XXXIII, Beograd 1987., str. 64.

Čurčića mahala u kojoj je stanovao Gazi Husrev-beg

Gazi Husrev-begov vakuf

U nastanku i razvitku Sarajeva vakufi su odigrali veoma značajnu ulogu. Mnogi državnici, visoki dostojanstvenici, bogati trgovci i zanatlije, ali i obični građani, podizali su zadužbine i uvakufljavali svoj imetak za održavanje tih zadužbina. Svi oni koji su ostavljali svoj imetak u dobrotvorne svrhe doprinosili su urbanom razvitku grada, uređenju prostora, kulturnom, prosvjetnom, humanitarnom radu. Najznačajniji poticaj privrednom razvitku grada davali su vakufi. Među sarajevskim vakifima posebno mjesto zauzima Gazi Husrev-beg, čije djelo i danas svjedoči o njegovom humanizmu i dalekovidnosti. Kako je poznato, Osmanska država je svu zemlju proglasila mirijom, državnom zemljom, a jedini izuzeci bili su mulkovni posjedi.

Gazi Husrev-begova vakufska dobra nalazila su se u šest područja prostranog Osmanskog carstva: u Serezu u Paša sandžaku (Grčka) gdje mu je otac Ferhad-beg bio sandžakbeg, a i majka, sultanija Seldžuka, imala svoja zavještajna dobra, zatim u Sarajevu, Tešnju, Jajcu, Ostrovici (Dalmacija – Hrvatska) i u Požegi (Hrvatska). U Sarajevu i Serezu ta dobra su se sastojala od mulkovnih posjeda, dok su ostale uvakufljene zemlje predstavljale mirijske zemlje koje je on dobio u potpuno vlasništvo na osnovu carske povelje – temlikname. Veliki dio tih posjeda koji su se tada nalazili u graničnim predjelima zapravo je i osvojio Gazi Husrev-beg.

Najvažniji izvori za izučavanje Gazi Husrev-begovog vakufa su njegove tri vakufname, zatim popisi vakufa u defterima Bosanskog i Kliškog sandžaka, Muhimme defteri, sidžili.

To nije vakuf kao ostali vakufi, zapisano je u jednom fermanu upućenom u Sarajevo iz Carigrada u povodu nekih nepravilnosti koje su se dešavale u Gazi Husrev-begovom vakufu u drugoj polovini XVI stoljeća.[1] I zaista, ovaj vakuf se od svog početka izdvajao od ostalih vakufa osnivanih tokom stoljeća u Bosni, ne samo po svome bogatstvu i brojnosti objekata nego i po svome značaju. Konačno, to je i jedini vakuf koji je i pored brojnih

[1] Istanbul, BOA, Mühimme defteri No 26, 244/45; OIS – Zbirka ANUBiH, Muhimme defteri, safer – šaban 982. (1574).

nevolja, stradanja i nepravilnosti opstao do danas. U povodu osnivanja Gazi Husrev-begovog vakufa sačinjene su tri vakufname, između decembra 1531. i novembra 1537. godine.

Prva i najsadržajnija Gazi Husrev-begova vakufnama napisana je na arapskom jeziku prvog dana mjeseca džumadel-ūlā 938. (11. decembra 1531. godine), a odnosi se na džamiju, hanikah, mekteb, imaret i musafirhanu. Ovom vakufnamom on je uvakufio mnoge zemlje, pokretni i nepokretni imetak i to u Sarajevu, u Serezu i okolini, u nahijama Tešanj, Jajce i Ostrovica. Ne znamo tačno da li je sačuvan original vakufname, ali postoji više prepisa. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu nalaze se četiri prepisa: zvaničan prepis u Sidžilu sarajevskog kadije br. 78 (str. 96-102) koji je napisao Jusuf, kadija u Sarajevu, u prvoj dekadi rebiul-evvela 993. (3.-12. marta 1585. godine). Na osnovu tog prepisa sačinjen je prepis koji se također nalazi sačuvan u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sidžilu vakufnama I (str. 28-29). Jedan prepis nalazi se u Zborniku Muhameda Enveri Kadića (Tarih-i Enveri), sv. I, str. 243-257. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci postoji i prijevod ove vakufname na turski jezik koji je uradio Hadži Hasan ef. Spaho, a koji se nalazi u sidžilu vakufnama II, str. 26-27.

Druga vakufnama datirana je 26. redžepa 943. (8. januar 1537.), a odnosi se na medresu. Ovom vakufnamom Gazi Husrev-beg je uvakufio gotov novac. Prepis ove vakufname nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sidžilu vakufnama br. I, str. 26-27.

Treća vakufnama datirana je u prvoj dekadi džumada II 944. (5-14 novembra 1537. godine), odnosi se na džamiju i ustvari je dodatak prvoj vakufnami. Prepis i ove vakufname nalazi se u Sidžilu vakufnama br. I, str. 26.[2]

U Vakufskom arhivu u Ankari – Vakıflar Arşivi također se nalazi prepis sve tri vakufname,[3] kao i u arhivu Topkapi saraja u Istanbulu.[4]

Vakufname je prvi preveo Fehim Spaho, a objavljene su u knjizi Ćire Truhelke *Gazi Husrefbeg*, kao i u *Spomenici Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, u kojoj je treću vakufnamu, iz 1537. godine, preveo Šefket Šabić.[5] Na osnovu tih prijevoda i prepisa iz sidžila sarajevskog kadiluka Fehim Dž. Spaho je uradio novi prijevod koji je objavljen u:

[2] Z. Fajić, "Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrevbegovoj biblioteci", *Anali GHB*, knj. V-VI, Sarajevo, 1978., str. 276.

[3] Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) No 633/ 47-4.

[4] Istanbul, TSMA, D 7507 i D 6974.

[5] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*: vakufnama iz 1531. godine, str. 114-123 (tekst), str. 123-129 (prijevod: Fehim Spaho); vakufnama iz 1537. godine za medresu, str. 130-136 (tekst), str. 136-139, (prijevod: F. Spaho); treća vakufnama takoder iz 1537. godine, str. 140-141 (tekst i kratak prijevod: F. Spaho); *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932, vakufnama iz 1531. godine, str. I-XII (tekst) i XII-XXIII (prijevod: F. Spaho); vakufnama iz 1537. godine za medresu str. XXV-XXXI (tekst), str. XXXI-XXXVI (prijevod: F. Spaho), treća vakufnama također iz 1537. godine, str. XXXVII-XXXVIII (tekst), str. XXXVIII-XL (prijevod: Šefket Šabić).

Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek).[6] Gazi Husrev-begovu vakufnamu iz 1537. godine za medresu ponovo je preveo Esad Duraković.[7]

Motivi davanja imetka u općedruštvene svrhe nalaze se zapisani u vakufnamama. *Svakog umnog i razboritog čovjeka će dojmiti, da je ovaj svijet prolazan i zavičaj dosade i nesreće. Nije svijet ni kuća ni stan, on je tek prolaz kroz koji se ulazi u kuću spasenja ili u pakao, a zato je pametan onaj, koji se na ovom svijetu ne prevari, koji mu ne vjeruje, koji ga ne gleda ljubavnim očima, te mu se ne prilagodi. Sretan je onaj čovjek, koji na sebe priliku uzima, te današnji dan na jučerašnji primjeni i koji, čekajući vrijeme smrti, u svom radu ne pogriješi. Sigurno je da dobra djela poništavaju loša*[8], a *najčasnije od dobrih djela je sadaka, a najbolja sadaka je koja se uvijek daje. Od dobrih djela je najljepše ono koje je najtrajnije i koje se uvećava, a zar to nije vakuf čije koristi nikada ne prestaju i čiji će rezultati trajati sve do Dana sakupljanja i uzajamnog dozivanja ljudi na Sudnjem danu...*[9] zapisano je u Gazi Husrev-begovoj vakufnami. Shvatajući šta znači ulagati imetak u dobrotvorne svrhe, on je podigao u Sarajevu džamiju, mekteb, imaret i musafirhanu, medresu, hanikah, biblioteku želeći da uvijek služe na dobrobit ljudima i da budu posjećivani, a za njihovo održavanje uvakufio je:

Za džamiju:

- sela Kromište, Vinačište i Kosorinoz u kadiluku Zihna[10] u vilajetu Rumeliji
- sela Bens, Davud i Zgošća u kadiluku Drama.[11]

Ova imanja Gazi Husrev-beg je dobio nasljedstvom od svoga oca Ferhad-bega, izuzev osmine koja je pripala njegovoj majci, sultaniji Seldžuci. Sva ova sela spominju se u vakufnami sultanije Seldžuke iz 1508. godine.[12]

[6] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju i medresu]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 47-71.

[7] Esad Duraković, "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu", *POF* 56/2006, Sarajevo 2007., str. 159-175.

[8] Kur'an, XI, 114.

[9] Gazi Husrevbegova vakufnama za džamiju, imare i hanikah, prevod Fehim Spaho u: *Spomenica*, str. XII-XIII.

[10] Zihna je bio kadiluk koji se nalazio istočno od sandžaka Serez (danas u Grčkoj).

[11] Drama je bio sandžak koji je graničio sa sandžakom Serez, vilajetom Edirne i morem (danas u Grčkoj).

[12] M. T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakfiyeler, Selcuk hatun (sultan) vakfiyesi*, str. 185.

Dalje je Husrev-beg uvakufio imanje poznato kao *Čifluk Mensur-bega* koje je kupio od Nesuha džindije, a koje se također nalazilo u kadiluku Serez, te još dva imanja koja je kupio od Musa čelebije, sina Mehmed-bega i od Hanum hatun, kćerke Ibrahim-bega, razne mezre u selima Čeletoku i Bohor, pašnjake, sve u kadiluku Serez, te više stotina kobila, krava, volova, junadi, teladi itd.

Također je uvakufio:

- imanje u nahiji Lukavica[13], u selu Jablanovo[14] u kadiluku Sarajevo;
- imanje koje je kupio od Alije Kazganija i mezre koje je kupio od Potur-paše, također u selu Jablanovo. U defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. zabilježen je čifluk Husrev-bega mir-live Bosne sa tahvila Alije Kazganija, dio u selu Jablanovo, pripada Sarajevu;[15]
- pašnjak poznat kao *Čair Butila*[16] koje pripada Sarajevu;
- imanje u blizini Crne Rijeke[17] u nahiji Dubrovnik[18] koja pripada kadiluku Sarajevo;
- pašnjak koji je kupio od Alije hatiba;
- mezre koje se nalaze u blizini sela Ljubilja, koje je kupio od Jahšaa, sina Isaova;[19]

[13] Nahija Lukavica pripadala je kadiluku Sarajevo. Raniji posjednik Gazi Husrev-begovog čifluka u Lukavici bio je Kara Ilijas. Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191.

[14] Ovo selo se često spominje u defterima, ali danas ne postoji. U defteru iz 1528-30. upisan je *Čifluk ponosa visokih zapovjednika Husrev-bega mirlive Bosne i Mustafe vojvode sa tahvila Dursuna ceribaše u selu Jablanovo pripada Sarajevu – od toga dio spomenutog mirlive 335, dio spomenutog vojvode Mustafe 140.* Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191. Kako se vidi iz ove zabilješke Husrev-beg je došao u posjed čifluka u selu Jablanovo sa tahvila Dursuna ceribaše, kojeg je kasnije uvakufio za svoje zadužbine u Sarajevu.

[15] Istanbul, BOA, TD No 164 str. 191.

[16] Butila, danas područje između Dobrošević i Rajlovca.

[17] Selo na Nišićkoj visoravni. U defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine upisano je selo Drapnić, drugim imenom Crna Rijeka, pripada Dubrovniku, has mirlive. Čifluk Husrev-bega, mirlive Bosne. To su baštine u selu Drapnić, drugi naziv Crna Rijeka, Božidara, sina Vukadina, Petrija, sina Radovca, Pribinka, sina Radoje, Nesuha, sina Balašina i Vučihne i Rada koje su ostale puste iza njih. (BOA, TD No 157, str. 390) Ovo je jedan od primjera gdje se vidi kako su ranije baštinske zemlje, koje su ostale puste, prešle u vlasništvo Husrev-bega, koje je on kasnije uvakufio za svoje zadužbine u Sarajevu.

[18] Nahija Dubrovnik protezala se na prostoru između Sarajeva i Olova.

[19] Ljubilja, danas selo Ljubina kod Semizovca.

- imanje koje se nalazi u selu Drapnić[20] (nahija Dubrovnik) koje je poznato kao *Čifluk šejha Ferruha*[21] i *Čifluk Pribil;*
- pašnjak u nahiji Dubrovnik poznat pod imenom *Konak begova*;
- imanje u nahiji tešanjske tvrđave u kadiluku Brod, poznat kao *Čifluk Mehmeda čelebije, sina Ahmed-bega* kao i mezru Omanjska[22] u istom kadiluku;
- mezre Planje[23], Kuzmadanje[24], Gornja i Donja Modriča[25] i Česlica[26] koje se nalaze u blizini tvrđave Tešanj;
- mezre Divičani,[27] Badnica Gora,[28] Gornja i Donja Šenica,[29] Čajice, Nogidović i Ković u blizini jajačke tvrđave u nahiji Dnoluka;[30]

[20] U defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. zapisan je čifluk Husrev-begov u selu Drapnić, drugim imenom Crna Rijeka, pripada Dubrovniku. Istanbul, BOA, TD No 157, str. 390. Ovaj čifluk je ranije pripadao Oruču sa prihodom od 80 akči. BOA, TD No 164, str. 191.

[21] Ovaj šejh Ferruh sagradio je početkom XVI stoljeća jednu džamiju u Skender-pašinoj mahali na Kovačima.

[22] Omanjska, mjesto kod Tešnja. U popisu iz 1528-30. upisan je *Čifluk Husrev-bega mirlive Bosne sa tahvila Mehmeda čelebije, sina Ahmed-bega, selište Omanjska u blizini Tešnja.* Istanbul, BOA, TD No 164, str. 192.

[23] Danas postoje Gornje i Donje Plane sjeverozapadno od Teslića. U popisu Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine Planje je upisano kao selište: *Čifluk Husrev-bega mirlive Bosne sa tahvila Ahmeda vojvode sluge Junus-paše pripada Maglaju i selište Planje u nahiji Tešanj-prihod 80.* Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191.

[24] Mezra Kuzmadanje nalazila se u blizini Tešnja. U porječju Usore postojala je istoimena srednjovjekovna župa. Prije nego je Gazi Husrev-beg uvakufio mezru Kuzmadanje za svoje zadužbine ona je bila u okviru čifluka Alije čelebije, sina Milića i čauša i Mustafe i Sulejman-bega i Koči-bega, koji je prešao na Gazi Husrev-bega. Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191.

[25] Mezre Gornja i Donja Modriča nalazile su se kod Tešnja. Gornja Modriča, danas selo Kalošević, sjeverozapadno od Tešnja. U popisima Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine spominje se *Gornja Modriča ili Kalošević*; Donja Modriča, danas selo Ukrinica, sjeverozapadno od Teslića. U navedenim popisima spominje se *Donja Modriča ili Ukrinica.*

[26] Česlica, danas selo Pojezna, sjeverozapadno od Doboja. U defteru Bosanskog sandžaka iz 1604. godine upisano je: *Selo Česlica, drugim imenom Pojazna.*

[27] Mezra Divičani upisana je u defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine u okviru čifluka Gazi Husrev-begovog: *Čifluk Husrev-bega mirlive Bosne sa tahvila Nesuha, sina Ilijasa u blizini Jajca u nahiji Lašva – prihod 160.* Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191.

[28] Badnica Gora se nalazi u blizini Jajca: *Čifluk Husrev-bega sa tahvila Ivana, sina Tonka je selište po imenu Badnica Gora pripada Lašvi u blizini Jajca – prihod 95.* Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191.

[29] Gornja i Donja Šenica u blizini Jajca: *Mezra Dnoluka u blizini tvrđave Jajce u posjedu mirlive – Divičani, Badnica Gora, Gornja i Donja Šenica pripada Lašvi-prihod 50.* BOA, TD No 164, str. 191.

[30] H. Šabanović u *Bosanskom pašaluku* Dnoluku spominje kao selo u nahiji Jajce, i to kao ostatak stare župe Luka. U defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine Dnoluka je mezra koja se nalazi u

- mezre Malena Vas,[31] Mahović, Liporeči,[32] Lišani,[33] Podgrađe[34] i Vukšić[35] koje se nalaze između tvrđave Kličevac[36] i Ostrovica;[37]
- mlin na rijeci Zrmanji poznat kao Karlovića mlin.[38]

Sva ova imanja koja su se u to vrijeme nalazila u Bosanskom sandžaku, popisana su u defteru istog sandžaka iz 1528-30. godine.[39] To su čifluci i zemini Gazi Husrev-begovi, koje je on otkupio i to su uglavnom područja u čijem osvajanju je i učestvovao. Tek kada su postali njegovo potpuno vlasništvo (mulk) on ih je mogao i uvakufiti.

Dalje je uvakufio:

- 60 dućana međusobno povezanih u Sarajevu u blizini karavan-saraja rahmetli Gazi Isa-bega, kao i jedan veliki dućan u kojem se prodaje svila i ječam a koji se naziva mutapčijska ćerhana;
- 15.000 zlatnih filurija, sultanskih i franačkih, od kojih svaka vrijedi 55 srebrenih dirhema;
- 132.000 kovanih dirhema kao cijenu za razno zlatno posuđe;
- 120.000 dirhama kao cijenu za razno srebreno posuđe;
- 80.000 dirhema kao cijenu za ogrlicu od rubina i bisera;
- 50.000 srebrenih dirhema kao cijenu za bisernu nisku na koju je nanizano 70 okruglih zrna bisera a svako zrno vrijedi 714 srebrenih kovanih dirhema;
- 20.000 kovanih dirhema kao cijenu za tespih od bisera koji ima 100 okruglih zrna čistog bisera, od kojih svako vrijedi 200 kovanih srebrenih dirhema;
- 189.000 srebrenih dirhema kao cijenu za sablje ukrašene dragim kamenjem, zlatne noževe, handžare ukrašene draguljima, prstenje sa briljantima, smaragdima, rubinima;

blizini tvrđave Jajce, pripada Lašvi. Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191. Danas je poznata Dnolučka planina, jugoistočno od Jajca.

31 Mezra Mala Vas nalazila se između Kličevca i Ostrovice.

32 Možda je to današnje selo Lepuri, jugoistočno od Benkovca.

33 Selo Lišani, zapadno od Benkovca.

34 Selo jugoistočno od Benkovca.

35 Vukšić, danas selo jugoistočno od Benkovca.

36 Tvrđava Kličevac nalazila se u nahiji Kličevac u benkovačkom kraju.

37 Ostrovica, mjesto jugoistočno od Benkovca.

38 To je bio ranije posjed Ivana Karlovića, potomka roda Kurjakovića. Bio je posljednji zapovjednik Obrovca prije nego što su ga Osmanlije zauzele.

39 Istanbul, BOA, TD No 164, str. 191-192.

- 15 puta po 100.000 plus 75.000 srebrenih dirhema u gotovom koji su bili u opticaju u vrijeme sultana Sulejman-hana – ukupno 1,575.000.

Sav gotov novac i vrijednost spomenutih stvari iznose 30 puta po 100.000 kovanih dirhema – kako je to zapisano u šerijatskom hudžetu koji je predat muteveliji vakufa.

Gazi Husrev-beg je u svojim vakufnamama odredio kako će se prihodi njegovog vakufa trošiti: za plate službenika, za opravke svakog dana po 3 dirhema, za hasure, ulje, svjetiljke i kandilje svakog dana po tri dirhema, zatim po 3 dirhema dnevno za nabavku odjeće za siročad i siromahe u vrijeme ramazanskog bajrama te za učenje mevluda u mjesecu rebiul-evvelu 300 dirhema godišnje.

Gazi Husrev-beg je na zapadnoj strani svoje džamije podigao i imaret za koji je odredio:

- za nabavku mesa svakog dana 50 dirhema;
- za hljeb svakog dana 96 oka brašna;
- za so, luk, slanutak, biber i ostalo dnevno 6 dirhema;
- za drva u kuhinji i u pekari dnevno 15 dirhema;
- za specijalno gošćenje putnika 30 dirhema dnevno kako bi svaki putnik dobio med i hljeb kako je to bio običaj i u drugim imaretima;
- za zagrijavanje musafirhane u zimskim danima 4 dirhema.

Vakif je odredio i 20 dirhema dnevno za opravke vakufskih zgrada i nadzor nad džamijom, imaretom i drugim, te da se i vakufski službenici hrane u imaretu, kao i za plaće službenika u imaretu.

Vrlo precizno Gazi Husrev-beg je u svojoj vakufnami odredio i sredstva za džabiju koji će se brinuti za zakup dućana u Sarajevu, za onoga koji će se brinuti za prihode sa mezri Torsun Ceribaša, Butila i Crna Rijeka i to 5 dirhema dnevno, isto toliko za onoga ko bude džabija u Dnoluci i Maglaju, te onome ko bude džabija u nahiji Cetina, dok onome ko će biti džabija njegovog vakufa u Serezu 4 dirhema dnevno, a njegovom pisaru 2 dirhema. Čuvaru konja u kadiluku Serez odredio je 3 dirhema dnevno, a slugi koji će se brinuti o pastusima dnevno 2 dirhema, te svakom od njih dvojice još po dva kejla pšenice.

Za imama u mesdžidu u selu Kromište, koje pripada kadiluku Serez odredio je 5 dirhema dnevno s tim da on bude i muallim u navedenom selu, mujezinu istog mesdžida 2 dirhema dnevno te za hasure, ulje, opravku mesdžida i mekteba pola dirhema dnevno. Od onoga što pretekne trošiće se za potrebe putnika, ali prema mišljenju mutevelije i nazira.

Vakif je odredio i da se svakome onome ko bude emir i valija u vilajetu Bosni dnevno daje po jedan dirhem, a svakome ko bude kadija u kadiluku Sarajevo jedan dirhem dnevno, s tim da svake tri godine traže polaganje računa od mutevelije, nazira, katiba i džabije.

Gazi Husrev-beg je uvakufio:

- jedan konak koji se nalazio u Mahali Muslihuddina Čekrekčije a sastojao se od dvije kuće, podruma, konjušnice, bašče, dućana, magaze i mesare;
- zatim još jedan konak poznat kao posjed Mahmuda, sina Čališ hodže a koji se nalazio u blizini dućana Mahmuda Sagrakčije i vakufa rahmetli Isa-bega i sastojao se od kuće, podruma, bašče, devet dućana jedan uz drugi te dva dućana u Franačkoj čaršiji (Latinluk);
- zatim dvije kuće pored tih dućana;
- dvije kuće koje je vakif sagradio uz već postojeće dvije kuće;
- jedan konak nasuprot tim kućama kojeg je kupio od Duje, kćerke Čavkoša;
- 700.000 dirhema.[40]

Nakon toga je Gazi Husrev-beg odredio da se spomenuti konaci i imanja iznajmljuju te da se za iznos od 400.000 dirhema sagradi medresa preko puta njegove džamije, a za iznos koji preostane da se kupe knjige, čime su udareni temelji njegovoj biblioteci. Ostatak od 300.000 dirhema vakif je odredio da se izdaje pod interes (ribh) i to tako da se na 10 dirhema svake godine dobija po jedan dirhem i to sve u skladu sa šerijatskim propisima i uz uvjet da se posluje sa poštenim ljudima, a ne sa onima koji su zaduženi ili koji su poznati kao prevaranti. Od prihoda je određeno da se daje za muderrisa, muida, svim učenicima te bevabu (vrataru).

Gotovina Gazi Husrev-begovog vakufa, koja se davala na zajam, za ono doba predstavljala je jednu vrstu banke i značajan potencijal u privrednom razvoju Sarajeva. Poredeći gotovinu ovog vakufa sa nekim drugim sarajevskim vakufima, uočava se da je to daleko najveća cifra u odnosu na sve druge vakufe. Neki podaci iz sidžila sarajevskog kadiluka iz XVI stoljeća (1564., 1565. i 1566.) pokazuju da je u tim godinama ukupna cifra koju su davali na zajam ostali sarajevski vakufi iznosila 455.512 akči, što je donosilo godišnji prihod od 50.815 akči[41], dok je u to vrijeme gotovina Gazi Husrev-begovog

[40] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 62-63.

[41] Avdo Sućeska, "Vakufski krediti u Sarajevu (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godine 1564-65)", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Godina II, Sarajevo 1954., str. 107.

vakufa iznosila 900.000, odnosno nešto kasnije 944.794 akče, što je donosilo godišnji prihod od 90.000, odnosno 94.479 akči.[42]

U vakufnami je tačno određeno kome će se taj novac davati na zajam: *Neka se radi s trgovcima, zanatlijama, poljoprivrednicima i s ljudima drugih zanimanja koji su poznati kao bogati i moćni ljudi, povjerljivi, a naročito da su ispravni i pošteni... Neka se ne ulazi u poslovni odnos s emirima, valijama, muderisima, kadijama, džindijama ili drugom vojskom, zatim ni s posjednicima timara, razvratnim i nevaljalim ljudima koji su zaduženi, sultanskim robovima, niti s onima koji imaju namjeru da prevare ili su pohlepni, ma iz kojeg staleža bili.*[43]

Ostatak prihoda vakif je odredio da se troši za jelo u imaretu ukoliko bi nedostajalo sredstava, zatim za razne popravke u okviru vakufa, da se čuva sa viškovima svih drugih vakufa te da se troši kada bude potrebno i to uz znanje oba nazira. Određeno je i da se svima onima koji stanuju u medresi, muidu i učenicima i bevabu svaki dan daje jelo u imaretu, a uoči petka i Bajrama posebna jela koja su uobičajena u te dane.

U svojoj trećoj vakufnami Gazi Husrev-beg je uvakufio za džamiju deset mlinova pod jednim krovom u selu Vitačište, u kadiluku Zihna, na rijeci Zbanci, te 150 košnica pčela u tvrđavi Dobor.[44]

Budući je bio na visokom položaju, Gazi Husrev-beg je imao velike ekonomske mogućnosti. U vrijeme kada je osnivao svoj vakuf, njegov has (godišnja plaća) iznosio je 643.979 akči[45], a deset godina kasnije 800.831 akču.[46] Koliko su to bila značajna sredstva može se ustanoviti na osnovu poređenja primanja nekog od službenika u tvrđavama u Bosni u to vrijeme. Timar zapovjednika tvrđave u Bosni iznosio je oko 4.000 akči.

Gazi Husrev-beg je, nakon što je sve navedeno uvakufio, prvo odredio da će on lično biti i mutevelija i nadzornik vakufa, a potom je za prvog muteveliju svoga vakufa imenovao *...svog najboljeg oproštenog roba, stuba svojih odabranika, Murata vojvodu, sina Abdullahova.* On se je obavezao da će povjerenu dužnost obavljati do kraja života, a nakon njegove smrti njegovi potomci, a ako njih ne bude, onda njegovi oslobođeni robovi te dalje njihovi potomci i to najbolji među njima da bude mutevelija a drugi najsposobniji nazir i džabija.

[42] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 397 i Maliyeden Müdevver (MAD) No 625, str. 701.

[43] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 64.

[44] Grad Dobor nalazio se na lijevoj obali donjeg toka Bosne i bio središte istoimene nahije.

[45] Istanbul, BOA, TD No 164, str. 24.

[46] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 25-39.

Za osnivanje vakufa neophodan preduslov bila je puna lična svojina vakufa nad dobrima koje zavještač uvakufljuje a to su bila čitava sela, prihodi od tih sela itd. Vakufski posjedi su predstavljali tzv. serbest posjede u koje se uopće nisu smjeli miješati državni organi.

Kada bi Osmanlije osvojile neko područje, sva zemlja je postajala državna. U Anadoliji i Rumeliji ovo zemljište se naziva araz-i miri ili araz-i memleket. Mulkovno pravo na mirijsku zemlju sticalo se je temliknamom (temlik – davanje u puno vlasništvo i name – pismo, knjiga) izdatom na molbu pojedinih lica ili na inicijativu vladajućeg sultana koji je davao u mulk velike posjede istaknutim pojedincima, izuzetnim ličnostima za posebne zasluge, a koji su ta dobra obično pretvarali u vakuf. Samo mulk zemlja mogla se uvakufiti, kupiti, prodati i sl. Prije uvakufljenja morala je obavezno biti izdata mulknama. Budući da je ferman sultana Sulejmana upućen Gazi Husrev-begu (mulknama) napisan u prvoj dekadi muharema 940. godine (23. jul – 1. august 1533. godine)[47], tj. dvije godine poslije izdavanja vakufname (decembar 1531.), to je unosilo zabunu među onima koji su se bavili ovom problematikom. Adem Handžić je to protumačio tako što je objasnio da je izdavanje vakufname moguće i prije izdavanja mulkname budući da je Gazi Husrev-beg te zemlje već pravno stekao. Naime, on je većinu te zemlje i osvojio te je, uz saglasnost nadležnog kadije i uz plaćanje odgovarajuće naknade državi, i prije izdavanja mulkname mogao da ih uvakufi.[48] Kako se iz fermana vidi, na Porti je potvrđena mulknama i sultan Sulejman poziva da Gazi Husrev-beg pošalje *svoga čovjeka* kako bi preuzeo dokument.[49] Kada je tačno izdata mulknama Gazi Husrev-begu koja je sadržana u fermanu sultana Sulejmana, kao i sinornama koja je obično izdavana kada i mulknama, iz navedenog dokumenta se ne vidi. Poredeći vakufnamu i mulknamu vidi se da se većina mjesta koja se spominju u vakufnami spominju i u mulknami, osim posjeda u nahiji Jajce, što upućuje na pretpostavku da je možda Gazi Husrev-beg tražio mulknamu prije osvojenja Jajca i prije popisa iz 1528-30. godine. Naime, u tom popisu posjedi koji su izdvojeni iz čifluka Damjana vojvode i Kasima vojvode, spomenuti u fermanu, u popisu iz 1528-30. ne nalaze se više u sastavu njihovih čifluka. Iz istog popisa vidi se da je Damjan vojvoda ranije bio spahija te da je držao neka područja u zakupu.[50]

---

[47] Uprava Gazi Husrev-begovog vakufa: Original fermana sultana Sulejmana iz 1533. godine.

[48] Adem Handžić, "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", *Anali GHB*, knjiga II-III, Sarajevo 1975., str. 207-217.

[49] Ferman sultana Sulejmana, skraćeni prijevod fermana i faksimil: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 129-131.; *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, XXIII-XXIV, XLV; A. Husić, "Ferman Sulejmana Zakonodavca upućen Gazi Husrev-begu sredinom 1533.", *Anali GHB*, knjiga XXV-XXVI, Sarajevo 2007., str. 142.

[50] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 418-426.

Ferman sultana Sulejmana iz 1533. godine, upućen Gazi Husrev-begu

U sumarnom defteru iz iste godine popisani su čifluci i zemini Gazi Husrev-begovi prije nego što su postali njegovo potpuno vlasništvo (mulk) da bi ih mogao uvakufiti. To su čifluci i zemini u selima Jablanovo i Lukavica u nahiji Sarajevo, mezra Kuzmadanje, mezra Dnoluka, Divičani, Badnica Gora, Gornja i Donja Šenica u blizini tvrđave Jajce, čifluk u selu Drapnić (Crna Rijeka), mezre Krčevina i Hum[51] sa baštinom Stranjani i Polača[52] koje se nalaze između tvrđava Kličevac i Ostrovica i mlinovi na Zrmanji, selište Planje u nahiji Tešanj, pripada Maglaju, selište Omanjska u blizini Tešnja, zemin Luka.[53] Naknadno izdavanje mulkname najvjerovatnije se desilo ili zbog povećanja posjeda ili zbog obnove mulkname ili na traženje mutevelije.[54]

Ferman koji je sultan Sulejman uputio iz Istanbula Gazi Husrev-begu započinje riječima: *Uzoru plemenitih zapovjednika, osloncu slavnih velikana, moćnom* i *poštovanom, obdarenom obilnošću milosti uzvišenog vladara, sandžakbegu Bosne Husrevu...* daju se u vlasništvo (mulk) zemlje koje je od ranije držao kao zakupnik, tj. u defteru su vođene kao mukata, ili ih je on bio otkupio kao čifluke i mezre. To su mezre: Kuzmadanje, Donja i Gornja Modriča, Česlica, sela Omanjska, Planje, zatim mezre Krčevina, Tučić i Polača koje se nalaze između tvrđava Kličevac i Ostrovica, mezra Hum sa baštinama Strbačina; polovica mlinova poznatih kao Karlovića mlinovi koji se nalaze na mezri Bogotik[55] na rijeci Zrmanji, sa mlinovima koji se nalaze uz spomenutu tvrđavu, mezre Mala Vas i Čačvići[56], koje su izdvojene iz čifluka vojvode Damjana, te mezre Liporci, Lišani, Vukšić. Na kraju fermana sultan Sulejman kaže: *Na osnovu moje carske osobite pažnje i moje carske dobrote to ti se daje i daruje u mulk.*[57]

Originali Gazi Husrev-begovih temliknama nisu se sačuvali, ali sačuvano je nekoliko mukarernama (potvrda) kasnijih sultana kojima je potvrđena temliknama, odnosno mulknama.[58] Poznate su dvije mukarername, i to jedna sultana Osmana iz treće dekade

[51] Hum je danas kao toponim nepoznat na tom području, ali s obzirom na to da se u popisima Gazi Husrev-begovog vakufa spominje da se ti posjedi nalaze "između tvrđava Kličevac i Ostrovica", da su pokraj porušenog kaštela Korlatovića, može se približno znati gdje se je nalazilo mjesto Hum.

[52] Polača, jugozapadno od Benkovca.

[53] Istanbul, BOA, TD No 164, str.191-192.

[54] O tome više vidi: A. Husić, nav. rad, str. 142-143.

[55] Vjerovatno se radi o današnjem selu Bogatnik, istočno od Obrovca, uzvodno uz rijeku Zrmanju. Vidi: A. Husić, nav. rad, str. 145.

[56] Vjerovatno današnji Čačići, istočno od Benkovca.

[57] A. Husić, nav. rad, str. 146.

[58] Muniba Spaho, "Mukarer-nama Husrev-begove mulk-name", *POF* X-XI/1960-61, Sarajevo 1961., str. 206.

zulkade 1027. (10.-19. 11. 1618.) a druga u dva prepisa sultana Mehmeda IV iz prve dekade džumada II 1059. (12.-21. 06. 1649.). Ove mukarername se odnose na džamiju, hanikah, imare i turbe. Iz tih dokumenata se vidi da je Husrev-beg zatražio od sultana da se mezre, pusta selišta, baštine i mlinovi poklone i njemu predaju u puno vlasništvo (mulk), što je tadašnji sultan odobrio i dodijelio mu carsku mulknamu jer, kako piše u tom dokumentu, Gazi Husrev-beg je vodio brojne ratove, osvojio brojna područja i *...iskrenom odanošću prema srećnom prijestolju napravio mnogo korisnih usluga, to su se talasi carske milosti prosuli na vrtove njegovih želja i prolili se čisti izljevi carske blagodati na zdence njegovih važnih potreba.*[59] Iz ovog dokumenta, kao i iz prve mulkname, vidi se koje su to zemlje bile u mulkovnom posjedu Gazi Husrev-bega, s tim što su ovdje upisani i posjedi u Jajcu. Sve je to dato u puno vlasništvo Gazi Husrev-begu i sa svim što pripada tim posjedima, kao što su mlinovi, planine, izvori rijeka, izgubljena stoka, odbjegli robovi, stabla, imovina nestalih i izgubljenih lica, novčane globe i kazne, porezi na zemaljske produkte, porezi na košnice i ostala badihava, nuzgredni porezi te ostalo što im pripada i uopće sa svim šerijatom određenim prihodima i svim običajnim dohocima.[60]

Iz Gazi Husrev-begovih vakufnama, kao i mulknama vidi se da je on uvakufio ogroman imetak i podizanjem brojnih zadužbina uticao na urbani razvoj Sarajeva. Međutim, samo na osnovu tih dokumenata nije moguće sagledati u potpunosti njegov vakuf. Naime, u vakufnamama se ne spominju ni svi objekti njegovog vakufa, kao npr. čuveni hamam čiji objekat se sačuvao do danas, zatim vakuf u Požegi itd. Hamam se ne spominje stoga što još nije bio izgrađen, a vakufska dobra u Požegi jer u vrijeme pisanja vakufname i osnivanja vakufa Požega još nije bila ni osvojena. Osim toga, tokom vremena dešavale su se i brojne promjene. U vakufnamama su vakufske zemlje upisane uglavnom kao mezre (obradiva zemljišta, selišta) i čifluci, a u popisima vakufa se vidi da su se ranije mezre, selišta, čifluci razvili u posebna naselja.

Defteri Bosanskog sandžaka koji sadrže i popise vakufa iz XVI i s početka XVII stoljeća pružaju veoma značajne podatke, ne samo kada su u pitanju demografske promjene, razvoj pojedinih naselja itd. nego i za brojne vakufe, tim prije što je veliki broj vakufnama propao, tako da su podaci sadržani u defterima često jedini spomen o nekim vakufima. Popisi Gazi Husrev-begovog vakufa u defterima Bosanskog sandžaka iz 1540., 1565., 1567.-68., i 1604., te Kliškog iz 1574., 1585. i 1604. godine daju detaljne podatke o prihodima i rashodima, promjenama u vakufu.

[59] Isto, str. 212.

[60] Isto, str. 212-213.

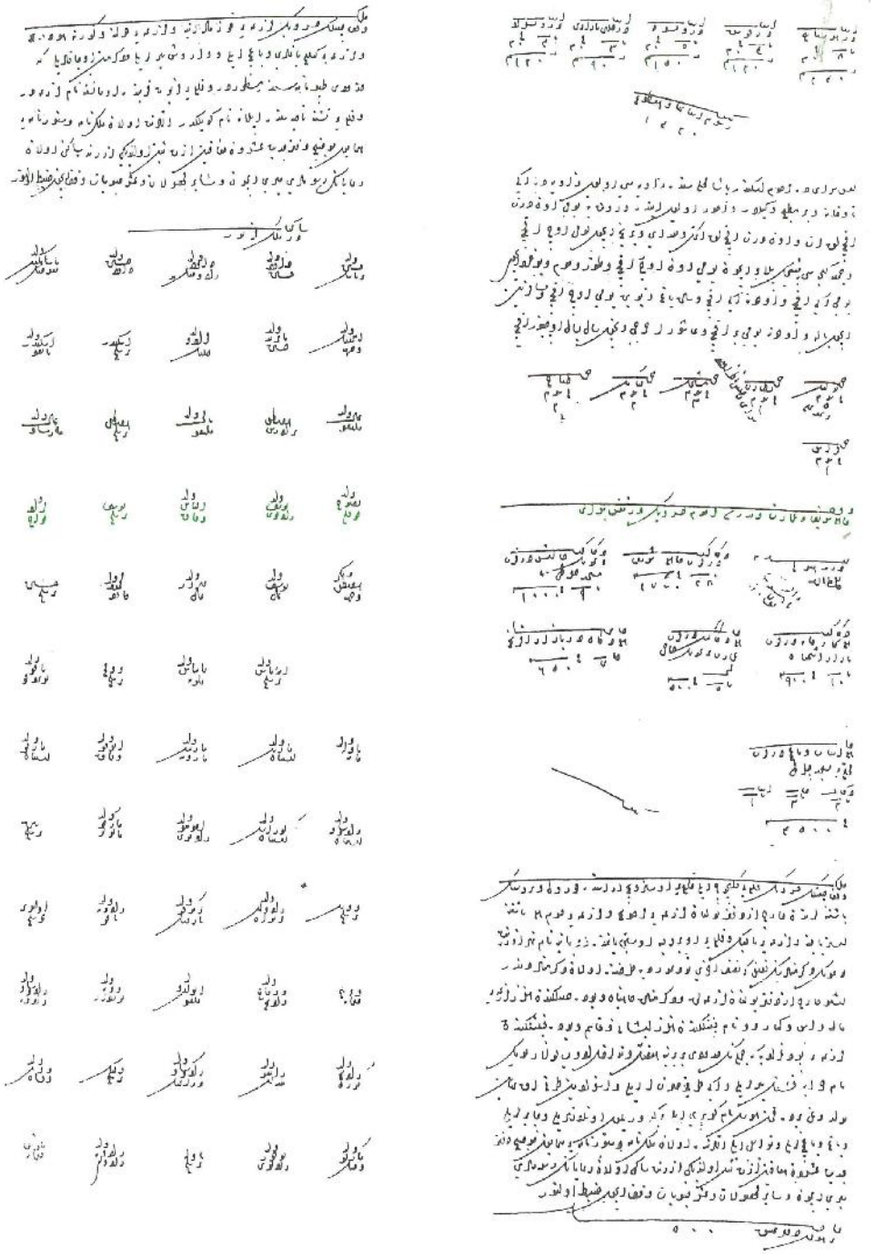

Dio Popisa Gazi Husrev-begovog vakufa iz 1540. godine

Prvi defter u kome je popisan i Gazi Husrev-begov vakuf je popis Bosanskog sandžaka iz 1540. godine. Tu je upisan: *Vakuf časne džamije, imareta i medrese Husrev-bega u samom Sarajevu.*[61] Uvakufljena dobra u Sarajevu sastojala su se od raznih mulkovnih i privrednih objekata i građevinskog zemljišta koji su donosili značajne prihode. Najveći prihod dolazio je od interesa gotovog novca koji je davan na zajam. Godine 1540. Gazi Husrev-begov vakuf imao je 900.000 akči gotovog novca, što je donosilo godišnji prihod od 90.000. Znatno manji prihodi bili su od dućana u blizini Begove džamije – 1.790, od 48 dućana koji su se nalazili u blizini Čekrekčijinog mesdžida – 1.000, od 10 dućana sa radionicama u blizini Aščijske čaršije – 900, od pet kuća sa dućanima u blizini imareta – 500, od sedam kuća sa dućanima u Franačkoj čaršiji (Latinluk) – 650, od kuća sa mlinom i baščom u blizini Čekrekčijinog mesdžida (dva dućana, tri kuće i jedan mlin) – 4.500, što je iznosilo 9.340 akči.[62]

U Dalmaciji je Gazi Husrev-beg došao u posjed mirijskih zemalja plaćajući državi, kao i kupovinom mulkovnih dobara. To su područja u čijem osvajanju je i on sam učestvovao. Tvrđavu Ostrovicu je zauzeo 1523. godine, kao i područje današnjeg Benkovca i okoline, i to je evidentirano u spomenutom popisu iz 1540. godine kao mulk-čifluk Husrev-begov koji se sastojao od: baština zvanih Kožul[63] i Brvenik, koje se nalaze između tvrđava Kličevac i Ostrovica; mezre Mrkovica[64] i Hum sa baštinom Strbačina[65], mezre Mašići[66], mlinova na rijeci Zrmanji s gornje strane tvrđave Obrovac.[67] Na osnovu carske mulkname i sinorname izdvojene su iz čifluka mezre i mlinovi što su izvan deftera, i to: iz čifluka Damjana vojvode[68] mezra

---

61 Istanbul, BOA, TD No 211, str. 397.; Behija Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", *POF* XX-XXI/1970-71, Sarajevo 1974., str. 130-134.

62 Istanbul, BOA, TD No 211, str. 397.

63 Ova baština nalazila se na području Ravnih kotara, sjeveroistočno od Biograda na moru. U kasnijim popisima cijelo područje koje je pripadalo Gazi Husrev-begovom vakufu u Dalmaciji nazivano je *Čifluk Kožulova* i *Nahija Kožulova*, i to je sigurno isti lokalitet. Istanbul, BOA, TD No 533 i No 622; Ankara, TK, No 475.

64 Danas postoji naselje Mrkovac, sjeveroistočno od Drniša, pa je moguće da je to nekadašnja mezra Mrkovica.

65 Baština Strbačina nalazila se pored grada Obrovca.

66 Mezra Mašići, nepoznato.

67 Stari grad Obrovac ležao je iznad današnjeg gradića Obrovac u Dalmaciji. Osmanlije su ga zauzeli 1527. godine i pretvorili u sjedište istoimene nahije.

68 Damjan vojvoda je bio beg tvrđave Kličevac i sa svojom porodicom je prešao na islam. Dobio je ime Mahmud, a sinovi su mu se zvali Mehmed-aga i Mustafa-beg. O tome više vidi: Istanbul,

Mala Vas; iz čifluka po imenu Knjaz Do mezra Lišani a iz čifluka Kasima vojvode mezra Podgrađe[69] čije granice se međusobno dodiruju. *Te granice su zemlje porušenog kaštela po imenu Korlatović, s dvije strane su potoci, a sa Skradinske strane spajaju se na ćupriji zvanoj Kameni most, na mjestu gdje se završava polje, zajedno sa njihovim pašnjacima i livadama, vinogradima, baščama i onim što im pripada.*[70] Porezi raje koja su stanovala na čifluku su pripadali državi, a ostali prihodi i desetina od njiva vakufu u iznosu 500 akči.[71]

Posjede u Tešnju, koje je također uvakufio za svoje zadužbine, Gazi Husrev-beg je osvojio još u jesen 1521. godine i od tada je to područje bilo u stalnoj vlasti Osmanlija. Prije nego je uvakufio te zemlje, Husrev-beg ih je otkupio od Mehmeda čelebije i Ahmeda vojvode, a to je bio jedan veliki čiflučki posjed i 6 mezri.[72] Godine 1540. mulk-čifluk Husrev-begov sastojao se od: mezre Kuzmadanje, mezre Gornja i Donja Modriča, vinograda i bašči, mezre Česlica, mjesta Varoš i mlinova, mezre Omanjska, sela Planje. Na mulku je bilo 25 muslimanskih kuća koji su plaćali resm-i čift u iznosu od 550 akči i 65 nemuslimanskih koji su plaćali ispendžu u iznosu od 1.275 akči. Prihod od pšenice, ječma, prosa, heljde, zobi, lana, voćnjaka, kupusa, košnica i mlinova iznosio je 6.386 akči. Porezi stanovnika mulka su išli državi, dok su ostali prihodi i desetina poljoprivrednih usjeva išli za vakuf.[73]

Područje oko Jajca Gazi Husrev-beg je osvojio u vrijeme svog drugog namjesnikovanja u Bosni (od januara 1526. godine) i, kako se vidi iz vakufname, uvakufio sedam mezri na tom području koje je osvojio. Godine 1540. to područje upisano je kao *Mulk-vakuf Husrev-begov su mezre*: Dnoluka[74],

BOA, TD No 440, str. 143. To je najvjerovatnije Damjan Klakočević koji je bio u vojsci Murad-bega Tardića i koji mu je pomagao prilikom osvajanja Obrovca 1527. godine. O tome više: B. Hrabak, "Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca 1527-1683. godine", str. 56.

69 Podgrađe, selo jugoistočno od Benkovca.

70 Istanbul, BOA, TD No 211, str. 782; B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 131.

71 Istanbul, BOA, TD No 211, str. 397.

72 A. Handžić, "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", *Anali GHB*, IX-X, Sarajevo 1983., str. 210.

73 Istanbul, BOA, TD No 211, str. 397.

74 Mezra Dnoluka u blizini Jajca; danas postoji Dnolučka planina, jugoistočno od Jajca. Pišući o osvajanju Jajca, Muvekkit navodi da su stanovnici sela Dnoluka primili islam prilikom zauzeća Bosne, a kasnije kada su "čuli da će nevjernici doći da zauzmu tu tvrđavu, pokolebali su se i postali vodiči nevjernika. Dok su muslimani obavljali džuma-namaz, nevjernici su iznenada napali sa svojom vojskom njihovu tvrđavu. Sve su muslimane odmah poubijali, i tvrđavu zauzeli. Kada je kasnije 934. godine (1527/8.) spomenuti Gazi Husrev-beg, bosanski sandžakbeg, osvojio tu tvrđavu, naredio je

Divičani[75], Badnica Gora, Gornja i Donja Šenica[76] koje pripadaju Lašvi u kadiluku Brod. Porezi stanovnika mulka i to 24 muslimanske kuće (resm-i čift 528 akči) i 8 nemuslimanskih i 1 udovica (ispendža 528 akči) išli su za državu, dok su ostali prihodi i desetine od poljoprivrednih usjeva: pšenice, ječma, heljde, prosa, zobi, voćnjaka, kupusa, košnica, poreza na sitnu stoku u iznosu od 7.643 akče išli za vakuf. Od 24 stanovnika muslimana na mulku bilo je dvanaest direktnih potomaka kršćana.[77] Među njima je upisan i Hasan, sin Radice. U defteru Kliškog sandžaka iz 1550., u nahiji Uskoplje zapisan je *Čifluk Radice, sina Jorgija, pripada Uskoplju. U starom defteru nalazilo se zapisano slijedeće: To je baština Visoka u selu Dražev Dol koja je od davnina bila u njegovom posjedu. Sada kada je vršena kontrola ustanovljeno je da on već osamnaest godina stanuje na čifluku umrlog Husrev-bega zvanom Dnoluka, da je napustio svoje zemlje ovdje i da su one ostale puste.*[78] Ovaj podatak pokazuje ne samo kako je tekao prelazak na islam, nego i podatak o migraciji stanovnika, kao i to da su najvjerovatnije i uvjeti za stanovanje na Gazi Husrev-begovom čifluku bili povoljniji, jer je Radica napustio svoju zemlju koja je od davnina bila u njegovom posjedu, a nastanio se na Husrev-begovom čifluku, gdje je ostao da živi i njegov sin Hasan.

Kako se vidi iz prvog popisa Gazi Husrev-begovog vakufa iz 1540. godine, on je zauzimao velika područja u raznim dijelovima Bosanskog i Kliškog sandžaka. Taj popis ne sadrži detaljne podatke prihoda i rashoda vakufa, kao što je to slučaj u nekim kasnijim popisima.

U popisu iz 1540. godine prvo je upisana džamija pa imaret i medresa, dok je u slijedećem poznatom sačuvanom popisu Gazi Husrev-begovog vakufa gdje su doneseni kompletni prihodi i rashodi ovog vakufa, a koji je nastao 1565. godine, prvo naveden imaret: *Vakuf imareta, džamije, medrese, hanikaha, mekteba i turbeta umrlog Husrev-bega*

da se svakog petka, dok se ne obavi džuma-namaz, kapije tvrđave zatvaraju. Od tada je sve do danas ostao običaj da se u to vrijeme kapije navedene tvrđave zatvaraju. Spomenuti Gazija isposlovao je da ova sela dobije kao zeamet, pa kada ih je osposobio da daju prihode i kada je njihova dobra uvakufio, stoga što su stanovnici toga sela prouzrokovali pad navedene tvrđave, naredio je da se njihova desetina preinači u osminu. Sve od tada pa do 1266. godine (1849/50.) oni su stalno vakufu plaćali osminu prihoda. Te godine, kada se utvrđivao iznos desetine, njihove osmine od prihoda su pretvorene u desetine kao i za ostale zemlje. I danas kada se neko od žitelja Jajca posvada s nekim iz Dnoluka, da bi tog čovjeka omalovažio, dobaci mu: "Zar ti nisi od onih što su vjerovali, pa ne vjerovali." (Muvekkit, *Povijest Bosne I*, str. 70-71).

75 Selo sjeveroistočno od Jajca.

76 Gornja i Donja Šenica mezre nalazile su se u blizini Jajca.

77 B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 133-134.

78 *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine*, str. 357.

u samom Sarajevu.[79] To je sigurno zato što je imaret predstavljao instituciju za koju je trebalo najviše sredstava, jer su se tu hranili ne samo svi nastavnici i đaci medrese nego i službenici vakufa, zatim putnici i dio gradskog stanovništva kojem je trebala pomoć. Zbog toga su i izdaci za imaret iznosili polovinu cjelokupnog godišnjeg rashoda.

Najveći prihodi u Sarajevu koji su u ovom popisu ubilježeni bili su prihodi od kreditiranja privrednika. Taj prihod iznosio je 90.000 akči godišnje, što je 10% od gotovine koja je iznosila 900.000 akči. Prihodi su zatim dolazili od karavan-saraja, koji se nalazio u blizini džamije Gazi Husrev-begove i čija je godišnja zakupnina bila 30.000, hamama koji se nalazio u blizini mesdžida Haseći, godišnja zakupnina 6.000, od 55 dućana okolo karavan-saraja čija je godišnja zakupnina 11.566, kuće za sahadžiju čija je godišnja zakupnina bila 100, od 9 dućana u blizini karavan-saraja koji su bili poznati pod imenom Minnetovića dućani i čija je godišnja zakupnina bila 1.356, od 3 dućana koji su se nalazili također u blizini karavan-saraja, a bili su poznati pod imenom Hadži Hamzini dućani, i čija je godišnja zakupnina bila 624, od raznih zemina, izuzimajući zemin ispod hamama, godišnja zakupnina 240, od bozadžinice, godišnja zakupnina 440, od jednog mlina na Mošćanici u Sarajevu, godišnji prihod 2.500, od zemina u blizini rijeke Mošćanice, koja se drugačije zvala potok Turija, godišnja zakupnina 670, od šest različitih parcela u blizini rijeke Miljacke, godišnja zakupnina 720, od zemina – raznih parcela u Mahali ćehaje Iskendera, godišnja zakupnina 160, od zemina u blizini džamije Muslihuddina Čekrekčije, godišnja zakupnina 5, od zemina kuće u okviru medrese, godišnja zakupnina 45, od čaira u selu Hreša godišnje 100, od dvije kuće i jedne štale u blizini Gazi Husrev-begove medrese, godišnja zakupnina 360, od kuća u blizini hanikaha i to tri kuće i jedna štala s vanjske strane i tri kuće i jedan hamam unutar, godišnja zakupnina 1.440, od 61 dućana na trgu pekara, okolo džamije Husrev-begove, godišnja zakupnina 8.706, od devet dućana i jedne mutabdžijske radionice na Tabačkom trgu, godišnja zakupnina 2.172, od šest dućana poznatih pod imenom Mumdžića dućani sa mutabdžijskom radionicom u blizini mesdžida Duraka, godišnja zakupnina 1.116, od 12 dućana poznatih pod imenom Čališan dućani u blizini Čekrekčijinog mesdžida, godišnja zakupnina 216, od 10 dućana poznatih pod imenom Hadži Memijevi dućani u blizini imareta, godišnja zakupnina 1.416, od četiri dućana na trgu kazandžija poznati kao dućani Ilhan Sinana, godišnja zakupnina 1.092, od 15 dućana u blizini rijeke Mošćanice i to 13 dućana u upotrebi i dva porušena, godišnja zakupnina 1.452, što je sve skupa donosilo godišnje 162.492 akče.[80]

[79] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 701.

[80] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 701-702.

Kako se vidi iz ovog popisa, u odnosu na stanje u vakufu u Sarajevu iz 1540. godine iznos gotovog novca je ostao isti, dok se je broj dućana u sarajevskoj čaršiji povećao, kao i broj kuća, zemljišta, te je i prihod od zakupnina bio znatno veći u odnosu na raniji period. U ovom popisu prvi put se spominje i Gazi Husrev-begov hamam, koji nije naveden u vakufnami jer nije bio sagrađen do tog vremena.

Gazi Husrev-begovi posjedi u Tešnju obuhvatali su polovinu tešanjske nahije i to 21 naselje sa ogromnim šumskim područjima, od ukupno 45 naselja (sela i zaselaka) koliko je obuhvatala tešanjska nahija. Ovaj posjed je prvobitno imao čiflučki karakter i u svim popisima se navodi kao *čifluk* premda je postao vakufski. U Tešnju se, kako se vidi iz izvora, Gazi Husrev-begov posjed nazivao *Čifluk Kuzmadanje* a obuhvatao je sela sjeverno i sjeverozapadno od Tešnja:

- selo Planje – prihod 3.399,
- mahala Mrkotić u selu Planje – prihod, izuzimajući porez od filurije 3.991,
- selo Gornja Modriča, drugim imenom Kalošević – prihod, izuzimajući porez od filurije 5.113,
- mahala Kruščica u spomenutom selu Gornja Modriča – prihod, izuzimajući porez od filurije 3.147,
- mahala Donja Radnja u selu Gornja Modriča – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.512,
- mahala Gornja Radnja u selu Gornja Modriča – prihod, izuzimajući porez od filurije 2.785,
- mahala Cerovica u selu Gornja Modriča – prihod, izuzimajući porez od filurije 2.445,
- selo Donja Modriča, drugim imenom Ukrinica – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.216,
- mahala Hrastuša u selu Donja Modriča – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.875,
- mahala Osivica u selu Donja Modriča – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.253,
- selo Omanjska, pripada Tešnju – prihod, izuzimajući porez od filurije 4.411,
- mahala Nakljevići u selu Omanjska, izuzimajući porez od filurije 2.902,
- mahala Lipnica u selu Omanjska – prihod, izuzimajući porez od filurije 4.355,
- mahala Vranjak u selu Omanjska – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.032,
- selo Česlica, drugim imenom Pojezna – prihod, izuzimajući porez od filurije 4.570,
- mahala Dedelovci, u selu Česlica – prihod, izuzimajući porez od filurije 3.290,

- mahala Brestovo u selu Česlica – prihod, izuzev poreza od filurije 2.159,
- od prihoda osoba koje umru bez nasljednika, od imovine odsutnih i nestalih, godišnje prihod 300, što je sve ukupno 51.165.[81]

Kako se vidi, sva vakufska sela nazivaju se *Čiflukom Kuzmadanje*. Dok se u ranijim osmanskim izvorima Kuzmadanje spominje kao mezra, obradivo zemljište, u kasnijim, počev od 1565. godine, to je označavalo teritorijalni pojam koji je obuhvatao veliko područje. Najvjerovatnije se to odnosi na srednjovjekovnu župu *Kuzmadanjska*, koja se prostirala u porječju rijeke Usore, a čije je ime nastalo od sv. Kuzmo i sv. Damjan.[82]

U selima i mahalama uvakufljenim za Gazi Husrev-begov imaret u Sarajevu prihodi su se sastojali: *od naknada vlasnika za izdržavanje pronađene odbjegle stoke; od plaćanja vlasnika za izdržavanje uhvaćenih odbjeglih robova, od zaostavština osoba koje umru bez nasljednika, od imovine duže vremena odsutnih i nestalih lica, od globa za razne prekršaje, od pristojbi na sitna grla stoke, od poljoprivrednih proizvoda, od drugih uvjetnih pristojbi, od peradi i drugih sitnih prihoda, od svih šerijatskih i običajnih prihoda u svim oblicima, od svih prihoda povlaštenih područja, gdje je zabranjeno popisivanje i miješanje u to pitanje, koje je naš padišah imenovanom darovao i dao mu carsku temliknamu. Nakon toga je Husrev-beg podigao u Sarajevu imaret, medresu i hanikah i vlastito turbe, i njima zavještao te prihode. Budući da se prihodima raspolaže prema vakufnami, to je na isti način ubilježeno i u novi defter. A granice vakufskih imanja zavedene su u carskom dokumentu o razgraničenju (sinorname).*[83]

Iz specifikacije prihoda u selima Gazi Husrev-begovog vakufa u tešanjskoj nahiji vidi se da su vakufu pripadali prihodi koji su imali karakter spahijskih prihoda, dakle naturalni i novčani porezi od poljoprivrede, kao i lični porezi stanovništva vezani za zemlju. Najznačajniji su bili prihodi od poljoprivrednih proizvoda, a gajile su se razne kulture počev od žitarica: pšenica, ječam, zob, raž do grahorica, zatim povrća, vinove loze. Stanovništvo naseljeno na vakufskom dobru bavilo se i stočarstvom i pčelarstvom. Gotovo sva sela imala su mlinove.

Stanovništvo naseljeno na vakufskom posjedu u tešanjskoj nahiji dijelilo se na ratarsko i pastirsko (vlaško). Muslimansko stanovništvo plaćalo je resm-i čift, a nemuslimani filuriju kao ekvivalent za harač, a i za ispendžu. Podaci iz deftera iz 1565. godine pokazuju da je vlaško, filuridžijsko stanovništvo plaćalo filuriju u iznosu od 70 akči, što znači jednu polovinu od punog iznosa filurije. To je bilo uglavnom doseljeno vlaško stanovništvo,

[81] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 702.

[82] A. Handžić, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću", *Anali GHB*, knj. II-III, Sarajevo, 1975., str. 166.

[83] Istanbul, BOA, TD No 435, str. 335; A. Handžić, nav. rad, str. 168.

stočarsko-filuridžijsko, a tokom vremena kada su se počeli baviti zemljoradnjom umanjen im je iznos filurije. Da je to doseljeno stanovništvo na područje koje je zauzimao ovaj vakuf pokazuju i imena pojedinih naselja koja su imala duple nazive. Naime, doseljeno stanovništvo je davalo imena naseljima po mjestima njihovog ranijeg boravka.

U nahiji Jajce, sela koja su bila u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa poznata su pod imenom *Čifluk Dnoluka*. Sva ta sela u vakufnami se spominju kao mezre, dok su u popisu iz 1565. upisana kao sela:

- selo Divičani – prihod, osim od poreza od filurije 1.480,
- mahala Radoljani u selu Divičani – prihod, izuzimajući porez od filurije 459,
- mahala Podlipci, izuzimajući porez od filurije 1.212,
- mahala Donja Lupnica[84] u selu Divičani – prihod, izuzimajući porez od filurije 3.159,
- mahala Čačva, drugim imenom Druzi Gornji, u selu Divičani – prihod, izuzev filurije 1.655,
- selo Gornja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.504,
- mahala Bistrica u selu Gornja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.898,
- mahala Vukići u selu Gornja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 973,
- mahala Kuprez u selu Gornja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.185,
- mahala Smionica u selu Gornja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 258,
- selo Donja Šibenica, drugim imenom Crvena Stijena (Kızıl Kaya) – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.248,
- mahala Kruščica u selu Donja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 975,
- mahala Bučići u selu Donja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.188,
- mahala Brod (Prud) u selu Donja Šibenica – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.152,
- selo Lučina – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.202,
- mahala Podmilač u selu Lučina – prihod, izuzimajući porez od filurije 1.018,
- selo Bliznica Gora – prihod, izuzimajući porez od filurije 692,
- prihod od imovine osoba koje umru bez nasljednika, odsutnih i nestalih lica, od naknade vlasnika odbjegle stoke, na spomenutom vakufu 200, što je sveukupno u nahiji Jajce donosilo prihod od 21.459 a u cijeloj livi Bosni 235.116.[85]

[84] Danas selo Lupnica kod Jajca.

[85] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 702-703.

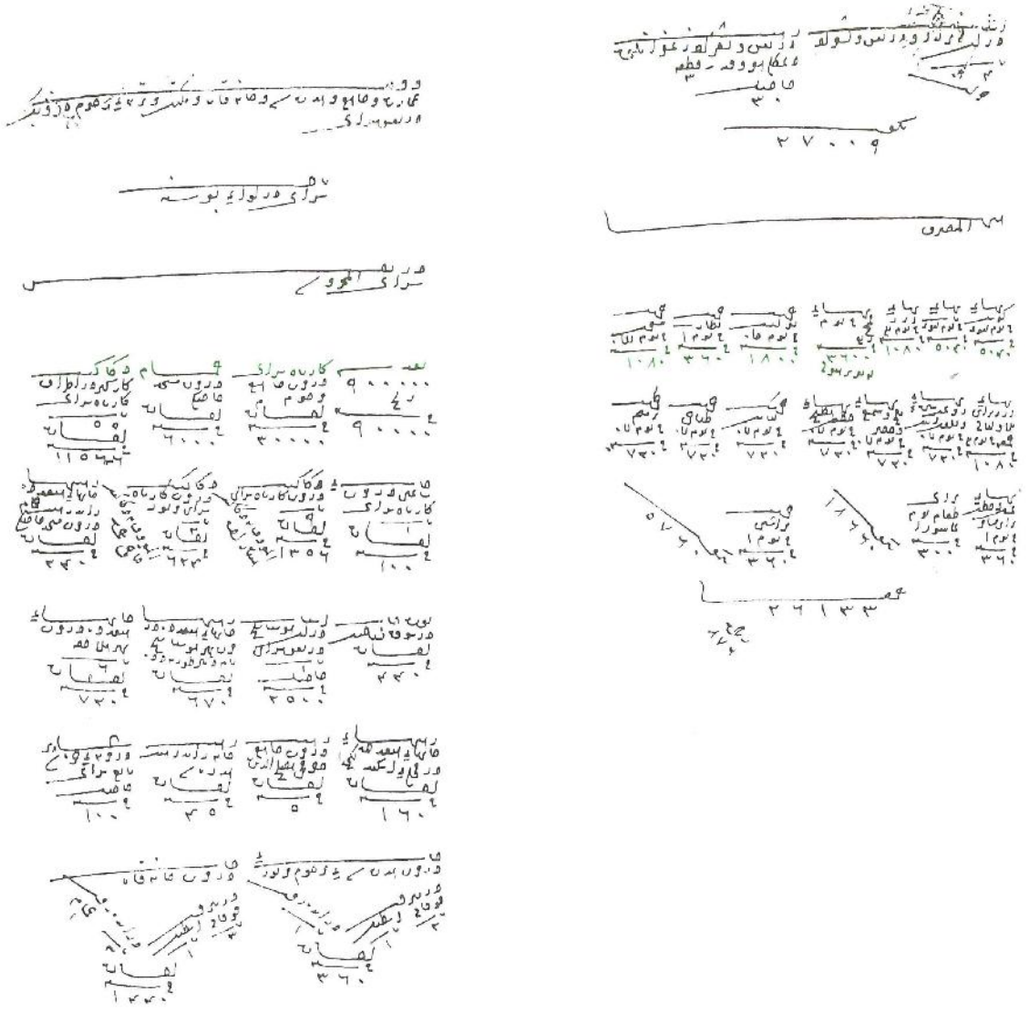

Dio Popisa Gazi Husrev-begovog vakufa iz 1565. godine

Dio Popisa Gazi Husrev-begovog vakufa iz 1565. godine

U ovom popisu iz 1565. godine nalazi se zabilješka, kao i za tešanjski vakuf, da su sela i mahale date Gazi Husrev-begu kao mulk sa svim prihodima, te da niko ne smije ništa popisivati niti se miješati u vakuf. U pet sela i 13 zaselaka, odnosno mahala, bilo je 262 muslimanske kuće i 94 neoženjena muslimana i 17 nemuslimanskih kuća koji su plaćali po 70 akči filurije umjesto džizje, što je iznosilo 1.190 akči. Nakon popisa sela i mahala nalazi se zabilješka iz koje se može vidjeti da je ovaj vakuf bio poseban, jer se niko nije smio miješati u njegove poslove: *Zabranjeno je popisivanje spomenutih sela i mahala uvakufljenih za imaret; zabranjen je i pristup u ta naselja. Utvrđeno je da se od nemuslimana koji stanuju u granicama (vakufa) uzima 70 akči filurije za državu, kao zamjena za džizju, šerijatom utvrđenu.*[86]

Na posjedima Gazi Husrev-begovog vakufa u jajačkoj nahiji gajile su se različite kulture žitarica: pšenica, ječam, raž, lan, zatim povrće. Stanovnici su se bavili stočarstvom, pčelarstvom, mlinarstvom itd.

U popisu vakufa iz 1565. godine zabilježena su i Gazi Husrev-begova vakufska dobra u Dalmaciji koja su se sastojala od mulk-čifluka koji se nalazi između tvrđava Kličevac i Ostrovica, a sastoji se od baština Kožul i Brvenik, mezre Mrkovica i Hum, baštine Strbačina, mezre Mašići, mlinova Bogovića koji se nalaze na rijeci Zrmanji i mlinova u Podgoždanu. Na osnovu carske mulkname i sinorname izdvojene su iz čifluka mezre i mlinovi što su izvan deftera (isto kao 1540. godine) i zajedno sa pašnjacima, livadama, vinogradima, baščama i onim što im pripada u novi defter upisano kao oslobođeno od desetine. Porezi raje koja stanuju na njemu zadržani su za državu, a ostali prihodi za vakuf. Prihod je 500, a ukupno 12.000 akči.[87]

U Paša sandžaku i Požegi prihod je iznosio 20.000, što je sve skupa 267.616 akči prihoda Gazi Husrev-begovog vakufa u 1565. godini.[88]

Rashodi vakufa te godine su iznosili: za plate sandžakbegu, kadiji, kao i nazirima, muderrisu, muteveliji, hatibu, imamu, učačima džuzova i drugim službenicima zaposlenim u imaretu, džamiji, medresi, hanikahu, mektebu i turbetu – godišnje 140.220; troškovi za ostavu, kuhinju, hambar, za izdavanje fermana i troškovi raznih prevoza u vezi sa spomenutim imaretom godišnje 138.658. Ukupno rashodi 278.878, što znači da su tada rashodi bili veći od prihoda.[89]

Kako se vidi, u ovom popisu prvi put se spominju i Gazi Husrev-begova dobra u Požegi. Nakon što je zajedno sa smederevskim sandžakbegom Mehmed-begom Jahjapašićem osvojio Požegu 1536. godine, Gazi Husrev-beg je stekao mulkovne posjede koje je uvakufio. Na osnovu ovog popisa iz 1565. godine u kojem se spominje prvi put ovaj vakuf ne vidi se o kakvim se

[86] Istanbul, BOA, TD No 435, str. 543.
[87] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 703.
[88] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 701-703.
[89] Isto, str. 701-703.

objektima i prihodima radi. Naime, tu je zabilježeno samo da vakuf u *Livi Paša i Požega* donosi prihod od 20.000.[90] Prvi konkretniji podaci o ovom vakufu nalaze se u defteru sandžaka Požega iz 1565. godine.[91] Tu je zabilježeno da je Gazi Husrev-beg uvakufio jedan karavan-saraj, hamam, 12 dućana, kao i više zemljišta za kuće, a prihodi su namijenjeni za njegove zadužbine podignute u Sarajevu. Objekti u Požegi sagrađeni su najvjerovatnije prije 1541. godine, tj. prije Gazi Husrev-begove smrti.[92] U defteru požeškog sandžaka decidno je zapisano: *Vakufi preminulog i od Boga pomilovanog Husrev-bega, neka mu je zemlja lahka, u samoj kasabi Požegi.*[93] Prihod od karavan-saraja iznosio je 1.100 akči, od hamama 12.000 akči godišnje. Dućani su donosili prihod od 120 akči, a zemljište 66 akči. Mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa u Požegi bio je Katib Ali, a kasnije Murad-beg Tardić, koji je inače bio mutevelija cijelog Gazi Husrev-begovog vakufa, a brigu o objektima u Požegi vodio je u vrijeme dok je bio požeški sandžakbeg 1541-1545.[94] Već odavno nema ni traga ovim zadužbinama. Postoji podatak iz 1675. godine kada je bosanskom beglerbegu, sarajevskom muli i požeškom kadiji naređeno da se popravi Gazi Husrev-begov karavan-saraj i hamam u Požegi jer su postali ruševni.[95]

Godine 1691. Slavonija je pala pod vlast Habsburške monarhije i svi objekti Gazi Husrev-begovog vakufa su propali i nisu više obnavljani.

Dvije godine nakon popisa Bosanskog sandžaka iz 1565. godine nastao je jedan popis vakufa iz 1567-68. godine[96] iz kojeg se vidi da su se prihodi Gazi Husrev-begovog vakufa uvećali te da su iznosili:

- od gotovine u iznosu 944.794 akči, godišnje 94.479 akči;
- od karavan-saraja 47.000;
- od 55 dućana okolo karavan-saraja, godišnja zakupnina 11.566;
- od hamama, godišnja zakupnina 7.117;
- kuća za sahadžiju, godišnja zakupnina 100;

[90] Isto, str. 703.
[91] Istanbul, BOA, TD No 672, str. 37.
[92] Fazileta Hafizović, "Vakufi u požeškom i pakračkom sandžaku u periodu osmanske vlasti", *POF* 49/1999, Sarajevo 2000., str. 233.
[93] Istanbul, BOA, TD No 351.
[94] F. Cviko, "Gazi Husrev-begovi vakufi u Slavonskoj Požegi", *Anali GHB*, knj. XI-XII, Sarajevo 1985., str. 77.
[95] N. Moačanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva (1537-1691)*, Jastrebarsko 1997., str. 92-93.
[96] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 28. Treba napomenuti da Adem Handžić u svom radu "Dokument o prvom službenom popisu Husrev-begovog vakufa iz 1604. godine" navodi da je popis Gazi Husrev-begovog vakufa iz 1604. godine prvi poznati pojedinačni popis ovog vakufa na osnovu kojeg je moguće pružiti autentične podatke o prihodima i rashodima ove ustanove iz te godine i da je to najranija službena bilansa ovog vakufa. Međutim, kako se vidi iz ovog izvora iz 1567-68. godine, ti podaci o prihodima i rashodima ovog vakufa su iz ranijeg vremena i oni su identični sa podacima iz 1604. godine.

- od 9 dućana u blizini karavan-saraja, godišnja zakupnina 1.356;
- od 3 dućana u blizini karavan-saraja poznatih kao dućani Hadži Hamzini, godišnja zakupnina 624;
- od zemina, izuzimajući zemin u blizini mesdžida Haseći, godišnja zakupnina 240;
- od bozadžinice na Tabačkom trgu, godišnja zakupnina 440;
- od mlina na rijeci Mošćanici u samom Sarajevu, godišnji prihod 2.500;
- od raznih parcela u blizini rijeke Mošćanice, drugim imenom potok Turija, godišnja zakupnina 670;
- razne parcele u blizini rijeke Miljacke, 6 parcela, godišnja zakupnina 720;
- zemini, razne parcele u mahali Skendera ćehaje, godišnja zakupnina 160;
- zemin u blizini džamije Čekrekči Muslihuddina, godišnja zakupnina 5;
- zemin kuće unutar medrese, godišnja zakupnina 45;
- kuće u blizini medrese spomenutog merhuma, s vanjske strane dvije kuće na sprat i jedna štala, s unutrašnje strane 1 kuća, godišnja zakupnina za obadvije 360;
- kuće u blizini hanikaha, s vanjske strane 3 kuće na sprat i jedna štala, s unutrašnje strane 3 kuće i jedan hamam, godišnja zakupnina 1.440;
- dućani na trgu pekara okolo spomenute džamije, 92 dućana, prvobitno 61 dućan i dodatno još 31 dućan, godišnja zakupnina 12.278;
- čair u selu Hreša, pripada Sarajevu, godišnje 100;
- 9 dućana sa mutabdžijskim radionicama i jedna radionica, godišnja zakupnina 2.172;
- 6 dućana sa mutabdžijskim radionicama u blizini Durakova mesdžida poznati pod imenom Mumdžića dućani i jedna radionica, godišnja zakupnina 1.196;
- 4 dućana na trgu kazandžija, poznati kao dućani Ilhan Sinana, godišnja zakupnina 1.092;
- 12 dućana u blizini Čekrekčijinog mesdžida, poznati kao Čališovi dućani, godišnja zakupnina 216;
- 10 dućana u blizini imareta, poznati kao Hadži Memijevi dućani, godišnja zakupnina 1.416;
- 15 dućana u blizini rijeke Mošćanice, drugim imenom potok Turija, i to: 13 dućana u upotrebi i dva porušena, godišnja zakupnina 1.452.

Ukupan godišnji prihod Gazi Husrev-begovog vakufa u Sarajevu sa navedenih stavki iznosio je 188.754 akče.[97]

[97] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 28.; Ismet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 164 (Hicri 935-937/Miladi 1528.-1531.) ve 462 (Hicri 975/Miladi 1567.-1568.) Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bosna vakıfları", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Ankara 1993., str. 240-241.

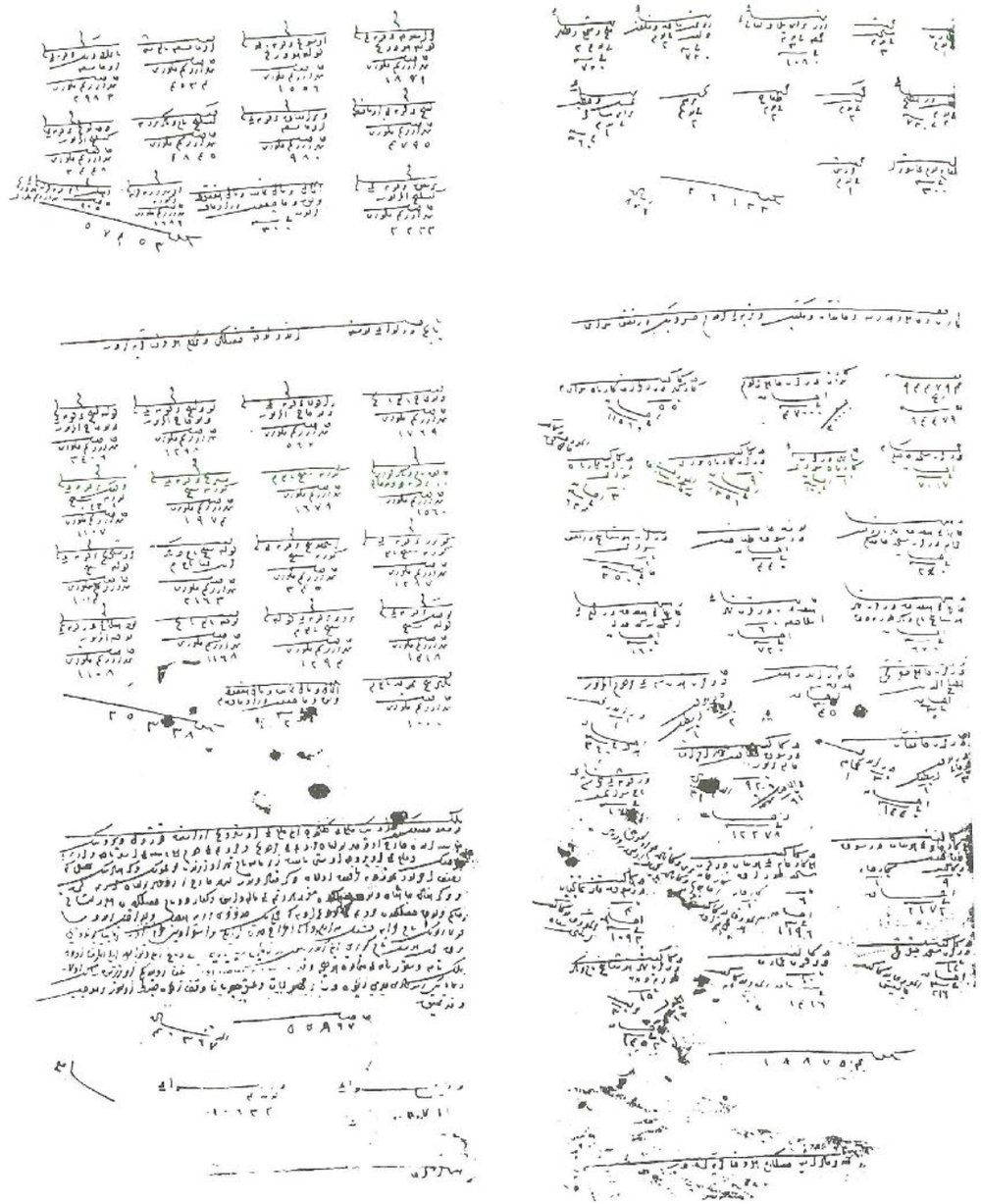

Popis Gazi Husrev-begovog vakufa iz 1567-68. godine

I u nahiji Tešanj, prihodi Gazi Husrev-begovog vakufa su se uvećali i iznosili su 1567-68. godine 57.453, zatim u nahiji Jajce 25.338, u nahiji Ostrovica 52.867, u Paša sandžaku 12.711 te u Požegi 10.632.[98] Ovo je vrijeme kada je stanje u vakufu bilo dobro i kada su se prihodi u kratkom vremenu uvećali.

Međutim, posljednjih tridesetak godina XVI stoljeća nastala je stagnacija u vakufskim prihodima jer, kako vidimo iz podataka sadržanih u opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1604. godine, prihod je ostao isti i iznosio je 347.455 akči.[99] Kada se uporedi popis nastao 1565. godine i posljednja dva iz 1567-68. i 1604. godine gdje su prihodi identični, može se vidjeti da je razlika bila u visini gotovog novca (900.000 i 944.479), prihod od karavan-saraja u blizini džamije povećao se sa 30.000 na 47.000, zatim zakupnina hamama se povećala u odnosu sa ranijih 6.000 na 7.117, broj dućana na trgu pekara povećao se sa 61 sa prihodom od 8.706 akči na 92 dućana sa prihodom od 12.278. Ukupan prihod u Sarajevu povećao se za 26.262 akče, u nahiji Tešanj za 6.288 akči, u nahiji Jajce za 3.879, Ostrovici 40.853, u Paša sandžaku i Požegi za 3.343 akče. Dakle, ukupan prihod u drugoj polovini XVI stoljeća i početkom XVII stoljeća iznosio je 347.455 akči, a rashod 278.878, što znači da je višak prihoda bio 68.577 akči.

U oba posljednja popisa rashodi su doneseni sumarno, za razliku od prihoda koji su doneseni detaljno. Ti prihodi trošili su se za plate dvojice nazira, od kojih je jedan bio bosanski sandžakbeg a drugi sarajevski kadija, za plate imama, hatiba, muderrisa, mutevelije, učača džuzova, te za plate svih drugih službenika u imaretu, džamiji, medresi, hanikahu, mektebu, Husrev-begovom turbetu. Rashodi su se trošili i za ostavu, kuhinju, skladište (hambar), za izdavanje fermana i troškova raznih prevoza za potrebe imareta.[100]

Vakufski posjedi su bili tzv. serbest posjedi (slobodni) u koje se nije smjela miješati država. Određenim povlasticama pospješivano je doseljavanje stanovništva na te posjede. Da su oni imali poseban status pokazuju i podaci zabilježeni u defterima Bosanskog sandžaka iz 1565. i 1604. godine iz kojih se vidi da je popisivanje vakufskih sela zabranjeno, kao što je bio zabranjen i pristup u ta naselja.[101] Podaci iz deftera također pokazuju da se stanovništvo naseljavalo relativno brzo na području Gazi Husrev-begovog vakufa, što pokazuje da su uslovi za naseljavanje bili povoljni.[102]

[98] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 28-29.

[99] Ankara, TK No 477 fo 347; A. Handžić, "Dokument o prvom službenom popisu Husrev-begova vakufa iz 1604. godine", *Anali GHB*, knj. XV-XVI, Sarajevo 1990., str. 6.; Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Svjetlost, Sarajevo 1996., str. 230.

[100] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 28-29 i Ankara, TK No 477, str. 347.

[101] A. Handžić, "Gazi Husrev-begov vakuf u tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću", str. 170.

[102] A. Handžić, "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", str. 211.

Kako je već ranije rečeno, Gazi Husrev-begovi posjedi u Dalmaciji nalazili su se u Ravnim kotarima između tvrđava Kličevac i Ostrovica. Područje ostrovičke nahije, odnosno današnjeg Benkovca i okoline, koje je Gazi Husrev-beg zauzeo 1523. godine i došao u posjed uz odobrenje države te kupovinom mulkovnih dobara, kao npr. Kraljevića mlinove, činile su uglavnom mezre i to, kako u vakufnami stoji, mezre pod imenom: Mala Vas, Mahović, Liporeči, Lišani, Podgrađe i Vukšić, a nalaze se između tvrđava Kličevac i Ostrovica. Slični podaci nalaze se i u fermanu sultana Sulejmana kojim se odobrava Husrev-begu da se navedene zemlje mogu *temlik učiniti*, kao i u mukarrernami Gazi Husrev-begove mulkname.[103] Iz opširnih popisa Kliškog sandžaka iz 1574., 1585. i 1604. godine, gdje je popisan Gazi Husrev-begov vakuf u ovom sandžaku u skradinskom kadiluku, vidi se da su navedene mezre postale sela i da se to područje u odnosu na ranije znatno naselilo.[104] U ovim popisima cijelo područje koje je pripadalo ovom vakufu upisano je kao *Čifluk Kožulova* i izričito se naglašava da prihod sa tog čifluka ide za izdržavanje imareta kojeg je Gazi Husrev-beg podigao u Sarajevu.[105] Nakon toga popisana su sva naselja (sela i mezre) koja su pripadala vakufu, sa imenima stanovnika te prihodi od poljoprivrednih dobara, stočarstva itd. U svim dokumentima koja se odnose na Gazi Husrev-begov vakuf u Kliškom sandžaku stoji da se nalazi u Skradinskom kadiluku *između tvrđava Kličevac i Ostrovica*, sjeveroistočno od Biograda na moru oko današnjeg mjesta Benkovca. I danas između nekadašnjih tvrđava Kličevac i Ostrovica nalazi se lokalitet Kožlovac, što je sigurno naziv Gazi Husrev-begovog čifluka Kožulova.[106]

Dok je u ranijim popisima Bosanskog sandžaka iz 1540. i 1565. godine područje koje je zauzimao Gazi Husrev-begov vakuf upisano kao *Mulk-čifluk Husrev-bega koji se sastoji od baština Kožul i Brvenik...* u defterima Kliškog sandžaka ranija baština Kožul postala je *Čifluk Kožulova*, odnosno *Nahija Kožulova*, a to je cijelo područje pripadalo Gazi Husrev-begovom vakufu. Kako je ovaj čifluk zauzimao veliko područje, zbog toga je u kasnijim popisima nazivan *Nahija Kožulova*.

U popisu iz 1574. na Gazi Husrev-begovom čifluku evidentirano je 25 sela i 6 mezri, prihodi od mlinova – 120, od pašnjaka Selce Polje – prihod 20, od vašara crkve Sveti

[103] Muniba Spaho, "Mukarer-nama Husrev-begove mulk-name", str. 205-214.

[104] Treba napomenuti da je nahija Kožulova u defterima iz 1585. i 1604. godine upisana u sandžacima Klis i Krka budući da su nakon osnivanja Krčkog sandžaka 1580. godine ova dva sandžaka popisivana zajedno, ali je uz svaku nahiju upisano kojem sandžaku pripada, Klisu ili Krki.

[105] Istanbul, BOA, TD No 533 i Ankara, TK No 475.

[106] Fehim Spaho, "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", *Anali GHB*, knj. IX-X, Sarajevo 1983., str. 88.; F. Spaho, "Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na benkovački kraj", *Zbornik 1*, Benkovac 1987., str. 140.

Mihovil i ostalih na spomenutom vakufu – 80, prihodi od nomada – 500, od poreza na pašnjaku Poljice – 30 te od bejtul-mala – 100.[107]

Gazi Husrev-begovom vakufu pripadali su i mlinovi na rijeci Zrmanji u nahiji Zrmanja, pripada tvrđavi Novi i Stari Obrovac: *Mlinovi na spomenutoj rijeci Zrmanji u blizini tvrđave Novi i Stari Obrovac u vakufu Husrev-bega i Murad-bega 8 mlinova po 30, prihod 240: u posjedu spomenutog Husrev-bega 6 mlinova; u posjedu Murad-bega 2 mlina.*[108]

U popisu Kliškog sandžaka iz 1574. godine upisano je nekoliko čifluka u selima u nahiji Nadin, za koje se kaže da su izvan Gazi Husrev-begovog vakufa – *gayr-i ez evkaf-i Husrev-beg* i u ovom popisu su, kako tamo stoji *novom defteru*, upisani u posjedu novih vlasnika. To je čifluk Husejna, sina Nezira i Mehmed-age u selu Lišan, zatim čifluk Atlu-age i Husejna Bilića i drugog Husejna i Karađoza u selu Biljan, te čifluk Zulfikara, Mehmed-age, Hasan-age i Muruvet-age Vilića u drugom selu Biljan, zatim čifluk Hasan-bega, zaima u selu Poljine.[109]

U defteru Kliškog sandžaka iz 1585. godine upisan je Gazi Husrev-begov vakuf kao: *Nahija Kožul, vakufi čifluka Husrev-bega – Čifluk vakufa Husrev-bega umrlog* a na čifluku je popisano 38 sela, mezre, travnjaci, 12 mlinova na rijeci Zrmanji u nahiji Zrmanja,[110] a 1604. godine 39 sela i mezri, mlinovi, travnjaci, vašar crkve Sveti Mihovil, 12 mlinova na Zrmanji.[111]

Teško je ubicirati sva naselja na Gazi Husrev-begovom čifluku s obzirom na to da su se neki nazivi vremenom izgubili ili pak doseljavanjem novog stanovništva promijenili ime. Mezre spomenute u vakufnami Mala Vas, Lišani, Podgrađe, Vukšić u ovim popisima su sela, a sva su se nalazila u okolini Benkovca. U Gazi Husrev-begovom čifluku bilo je 26 sela, jedna mahala i jedna mezra. Godine 1574. selo Mala Vas imalo je 15 kuća, Lišani 8, Podgrađe 19, Vukšić 10, Liporeči 7, Lučić Polača 4 nemuslimanske i jedna muslimanska kuća itd., a Benkovac je upisan kao selo sa 5 kuća.,[112] dok je 1585. godine broj kuća povećan te je u selu Mala Vas bilo 22 kuće, Vukšiću 15 kuća, u selu Lučić Polača 10 nemuslimanskih i dvije muslimanske kuće, Liporeči 14 kuća itd.[113] Sličan broj kuća kao 1585. godine bio je i 1604. godine, uz neznatne promjene kao npr. u selu Lučić Polača bilo je 15 nemuslimanskih i jedna muslimanska kuća, u selu Liporeči 13 kuća, Benkovac 6 kuća itd.[114]

---

[107] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 266-273.
[108] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 272.
[109] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 282, 283, 284.
[110] Istanbul, BOA, TD No 622, str. 407-417.
[111] Ankara, TK No 475, str. 274.
[112] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 266-273.
[113] Istanbul, BOA, TD No 622, str. 410 i 408.
[114] Ankara, TK No 475, str. 277-279.

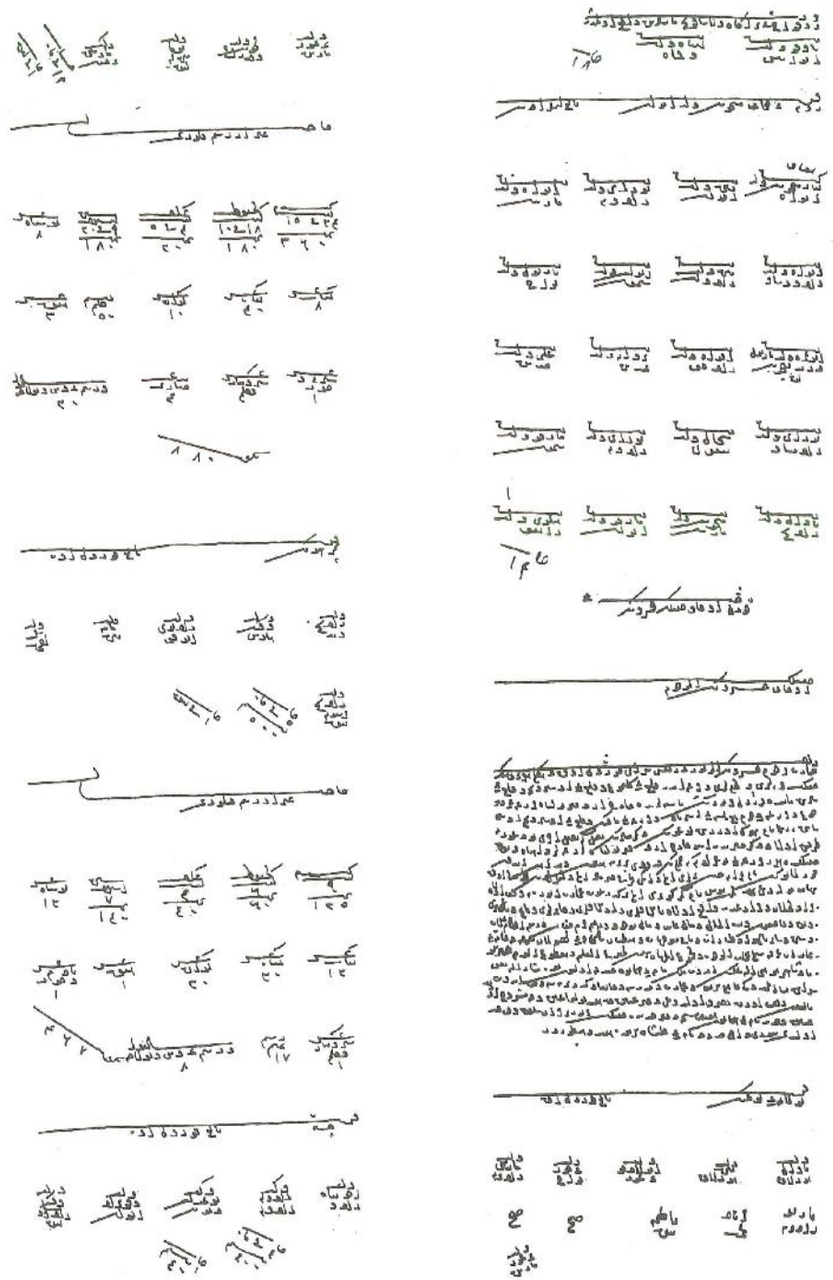

Dio Popisa Gazi Husrev-begovog vakufa u defteru Kliškog sandžaka iz 1585. godine

Stanovništvo na Gazi Husrev-begovom vakufu imalo je status raje, plaćali su filuriju državi, a sve šerijatske obaveze i uobičajene daće plaćali su vakufu.[115] S obzirom na to da su plaćali filuriju, znači da je to bilo vlaško stanovništvo koje su Osmanlije naseljavali u opustošena područja kako bi ih oživjeli. Oni su se uglavnom bavili stočarstvom, a kasnije i zemljoradnjom. Plaćali su umanjeni iznos filurije, što se vidi iz spomenutih popisa: 1574. godine plaćali su 90 akči, što je iznosilo jednu trećinu od ukupnog iznosa filurije po stanovniku koji je tada iznosio 280 akči, a 1604. godine 100 akči, što je također bila jedna trećina ukupnog iznosa od 300 akči.[116] Veliki broj sela na Gazi Husrev-begovom čifluku bio je naseljen vlasima koji su došli iz Istre (u popisima su navedeni kao *reaya Istriya*).[117] Među tim selima je i selo Benkovac, u kojem je 1574. godine bilo 5 kuća Vlaha iz Istre.[118] Ova skupina Vlaha koja se spominje u defterima krajem XV i početkom XVI stoljeća se preselila u Istru bježeći pred osmanlijskim osvajačima, a onda su se ponovo naselili na područje sjeverne Dalmacije koje je bilo pod upravom Osmanlija.[119]

Ukupan broj kuća na Gazi Husrev-begovom vakufu godine 1574. bio je 250, a državi su plaćali filuriju u iznosu od 22.696 akči, dok je broj kuća 1604. bio nešto veći i iznosio je 341 kuću. Stanovnici na Gazi Husrev-begovom čifluku plaćali su filurijsku pristojbu državnoj blagajni, a svi ostali porezi pripadali su vakufu.[120] Vakufski prihod koji je išao za izdržavanje imareta u Sarajevu iznosio je i 1574. i 1585. i 1604. godine 23.500.[121]

Gotovo cjelokupno stanovništvo na ovom vakufskom posjedu bilo je nemuslimansko. Naime, od 250 kuća zabilježenih 1574. godine samo osam je bilo muslimanskih, a 1604. od 341 kuće samo su četiri bile muslimanske, što znači da je širenje islama na ovom području bilo neznatno.

Od poljoprivrednih proizvoda na vakufskom dobru gajili su se: pšenica, mješanac i zob, zatim bostan, lan, voće, crveni i bijeli luk, kupus, badem i orah.

[115] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 273.

[116] Istanbul, BOA, TD No 533 i Ankara, TK No 475; F. Spaho, "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", str. 89.

[117] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 270-272.

[118] Isto, str. 271.

[119] S. Buzov, "Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća", *POF* 40/1990, Sarajevo 1991., str. 245-259.

[120] F. Spaho, "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", str. 89; Istanbul, BOA, TD No 533, str. 273. i Ankara, TK No 475, str. 280.

[121] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 273; No 622, str. 417 i Ankara, TK No 475.

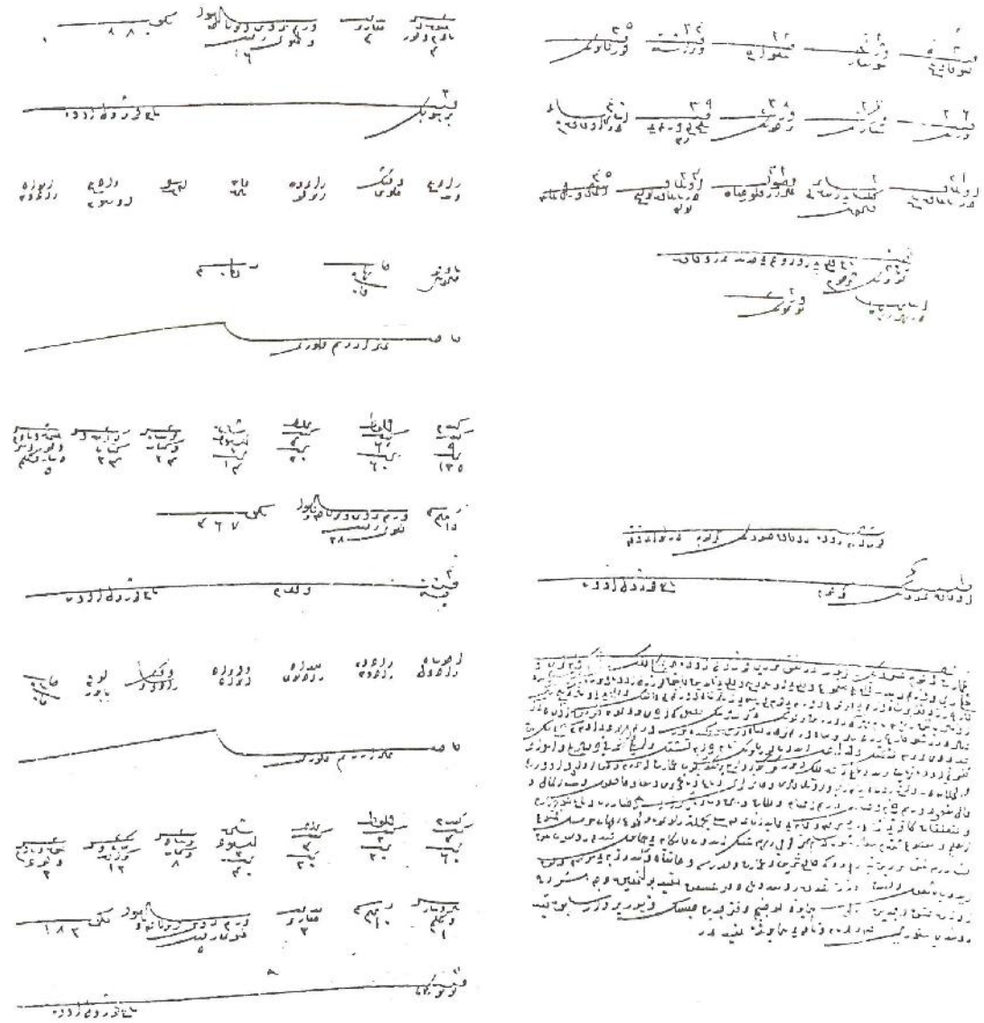

Dio Popisa Gazi Husrev-begoveg vakufa u defteru Kliškog sandžaka iz 1604. godine

Značajna grana bilo je i pčelarstvo, zatim stočarstvo, vinogradarstvo i proizvodnja šire. Prihode su donosili i mlinovi na rijeci Zrmanji, zatim travnjaci itd. Porezi poljoprivrednih proizvoda pripadali su vakufu, a dio proizvoda išao je za potrebe imareta u Sarajevo.

Na kraju popisa Gazi Husrev-begovog vakufa u sva tri spomenuta deftera iz 1574., 1585. i 1604. godine zabilježeno je da su neki zaimi, timarnici, tvrđavski dizdari i još neki drugi tvrdili da su određeni posjedi u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa u njihovom vlasništvu, jer su ti čifluci vezani za tapije. Međutim, na osnovu carske mulkname, ispostavilo se da su njihove žalbe suprotne šerijatu i hududnami. Donesena je naredba da se spomenuta sela i mezre vrate u vakuf, a opomenuti su *emiri, zaimi, timarnici i tvrđavske age...* da se ni na koji način ne upliću u posjede navedenog vakufa.[122] Slični podaci nalaze se i u muhimme defterima iz 1574. godine iz kojih se vidi da je bilo uzurpacije vakufske imovine u nahiji Nadin u okolini Benkovca. Naime, greškom su neki čifluci i mezre ovog vakufa bili dodijeljeni drugim spahijama. Fermanom je bilo naređeno da se zemlje vrate vakufu.[123] I ovaj dokument pokazuje da je Gazi Husrev-begov vakuf bio poseban i dugo vremena zaštićen od raznih uzurpacija.

Gazi Husrev-begov vakuf u Dalmaciji zauzimao je veliki prostor i prvobitno je imao čiflučki karakter i u svim izvorima se navodi kao čifluk, premda je postao vakuf, a u defteru Kliškog sandžaka iz 1585. spominje se i kao *Nahija Kožul, vakufi čifluka Husrev-bega – Čifluk vakufa rahmetli Husrev-bega*[124], a 1604. upisani su *Vakufi rahmetli Husrev-bega u livi Krka, vakufi Husrev-bega pripada Kožulovi – Vakuf imareta umrlog Husrev-bega.*[125] Sva vakufska imanja Gazi Husrev-bega na području Dalmacije nestala su gubljenjem ovih teritorija iz Osmanskog carstva poslije Bečkog rata 1683.-1699. godine.

Kao bosanski sandžakbeg koji je znatno doprinio širenju granica Osmanskog carstva prema zapadu, Gazi Husrev-beg je sve zemlje koje je uvakufio u tešanjskoj i jajačkoj nahiji, kao i u skradinskom kadiluku, naselio vlaškim filuridžijskim stanovništvom s ciljem čuvanja graničnih područja i učvršćenja osmanske vlasti. Cijele mezre davane su u zakup s ciljem da se ta područja nasele. Sve uvakufljene zemlje

[122] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 273; TD No 622, str. 418 i Ankara, TK No 475, str. 279.
[123] Istanbul, BOA, Mühimme defteri, No 23.
[124] Istanbul, BOA, TD No 622, str. 407.
[125] Ankara, TK No 475, str. 274.

u Tešnju, Ostrovici i Jajcu upisane su kao vakuf Gazi Husrev-begovog imareta, što je normalno kada se zna kako je za održavanje te zadužbine trebalo dosta sredstava, a i prihodi sa tih zemalja su dopremani i konzumirani u imaretu i musafirhani u Sarajevu.

Historijski izvori, u prvom redu vakufname, kao i popisi Gazi Husrev-begovog vakufa iz XVI i s početka XVII stoljeća, pokazuju da je to bio najbogatiji i najveći vakuf u Bosni sa gotovinom od 944.479 akči, mulkovnim dobrima u Serezu, Sarajevu, Tešnju, Jajcu, Ostrovici i Požegi. Na posjedima Gazi Husrev-begovog vakufa u Serezu bila je ergela od 100 konja i krdo od 100 goveda. U Sarajevu je podignut veliki broj zadužbina, a pored brojnih mulkovnih dobara vakuf je posjedovao preko 200 dućana u čaršiji, građevinsko zemljište, brojne koristonosne objekte.

Iako je u Gazi Husrev-begovoj vakufnami izričito naređeno da se od mutevelije, nazira, pisara i džabije svake tri godine traži obračun, kako je to običaj i u *carskim vakufima*, već u drugoj polovini XVI stoljeća u vakufu su se počele dešavati nepravilnosti za što su vlasti optuživali mutevelije. Iz jednog fermana upućenog iz Carigrada sarajevskom muftiji i sarajevskom kadiji 1573. godine kaže se da su *vakufi džamije i imareta umrlog Husrev-bega u Sarajevu do kraja poremećeni.* Dalje se ističe da mutevelije ne polažu obračun kako je to izričito tražio vakif u svojoj vakufnami, te se stoga naređuje muftiji i kadiji da taj problem riješe. Imenovan je carski čauš Ibrahim te je naređeno da se, kada on stigne, pozovu i bivše mutevelije Bešaret i njegov sin Šaban te novi mutevelija Muslihudin, zatim pisar i džabija vakufa te da se pregledaju pojedinačni defteri. Nakon što tačno utvrde prihode treba da naplate zaostale dugove. Također im je naređeno da ponovo pregledaju i vakufnamu i mulknamu i utvrde da li vakuf posjeduje sve ono što je uvakufljeno počev od nekretnina (zemlje) pa do gotovog novca. Treba provjeriti da li ima još novca u gotovini, te provjeriti da li je to zlatni novac, jer ako je patvoreni novac a ne zlatni, kako piše u dokumentu, onda se takav ne može uvakufiti. Nakon što je mutevelija izjavio da je mnogo novca propalo, da je pokradeno, naređeno je da se to detaljno ispita i objasni. Na osnovu spomenutog fermana vidi se da je također traženo da se utvrdi gdje je nakit koji je Gazi Husrev-beg naveo u svojoj vakufnami. Izričito je naređeno da ništa što je sumnjivo ne smije ostati neriješeno.[126]

Nakon što je ova naredba došla iz Carigrada, izvršena je istraga i u ljeto 1574. godine upućen je ferman bosanskom sandžakbegu i sarajevskom kadiji iz kojeg se vidi šta je urađeno.

[126] Istanbul, BOA Mühimme defteri, No 23, str. 113., dok. br. 229.; OIS, Muhimme defteri br. 139/II, I/1, 48-1, str. 41., prijevod A. Polimac.

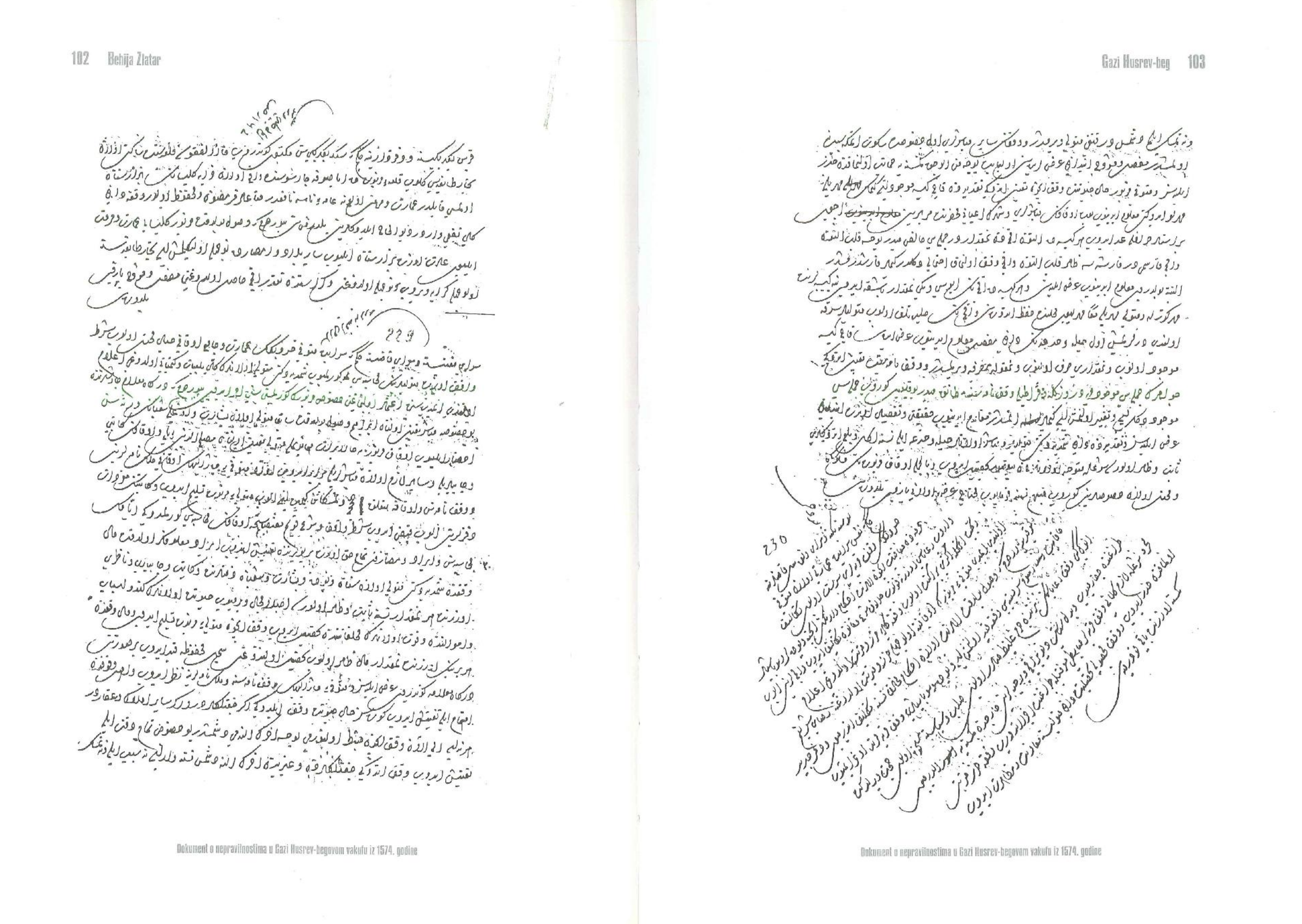

Sarajevski kadija je dostavio pismo u kojem je izvijestio da je sazvana sjednica službenika vakufa uz prisustvo mutevelije te je izvršen pregled svih dostupnih dokumenata o vakufu: vakufname, mulkname, pojedinačnih obračunskih deftera. Utvrđeno je da je raniji mutevelija Bešaret primio 34 puta po 100.000 i još 13.260 akči. U blagajni je nađeno 26 puta po100.000 i još 26.500 akči. Utvrđeno je također da su još ranije, u vrijeme prvog mutevelije ovog vakufa Murad-bega, koji je umro kao sandžakbeg Požege, tri čifluka ovog vakufa pripojena Rustem-pašinom vakufu.[127] O tome postoje podaci i u defteru Bosanskog sandžaka s početka XVII stoljeća, gdje je decidno zapisano: *Čifluk umrlog Rustem-paše pripada Dubrovniku; to su zemlje sela Debranik, nahija Dubrovnik, koje je uživao umrli Husrev-beg; zemlja kupljena od Oruča, zvana Trbićeva baštinska zemlja; čairi zvani Begov Konak u spomenutom selu i selu Crna Rika, kao i zemlja zvana Ozi; zemlje nevjernika Pavka i Marinka, sinova Vukasovih, Vukadina i Radovana, sinova Ostojinih, te Cvitka, Radinka, Radmila i Malka, koje su ostale iza njih napuštene, tj. dijelovi tih zemalja zvane Medivlja i Dilovna, koje je imenovani vlasnik čifluka uživao; podvojene njive i vrtovi što su bile ranije Vučerinove zemlje; i još, baštinske zemlje Radonje i Radovana u selu Crna Rika, kao i zemlja zvana Dvorište, koja se na njih nadovezuje, kupljena od izvjesnog Iskendera, te kupljena njiva zvana Hrla, koje je umrli Husrev-beg uživao uz tapiju sve do svoje smrti; zatim je te zemlje uživao Ali, sin Mustafa-bega, a sada ih, na osnovu kadijskog hudždžeta uživa kadija Nesuh efendija.*[128]

Prema zakonu, imovina podanika Osmanskog carstva umrlih bez nasljednika prelazi u vlasništvo države. S obzirom na to da iza Gazi Husrev-bega nije ostalo nasljednika, više čifluka koji su bili u njegovom posjedu prešli su u vlasništvo drugih. Podaci sadržani u defterima Bosanskog sandžaka, kao i u muhimme defterima pokazuju da su neki preneseni u vlasništvo velikog vezira Rustem-paše: *Čifluk sa tahvila (stavke) Husrev-bega mirlive Bosne i Mustafe vojvode pripada Sarajevu – u selu Jablanovu. Pošto je Gazi Husrev-beg umro, ostalo je prazno. Prema carskom zakonu, nakon što je određena tapija gore spomenuti paša je dao za carsku blagajnu 500 akči i u novi defter je upisano na njega. Prihod 335 akči;*[129] *Čifluk velikog vezira Rustem-paše sa stavke Husrev-bega pripada Sarajevu. Čifluk je bio poznat kao čifluk Kara Ilijasa u selu Lukavica. Bio je u posjedu Husrev-bega dok nije umro. Kako nije imao muške djece ostalo je prazno. Prema carskom zakonu gore spomenuti paša je dao 500 akči i u novi defter je upisano ...prihod 143 akče.*[130] Na isti način i čifluci u selu Jablanovo (u blizini Sarajeva), zatim u nahiji Dubrovnik, selo Crna Rijeka, čairi Begovi konaci, brojne njive i pašnjaci prešli su nakon Husrev-begove smrti u vlasništvo velikog vezira Rustem-paše.[131] Na Husrev-begu su bili upisani i brojni mlinovi koji su se nalazili ...*na rijeci Solin prema moru u blizini porušene tvrđave Solin pored Klisa...* zatim *šest oštećenih mlinova i još 19 na rijeci Zrmanji u blizini Bališana pripada Obrovcu*, zatim *u varoši tvrđave Vrana... tri okna mlinova za masline.* Kada je Gazi Husrev-beg umro, kako nije imao muške djece potpali su pod tapiju i tada su upisani na velikog vezira Rustem-pašu. On je za tapiju dao 1.000 akči pa je tako na njega upisano u carski defter.[132] Gazi Husrev-begovi čifluci u nahiji Kobaš[133] u blizini tvrđave Gradiška nakon njegove smrti preneseni su na Mehmed-bega, ćehaju velikog vezira Rustem-paše.[134] Iza Rustem-pašine smrti neki posjedi su prešli na miralaja Bosne Mustafa-bega, kao npr. hassa čair, zvani Kobila, kao i njiva poznata pod imenom Konjski put (oboje u sarajevskoj nahiji) koje je uživao Husrev-beg do njegove smrti.[135]

Kako se vidi iz popisa Bosanskog sandžaka, već iza Gazi Husrev-begove smrti brojni njegovi posjedi prešli su u vlasništvo drugih velikodostojnika. Ta činjenica, kao i činjenica da su se prema podacima iz izvora vršile brojne nepravilnosti unutar vakufa, učinile su da je vrijednost imovine Gazi Husrev-begovog vakufa opala. Neki službenici u vakufu, posebno mutevelije, koristili su svoj položaj za uzimanje vakufskog novca. Da li su oni taj novac samo posuđivali ili trošili nenamjenski iz dokumenata se ne vidi, ali je očito da je u vakufskoj blagajni nedostajalo sredstava. To se vidi iz već spomenutog fermana iz 1574. godine, gdje je utvrđeno da raniji mutevelija Bešaret duguje 54.000 akči, a Murad-beg 49.000 akči i Sinan-beg 59.000 akči. Ispostavilo se također da i džabije duguju nešto novca. Utvrđeno je da se u blagajni ne nalazi ništa od nakita spomenutog u vakufnami. Prilikom ove revizije vakufa također je utvrđeno da nedostaje nešto novca i iz imareta.[136]

[127] OIS, Muhimme defteri, Inv. br. 139, I/5 454-1 (972. – 1564.), str. 57, prijevod A. Polimac.

[128] Ankara, TK No 477, str. 138; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1, obradio Adem Handžić, Sarajevo 2000., str. 453-454.

[129] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 132.

[130] Isto.

[131] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 132-134.

[132] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 134.

[133] Mali kastel Kobaš na desnoj obali Save Gazi Husrev-beg je osvojio 1530. godine.

[134] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 135.

[135] Ankara, TK No 477, str. 108; *Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine*, sv. I/1., str. 350.

[136] Istanbul, BOA, Mühimme defteri No 26, 244/45; Fotokopije u OIS, Zbirka ANUBiH, 249/8, (1574.)

Dokument o Gazi Husrev-begovom vakufu iz 1574. godine

Jedan od razloga zašto nije pronađen nakit, kao i druge dragocjenosti prilikom revizije vakufa, mogao bi biti i taj što je Gazi Husrev-beg, kako to piše i u vakufnami, kao ekvivalent tim dragocjenostima položio gotov novac u akčama.[137]

Da bi se utvrdilo gdje je nestala vakufska imovina, naređeno je da se od ranijih mutevelija Bešareta i Sinana vojvode i od njihovih nasljednika naplati sve što su uzeli i preda muteveliji vakufa. Decidno je naređeno bosanskom sandžakbegu i sarajevskom kadiji da: *Ne smije ni kod koga ostati ni para vakufske imovine. Ovome posvetite najveću pažnju, jer to nije vakuf kao što su ostali vakufi.*[138]

Naređeno je također i da se ne smije ni časa dangubiti da se stvari u ovom vakufu dovedu u normalno stanje, te da se o tome podnese poseban izvještaj pismenim putem.[139]

Brojni sačuvani dokumenti svjedoče da je Gazi Husrev-begov vakuf bio nešto posebno u odnosu na druge vakufe u Bosni. Tako i u jednom fermanu upućenom iz Carigrada 1585. godine bosanskom beglerbegu stoji da se ovaj vakuf ne smije ni na koji način oštetiti. Naime, neki posadnici tvrđava bili su uzeli neovlašteno iz vakufske blagajne novac za plaće, o čemu je došla obavijest i do Porte.[140] Isto tako, te godine nazir vakufa Osman-aga obavijestio je Portu o nepravilnostima kod iznajmljivanja vakufskih dućana u Sarajevu. Naime, pojedini janjičari i spahije ustupali su dućane jedni drugima, bez saglasnosti mutevelije, ne plaćajući zakupninu.[141]

Bilo je slučajeva da su i džabije često vršili nepravilnosti u vakufu nanoseći mu štetu ne polažući redovno vakufski novac u blagajnu, zbog čega je također 1585. godine spomenuti nazir Osman-aga obavijestio Portu da to rade džabije i u tešanjskoj i u jajačkoj i u ostrovičkoj nahiji. Sa Porte ja nakon toga stigao ferman da se te džabije izvedu pred sud.[142] Nazir Osman-aga je obavijestio Portu i o ponovnim uzurpacijama vakufske imovine u okolini Benkovca, na što je upućen ferman bosanskom beglerbegu, sandžakbegu Krke i muteveliji Gazi Husrev-begovog vakufa da se spriječi otuđenje vakufske imovine.[143]

O nepravilnostima u Gazi Husrev-begovom vakufu govori i jedan podatak iz Tešanjskog sidžila iz 1741. godine. Naime, tadašnji mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa,

---

137 A. Handžić, "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", str. 214.

138 Istanbul, BOA, Mühimme defteri, No 26 ; Fotokopije u OIS, Zbirka ANUBiH, 249/8 (1574.), prijevod A. Polimac.

139 Isto, str. 60.

140 Istanbul, BOA, Mühimme defteri, No 58, str. 50; OIS, Zbirka ANUBiH, br. 249/11, str. 698.

141 Istanbul, BOA, Mühimme defteri, No 80, str. 1013.

142 Isto, str. 1012.

143 Isto.

Mehmed, uputio je tešanjskom kadiji žalbu u kojoj navodi da je otac derventskog kapetana Husejn-age, Ali hadži Hasan, uzurpirao dio vakufskog posjeda, čime je vakufu učinjena velika šteta. Tada je naređeno da se spomenuto zemljište vrati vakufu.[144]

U svojoj vakufnami Gazi Husrev-beg je izričito naredio da osnovni imetak vakufa ne može ni na kakav način preći u privatno vlasništvo ali, kako se vidi iz brojnih dokumenata, već od sredine XVI stoljeća pa sve do danas, ovaj vakuf pretrpio je ogromne štete. Ni vakifova odredba zapisana u vakufnami u kojoj upozorava da se vakuf ne smije mijenjati, niti upozorenja iz Carigrada u kojima je decidno rečeno da *ovo nije vakuf kao što su ostali vakufi*, nisu uticali na brojne nepravilnosti koje su se dešavale tokom stoljeća u ovom vakufu. Ćiro Truhelka navodi da je našao podatak u jednoj medžmui iz 1687. godine, koja se čuvala u Zemaljskom muzeju, kako je tadašnji vezir Gazi Husejn-paša Topal uzeo iz blagajne Gazi Husrev-begovog vakufa *137 kaonosa (staklenih posuda) bešluka i đugum zlata,* da namiri troškove rata.[145]

Nakon gubljenja teritorija Osmanskog carstva poslije Bečkog rata 1683. do 1699. godine, počelo je i gubljenje vakufskih imanja Gazi Husrev-bega u Dalmaciji i Požegi. Isto tako, nastavljena je i zloupotreba pojedinih zapovjednika, zaima i timarlija koji su se miješali u naplatu vakufskih prihoda. Tako je 1712. godine Osman-aga, nadzornik carskih vakufa, ustanovio da su protivno vakufnami pojedini vakufski službenici oštetili vakuf tako što su sredstva od čifluka uzimali sebi, a nisu davali u vakufsku blagajnu. Stoga je upućena zapovijest beglerbegu Bosne, sandžakbegu Krke i muteveliji Gazi Husrev-begovog vakufa, da se zabrani svima da se upliću u naplatu prihoda, osim službenicima vakufa.[146]

U Serezu, Gazi Husrev-begovom rodnom gradu, odavno je izgubljeno imanje sa ergelom konja koje je on naslijedio od oca Ferhad-bega i majke Seldžuke. Ona je također osnovala vakuf i 1508. godine podigla medresu sa 12 soba u Serezu i odredila da se svaki dan za njenu dušu uči 10 džuzova iz Kur'ana časnog. Njena vakufnama iz redžepa 914. (26. 10. 1508.) čuva se u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu.[147]

Krajem XVII stoljeća Sarajevo je zadesila velika katastrofa, a time i Gazi Husrev-begov vakuf, kada je vojska Eugena Savojskog zapalila i opljačkala grad. Postoji i tradicija prema kojoj je Eugen Savojski nakon njegovog pohoda 1697. godine *porobio gotovinu,*

[144] *Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752),* prijevod i obrada: Hatidža Čar-Drnda, Sarajevo 2005., str. 66.

[145] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg,* str. 108.

[146] OIS, Muhimme defteri, prijevod A. Polimac, 124/II, 717/1 (1124 – 1712), str. 52.

[147] M. T. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*, str. 185-186.

dževahir i oružje Gazi Husrev-begovo.[148] I kasnije su brojne nevolje, kao npr. požar 1832. godine kada je izgorjela sva čaršija, uzrokovale uništavanje objekata Gazi Husrev-begovog vakufa. Nakon ovog požara obračun u vakufu izvršio je mutevelija Ahmed Munib efendija Glođo. Original tog obračuna čuva se u Istorijskom ahivu Sarajevo.[149] U tom obračunu su navedeni svi objekti koji su izgrađeni ili renovirani nakon požara koji je zahvatio Sarajevo 1831. godine. Ukupan prihod u periodu od 1832. do 1835. godine bio je 301.698 groša, dok je naredne 1836. godine zabilježen višak prihoda nad rashodima vakufa.[150]

Prema jednom podatku koji donosi Muvekkit, godine 1882. zakonski ušrovi sela u Dnoluci u kadiluku Jajce iznosili su od 80.000 do 90.000 groša.[151]

Posjedi u Dnoluci (Jajce) izgubljeni su agrarnom reformom, dok je vakufski posjed Kuzmadanje (Tešanj), nakon što je također izgubljen veliki dio posjeda, godine 1931. posjedovao 151.700 dunuma i 470 m (šume, pašnjaci, bašče).[152]

Činjenica da Gazi Husrev-begov vakuf i danas egzistira, i pored brojnih gubitaka, govori o njegovoj velikoj vitalnosti i značaju kroz stoljeća.

Službenici u Gazi Husrev-begovom vakufu

Gazi Husrev-beg je u svojoj vakufnami odredio tačno koji će sve službenici raditi u njegovom vakufu i koliku će plaću dobivati za svoju službu:

MUTEVELIJA – Nakon što je ustanovio vakuf, Gazi Husrev-beg je prvo odredio da će on lično biti mutevelija i nadzornik vakufa, te da će se brinuti o izvršavanju njegovih odredaba i obaveza...*sve dotle dok njegova plemenita duša to može,* a potom je za prvog muteveliju imenovao ...*svog najboljeg oproštenog roba, stuba svojih odabranika, Murata vojvodu, sina Abdullahova.* On se je obavezao da će povjerenu dužnost obavljati do kraja života, a nakon njegove smrti njegovi potomci, a ako njih ne bude onda njegovi oslobođeni

[148] Mehmed Spaho, *Gazi Husrev-beg*, Sarajevo 1907., str. 19.

[149] Istorijski arhiv Sarajevo br. OR-61 sv. 64; Rašid Hajdarević, "Prihodi i rashodi Gazi Husrev-begovog vakufa u Sarajevu za period 1248-1251 (1832-1835)", *Anali GHB*, knj. V-VI, Sarajevo 1978., str. 23-43.

[150] Atila Çetin, "Saraybosna da Gazi Husrev-beg vakfına ait 1252/1836 tarihli bir belge", *POF* 35/1985, Sarajevo 1986., str. 163-168.

[151] Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, str. 425.

[152] *Spomenica*, str. 102 i 116.

robovi, te dalje njihovi potomci i to najbolji među njima da bude mutevelija, a drugi najsposobniji nazir i džabija. Svaki mutevelija treba da...*iskorištava navedene vakufe na najljepši i najpotpuniji način i najkorisnije i da nastoji ozbiljno i revnosno da se oni upotrijebe.* Odredio je da mutevelija bude *pouzdana, pametna i staložena ličnost, koja će biti revnosna u ubiranju prihoda, na osnovu razgovijetnih propisa, koja će trošiti prema mogućnostima prihoda čuvajući ljetinu, sigurna i povjerljiva i koja neće biti nemarna niti će se upuštati u pronevjere.* Gazi Husrev-beg je u vakufnami odredio da mutevelijsku službu povjerava Murad-begu zbog toga što je on *besprijekoran, a naročito da je ispravan i pošten.* Vakif je odredio da on tu službu obavlja dok je živ, što znači da je Murad-beg bio mutevelija do 1545. godine. Posebno je Gazi Husrev-beg odredio Abduselama, sina šerijatskog pravnika Isaa mutevelijom za registraciju. U trećoj Gazi Husrev-begovoj vakufnami iz 1537. godine zapisano je da je za muteveliju postavljen mevlana Abdi, sin Isaov.[153]

Mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa u Požegi bio je Katib Ali, a kasnije je tu dužnost preuzeo Murad-beg Tardić, jer je bio mutevelija za cijeli vakuf, a bio je tada i sandžakbeg Požege.

U vakufnami je određeno da mutevelija mora na početku svake treće godine da podnese obračun kadiji koji kontroliše i rad mutevelije. A kadija je bio obavezan da ukoliko utvrdi da mutevelija ne obavlja svoju dužnost kako treba po uputama vakifovim, jer je on odgovoran za vakufski imetak, u tom slučaju treba postaviti drugog muteveliju. *Ovog postupka se treba držati za sva vremena, dok kruži sunce i mjesec i dok se smjenjuje dan i noć,* zapisano je u vakufnami.[154]

Kako je Murad-beg Tardić bio kliški, a kasnije i požeški sandžakbeg, učestvovao je u brojnim vojnim pohodima, to su ga često na dužnosti mutevelije mijenjali njegovi opunomoćenici. Ko ga je zamijenio na dužnosti mutevelije poslije njegove smrti 1545. godine ne može se reći sa sigurnošću. U vakufnami je određeno da to budu njegovi direktni potomci, a ako njih nema, onda najbolji oprošteni robovi itd. Hamdija Kreševljaković piše da je Murad-begov nasljednik bio Bešaret-beg,[155] te da se spominje na toj dužnosti 1556. godine. On također nije siguran da li je to Murad-begov sin.

Na osnovu novijih istraživanja zna se da je Murad-beg imao sinove Mehmed-bega, Arslan-bega i Ahmeda. U defteru Kliškog sandžaka iz 1550. godine upisana je Mezra

[153] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju iz 1537.]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek),* str. 70.

[154] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek),* str. 66.

[155] *Spomenica,* str. 126.

Kanjani koja je bila u posjedu Murad-bega a kada je on umro preneseno je vlasništvo na njegove sinove Mehmed-bega i Arslan-bega.[156] Da li je neko od ove dvojice bio mutevelija poslije Murad-bega ne zna se pouzdano. U muhimme defterima iz 1564. godina spominju se kao bivše mutevelije Bešaret i vojvoda Sinan i tadašnji mutevelija Muslihuddin.[157] Iz XVII stoljeća poznato je nekoliko mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa. U jednom dokumentu iz 1630. spominje se Džafer, kojeg je u odsustvu zamjenjivao Derviš, muderris Gazi Husrev-begove medrese, a nakon smrti Džafer-bega 1634. godine mutevelijom je imenovan Mustafa-beg. Godine 1668/69. mutevelija je bio Ali,[158] 1673. šejh Mehmed,[159] zatim Muharrem koji je upravljao Gazi Husrev-begovim vakufom do 1693., a od 1694. Mustafa čelebija, te nakon toga njegov sin Osman-aga. Tek od XVIII stoljeća mogu se pouzdanije pratiti biografije mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa.[160]

NAZIR – službenik koji vrši dužnost nadziranja vakufske imovine, kao i nadziranja rada mutevelije prema odredbama vakufname. Ova služba je, kao i mutevelijska, bila nasljedna. Gazi Husrev-beg je u svojoj vakufnami odredio da nadzornik svakog dana ima 10 dirhema za svoju službu i da to bude onaj...*koji to zaslužuje, a zatim njegovi sinovi, kako je to određeno i za mutevelijsku službu, sve dok ne izumre loza.* Prvi poznati nazir bio je Sjemendar aga, sin Abdullahov, koji je na ovoj dužnosti bio sredinom XVI stoljeća.[161] Gazi Husrev-beg je odredio u svojoj vakufnami da se svakom onom ko bude emir i valija u Bosni daje dnevno po jedan dirhem, a da i emir i kadija budu naziri kao pokrovitelji vakufa.

DŽABIJA – ubirač vakufskih prihoda. I ova služba bila je nasljedna, izuzev ako bi loza izumrla. U tom slučaju je dužnost sarajevskog kadije bila da postavi odgovarajuću osobu za ovu službu. Prvi džabija Gazi Husrev-begovog vakufa bio je Mustafa sin Abdullahov, koji se javlja i kao svjedok na prvoj Gazi Husrev-begovoj vakufnami. Godine 1557. ovu službu vršio je Hamza, sin Abdullahov, a zatim Ćejvan, sin Abdullahov. Iz XVII stoljeća poznat je samo džabija Ahmed-beg (1630) te tešanjski nazir Veli-beg. Za ovaj vakuf postojala su četvorica džabija i to jedan za Sarajevo i okolinu, drugi za područje Dnoluke, treći za područja u Dalmaciji i četvrti za selo Kromište (Serez).[162]

[156] Istanbul, BOA, TD No 284, str. 112; *Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine,* str. 99.

[157] OIS, Muhimme defteri br. 139 I/5 454-1 (1564.), str. 58-60, prijevod A. Polimac.

[158] Istanbul, BOA Ibnulemin Evkaf No 1087.

[159] Istanbul, BOA Ibnulemin Evkaf No 1167.

[160] O mutevelijama Gazi Husrev-begovog vakufa više vidi: *Spomenica,* str. 126-136.

[161] *Spomenica,* str. 137.

[162] Isto, str. 98.

KATIB – pisar, prema odredbama vakifa treba da bude pouzdan, da poznaje propise vođenja deftera i obračuna, upisivanja prihoda i rashoda vakufa, da čuva vakufski imetak od propadanja i uništenja. Plaća pisara iznosila je sedam dirhema. Godine 1557. pisar Gazi Husrev-begovog vakufa bio je Mustafa čelebija.[163]

Službenici u džamiji

IMAM i HATIB Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu treba da budu ...*dobro upućeni u odredbe molitve, hutbe i lijepog ponašanja, te da dobro poznaju smisao vjerovjesnikova sunneta koji je nasljeđivan od prethodnih pobožnika, a prednost treba dati onome ko zna napamet Božije riječi (Kur'an).* Prema vakufnami imamska i hatibska služba bila je odvojena, ali kasnije su često spajane. Prvi hatib bio je Mevlana Muhjuddin koji je potpisan kao svjedok na prvoj Gazi Husrev-begovoj vakufnami, dok je prvi imam bio Muhjuddin halifa, ali ne ovaj isti jer se obojica posebno spominju u prvoj vakufnami. Ovaj drugi bio je i Gazijin zastupnik na šerijatskom sudu u vrijeme pisanja vakufname za medresu 1537. godine.[164] Iz XVI stoljeća poznati su još hatibi Alauddin, sin Ahmedov, Hafiz Mehmed te neki Muslihuddin. Hatibu je određena plaća u iznosu od 8 dirhema, a imamu 6 dirhema. Prema vakufnami prednost su imali oni imami i hatibi koji su hafizi.

MUJEZIN – Prema vakufnami mujezini u Gazi Husrev-begovoj džamiji treba da redovno obavljaju službu, da se penju na munaru, da lijepim glasom pozivaju na molitvu, a ne neprikladno, i da za to dobivaju dnevno 4 dirhema, dok je glavni mujezin (reis-ul-mahfil) imao dnevno 5 dirhema. U Gazi Husrev-begovoj džamiji u Serezu bila su također dva mujezina sa plaćom od 4 dirhema dnevno te pomoćni mujezin petkom sa plaćom od po jedan dirhem. Određeno je i da dvojica mujezina koji dolaze iz drugih krajeva u Sarajevo kao gosti imaju po dva dirhema dnevno. Ukoliko se nastane u Sarajevu, u tom slučaju se pozivaju drugi mujezini da dođu na tu dužnost ili se poveća plaća domaćim mujezinima.

MUARRIF – službenik koji najavljuje petkom prije dove ime Gazi Husrev-begovo i za to ima plaću dva dirhema dnevno. Najstariji do sada poznati tekst *Ta'rife* na perzijskom

[163] Isto, str. 137.

[164] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" u: *Vakufname u Bosni i Hercegovini (XV i XVI vijek)*, str. 62.

jeziku prepisao je Sayyid Saifullah Bendi, Bošnjak 1859. godine.[165] Inače, *Ta'rifa* se uči u carskim, vezirskim i glavnim džamijama. U Sarajevu se, pored Begove, učila još u Carevoj i Čekrekčijinoj džamiji.[166]

DŽUZHAN – Prema vakifovoj odredbi, svaki dan u Begovoj džamiji trideset džuzhana uče po jedan džuz Kur'ana časnog poslije podne namaza, nakon čega poklone hatmu Gazi Husrev-begu. Za tu dužnost određeno im je 40 dirhema mjesečno.[167]

NOKTADŽIJA – službenik u vakufu koji je zadužen da dijeli džuzove i nadgleda učače hatme, za što prima plaću od jednog dirhema.[168]

MUSEBBIH – Prema vakufnami bilo je zaduženo pet ljudi koji će svaki dan učiti tespih poslije podne namaza i za to primati plaću u iznosu od jedan dirhem.[169] Interesantno je napomenuti da se nakon uspostavljanja ove službe u Gazi Husrev-begovoj džamiji, u Sarajevu na tevhidima uči uz tespih, što nije običaj u drugim mjestima u Bosni i Hercegovini.[170]

KARI AŠERE – Svaki dan prije podne namaza uči se na mahfilu sure *Tebareke*, a prije ikindije sure *Amme*. Prema vakufnami to treba da uči glavni mujezin i da za to dobiva dva dirhema dnevno.[171]

MUNADI SALATI DŽUMA – onaj ko prilikom obavljanja džume pomaže mujezinu. On pred džumu uči salavate i na taj način objavljuje da se približava džuma, a za to dobija jedan dirhem dnevno.[172]

KAJJIM – službenik koji se brine o čistoći u džamiji. Plaća mu je iznosila tri dirhema dnevno.

[165] Kasim Dobrača, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke* u *Sarajevu*, sv. I, Sarajevo 1963., str. 553.

[166] Mahmud Traljić, "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrev-begovoj džamiji", *Anali GHB*, knj. IX-X, Sarajevo 1983., str. 316.

[167] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 55.

[168] Isto.

[169] Isto.

[170] F. Hadžibajrić, "Vrednovanje službi u Gazi Husrev-begovom vakufu", *Anali GHB*, knj. IX-X, Sarajevo 1983., str. 323.

[171] Isto.

[172] Isto, str. 54.

Pored toga, prema vakufnami određeno je da svakog petka prije džume namaza uče Kur'an četvorica hafiza i za to primaju plaću u iznosu od 3 dirhema dnevno. Uvjet je da imaju lijep glas. U vakufnami je također određeno da dvojica hafiza musafira uče u Gazi Husrev-begovoj džamiji za četiri dirhema dnevno. Ova tradicija se održala do danas. Naime, još uvijek, posebno u mjesecu Ramazanu, dolaze hafizi iz Makedonije, Turske ili sa Kosova koji svojim učenjem Kur'ana časnog uljepšavaju ramazanske dane u Sarajevu.

Osim navedenih, postojali su i posebni službenici koji su se brinuli o osvjetljenju u džamiji, zatim poseban službenik za održavanje i popravak šadrvana u haremu Begove džamije koji je za to imao plaću od dva dirhema dnevno.[173]

Pored spomenutih, u džamiji su bila još dva službenika zadužena da klanjaju nafilu namaz za vakifa, i to poslije svakog namaza, a za to su dobivali po 5 dirhema dnevno.[174]

Službenici u medresi i mektebu

MUDERRIS – Prema vakufnami muderris treba da bude *učen, krepostan, savršen, razborit* koji treba da predaje tumačenje Kur'ana, hadis, osnove šerijatskog prava, stilistiku (arapskog jezika), islamsku apologetiku i drugo što bude potrebno. S obzirom na običaj i mjesto bila mu je određena plaća u iznosu 50 dirhema dnevno. Prvi poznati muderris bio je Mevlana Abdurahman, sin Mehmedov, koji se spominje kao svjedok na vakufnami za medresu iz 1537. godine, zatim Mevlana Husamuddin (do 1548.) i on je ujedno bio i sarajevski muftija i nadzornik vakufa, Jakub ef. Čalik (1548-1557), Mustafa Muslihuddin (1558-1563). Nakon njega kratko vrijeme muderris je bio Hanefi efendija koji je umro 1565. godine. Naslijedio ga je Sulejman ef. iz Galipolja koji je bio i sarajevski muftija (1565-1575). Poznat je i po tome što je sagradio jedan mesdžid na Babića bašči koji je bio poznat kao Mufti Sulejmanov mesdžid.[175] Iznos plaće za muderrisa Gazi Husrev-begove medrese ostao je isti i u kasnijim vremenima. Poznato je da je 1763. godine muderris bio Mustafa halifa sa plaćom od 50 akči.[176]

MUID – pomoćnik muderrisa, imao je plaću od četiri dirhema dnevno.[177]

[173] Isto, str. 55.

[174] Isto, str. 56.

[175] Hamdija Kreševljaković, "Muderisi Husrevbegove medrese", *Spomenica,* str. 148.

[176] Istanbul, BOA, Cevdet Evkaf, No 1069.

[177] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" *u: Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek),* str. 65.

BEVVAB – vratar, imao je plaću od dva dirhema dnevno.[178]

MUALLIM – U Gazi Husrev-begovom mektebu do 1894. godine predavao je po jedan učitelj koji je imao jednog pomoćnika (kalfu). Prvi poznati muallim bio je neki Šemsuddin koji se nalazi kao potpisnik na Gazi Husrev-begovoj vakufnami za medresu iz 1537. godine.[179]

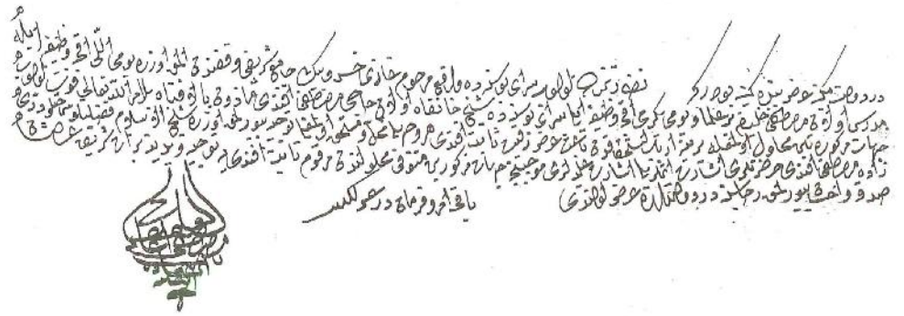

Dokument o plaći muderrisa u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu

Službenici u hanikahu i imaretu

ŠEJH HANIKAHA – Prema vakufnami u Gazi Husrev-begov hanikah postavlja se šejh halvetijskog reda koji će biti...*savršen, pobožan i bogobojazan.* Za svoju službu šejh je dobivao 20 dirhema mjesečno, a derviši koji su stanovali u hanikahu 10 dirhema mjesečno. Hanikah je ujedno bio i medresa, gdje se predavao tesavvuf, te su i šejhovi ujedno bili i muderrisi. U jednom rukopisu u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, koji je nekada pripadao Dženetića vakufu, zapisano je: *Prepisao ga je siromah H. Mehmed, sin Velijjudinov, muderis u zaviji Hanikahu u Sarajevu.*[180] Plaća šejha hanikaha ostala je ista i u kasnijim vremenima. Tako je 1763. godine šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha bio Hadži Mustafa efendi sa plaćom od 20 akči.[181]

[178] Isto.

[179] Istanbul, TSMA, No D 7057, str. 3; "Vakfija Kuršumlije medrese", preveo F. Spaho, u: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg,* str. 136 i 139; E. Duraković, "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu", *POF* 56/2006., Sarajevo 2007., str. 167 i 175.

[180] Mehmed Handžić, "Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", *Narodna uzdanica,* kalendar za 1937. godinu, god. V, Sarajevo 1936., str. 40.

[181] Istanbul, BOA, Cevdet Evkaf, No 1069.

Prema odredbama Gazi Husrev-begove vakufname i imaret je imao određeni broj službenika: šejh, koji je imao dnevnu plaću od 8 dirhema; dvojica nakiba sa dnevnom plaćom od dva dirhema, dvojica čistača sa dnevnom plaćom od dva dirhema, ekonom sa dnevnom plaćom od četiri dirhema, čuvar ostave sa dnevnom plaćom od 4 dirhema, čuvar hambara sa dnevnom plaćom od 3 dirhema, službenik koji prosijava pšenicu sa dnevnom plaćom od 1 dirhema, stupar koji tuče pšenicu sa dnevnom plaćom od 2 dirhema, poslužitelj u konjušnici sa dnevnom plaćom od 2 dirhema, po dvojica kuhara i dvojica pekara sa dnevnom plaćom od 3 dirhema i njihovi pomoćnici, vratar imareta sa dnevnom plaćom od 2 dirhema, osoba koja pere kazan sa dnevnom plaćom od 2 dirhema i osoba koja donosi meso u imaret dnevno jedan dirhem.[182]

Ostali službenici

Gazi Husrev-beg je u svojoj vakufnami odredio također plaću u iznosu od pet dirhema dnevno za osobu koja će biti džabija za zakup dućana u Sarajevu, te za prihode sa mezri Torsun Ceribaša, Butila i Crna Rijeka, zatim za džabiju u Dnoluci i Maglaju pet dirhema dnevno, džabiji vakufa u nahiji Cetina pet dirhema dnevno te džabiji vakufa u selu Kromište u kadiluku Serez četiri dirhema dnevno, a njegovom pisaru dva dirhema. Čuvaru konja u kadiluku Serez odredio je dnevno tri dirhema, onome ko će se posebno brinuti o pastusima dva dirhema dnevno, te obojici dodatno još po dva kejla pšenice prema mjerama u Serezu.[183]

Pored izdataka za službenike vakufa, te razne opravke, prostirku, osvjetljenje i druge troškove, vakif je odredio i da se u vrijeme Ramazanskog bajrama izdvoji tri dirhema dnevno za nabavku odjeće za siromašne i djecu siročad, kao i za učenje mevluda u mjesecu rebiul-evvelu 300 dirhema godišnje.[184]

Za većinu službi u vakufu Gazi Husrev-beg je odredio da ih obavljaju oslobođeni robovi i to ... *s koljena na koljeno, s potomka na potomka, sve do potpunog izumiranja kako je to ranije određeno, a onda siromasima.*[185]

Kada se pogledaju plaće službenika u Gazi Husrev-begovom vakufu te uporede sa prihodima spahija u to vrijeme, koji su tada iznosili u prosjeku od 3.000 do 5.000 akči, onda se vidi da su te plaće bile visoke. Osim toga, službenici vakufa hranili su se besplatno

[182] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 57.
[183] Isto.
[184] Isto, str. 56.
[185] Isto, str. 58.

u Gazi Husrev-begovom imaretu, a vjerovatno su imali i neke druge privilegije. Oni koji su bili najbolje plaćeni u vakufu, kao muderrisi, šejhovi, imami, hatibi, mutevelije imali su prihode i iz drugih izvora.[186] Tako je mutevelija Gazi Husrev-begovog vakufa Murad-beg Tardić imao velike posjede u Bosanskom i Kliškom sandžaku, a njegov has u vrijeme kada je bio kliški sandžakbeg iznosio je 170.581 akču.[187]

* * *

U Gazi Husrev-begovoj vakufnami je zapisano da *njegov osnovni imetak ne može ni na kakav način preći u privatno vlasništvo, prema utvrđenom opisanom redu, pa stoga nije dozvoljeno nikome, ko vjeruje u Boga, Njegove meleke, Njegove knjige, Njegove poslanike i Sudnji dan, pa bio on halifa, sultan, vezir, vladar, emir, kadija, valija, muftija, muderis, mutevelija, nadzornik ili bilo ko drugi od ljudi, nikada preinačiti ovaj vakuf, niti ga izmijeniti, niti ga okrnjiti, niti ga obustaviti, niti mu poništiti odredbe, niti ga preokrenuti.*[188] Međutim, brojni dokumenti pokazuju, kao i današnje stanje vakufa, da su se stoljećima vršile razne nepravilnosti unutar samog vakufa, da su brojni ratovi i druge nedaće uništavale Gazi Husrev-begova dobra. Posebno poslije gubitka teritorija nakon Bečkog rata propala su sva vakufska imanja Gazi Husrev-begova u Dalmaciji i Slavoniji. Nije se ništa sačuvalo ni od imanja u Serezu. U Sarajevu su objekti ovog vakufa posebno stradali nakon pohoda Eugena Savojskog 1697. godine kada je cijeli grad zapaljen i razoren.

Iz prve Gazi Husrev-begove vakufname vidi se da je on ostavio značajnu količinu i gotovog novca: 15 puta po 100.000 dirhema i još 75.000 srebrenih kovanih dirhema u gotovom koji su bili u opticaju u vrijeme sultana Sulejman-hana, dok se u vakufnami za medresu iz 1537. godine navodi da ostavlja 300.000 gotovine da se izdaje pod interes (ribh).[189] Ukupna gotovina novca, kao i cijene za dragocjenosti koje je vakif ostavio iznose 3,000.000 kovanih dirhema.[190] Popisi vakufa sadržani u defterima Bosanskog i Kliškog sandžaka pokazuju da je ta suma kasnije bila znatno manja. Godine 1540. iznosila

[186] Aleksandar Fotić, "Uloga vakufa u razvoju orijentalnog grada: Beogradski vakuf Mehmed-paše Jahjapašića" u: *Socijalna struktura srpskih gradskih naselja (XII-XVIII vek)*, Smederevo-Beograd, 1992., str. 155.
[187] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 34-40.
[188] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 59.
[189] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" i "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 53 i 64.
[190] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 53.

je 900.000 akči,[191] a 1565. i 1604. godine 944.479 akči.[192] Iz kasnijih dokumenata se vidi da su i novac i nakit nestali.

Od stotina vakufa koliko je ih je bilo nekada na području Bosne i Hercegovine, među rijetkim koji su opstali do danas je vakuf Gazi Husrev-bega. To ne čudi jer je to bio najveći i najznačajniji vakuf u Bosni, a u Sarajevu sa brojnim očuvanim zadužbinama je poseban u odnosu na druge vakufe.

Vakuf Gazi Husrev-begove žene Šahdidar

I Gazi Husrev-begova žena Šahdidar osnovala je vakuf u Sarajevu. Ona je podigla jednu džamiju i do nje mekteb u *kome će se podučavati lijepom odgoju iz Kur'ana djeca siromaha i siromašna djeca.*[193] Njena vakufnama je sačuvana i nalazi se u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Iz nje se vidi da je ona odredila da mutevelija njenog vakufa bude Sinanudin Jusuf vojvoda, sin Ibrahimov, a poslije njegove smrti odredila je da tu dužnost obavlja ista ličnost kao i u vakufu njenog supruga Gazi Husrev-bega.[194] Isto tako je odredila da i službu nazira i džabije obavljaju iste osobe kao i u Gazi Husrev-begovom vakufu. Poslije njene smrti odredila je da vakuf bude prenesen na Neslišah sultaniju, kćerku Seldžukinu, sestru Gazi Husrev-begovu, jer je Šahdidar bila robinja sultanijina.[195]

Vakuf Šahdidar posjedovao je gotovinu u iznosu od 97.000 akči te prihod od zemina vakufskih kuća godišnje 18.000, što je ukupno godišnje iznosilo 115.000 akči.[196]

Džamija Gazi Husrev-begove žene Šahdidar izgorjela je 1879. godine i nije više obnavljana. Mahala koja se formirala okolo nje zvala se *Za banjom*, jer se prostirala iza Gazi Husrev-begovog hamama (banje). Danas na ovu džamiju podsjeća samo jedan naziv ulice *Za banjom*, koja se nalazi na prostoru nekadašnje mahale koja se u zvaničnim popisima nazivala *Mahala Haseći hatun*, a bila je poznatija pod imenom *Za banjom*.

---

[191] Istanbul, BOA, TD No 211.

[192] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 28-29.; Ankara, TK No 477, str. 347.

[193] Ankara, TK No 477, str. 349.;" Vakufnama Šahdidar, supruge Gazi Husrev-bega" u: *Vakufname iz BiH (XV i XVI vijek)*, str. 76.

[194] Isto, str. 77.

[195] Isto, str. 80.

[196] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 707.

Gazi Husrev-begov kompleks građevina

Osmanlije se pojavljuju na bosanskom prostoru od druge polovine XV stoljeća i od tada će dati pečat razvoju i Balkanskog poluostrva narednih nekoliko stoljeća. Njihovim dolaskom nastale su promjene u svim sferama života, a posebno u nastanku i razvitku gradova. Dolazi do intenzivnog širenja islama, a time i islamske kulture, prosvjete, nauke i književnosti. Ta kultura u Bosni, pa i u Sarajevu, najviše je imala utjecaja na arhitekturu. Urbani razvitak Sarajeva započeo je podizanjem zadužbina Gazi Isa-bega Ishakovića, nastavljen zadužbinama i brojnih drugih namjesnika, predstavnika vodeće društvene elite, bogatijih trgovaca i zanatlija i drugih građana, da bi najznačajniji period u urbanom i kulturnom razvoju Sarajeva u XVI stoljeću bio period kada je Gazi Husrev-beg podigao svoje zadužbine, zbog čega se ovo doba s pravom naziva *zlatnim dobom* u povijesti ovoga grada.

Kada je Gazi Husrev-beg započeo svoje veliko djelo izgradnjom brojnih zadužbina, a samo u Sarajevu je podigao oko 300 objekata, granice Osmanskog carstva su se pomakle prema sjeveru, a time i teritorija Bosanskog sandžaka znatno proširila i prema sjeveru i prema zapadu, zbog čega mu je bilo lakše ostvariti svoje planove. Husrev je otišao iz rodnog Sereza veoma rano jer mu je otac umro, a njegova majka, sultanija Seldžuka, odvela ga je u Carigrad. Tamo se školovao i na njega je sigurno imao značajan utjecaj djed, sultan Bajezid II, koji mu je vjerovatno kasnije i postao uzorom te mu pobudio interes za gradnjom i umjetnošću. Naime, Bajezid II je podigao ogroman broj zadužbina u Jedrenu, Istanbulu i drugim krajevima Osmanskog carstva. Poznato je iz italijanskih izvora da je Bajezid čak tražio 1501. godine i od čuvenog Leonarda da Vinčija da mu projektuje most na Bosforu u Istanbulu, ali projekat nikad nije realiziran, te je četiri godine kasnije zatražio i od slavnog Mikelanđela Buonarotija projekat za most. Njegov kompleks građevina podignut u Istanbulu i danas svjedoči o veličini njegovog djela i naziva se njegovim imenom. I u Bosni su u ime sultana Bajezida podignute brojne zadužbine.

Najintenzivniji radovi na Gazi Husrev-begovim zadužbinama izvođeni su između 1529. i 1537. godine, ali su neki objekti izgrađeni i poslije njegove smrti. Skoro

480 godina to je najznačajniji kompleks građevina u Bosni, sagrađenih u osmanskom periodu.[1] Među prvim objektima podignuta je džamija koja je ujedno i glavni dio arhitektonskog kompleksa, do nje imaret i musafirhana, turbeta u haremu džamije – jedno Gazi Husrev-begovo, drugo njegovog bliskog saradnika i prvog mutevelije njegovog vakufa Murad-bega Tardića, šadrvan, česme, preko puta džamije medresa, uz nju hanikah, biblioteka, zatim bezistan i do njega karavan-saraj (Tašlihan), hamam, hanovi, preko 200 dućana u sarajevskoj čaršiji, magaze, vodovod, a kasnije su podignute sahat-kula, muvekkithana, bolnica. To je bila prva bolnica sagrađena u Sarajevu, a pravo na liječenje imali su svi građani, bez obzira na vjeru. Gazi Husrev-begove zadužbine predstavljaju ne samo prve objekte gradskog karaktera već više od toga, osovinu daljeg razvoja grada.

Postoji pretpostavka da harem Begove džamije nije autentičan. Naime, najvjerovatnije je, kao i u drugim kompleksima građevina kakva je ova, u sklopu harema bila i medresa i hanikah. Imaret i musafirhana su uz sam zid harema sa spoljašnje strane. Znači da je harem nekada bio znatno veći i činio jedinstven prostor, a da je kasnije nastala ulica Veliki Mudželiti, a produžetkom Sarača presječen je prostor između džamije i medrese i hanikaha.[2] Do danas je ovo ostao najznačajniji kompleks građevina osmanskog perioda u Sarajevu.

Gazi Husrev-begove objekte projektovali su vrsni graditelji, čak i oni na najvišim položajima u Carstvu jer je i on bio rodbinski vezan za carsku kuću. Uz vrsne graditelje Carstva u izgradnji Sarajeva, a time i Gazi Husrev-begovih zadužbina, učestvuju i brojni domaći graditelji, kao i dubrovački majstori. U Sarajevu se brojne zanatlije vezane za izgradnju udružuju u esnaf graditelja, poput mimara, taščija (klesara), dogramadžija (tesara), nedžara ili dunđera, sujoldžija (majstora za vodovod), čerestedžija (trgovaca građevinskim materijalom). Na izgradnji Gazi Husrev-begovih zadužbina radili su i dubrovački kamenari, zidari, kovači, tesari počev od 1529. pa i kasnije, poslije smrti Gazi Husrev-bega, između 1541. i 1543. godine kada građani Sarajeva traže od Dubrovčana da im pošalju majstore za gradnju njegovog bezistana i Tašlihana.[3]

Zahvaljujući visokom položaju koji mu je omogućavao i veliku ekonomsku moć, Gazi Husrev-beg je i mogao ostaviti toliki broj zadužbina iza sebe. Gazi Husrev-begov arhitektonski kompleks posjeduje sve graditeljske osobine koje su zadovoljavale vjerske,

[1] Semavi Eyice, "Gazi Hüsrev Bey Külliyesi" u: *Islam Ansiklopedisi*, cilt XIII, Istanbul 1966., str. 454-458; *Spomenica*, str. 28-84.; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 59-102.; I. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarı Eserleri – Yugoslavya*, cilt II, 3 kitab, Istanbul 1981., str. 341-354.; Mehmed Ibrahim, "Gazi Hüsrev-bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durumu", u: *X. Vakıf haftası kitabı*, Ankara 1993., str. 181-206.

[2] Nihad Čengić, *Begova džamija kao djelo umjetnosti*, Sarajevo 2008., str. 34.

[3] DAD, Acta Turcarum, I-XC, br. 2317.

društvene i ekonomske potrebe čovjeka njegovog doba. Koliko god je njegovo djelo vrijedno s aspekta arhitekture i umjetničkog bogatstva, toliko je važno i s aspekta urbanističkog i graditeljskog. Gazi Husrev-begov kompleks, ovakav kakav jeste, na najbolji način prenosi ambijent osmanske urbane kulture na Balkanu do današnjih dana.[4]

Džamija

Najpoznatija i najmonumentalnija zadužbina Husrev-begova je džamija koja i danas predstavlja jedan od simbola Sarajeva. On je sagradio džamiju, kako i u vakufnami piše, ...*izvanredne ljepote, čistu, visoku, prekrasnu.* Ne zna se tačno kada je započela njena izgradnja, ali se zna da je završena krajem ljeta 1531. godine, što se vidi iz tariha uklesanog iznad džamijskih vrata.[5] Projektovao je tadašnji glavni carigradski arhitekt Perzijanac Adžem Esir Ali.[6] Kao rođak sultana Sulejmana Veličanstvenog, unuk sultana Bajezida II, ugledan državnik i vojskovođa, uz to veoma bogat, Gazi Husrev-beg je mogao da dovede u Sarajevo glavnog graditelja Carstva.

O kakvom se vrsnom projektantu radi pokazuju i druga njegova arhitektonska ostvarenja poput džamije Selimije u Istanbulu ili dijelova samog Topkapi saraja, sultan Selimove medrese u Konji. Bio je prethodnik čuvenog Kodža Mimar Sinana i baš mimar – glavni graditelj Carstva u doba sultana Sulejmana. Takav arhitekt mogao je da podigne građevinu za koju je istraživač islamske arhitekture Husref Redžić rekao da bi bila značajno arhitektonsko ostvarenje svoga doba čak da je podignuta i u Carigradu.[7] Iz biografije Adžem Esir Alija znamo da je bio rodom iz Tabriza, a zarobljen je prilikom jednog pohoda sultana Selima I na Perziju. Prirodno nadaren, brzo nakon školovanja postao je glavni arhitekt Carstva. Umro je 1538. godine u Carigradu gdje je i ukopan u haremu džamije koju je sagradio u blizini mevlevijske tekije na Jenikapi.

Iako je projektant Begove džamije bio glavni graditelj Carstva, u njenoj samoj izgradnji, pored domaćih, radili su i dubrovački majstori i to na zahtjev samog Husrev-bega. U julu 1529. godine dubrovačka vlada uputila je u Bosnu *pet majstora kamenara i jednog kovača* da rade na gradnji Gazi Husrev-begovih zadužbina, 21. marta 1530. *tesare koje je tražio,* a u maju 1531. godine vlada mu je poslala na njegovo traženje majstora Laurencija

[4] M. Ibrahim, "Gazi Hüsrev-bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durumu", str. 181.

[5] Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knj. I, Sarajevo 1998., str. 294-295.

[6] L. A. Mayer, *Islamic Architecs and their Works*, Geneve 1956., str. 50.

[7] Husref Redžić, "Ko je graditelj Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu", *Radovi XIII*, Naučno društvo Narodne Republike Bosne i Hercegovine, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5., Sarajevo 1960., str. 157.

staklara.[8] U pismu kojeg su između 1542. i 1543. godine uputili Dubrovčanima *svi trgovci i stanovnici šehera* traži se da pošalju 30 majstora koji su stručnjaci u gradnji zidova, kupola i svodova.[9] Uticaj rada dalmatinskih majstora na Begovoj džamiji vidljivi su i na okruglim malim prozorima koji se nalaze na ulaznoj i bočnim stranama, što ne nalazimo u džamijama u Turskoj.[10]

Po svojim arhitektonskim karakteristikama koje nose osobine ranocarigradske škole, Begova džamija se ističe među sarajevskim potkupolnim džamijama. To je višeprostorna i višekupolna džamija sa masivnom munarom visokom 45 metara. Iako je ova munara impozantna, stanovnici Sarajeva su željeli da podignu još jednu munaru, što se vidi iz jednog dokumenta sačuvanog u Arhivu Predsjedništva vlade u Istanbulu iz 1876. godine.[11] Međutim, taj projekat nije ostvaren jer je ubrzo došlo do okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1878. godine.

Višeprostorne džamije čiji tlocrt je u obliku izvrnutog slova T pripadaju ranom osmanskom klasicizmu. Takav tip građevina korišten je višenamjenski i kao džamija i kao medresa i kao zavija. Historičari arhitekture, poredeći Atik Ali-pašinu džamiju u Istanbulu sa Begovom džamijom u Sarajevu, ističu da obadvije imaju višeprostorni koncept u obliku izvrnutog slova T. Begova džamija spada u red tzv. *zavijskih džamija* koje su rijetko podizane na našim prostorima.[12] Na ex-jugoslavenskom prostoru sačuvane su samo još dvije takve džamije i to Jahja-pašina džamija u Skoplju i Gazi Husrev-begova u Sarajevu. Tom tipu džamija pripadala je i čuvena Ferhadija u Banjoj Luci, zadužbina Ferhad-paše Sokolovića, koja je minirana 1993. godine. *Zavijeli džamije* podizali su samo najviši provincijski funkcioneri.[13] Arhitekt S. Eyice je, analizirajući brojne spomenike na tlu nekadašnjeg Osmanskog carstva, utvrdio da ta vrsta džamija, koje su podizane kao neka vrsta hodočasničkih višefunkcionalnih zavijskih zdanja, nisu predstavljale uobičajene gradske ili mahalske džamije. On je među takve džamije uvrstio i Begovu džamiju.[14]

---

[8] Toma Popović, *Dubrovnik i Turska u XVI veku*, Beograd 1973., str. 161.

[9] DAD, Acta Turcarum, I-XC, br. 2317; B. Zlatar, "Utjecaj primorskih majstora na izgradnju nekih objekata u Bosni i Hercegovini u osmansko doba", *Znakovi vremena*, Vol. 6, broj 20, Sarajevo 2003., str. 168-174.

[10] H. Redžić, "Ko je graditelj Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu", str. 32.

[11] Istanbul, BOA, Dahiliye Irade, No 50144; M.Tayyib Okiç, "Gazi Husrev Beğ ve Onun Saraybosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlâve Edilmesine Dair Bir Vesika", *Necatı Lugal Armağanı*, Ankara 1969., str. 495-499.

[12] Andrej Andrejević, *Islamska monumentalna umetnost XVI veka u Jugoslaviji*, str. 31.

[13] Isto, str. 54.

[14] S. Eyice, "Ilk Osmanlı Devrinin Dini İctimai Bir Müessesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Revue de la Faculté des sciences économiques de l' Université d'Istanbul*, 23/1-2, Istanbul 1963., str. 48.

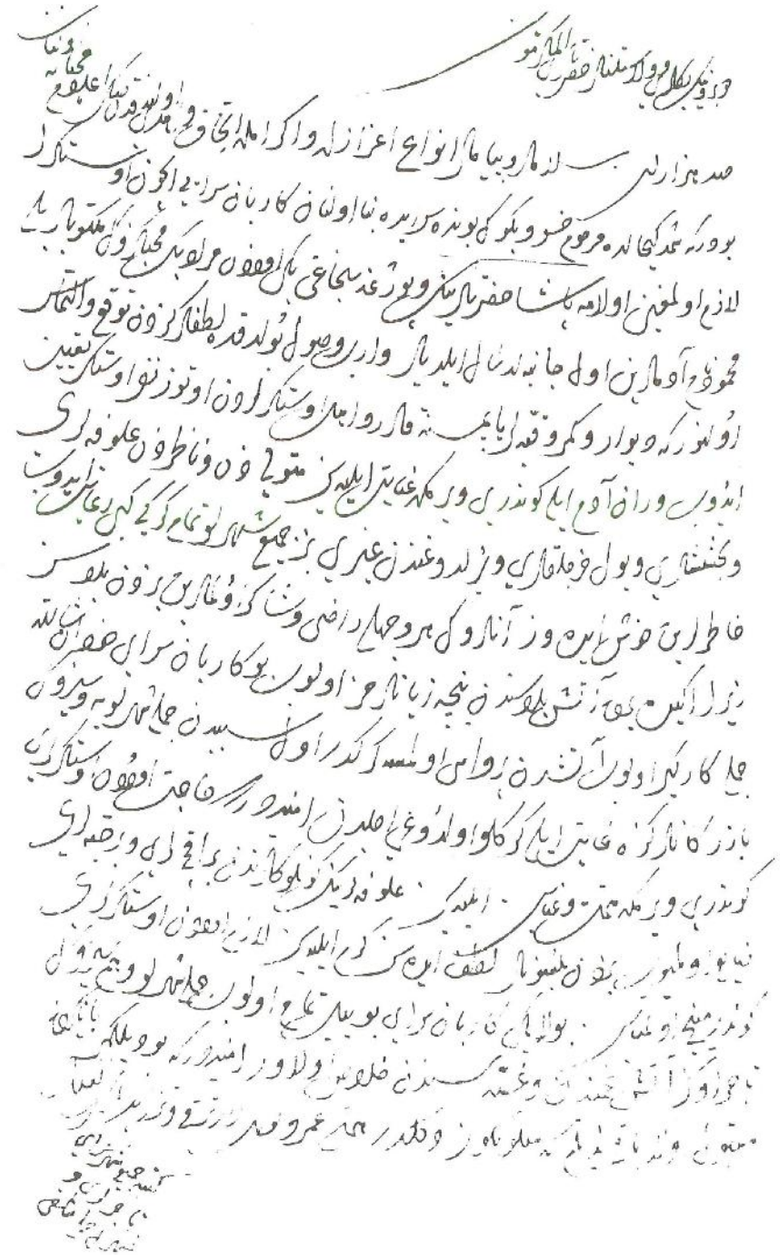

Pismo sarajevskih trgovaca upućeno u Dubrovnik u vezi s izgradnjom Gazi Husrev-begovog karavan-saraja

Veoma slična Begovoj džamiji je i džamija velikog vezira Piri Mehmed-paše koji je zajedno sa Gazi Husrev-begom učestvovao u osvajanju Beograda. Njegova Imaret džamija u Silivriju djelo je istog graditelja kao i Begova, a i sagrađena je skoro u isto vrijeme (1530/31.).

Srednji dio Gazi Husrev-begove džamije pokriven je velikom kupolom i vezan je pomoću lukova sa bočnim prostorima (tetimama), dok je prednji dio džamije natkriven polukupolom i isto vezan pomoću luka sa srednjim dijelom. Cijelom dužinom džamije prostire se trijem natkriven sa pet malih kupola i s bočne strane zatvoren zidovima. Masivni zidovi džamije su od kamena širine od 1,80 (tetima) do 2,20 m.

Vrata džamije su drvena i vrlo lijepo su urađena, a iznad njih se nalazi dželi nesh pismom ispisan tarih u kojem je uklesana i godina gradnje džamije.

Iako je zbog svoje monumentalnosti u disproporciji sa okolnim objektima, džamija nije u disharmoniji sa njima. Glavni dekorativni elementi enterijera su stalaktiti sa pandativima, potkupole, stalaktitni mihrab, bogato dekorisani mimber i mahfil.[15] Mnogi autori koji su pisali o Begovoj džamiji saglasni su da je njen mihrab pravo remek-djelo. I zaista, poslije posljednje restauracije Begove džamije, njegova ljepota je došla do punog izražaja. Desno od mihraba je mimber, također veoma lijepo urađen, a lijevo ćurs. Nasuprot mihraba, desno od vrata nalazi se musandara naslonjena na osam mramornih stubova. Zidovi Begove džamije su kao i kod drugih sarajevskih potkupolnih džamija bili oslikani. Među potpisanim svjedocima na Gazi Husrev-begovoj vakufnami iz 1531. godine nalazi se i ime nakaša Muhameda, sina Hamzinog, koji je sigurno bio jedan od onih koji je učestvovao u oslikavanju džamije. To je inače jedan od najstarijih spomena ovom zanatu u Sarajevu. Brojne kasnije restauracije zauvijek su uklonile prve slikarske zidne dekoracije, tako da danas enterijer Begove džamije izgleda drugačije nego što je bilo prvobitno, što je i logično kada se ima u vidu da je džamija stara nekoliko stoljeća, a i brojni požari, ratovi i druge nedaće uticali su na promjene na džamiji i ne samo u enterijeru.

Gazi Husrev-begova džamija u Sarajevu i Husrev-pašina u Halepu predstavljaju posljednji primjer tzv. *tabhaneli džamije*.

Tokom stoljeća džamija je više puta obnavljana. Kroničar Marin Sanudo zabilježio je da je 22. 11. 1530. godine u Sarajevu bio veliki potres, koji je navodno toliko oštetio zdanje Begove džamije da je bila potrebna temeljita restauracija.[16] I u kasnijim stoljećima džamija je obnavljana, posebno nakon požara koji je u Sarajevu izazvala vojska

[15] H. Redžić, "Ko je graditelj Gazi Husrev-begove džamije u Sarajevu", str. 149.

[16] S. M. Traljić, "Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji", str. 4.

Eugena Savojskog. Posljednja veća restauracija započela je 90-ih godina prošlog stoljeća, a onda je nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995. godine nastavljena i okončana 2001. godine.

U haremu Begove džamije nalazi se izuzetno lijep šadrvan, sličan onom u Ulu džamiji u Bursi, mekteb, muvekkithana, česme, dva turbeta, jedno Gazi Husrev-begovo, drugo njegovog oslobođenog roba i prvog mutevelije njegovog vakufa Murad-bega Tardića. Oba turbeta sagrađena su od kamena i jedino se razlikuju po veličini. Nad ulazima su uklesani natpisi iz kojih se vidi i godina smrti pokopanih osoba. Činjenica da je Gazi Husrev-beg još za života u haremu svoje džamije podigao turbe u kojem će biti pokopan govori koliko je on volio Sarajevo.[17]

Šadrvan u Begovoj džamiji je više puta restauriran, ali i danas, zajedno sa svim drugim objektima okolo džamije čini skladnu cjelinu. Vodu za ovaj šadrvan, kao i za niz drugih objekata vakif je doveo sa vrela Crnil udaljenog sedam kilometara od Sarajeva. U islamskoj arhitekturi živa voda je sastavni dio gotovo svakog arhitektonskog ansambla. U lijevom uglu harema nalazi se abdesthana, a to su nekadašnje *vruće česme* za koje se je zimi grijala voda. S vanjske strane tog dijela harema su dvije česme, tzv. čifte česme, iz kojih neprestano teče voda. U haremu džamije nalazi se u uglu i mala zgrada sagrađena 1858/59. godine iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa koja je služila kao muvekkithana.[18] Međutim, sigurno je i znatno ranije postojala muvekkithana u okviru ovoga vakufa. Naime, u defteru Bosanskog sandžaka iz 1565. godine nalazi se podatak u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa da je zakup za kuću za sahadžiju 100 akči i da se ta kuća nalazi u blizini karavan-saraja, što znači najvjerovatnije pored sahat-kule. Iako se ne spominje u vakufnami, sahat-kula je najvjerovatnije podignuta nešto kasnije, poslije pisanja vakufname, ali ne u XVII stoljeću kako se do sada mislilo, nego u periodu nastanka deftera u kojem se spominje i kuća za sahadžiju, a to je nešto prije 1565. godine.[19]

U isto vrijeme kada je sagrađena džamija sagrađen je i mekteb koji i danas postoji, ali to nije prvobitna zgrada mekteba, nego ona koja je sagrađena 1843. godine, a i kasnije više puta restaurirana. U ovom mektebu muallimi su bili ugledni sarajevski alimi. Prvi među njima bio je Šemsuddin-efendija koji se pojavljuje i kao potpisnik na Gazi Husrev-begovoj vakufnami.[20] Iako je građen na sprat, mekteb nije monumentalna građevina, ali se svojom arhitekturom uklapa u ansambl ostalih zadužbina.

[17] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 72-75.

[18] M. Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine knj. I – Sarajevo*, Sarajevo 1998., str. 301-302.

[19] Istanbul, BOA, MAD br. 625, str. 701-703.

[20] E. Duraković, "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu", str. 175.

U Begovoj džamiji su se tokom stoljeća držala predavanja iz raznih oblasti nauka, a svaki dan poslije podnevnog namaza sakuplja se trideset mudževida, koji prouče trideset džuzova Kur'ana, završe časnu hatmu, a sevab od učenja poklone za dušu spomenutog vakifa.

O ovoj džamiji pisali su brojni autori[21] pa nema potrebe detaljno je opisivati, ali se sa sigurnošću može reći da je to i danas najpoznatija džamija u Sarajevu, a i šire, ne samo zbog svoje arhitekture, ambijenta u kojem se nalazi izdižući se iz uskih ulica, iznad niskih dućana, preko kupolica do velikog kubeta i visoke munare i jablanova, nego i zbog njene uloge u vjerskom, duhovnom i kulturnom životu stanovnika Sarajeva. Kroz stoljeća su se u Begovoj džamiji održavali važni skupovi, poput dodjele menšura reisul-ulemi, raznih predavanja, učenja mevluda, mukabele u vrijeme mjeseca Ramazana kada, pored sarajevskih hafiza, Kur'an časni uče i poznati hafizi iz Turske, Makedonije, Kosova i drugih zemalja. U njoj su donošene i važne društvene i političke odluke od šireg značaja ne samo za Bosnu i Hercegovinu nego i širu regiju. Begovu džamiju Sarajlije i danas doživljavaju kao svoju glavnu džamiju, premda nije ni najstarija niti najveća, ali je ostala prva među sarajevskim džamijama.

Medresa i biblioteka

Preko puta Begove džamije sagrađena je 1537. godine medresa sa bibliotekom koje su imale poseban uticaj na kulturni i prosvjetni život u Sarajevu, a imaju i danas. Sličnost Gazi Husrev-begove medrese sa carigradskim ukazuje da je ova građevina djelo nekog vrsnog graditelja. Neki istraživači su čak tvrdili da je ona djelo najvećeg graditelja Osmanskog carstva, samog Mimara Sinana, ali u popisu građevina koje je ovaj vrsni arhitekt podigao nema ovog objekta. Stoga je najvjerovatnije i projektant medrese, kao i džamije, Adžem Esir Ali. Iako je ova građevina malih dimenzija, po njenoj arhitektonskoj vrijednosti se vidi da je djelo vrlo dobrog graditelja. Medresa je sagrađena od

[21] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 64-72; M. Bajlon, "Arhitektonske osobine glavnih Gazi Husrev-begovih građevina", u: *Spomenica...* str. 28-30; H. Redžić, "Ko je graditelj Gazi Husrev-begove džamije", str. 117-159; A. Andrejević, *Islamska monumentalna arhitektura XVI veka u Jugoslaviji*, str. 30-32; Alija Bejtić, "Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini", *POF* III-IV/1952-53, str. 229-297; Dušan Grabrijan i Juraj Najdhart, *Arhitektura Bosne i put u savremeno*, Ljubljana 1957.; Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimārī Eserleri, Yugoslavya*, II. cilt, 3. kitab, İstanbul Fetih Cemiyeti, Istanbul 1981., str. 346.; Maksim Svara, "Arhitektura Husrevbegovih građevina", *Novi Behar*, br. 1., god. IV, Sarajevo 1930., str. 22-25, i drugi.

lijepo rađenog kamena, posebno joj je uspješno urađen stalaktitni portal, gdje se nalazi i pozlaćeni natpis o osnivanju medrese.

U atriju se nalazi šadrvan, a okolo je dvanaest jednakih malih prostorija namijenjenih za učenike, a svaka je zasvođena kubetom. U dnu je učionica – dershana koja je većih dimenzija i također je zasvođena kupolom. Premda medresa nije monumentalna zgrada, svojom specifičnom arhitekturom doima se i grandiozno i skladno. Slična je istanbulskoj medresi Sahn-i Seman. Njenu ljepotu upotpunjuje izuzetan portal ukrašen stalaktitima. Svaka soba ima kamin, čiji dimnjaci se izdižu visoko iznad građevine kojoj daju posebnu ljepotu. I na medresi, kao i na džamiji i drugim Gazi Husrev-begovim zadužbinama osjeća se uticaj gradnje dalmatinskih majstora, premda su rješenja, posebno za monumentalne objekte, preuzeta iz osmanske arhitekture.[22] Po svemu sudeći, najveći uticaj na njenu arhitekturu imala su rješenja primijenjena na Atik Ali-pašinoj medresi u Carigradu. I u vakufnami je Gazi Husrev-beg odredio da medresa treba da bude *čvrsta kao što su zgrade emira i vezira*. I Evlija Čelebi je prolazeći kroz Sarajevo zapazio da je od svih sarajevskih medresa najljepša i najimpozantnija Gazi Husrev-begova.[23]

Gazi Husrev-beg je sagradio medresu u spomen na svoju majku Seldžuku, te se po tome u početku zvala *Seldžukija*, a nakon što je prekrivena olovom – kuršumom, nazvana je *Kuršumlija*. Pripadala je tzv. višem rangu medresa u Osmanskom carstvu koje su osnivali sultanove kćeri, veziri, prinčevi. Po svome programu, primanjima zaposlenog osoblja, broju studenata i njihovih stipendija bila je slična medresi sultana Bajezida II u Edreni i medresi Sahna u Istanbulu.

U vakufnami o osnivanju medrese zapisano je da je Gazi Husrev-beg ostavio 700.000 dirhema srebrenog novca za njenu izgradnju i održavanje. Vakufnamom je bilo određeno i iz kojih oblasti će učenici stjecati znanje: tefsir (tumačenje Kur'ana), hadis (islamska tradicija), osnove šerijatskog prava, stilistika (arapskog jezika), islamska apologetika i ostalo što bude potrebno s obzirom na običaj i mjesto.[24]

Po svome renomeu i po profesorima koji su na njoj predavali Gazi Husrev-begova medresa bila je najznačajnija na zapadu Balkanskog poluostrva. Njeni muderrisi imali su plaću u iznosu od 50 akči, što je odgovaralo plaćama muderrisa na carskim medresama

[22] Madžida Bećirbegović, "Prosvjetni objekti islamske arhitekture", *POF* XX-XXI/1970-71, Sarajevo 1974., str. 292.

[23] E. Čelebi, *Putopis*, str. 108.

[24] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za medresu]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 64.

u Istanbulu. Inače, muderrisi su u osmanskom društvu uživali veliki ugled i bili glavni stubovi islamskog obrazovanja. Oni su imenovani na svoju dužnost na osnovu vladarskog ukaza. U Gazi Husrev-begovoj vakufnami postoje određeni uslovi kakav treba da bude muderris u njegovoj medresi, što ukazuje da je on želio da to bude škola visokog ranga. U prvom redu muderris treba biti učen, plemenit, kompletan, iskusan, da posjeduje znanje iz glavnih i sporednih nauka te da ne smije izostajati sa predavanja.[25] Glavni muderris ove medrese redovno je bio i sarajevski muftija.

Prvi poznati muderris bio je Mevlana Abdurahman, sin Mehmedov, koji je potpisan i kao svjedok na Gazi Husrev-begovoj vakufnami za medresu iz 1537. godine. Niz je još značajnih ličnosti stoljećima predavalo na ovoj čuvenoj školi i o tome postoje brojni podaci u izvorima i literaturi. Među njima je čuven i Mevlana Mustafa, sin Omerov, poznatiji pod imenom Arap hodža, koji je bio veoma obrazovan, a postoje podaci da je on autor i Gazi Husrev-begove vakufname, stilski veoma lijepo napisane, kao i tariha nad ulazom u Begovu džamiju. Utemeljitelj je i dvije džamije u Sarajevu sagrađene u prvoj polovini XVI stoljeća, jedne u Karpuzovoj ulici, a druge u Požeginoj.[26] Čuveni šejh Husamuddin bio je također muderris u Gazi Husrev-begovoj medresi, a treba istaći da je on također bio i muderris u medresi Gazi Husrev-begove majke sultanije Seldžuke u Serezu, zatim u Isa-begovoj medresi u Skoplju te u medresi njegovog oca Ishak-bega, također u Skoplju.[27]

U vakufnami o osnivanju medrese zapisano je i to da *...za novac koji preostane od navedene izgradnje, neka se kupe vrijedne knjige da bi se koristile u navedenoj medresi, te da bi ih koristili oni koji hoće da ih čitaju, da ih prepisuju oni što žele stjecati znanje.*[28] Ovim su udareni temelji Gazi Husrev-begovoj biblioteci, koja je prvobitno bila smještena u Kuršumliji medresi, zatim, kada se broj knjiga povećao premještena je u zasebnu zgradu koja se nalazila uz samu munaru Begove džamije, a potom u zgradu uz Carevu džamiju.[29] Danas se biblioteka nalazi u nekadašnjoj zgradi Ženske medrese, ima dobre uvjete za smještaj rukopisa i knjiga, ali još uvijek neadekvatne za njenu izuzetnu vrijednost, posebno kada su u pitanju rukopisi i osmanski dokumenti koji se odnose na historiju Bosne. Danas se gradi nova zgrada Gazi Husrev-begove biblioteke.

[25] Isto.

[26] O muderrisima Gazi Husrev-begove medrese više vidi: Hamdija Kreševljaković, "Muderisi Gazi Husrev-begove medrese" u: *Spomenica*, str. 146-152.

[27] C. Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, Istanbul, 1976., str. 413, 261, 503.

[28] E. Duraković, "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu", str. 170.

[29] Fehim Spaho, "Gazi Husrevbegova knjižnica", *Novi behar*, br. 1, god. IV, Sarajevo 1930., str. 31-33.

Hanikah

U blizini medrese Gazi Husrev-beg je podigao i hanikah (perzijska sintagma hane-gah – kuća šejhova i derviša), poseban tip medrese gdje se izučavao tesavvuf. Hanikah je pripadao redu halvetija čiji je sljedbenik bio i sam Gazi Husrev-beg. Ovaj derviški red bio je veoma popularan i raširen i u Anadoliji i u Rumeliji. Kasnije, kada su predstavnici halvetijskog tarikata došli u sukob sa nosiocima osmanske vlasti u našoj zemlji, na čelo hanikaha došao je šejh nakšibendijskog reda.[30] Postoje podaci da je 1857. godine u hanikahu bio šejh kadirijskog reda Mustafa efendija.[31]

Zašto je Gazi Husrev-beg odredio da njegov hanikah bude mjesto okupljanja derviša pripadnika halvetijskog tarikata? Sultan Bajezid II, Gazi Husrev-begov djed, još dok je bio namjesnik u Amasji posebnu naklonost iskazivao je prema piru halvetijsko-džemalijskog tarikata Muhammedu Džemaluddinu Halvetiji. Kada je stupio na prijestolje u Istanbul je pozvao šejha Džemaluddina Halvetija koji je prihvatio sultanov poziv i devet godina je vodio hanikah koji je danas poznat kao Sunbul-efendijina džamija koja se nalazi u kvartu Kodžamustafa-paša na Fatihu.[32] Poznato je da se Gazi Husrev-beg školovao u Istanbulu kada je njegov djed Bajezid bio na osmanskom prijestolju, te je sigurno to utjecalo da mu derviški red halvetija postane blizak.

Prema vakufnami šejhovi u hanikahu su trebali da budu *...poznati po iskrenosti, pobožnosti, istrajni na putu sjajnog šerijata, koji slijede djela šejhova i pobožnih ljudi, koji poste, čine zikr, suzbijaju zle porive svoje duše...*.[33] Za četiri stoljeća svoga rada hanikah je bio rasadnik islamske prosvjete i kulture i dao veliki broj znamenitih šejhova i uleme. Iako je prema vakufnami ortodoksna ulema imala glavnu riječ, ipak se u hanikahu održavala i tesavvufska tradicija. Zikr se održavao četvrtkom iza ikindije, odnosno uoči petka i ponedjeljka uveče.[34]

Prvi poznati šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha bio je čuveni Ali-Dede Bošnjak. To je tek nedavno, na osnovu jednog rukopisa koji se čuva u Nacionalnoj i Univerzitetskoj

[30] Džemal Ćehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo 1986., str. 85.

[31] *Osmanlı Belgelerinde Bosna Hersek / Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima*, hazırlayan Yıldırım Ağanoğlu (et al.), Istanbul 2009., str. 499-500.

[32] M. Cemal Öztürk, "Neke tekije u Bosni prema osmanskoj arhivskoj građi". Saopćenje pročitano na skupu *Derviši i derviški redovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, decembar 2007.

[33] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 55.

[34] Dž. Ćehajić, "Gazi Husrev-begov hanekah u Sarajevu", *Anali GHB* IV, Sarajevo 1976., str. 6.

biblioteci Bosne i Hercegovine u Sarajevu pod brojem Rs-338, utvrdio hafiz Haso Popara.[35] Ali-Dede je rođen u Bosni, pisao je na arapskom jeziku, uglavnom djela iz oblasti tesavvufa. Najveći dio života proveo je u Sigetu gdje je bio halvetijski šejh i dugo godina čuvar turbeta sultana Sulejmana u tom gradu. Kada je tačno Ali-Dede bio šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha ne može se reći sa sigurnošću, ali najvjerovatnije prije 1575. godine kada je postavljen za šejha turbeta u Sigetu.[36]

Po svojoj arhitekturi Gazi Husrev-begov hanikah je veoma zanimljiv objekat sa 15 prostorija orijentiranih na trijem dvorišta u kojem je bio šadrvan, sa kolonadom vitkih stubova ovo je jedinstven objekat u Sarajevu. U tim prostorijama nekada su boravili derviši, dok se u centralnoj prostoriji – semahani obavljao zikr. Pored toga hanikah je imao i nusprostorije: kuhinju, nužnike, kupaonicu.

U vakufnami je Gazi Husrev-beg odredio da to bude hanikah i zavija, a vremenom je ova institucija prerasla u medresu, gdje su prevladavali predmeti koji se inače predaju u medresama. Međutim, ipak su se u hanikahu sve do XIX stoljeća održavali derviški obredi i izučavao tesavvuf.[37]

Hanikah je više puta stradao u požarima, ali uvijek je obnavljan. Ovdje se održavao i zikr do 1949. godine kada je posljednji šejh, Hafiz Džemaluddin-efendija Hadžijahić, napustio mudževidsku dužnost. Nedavno je hanikah ponovo obnovljen i danas služi kao objekat za određene kulturne i vjerske manifestacije, izložbeni prostor i slično.

Bezistan i Tašlihan

Gazi Husrev-beg je podigao i veliki broj privrednih objekata čiji prihodi su služili za održavanje njegovih zadužbina. S pravom se ukazuje da su trgovački objekti imali značajnog udjela u formiranju gradova u doba Osmanlija. Po svojoj veličini, monumentalnosti, dekorativnoj obradi i konstrukciji oni ne zaostaju mnogo za sakralnim objektima. Iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa podignut je sredinom XVI stoljeća i jedan bezistan koji i danas služi kao trgovački objekat. To je impozantna građevina dužine 109 metara duž koje su i sa vanjske i sa unutrašnje strane dućani. Po svojoj arhitekturi ovaj bezistan se nešto razlikuje od drugih tipičnih bezistana čija osnova je obično kvadratna

[35] Haso Popara, "Ali-Dede Bošnjak je bio Fočak i prvi poznati šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha u Sarajevu!", *Preporod*, god. XXXIX, br. 8/898, Sarajevo 2009., str. 26.

[36] Isto, str. 27.

[37] Dž. Ćehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, str. 86.

ili pravougaona, a kod Gazi Husrev-begovog je osnova izdužena, a umjesto kupolama zasvođen je bačvastim svodom. Neki turski historičari arhitekture u svojim radovima uvrstili su ovaj bezistan u araste, što je također jedna vrsta trgovačkog objekta.[38] Termin arasta je perzijskog porijekla, a znači šaren, dekorisan. Ukoliko se ova arasta uporedi sa drugim arastama u Osmanskom carstvu, vidi se da po svojim arhitektonskim karakteristikama, kao ni po svojoj funkciji, nimalo ne zaostaje za arastama u Istanbulu, Edrenu ili Bursi.

Uz bezistan je u isto vrijeme sagrađen i Tašlihan (kameni han) koji je bio najmonumentalniji karavan-saraj u Bosni i Hercegovini i koji je zajedno sa bezistanom činio jednu cjelinu. Tašlihan se po svome konstruktivnom rješenju razlikovao od drugih karavan-saraja u Bosni. Četverougaonog oblika, sa dvorištem u sredini u kojem je bila i mala džamija na stubovima ispod koje su bile česme, bio je stjecište trgovine. U prizemlju karavan-saraja bile su trgovine, a na spratu su bile prostorije za smještaj putnika. Najčešći gosti bili su dubrovački trgovci. Na izgradnji oba ova objekta, i bezistana i Tašlihana, učestvovali su dubrovački majstori. U Državnom arhivu u Dubrovniku nalazi se jedno pismo koje su građani Sarajeva uputili 1542. godine dubrovačkom knezu i vlasteli od kojih su tražili da im pošalju ...*trideset majstora koji su stručnjaci u gradnji zidova, svodova i kupola*.[39] U pismu se ističe da je i Sarajlijama, kao i dubrovačkim trgovcima, potrebna sigurna zgrada zaštićena od požara, jer su požari često harali sarajevskom čaršijom.

Krajem XVI i početkom XVII stoljeća zakupnina Gazi Husrev-begovog karavan-saraja iznosila je 47.000 akči, dok je okolo bilo 55 dućana čija je godišnja zakupnina bila 11.566.[40]

Tašlihan je izgorio u velikom požaru koji je zadesio Sarajevo 1879. godine i nije nikada obnovljen. Njegovi ostaci mogu se vidjeti u bašči hotela *Evropa*, dok se bezistan sačuvao do danas, odolijevajući i požarima i ratovima i drugim nedaćama.

Ovaj han se je u dokumentima nazivao i *han-i atik* – stari han za razliku od *han-i džedid* – novog hana.

U Tašlihanu je u XVI i XVII stoljeću bila i carinarnica. Nju spominje 1640. godine putopisac Pavle iz Rovinja.[41]

[38] Mustafa Cezar, *Typical commercial buildings of the Ottoman Classical period and the Ottoman construction system*, Istanbul 1983.; Semavi Eyice, "Les *Bedesten's* dans l'architecture turque", Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca, Venezia 26-29 settembre 1963., Napoli 1965., str. 116.

[39] DAD, Acta Turcarum I-XC, br. 2317.

[40] Ankara, TK No 479, str. 347.

[41] V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, str. 90.

Imaret i musafirhana

Dolaskom Osmanlija na ove prostore, pored džamija, među prvim objektima nastajale su i humanitarne ustanove. Duž puteva i u gradovima gradile su se musafirhane i imareti kao zadužbine pojedinaca. Ono što je posebno značajno za ove ustanove je njihova humanitarnost, kao i činjenica da to nisu bila utočišta samo za siromašne, nego i za mnogobrojne putnike, učenike medresa, službenike vakufa. Iako je i prije dolaska Gazi Husrev-bega bilo u Sarajevu imareta i musafirhana, počev od prvog Gazi Isa-begovog pa do Skender-pašinog, ipak je najpoznatiju humanitarnu ustanovu u Sarajevu podigao Gazi Husrev-beg. *To visoko i prekrasno imare*, kako piše u njegovoj vakufnami iz 1531. godine, *sastoji se od četiri sobe i sofe i jedne uzdignute nadstrešnice ispod koje je štala za vezanje konja onih putnika koji u njemu odsjedaju, zatim kuhinje, pekare, magaze, hambara i drugo što je osim ovoga neophodno. Kako je ustaljen običaj i u (drugim) islamskim imaretima, i ovdje će odsjedati putnici koji dolaze i odlaze, bilo da su učeni ljudi, šejhovi, dobri i ugledni ljudi, velikaši, bilo da su siromasi, bijednici, stranci i drugi putnici.*[42]

U vakufnami je tačno određeno šta će se kuhati u imaretu i koliko će se kojih namirnica nabaviti i potrošiti. *Ako se ujutro kuha čorba, praviće se od jednog kejla prečišćenog pirinča i s mesom, a ona koja će se praviti uvečer od pola kejla prečišćene pšenice. (Dalje, tu će) se kuhati uoči svakog petka jelo poznato kao pilav i to od tri kejla prečišćenog pirinča i 9 oka masla, zatim od jednog kejla pirinča, tri oke masla i 12 oka čistog meda jelo koje se zove zerde. Za vrijeme blagoslovljenog Ramazana kuhaće se svake noći od tri kejla pirinča jelo koje se zove pilav i čorba od pšenice, osim uoči petka kada će se kuhati kako je to već utvrđeno.*[43]

U popisima vakufa Bosanskog sandžaka iz 1570. i 1604. godine sve zavještane zemlje i prihodi Gazi Husrev-begovog vakufa zavedeni su kao *Vakuf Gazi Husrev-begovog imareta,* a potom slijede džamija i ostali objekti. To ukazuje kakav je dobrotvor i humanista bio Gazi Husrev-beg. Imaret i musafirhana predstavljali su skupe potrošačke objekte, te su stoga izdaci za njih iznosili polovinu cjelokupnih godišnjih rashoda. Konkretno, u defterima iz 1570. i 1604. godine samo za imaret i musafirhanu troškovi su iznosili 138.220 akči, a svi ostali 140.220 akči (plate imama, hatiba, mutevelije, nastavnika medrese, dvojice nazira od kojih je jedan sandžakbeg lično, a drugi sarajevski kadija,

[42] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 56.

[43] Isto.

zatim plate svih drugih službenika u imaretu, džamiji, medresi, hanikahu, mektebu i Gazi Husrev-begovom turbetu).[44]

U vakufnami je naznačeno da se suma novca namijenjena za neke troškove imareta i musafirhane može prekoračiti, što je logično kada se zna koliko je sredstava bilo potrebno za ishranu i smještaj tolikog broja ljudi koje su primale ove ustanove, jer su se osim gostiju iz musafirhane u imaretu hranili i učenici medrese, službenici vakufa, derviši iz hanikaha, dnevno više stotina ljudi. Osim toga, i cijene živežnih namirnica su se mijenjale. Po dolasku u musafirhanu svaki gost je bio po običaju ponuđen medom i hljebom.[45]

I u popisima Kliškog sandžaka iz 1574. i 1604. godine, za područje koje je pripadalo Gazi Husrev-begovom vakufu pod imenom *Kožulovo,* naglašava se da su prihodi s tog posjeda namijenjeni za izdržavanje *imareta kojeg je Gazi Husrev-beg podigao u Sarajevu.* Poljoprivredni proizvodi sa tog vakufskog dobra (pšenica, voće, povrće, med) korišteni su za potrebe imareta u Sarajevu.[46]

Kako se vidi iz vakufname, zgrada imareta i musafirhane nalazila se na zapadnoj strani Begove džamije. Tada su u imaretu bile četiri prostorije sa sofom, a ispod je bila štala za konje putnika i gostiju, pekara, kuhinja, hambar. U drugoj polovini XVI stoljeća na ovom prostoru sagrađena je sahat-kula i imaretski han.

I imaret i musafirhana često su stradali u požarima i danas nijedna od ovih institucija nije u svojoj funkciji. Današnji objekti koji su kasnije izgrađeni na mjestu imareta i musafirhane nemaju nikakvu historijsko-arhitektonsku vrijednost, ali imaju vrijednost kao objekti ovoga vakufa. Uprava vakufa je uvijek, a i danas, imala prostorije u imaretu. Nekada se ovaj dio grada zvao *Predimaretom.*

Hamam

Tokom XV i XVI stoljeća u Sarajevu je sagrađeno sedam javnih kupatila – hamama. Za ono vrijeme bile su to sve monumentalne građevine sagrađene od kamena, zasvođene kupolama i sa lijepom unutrašnjom dekoracijom.[47] Jedini od sedam hamama koji se

[44] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 27; Ankara, TK No 477, fo 347.

[45] "Vakufnama Gazi Husrev-bega [za džamiju]" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, str. 56-57.

[46] Istanbul, BOA, TD No 533; Ankara, TK No 475; F. Spaho, "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", *Anali GHB,* knj. IX-X, Sarajevo 1983., str. 88.

[47] O tome više vidi: H. Kreševljaković, *Banje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1952.

sačuvao do danas je Gazi Husrev-begov, ali ni on odavno ne služi za ono za što je bio namijenjen. Objekat je u ruševnom stanju dat u zakup jednom drugom velikom vakifu, Adil-begu Zulfikarpašiću, i danas je u sastavu Bošnjačkog instituta. Ne zna se tačno kada je sagrađena zgrada hamama jer se ne spominje u vakufnami, ali je sigurno nastala sredinom XVI stoljeća jer se spominje u popisima vakufa tog vremena kada mu je godišnja zakupnina iznosila 6.000, odnosno 7.117 akči.[48]

Hamam je imao dva odjeljenja: muško i žensko, koja su bila iste veličine. Ispred tih odjeljenja nalazio se pretprostor natkriven velikom kupolom, u kome se nalazio lijepo izrađen šadrvan. U ovom prostoru, kao i u nekoliko manjih prostorija posjetioci su se pripremali za kupanje i odmarali poslije kupanja. Iz te prostorije ulazilo se u drugu prostoriju, presvođenu bačvastim svodom, u kojoj je temperatura bila nešto viša, dok su u zidovima bile lule iz kojih je tekla topla voda. Iza ove prostorije postojale su četiri manje, natkrivene također kupolama, u kojima je temperatura postepeno rasla. Uz zidove su bile kamene kade u koje je doticala topla i hladna voda. Nakon kupanja posjetioci su išli na masažu u posebne prostorije.

Sahat-kula i muvekkithana

Većina autora koji su do sada pisali o Gazi Husrev-begovoj sahat-kuli navode da je sagrađena u XVII stoljeću, a na osnovu pisanja turskog historičara, geografa, enciklopediste Katiba Čelebija. Međutim, na osnovu podataka iz deftera Bosanskog sandžaka nastalog 1565. godine vidi se da je ovaj objekat sagrađen još u XVI stoljeću. Naime, u okviru Gazi Husrev-begovog vakufa upisana je, između ostalog, i kuća za sahadžiju koja se nalazila u blizini karavan-saraja, što znači najvjerovatnije uz sahat-kulu.[49] Ova vitka kamena građevina više puta je obnavljana, a kada je 1874. godine prezidan gornji dio, postavljen je novi sat koji su iz Londona donijeli sarajevski trgovci Hašimaga Glođo i Mehaga Hadžikapetanović.[50]

Muvekkithana u haremu Begove džamije sagrađena je tek 1859. godine, što se vidi i iz kronograma o njenoj izgradnji koji je zabilježen u *Divanu* Fadil-paše Šerifovića.[51]

[48] Istanbul, BOA, TD No 462, str. 27; MAD No 625, str. 701.

[49] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 701-703.

[50] H. Kreševljaković, "Sahat kule u Bosni i Hercegovini", *Naše starine* IX, Sarajevo 1957., str. 30.

[51] M. Mujezinović, "Neobjavljeni natpisi sa Gazi Husrev-begovih građevina u Sarajevu", *Anali GHB*, knj. II-III, str. 189.

Prvi muvekkit u Gazi Husrev-begovoj muvekkithani bio je Salih Sidki Hadžihusejnović, poznatiji pod imenom Muvekkit. Poznat je i po tome što je napisao *Historiju Bosne* na turskom jeziku koja je prevedena na bosanski. Danas je muvekkit na Gazi Husrev-begovoj sahat-kuli Mensur Zlatar, potomak čuvene esnafske porodice Zlatar koji imaju dućan u blizini sahat-kule.

Hanovi

Iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa poslije njegove smrti sagrađeno je u Sarajevu i nekoliko hanova. Najstariji je imaretski han koji se nalazio uz sahat-kulu, a potpuno je izgorio u požaru 1697. godine. Kasnije je obnovljen, ali je ponovo izgorio 1831. godine i nije više obnavljan. Drugi han koji je podignut iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa je Tašlihan i on je bio poznat i kao *han-i atik* – stari han. Pored ova dva hana, nešto kasnije su sagrađena još dva, koja su bila poznata pod imenom *han-i džedid*. Prvi je *han-i džedid kebir* – novi veliki han ili Đulov han. Taj han nalazio se uz hanikah i protezao se duž današnje Đulagine ulice, a po zakupniku Mustafi Đuli prozvan je Đulov han. Izgorio je 1879. godine i više nije obnavljan. Iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa podignut je i drugi novi han – *diger han-i džedid*, a poznatiji je pod imenom Morića han, nazvan tako po zakupnicima hana čuvenim Morićima, u pjesmama opjevanim. U Morića hanu su se održavale esnafske skupštine, razni zborovi. Više puta je stradao u požarima, a i danas služi kao trgovački i ugostiteljski objekat.

Vodovod

Iz sredstava ovog vakufa osnovan je i najduži vodovod podignut u XVI stoljeću. Voda iz vrela Crnil išla je ispod Bioska, preko Strošića, Ploče, Kovača, niz Varoš u Begovu džamiju. Osim za šadrvan u džamiji, vodovod je korišten i za ostale zadužbine: medresu, imaret, česme u Mudželitima, kao i veliki broj javnih i kućnih česama.

* * *

Ogromna je Gazi Husrev-begova uloga u razvitku sarajevske čaršije u kojoj je podigao preko 200 dućana, od kojih samo u ulici Sarači 60, i to jedan do drugog. Iz sredstava ovog vakufa podignuta je i prva bolnica u Sarajevu.

Za svoje zadužbine u Sarajevu Gazi Husrev-beg je uvakufio i jedan karavan-saraj, hamam i 12 dućana koje je podigao u Požegi. Iako se prvi put u izvorima spominju u drugoj polovini XVI stoljeća, najvjerovatnije je da su podignuti prije njegove smrti 1541. godine. Već odavno nema nikakvog traga ovim zadužbinama, a nisu sačuvani ni podaci o tome kako su izgledali. Postoji jedan podatak iz 1675. godine kada je bosanskom beglerbegu, sarajevskom i požeškom kadiji upućena naredba da poprave Gazi Husrev-begov karavan-saraj i hamam u Požegi koji su postali ruševni.[52]

Gazi Husrev-beg je podigao i jedan mesdžid i mekteb u selu Kromište kod Sereza. Naime, u svojoj vakufnami je odredio sredstva za plate službenika u tim zadužbinama, i to imamu, mujezinu i učitelju, kao i sredstva za osvjetljenje, prostirku i popravke. U istom selu bila je džamija njegove majke Seldžuke, sultanije.[53]

Evlija Čelebi spominje u svome *Putopisu* da je Gazi Husrev-beg sagradio i jedan veliki most preko rijeke Cetine sa 13 okana dužine 500 koraka i sa dvije velike kule sa obadvije strane mosta.[54] Iako se ovaj most ne spominje u drugim izvorima, moguće je da je ovaj veliki vakif sagradio i neki objekat u ovim krajevima, s obzirom na to da je imao velike posjede u tom dijelu Osmanskog carstva.

Arhitektonske i umjetničke vrijednosti Gazi Husrev-begovih zadužbina su velike, posebno onih u okviru kompleksa – *külliye*, ali isto tako je značajna njihova uloga u složenom tkivu gradskog centra. Iako je džamija najimpozantniji objekat ovog vakufa, sve njegove zadužbine imaju veliku arhitektonsku i umjetničku vrijednost, ne samo u domenu graditeljstva nego i u njihovoj ulozi u kulturnom, vjerskom, prosvjetnom, privrednom životu grada. Nastale u duhu graditelja ranocarigradske škole, one su ujedno i djelo domaćih, kao i dubrovačkih graditelja. Mnoge od njih i danas predstavljaju simbole Sarajeva i simbole osmanske kulture u Bosni. Ako se zna da je projektant nekih od Gazi Husrev-begovih zadužbina bio čuveni carski graditelj Adžem Esir Ali, onda se može i pretpostaviti da je on osmislio i cijeli kompleks Gazi Husrev-begovih zadužbina, kako se to radilo i u drugim većim centrima širom Osmanskog carstva.

[52] Nenad Moačanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva* (1537.-1691.), Jastrebarsko 1997., str. 92-93.

[53] E. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimārī Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, IV, Livres 4, 5, 6, İstanbul Fetih Cemiyeti, Istanbul 1982., str. 317.

[54] E. Čelebi, *Putopis*, str. 151.

Gazi Husrev-begova džamija

Gazi Husrev-begov bezistan

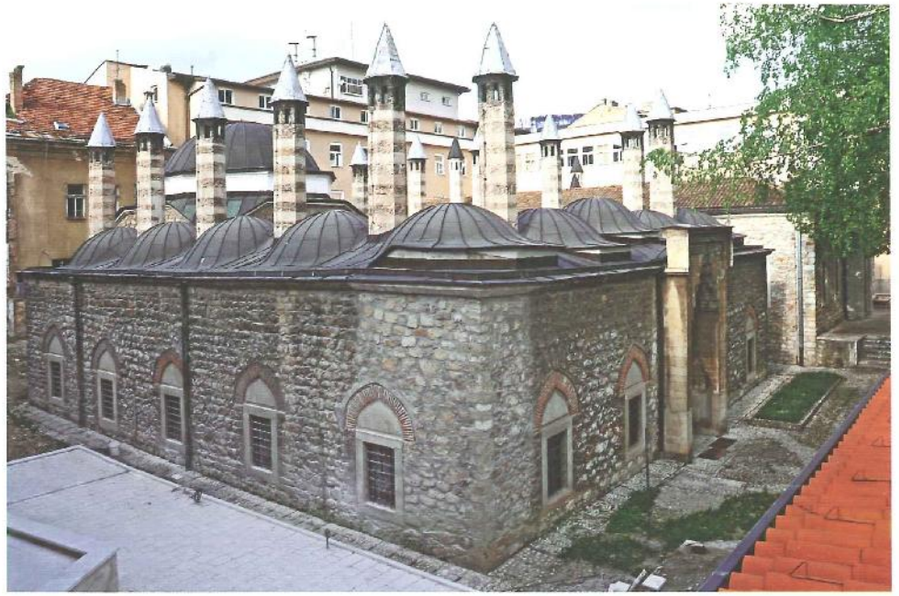

Gazi Husrev-begova medresa

Gazi Husrev-begov hamam

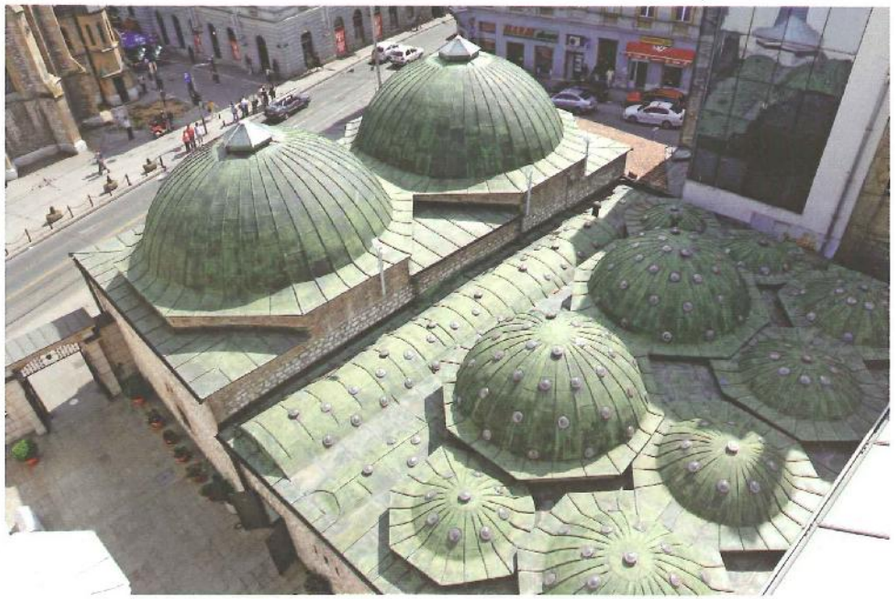

Maketa čaršije sa Gazi Husrev-begovim zadužbinama

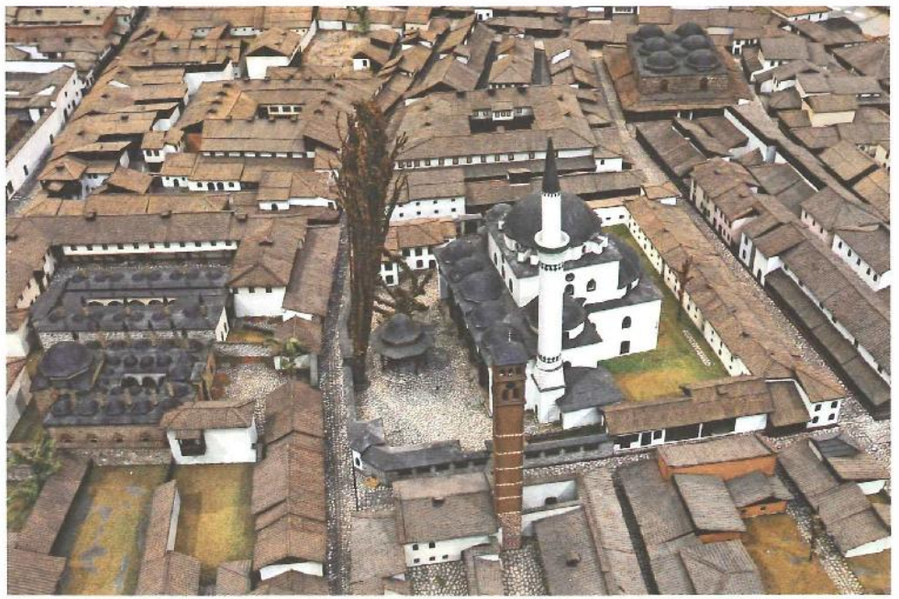

Morića han

Gazi Husrev-begovo hanikah

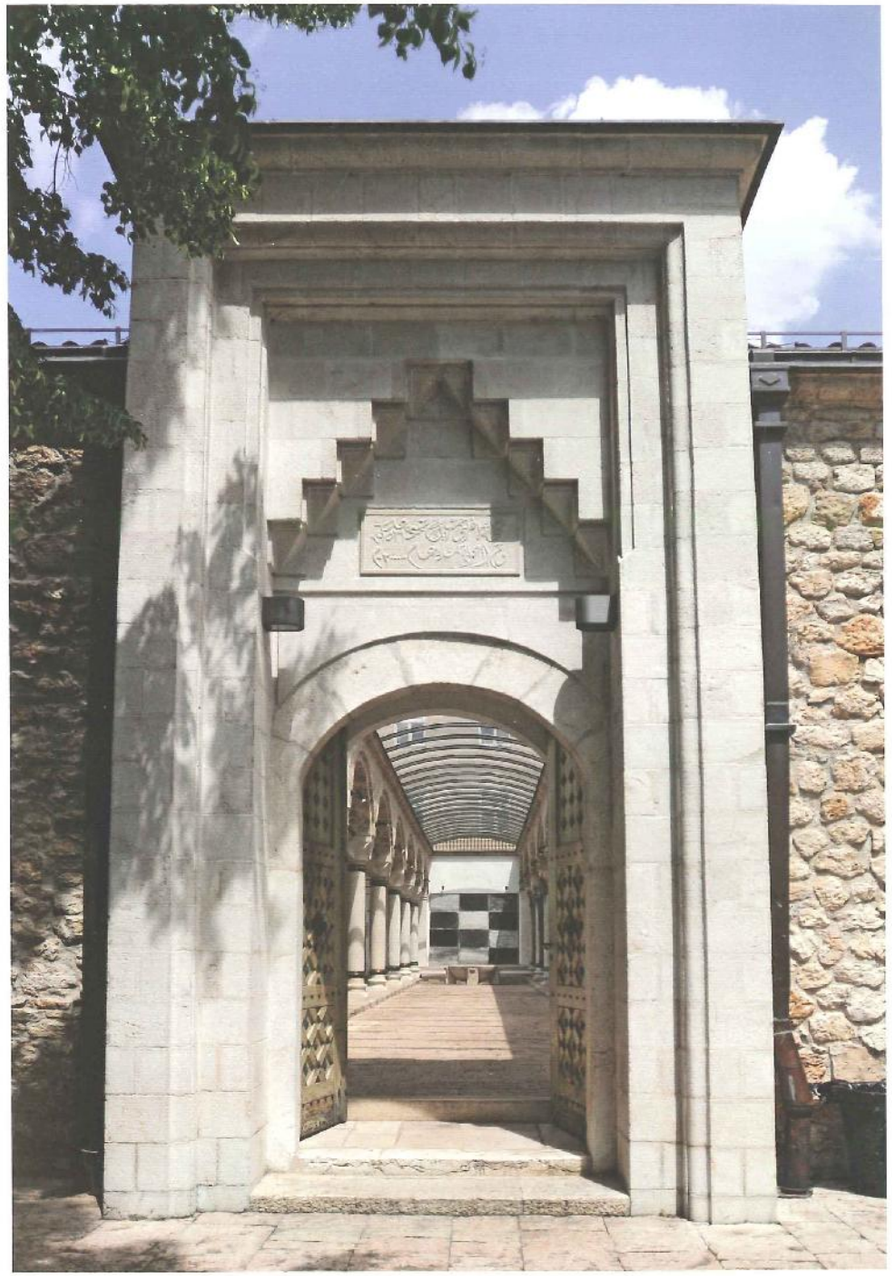

Ulaz u Gazi Husrev-begov hanikah

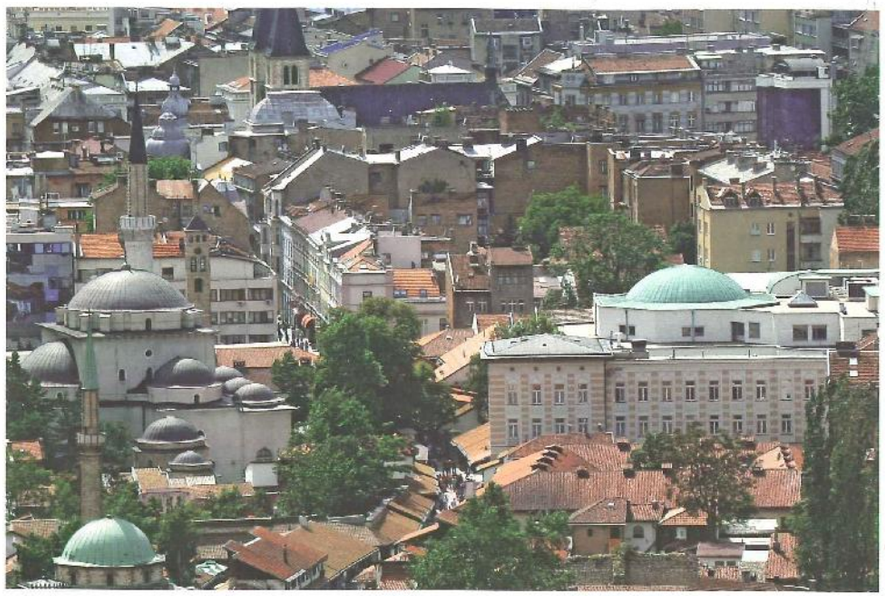

Kompleks Gazi Husrev-begovih zadužbina

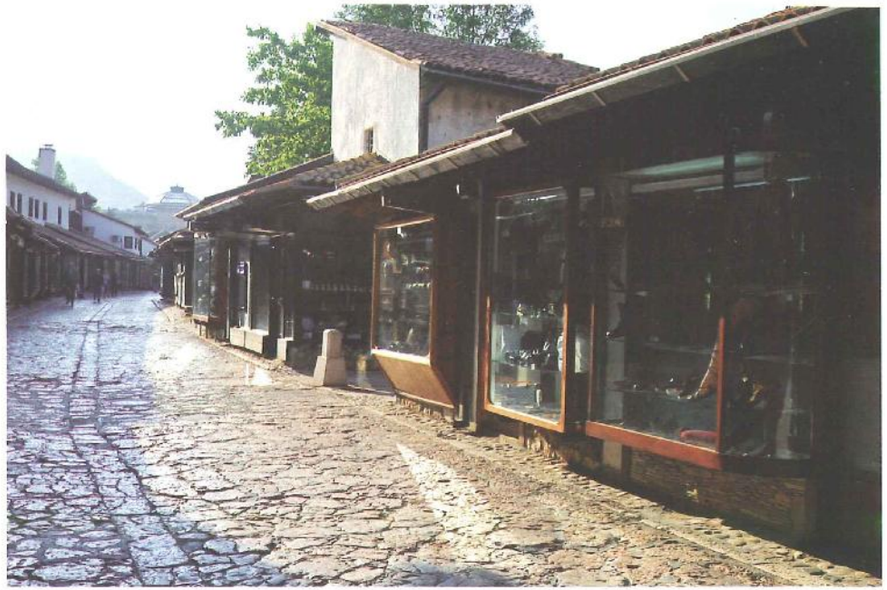

Sarači

Šadrvan u haremu Gazi Husrev-begove džamije

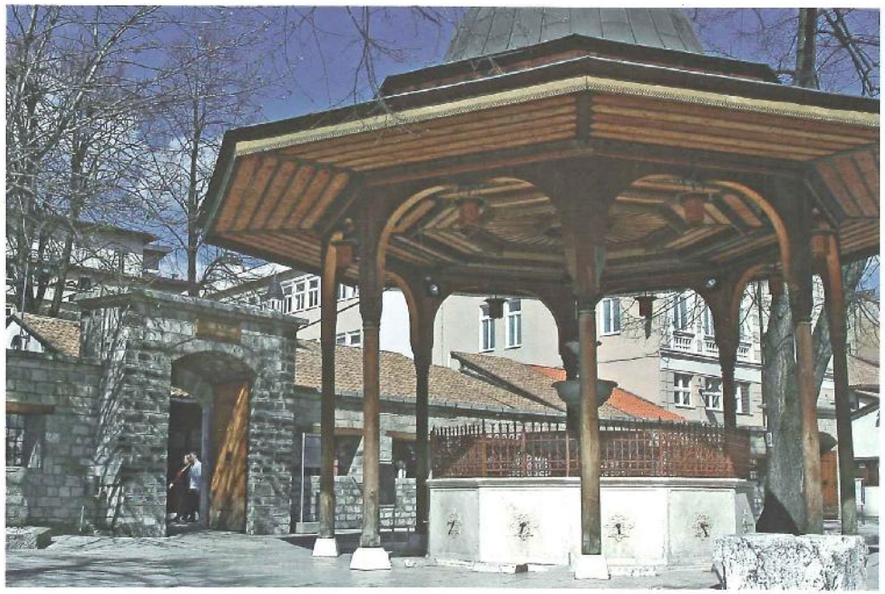

Gazi Husrev-begovo i Murad-begovo turbe

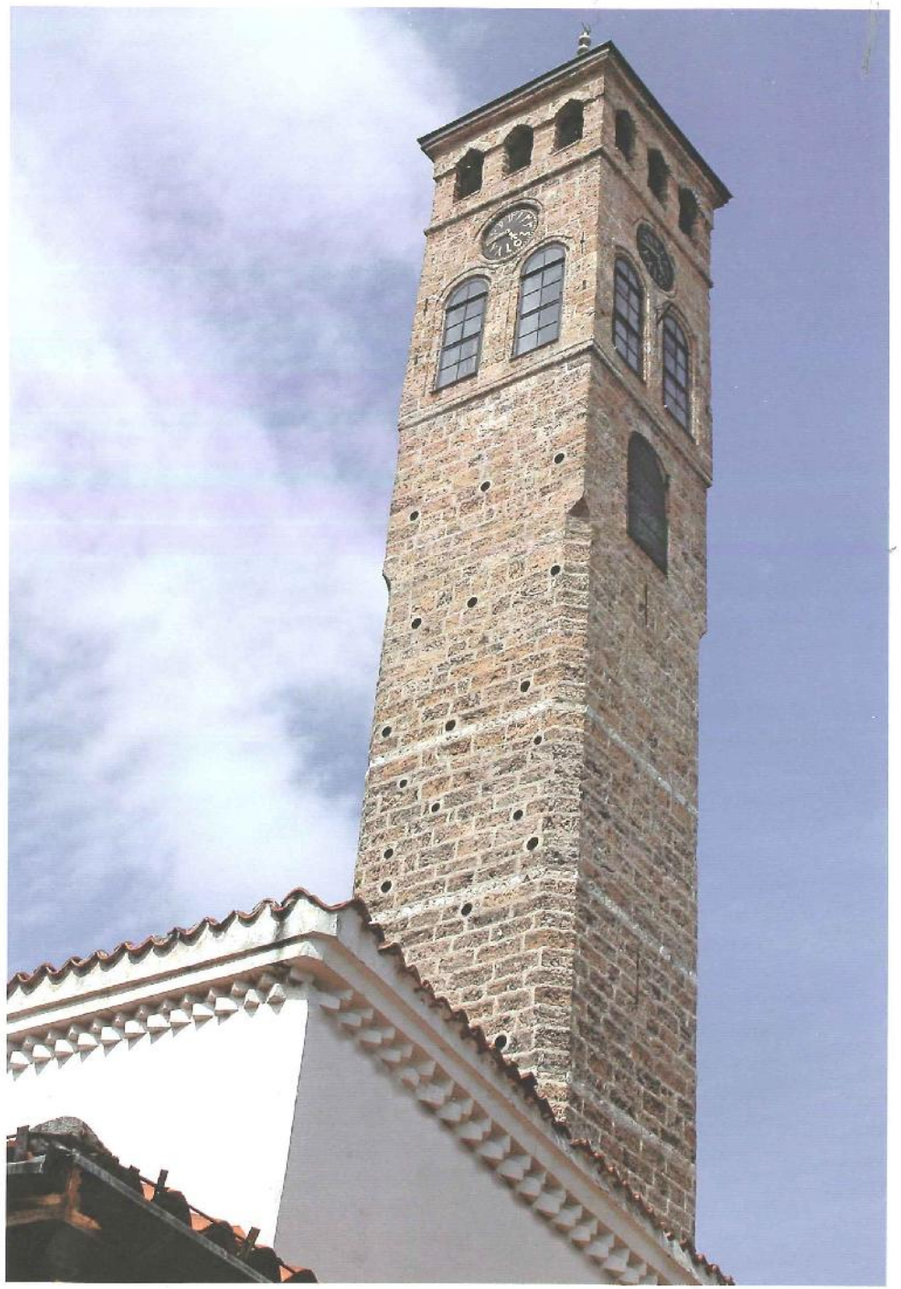

Sahat-kula

Hasovi Gazi Husrev-bega

Nakon što bi osvojili određeno područje, Osmanlije su poduzimali popise zemalja ili područja u cilju evidentiranja novih posjeda i uvođenja timarskog sistema. Zemljišni posjedi u Osmanskom carstvu bili su podijeljeni na timare, zeamete i hasove. Timare – vojnička lena posjedovali su spahije, vojni i administrativni funkcioneri po rangu niži od vilajetskog subaše, zeamete su posjedovali vilajetske subaše i viši predstavnici administrativnih službenika u sandžacima, a hasove – krupna lena, sultani i članovi njihovih porodica, najviši državni funkcioneri, beglerbezi, sandžakbezi, defterdari, nišandžije. Has je bio vezan za položaj, a timari i zeameti za ličnosti. Has na arapskom doslovno znači poseban, specijalan, a u osmanskoj pravnoj terminologiji označava veliki posjed i dijelove toga posjeda koji je donosio prihod od najmanje 100.000 akči. Prema kanunnami sultana Mehmeda II vezirski has iznosio je 1,200.000 akči, beglerbega 1,000.000 do 1,200.000, defterdara 600.000, a sandžakbega 400.000.[1] Posjednici hasova bili su obavezni da zajedno sa svojim vojnicima učestvuju u vojnim pohodima. Prema veličini hasa svaki je sandžakbeg bio dužan opremiti određeni broj oklopnika.[2]

Za ubiranje prihoda sa hasova sandžakbega brinuli su se njegovi ljudi, subaše i vojvode koji su upravljali hasovima svoga gospodara. Kada je posjednik hasa odlazio sa određenog položaja zbog kojega je uživao hasove, gubio je pravo da više raspolaže sa njima, a hasove je dobivao onaj ko zauzme taj položaj.

Bosanski sandžak je od svog osnivanja 1463. godine pa do formiranja Bosanskog ejaleta (1580.) imao matičnu ulogu prema susjednim sandžacima: Kliškom, Hercegovačkom, Pakračkom, Krčkom i Zvorničkom koji su iz njega izrasli, dakle, bio je centralni paša-sandžak Bosne. Bosanski sandžakbeg je imao rukovodeću ulogu u osvajačkim

[1] Hamid Hadžibegić, "Rasprava Ali Čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVI stoljeću", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, sv. II, Sarajevo 1947., str. 144.

[2] H. Šabanović, "O organizaciji turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku", *Istorijski glasnik*, br. 3-4, Beograd 1955., str. 68.

pohodima, što se vidi posebno kada mu je na čelu bio Gazi Husrev-beg. Prema kanunnami prednost jednog sandžakbega nad drugim ogledala se i u veličini njihovih hasova. Sandžakbeg sa većim hasom imao je dominantniju ulogu u odnosu na onog sa manjim hasom. Također i vrijeme osnivanja sandžaka, kao i ugled onoga koji je bio na čelu te pokrajine, uticala je na prednost jednog sandžaka nad drugim. Nekada su prihodi pojedinih sandžakbegova bili veći i od prihoda vezira. U jednom zakonu iz 1607. godine kaže se da *...svaki onaj beg čiji je has bio veći, imao je prednost nad onim čiji je has bio manji, pa makar to bio i vezir.*[3]

Bosanski sandžak pripadao je ejaletu Rumeliji koji je za Osmansku državu imao veliki značaj i stoga je uprava i komanda nad njenim vojnim snagama još od njenog osvajanja povjeravana istaknutim državnicima i komandantima. U doba sultana Sulejmana Veličanstvenog na čelu Rumelijskog ejaleta bio je lično veliki vezir Ibrahim-paša. U Arhivu Topkapi saraja nalazi se nekoliko zbirnih, kratkih deftera u kojima je prikazana organizacija ejaleta Rumelije u doba sultana Sulejmana, preciznije u vrijeme kada je *pročelnik velikih vezira, veliki vezir i beglerbeg* bio Ibrahim-paša. Prema ovim defterima cijeli ejalet Rumelija u vrijeme kada su pisani ovi defteri, a to je u periodu od 1526. do 1528. godine, brojao je od 27 do 31 sandžaka. Među tim sandžacima najveći prihod imao je Bosanski sandžak (Liva-i Bosna) koji je upisan na Husrev-begu, sinu Ferhad-aginu sa prihodom od 650.000, koliko je imao i Galipoljski sandžak.[4] U isto vrijeme, naprimjer, Smederevski sandžak imao je prihod od 500.000, Hercegovački 375.000, Valonski 473.000 itd. U to vrijeme Sarajevo, koje je u posjedu sandžakbega, imalo je prihod od 80.688 akči.[5] Inače, gradovi sa razvijenom gradskom privredom nisu davani u obične timare nego su pripadali hasovima sultana, odnosno krupnih državnih funkcionera.

U vrijeme dok je Gazi Husrev-beg bio bosanski sandžakbeg izvršena su dva popisa ovog sandžaka, 1528-30. i 1540. godine, i to po jedan sumarni i po jedan opširni popis,[6] u kojima su popisani i njegovi hasovi.[7] Iz tih popisa se vidi kako su ogromna područja spadala u njegov has i donosila mu velike prihode. Glavnina sandžakbegovih prihoda dolazila je od hasova koje je on uživao. Prema defteru Bosanskog sandžaka iz 1530. godine, u okviru Gazi Husrev-begovih hasova bilo je 10 gradova, 158 sela i 64 čifluka sa ukupnim prihodom od 643.979 akči. Od toga 274.669 od prihoda njegovih

[3] H. Šabanović, "Vojno uređenje od 1463. do kraja XVI stoljeća", *GDI BIH*, Sarajevo 1961., str. 191.
[4] Istanbul, TSMA, D 8803; M. T. Gökbilgin, "Ajalet Rumelija", *POF* XVI-XVII/1966-67, str. 312.
[5] Isto, str. 342.
[6] Istanbul, BOA, TD No 157 i 164 i No 201 i 211.
[7] B. Zlatar, "Hasovi Gazi Husrev-bega", *Anali GHB*, knj. XXV-XXVI, Sarajevo 2007., str. 373-380.

starih hasova od kasaba i sela, 26.619 od nahije Nikšić, 283.165 umjesto filurije Vlaha od njegovih hasova sa badi havom Vlaha, 50.000 od osvajanja Jajca i 9.566 u skladu sa beratom.[8] U vrijeme kada je izvršen popis 1528-30., Gazi Husrev-beg još nije bio počeo sa gradnjom svojih vakufskih objekata. Iz ovog popisa vidi se da su značajna područja, koja je on osvojio kasnije, prešla u njegovo vlasništvo – mulk.

Hasovi u popisu iz 1528-30.

Nahija Visoko

- Sami pazar i varoš Visoko u kadiluku Sarajevo – prihod Visokog 18.710, te 5 sela
- selo Crnotina, pripada Sarajevu
- selo Guča Gora, pripada Lašvi

Ukupno 43.421

Nahija Saraj (Sarajevo)

- Samo Sarajevo bogomštićeno – džamija 6, mesdžida 23, medresa 1, hatiba i imama 28, mujezina 27, muslimana 1.017, neoženjenih 551, zavija 5, hamama 3
- mahala Varoš zaštićenog Sarajeva – muslimana 30, neoženjenih 2, nemuslimanskih kuća 15, baština 8, udovica 16, čift sa badži pazarom i nijabetom 78.692
- pazar Blažuj te još 12 sela u nahiji Sarajevo

Ukupan prihod u nahiji Sarajevo 144.416

Pazar Rogatica, drugim imenom Čelebi Pazar – prihod 15.505
Nahija Studena,[9] pripada kadiluku Višegrad sa 14 sela – prihod 23.584
Nahija Kladanj sa Četvrtkovištem[10] i 15 sela – prihod 31.743
Nahija Zvečan sa pazarom Dimitrovica[11] (Kosovska Mitrovica) – prihod 18.933
Nahija Neretva selo Seonica – prihod 18.933
Dio nahije Nikšić – to su vlaška sela (8) koja predstavljaju namirivanje manjka starog hasa – prihod 26.619

[8] Istanbul, BOA, TD No 164, str. 24.
[9] Nahija Studena prostirala se na području Studene Gore, sjeverno od izvora Rakitnice.
[10] Nahija Kladanj javlja se prvi put 1469. godine i u njoj trg Četvrtkovište.
[11] Vilajet Zvečan spominje se prvi put u osmanskim izvorima 1455. godine, a nahija u kadiluku Jeleč 1469. godine.

Novi hasovi bosanskog sandžakbega su u jednakim vrijednostima vlaških pristojbi, vlaških badu hava spomenutih hasova u novom defteru sa zemljama Jajca od 1. marta. Dogodilo se krajem januara 1530. godine.

Nahija Maglaj sa 13 sela – prihod 31.403
Nahija Ozren,[12] pripada Maglaju sa 12 sela – prihod 19.832
Nahija Usora,[13] pripada kadiluku Brod sa 7 sela – prihod 4.084
Nahija Trebetin[14] (Usora) sa 4 sela – prihod 4.215
Nahija Vrbanja[15] u kadiluku Brod sa 4 sela – prihod 4.880
Nahija Belgrad[16] (Dlamoč) sa 9 sela – prihod 23.160
Nahija Prača[17] u kadiluku Višegrad sa 21 selom – prihod 61.270
Nahija Vrhovina[18] sa 8 sela u kadiluku Brod – prihod 10.129
Nahija Petrovo Polje[19] sa 5 sela – prihod 14.788
Nahija Kosovo,[20] 12 sela – prihod 12.397
Nahija Zminje Polje[21] pripada Cetini sa 9 sela – prihod 22.152
Nahija Grahovo,[22] pripada Sarumišu sa 2 sela – prihod 3.039
Nahija Livno,[23] grad Livno – prihod 16.316 i tri sela – prihod 22.776
Nahija Zvečan, 3 sela – prihod 7.659

[12] Planina Ozren sa naseljima na njoj predstavljala je u početku osmanske vladavine posebnu nahiju.
[13] Nahija Usora ili Tešanj obuhvatala je poriječje rijeke Usore.
[14] Nahija Trebetin bila je vrlo mala nahija na području Usore koja se spominje od 1516. godine.
[15] Nahija Vrbanja obuhvatala je poriječje rijeke Vrbanje (područje Skender Vakufa).
[16] Nahija Belgrad ili Dlamoč odgovara staroj župi Glamoč.
[17] Ova nahija prostirala se s obje strane gornjeg i srednjeg toka rijeke Prače na prostoru srednjovjekovne župe Vrhprača, odnosno Prača.
[18] Nahija Vrhovina – područje Skender Vakufa.
[19] Nahija Petrovo Polje prostirala se preko istoimenog polja s desne strane rijeke Čikole. Sjedište nahije bilo je u Drnišu, te se po tome gradu nazivala i nahija Drniš. Uz ovu nahiju u izvorima se spominje i Petrova Gora.
[20] Nahija Kosovo spominje se 1528. godine kao nahija vilajeta Hrvati u Skradinskom kadiluku, a prostirala se u Dalmaciji u blizini Knina.
[21] Nahija Zminje Polje prostirala se sjeverozapadno od nahije Dicmo (Dicmo polje, sjeveroistočno od Splita).
[22] Nahija Grahovo prostirala se preko istoimenog polja, sjeverozapadno od Livanjskog polja.
[23] Nahija Livno (Hlivno) bila je centralna nahija ne samo Skradinskog kadiluka nego i cijelog Kliškog sandžaka.

Nahija Uskoplje, tri sela – prihod 3.657
Nahija Cetina, četiri sela – prihod 4.473
Nahija Barče (kadiluk Novi Pazar) – sama Nova Varoš, drugi naziv Sjenica – 9.108

U sandžakbegov has spadalo je i selo Koludra, drugo ime Hirčić, koje pripada Barču (sjeverozapadno od Novog Pazara). Kako je zabilježeno u opširnom popisu Bosanskog sandžaka iz 1528-30., ovo selo se nalazilo na opasnom mjestu i bilo je neophodno da ono bude derbend. Stoga je sandžakbeg Bosne Gazi Husrev-beg zajedno sa kadijom Novog Pazara uputio zahtjev na Visoku Portu kako bi ovo selo bilo derbend, a njegovi stanovnici da se oslobode nameta i da čuvaju i održavaju puteve, što je odobreno.[24]

Vlasi vilajeta Istrija, pripadaju vilajetu Hrvati u kadiluku Skradin:

Nahija Zrmanja,[25]
Nahija Bukovica,[26]
Nahija Karin,[27]
Nahija Obrovac,
Nahija Kličevac,
Nahija Benkovac,
Nahija Ostrovica,[28]
Nahija Podgorje

Ukupan prihod 30.544

Badu hava spomenute live i u vilajetu Hrvati

Ukupno 643.979

Na osnovu ovog popisa Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine vidi se da su Gazi Husrev-begovi prihodi bili značajni i on je stoga mogao tih godina pokrenuti izgradnju svojih brojnih zadužbina.

Do 1540. godine kad je izvršen novi popis Bosanskog sandžaka, prihod Gazi Husrev-begovog hasa se uvećao jer se i teritorija Bosanskog sandžaka proširila, posebno u osvajačkim pohodima koji su poduzimani pod vodstvom samog Gazi Husrev-bega. Iz tog

[24] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 396.
[25] Nahija Zrmanja prostirala se u poriječju istoimene rijeke.
[26] Nahija Bukovica dobila je ime po istoimenom predjelu u Dalmaciji.
[27] Nahija Karin prostirala se sjeverno od Benkovca. Danas postoje naselja Donji i Gornji Karin sjeverno od Benkovca.
[28] Nahija Ostrovica pripadala je kadiluku Skradin. Danas mjesto sjeverozapadno od Skradina.

vremena, kako je već rečeno, sačuvana su dva deftera Bosanskog sandžaka i to jedan mufassal – detaljni, opširni ili poimenični i jedan mudžmel ili idžmal – sumarni ili zbirni. S obzirom na to da su sumarni defteri nastajali na osnovu podataka iz opširnih, da sadrže rekapitulaciju svih naselja, ukupnih prihoda jednog lena, ovdje ću donijeti podatke iz sumarnog, tj. idžmal deftera, a koji se odnose na hasove Gazi Husrev-bega.[29] Iz sadržaja ovog deftera vidi se da su državni prihodi raspoređeni vojničkoj klasi u vidu hasova, zeameta i timara: *Hasovi padišaha, Hasovi Husrev-bega mir live Bosne, Hasovi Murad-bega mir live Klisa, Zeameti live Bosna, Timari spahija Bosne, Tvrđave u spomenutoj livi.*

Godine 1540. Gazi Husrev-begov has iznosio je 800.831 akču.[30]

Hasovi u popisu iz 1540.

Nahija Saraj sa ukupnim prihodom 177.504 akče:[31]

pazar Blažuj i sela: Rakovica, Gornji Stup, Brodac, Crnotina, Vogošća, Podgrađe, drugi naziv Bogazi Jumru, Dolica, Prosipnica, Kijevo, Crna Rijeka, Gornja Bioča, Vrhovina, Drakčević, Hodidjed, Hreša

U samom zaštićenom Sarajevu: 40 muslimanskih mahala sa 1.368 kuća i 1.045 neoženjenih, te jedna nemuslimanska mahala (varoš) sa 33 nemuslimanske kuće, od kojih 13 baština i šest udovičkih kuća i 18 kuća muslimana.

Ukupan prihod 86.913

U samom Sarajevu umrli Isa-beg je uvakufio za svoju zaviju vrtove, njive, mlinove, djetelišta i bašče i desetinu i resmove daje mir livi (sandžakbegu koji je u to vrijeme bio Gazi Husrev-beg) – prihod 968

Vojnuci varoši Sarajevo – četiri čifluka

Nahija Visoko

- sami pazar varoši Visoko – prihod 21.920,
- 7 sela sa akindžijama i vojnucima,
- 8 čifluka,

Ukupan iznos 59.401

[29] Istanbul, BOA, TD No 201.

[30] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 307.

[31] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 25-26.

Nahija Borač sa Studenom[32]

- sami Pazar Prača[33] – prihod 7.165,
- 10 sela sa akindžijama,
- 6 čifluka

Ukupno 41.981

Kobaš[34] – izvan deftera, ukupno jedna varoš,

tvrđava Gradiška, 44 sela, dvije mezre, ukupno 651 kuća (domaćinstava), udovice dvije,

Ukupan prihod 100.000

Spomenuti prema Despotovom zakonu daju za svaku nemuslimansku kuću po jednu filuriju uz ostale prihode.[35]

Vlasi spomenute live

Nahija Nikšić, pripada kadiluku Novi Pazar[36]- ukupno 14 sela sa 463 kuće – prihod 8.334

Nahija Prostinje,[37] pripada spomenutom kadiluku – 5 sela sa 200 kuća – prihod 36.000

Nakon što je popisano, ovih pet sela nije iskazalo poslušnost, sada je carskom zapoviješću u hasovima mir live 200 kuća.

Nahija Sinj i Cetina, pripadaju kadiluku Skradin[38]-19 sela i 6 mezri sa ukupno 260 kuća – prihod 43.200

Nahija Hlivno, pripada kadiluku Skradin – 20 sela, 7 mezri, 1 čifluk sa ukupno 199 kuća – prihod 13.880

Nahija Sarumiše[39], pripada kadiluku Skradin – 5 sela, 3 mezre sa ukupno 103 kuće – prihod 12.360

[32] Nahija Borač formirala se poslije osvojenja Bosne 1463. godine na području istoimene srednjovjekovne župe Borač.

[33] Prača je bila najvažnije naselje – trg u nahiji Prača (tur. Çatalca).

[34] Kobaš, grad na Savi, Osmanlije su zauzeli 1530. godine pod vodstvom Gazi Husrev-bega. Tu je kasnije bilo i sjedište Kobaškog kadiluka.

[35] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 28.

[36] Vilajet i kadiluk Novi Pazar (Yeni Pazar) prvi put se po ovim imenom spominje 1485. godine. Njemu je pripadala i nahija Nikšić koja je, kako se vidi, 1540. pripadala hasu Gazi Husrev-bega.

[37] H. Šabanović u svom djelu *Bosanski pašaluk* ne spominje ovu nahiju. Selo Prostinje (na izvorištu Lima) je 1455. godine spadalo u has Gazi Isa-bega Ishakovića. Vidi: H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, str. 34.

[38] Skradinski kadiluk, čije je sjedište bilo u Skradinu, osnovan je između 1522. i 1528. godine. Nahije Sinj i Cetina pripojene su ovom kadiluku do 1537. godine kada je osnovan Kliški sandžak.

[39] Sarumiše je bila mala nahija u sjeverozapadnom dijelu Livanjskog polja.

Nahija Grahovo,[40] pripada kadiluku Skradin, 14 sela sa 246 kuća – prihod 29.520
Nahija Strumička,[41] pripada kadiluku Skradin, 7 sela, 4 džemata, 81 kuća – prihod 9.720
Nahija Kosovo,[42] pripada kadiluku Skradin, 17 sela sa 211 kuća – prihod 25.320
Nahije Zrmanja i Popina,[43] pripadaju kadiluku Skradin, 4 sela i 11 mezri sa 88 kuća – prihod 10.560
Nahija Ostrovica, pripada kadiluku Skradin, 23 sela i 4 mezre sa 204 kuće – prihod 24.480

Vlasi Istrije,[44] *pripada kadiluku Skradin*
Nahija Ostrovica iz Istrije, 17 sela, 4 mezre sa ukupno 154 kuće – prihod 18.480
Nahija Plavna[45] iz Istrije, pripada kadiluku Skradin, 8 sela sa ukupno 73 kuće – prihod 8.760
Nahija Zrmanja iz Istrije, pripada kadiluku Skradin, 10 sela sa ukupno 55 kuća – prihod 6.600
Nahija Bukovica iz Istrije, pripada kadiluku Skradin, 6 sela sa 35 kuća – prihod 4.200
U livi Paša,[46] pripada Serezu, četiri sela i jedna mezra

Ukupno prihod 15.939

Prihod pašnjaka sa badi havom[47] *live Bosna*:
Pašnjak Glamoč, od 100 ovaca uzima se pet akči poreza – prihod 500
Pašnjak Vinor sa Ravnama, od 100 ovaca uzima se pet akči poreza – prihod 500

[40] Nahija Grahovo prostirala se preko istoimenog polja, sjeverozapadno od Livanjskog polja.
[41] Nahija Strumička (Strmica) spominje se prvi put 1528. godine u sastavu Skradinskog kadiluka, a nazvana je po istoimenom mjestu na rijeci Krki.
[42] Prostirala se u Dalmaciji u blizini Knina.
[43] Nahija Popina prostirala se u području istoimenog srednjovjekovnog mjesta.
[44] Ovu skupinu Vlaha iz Istre nalazimo prvi put popisane u defteru Bosanskog sandžaka iz 1530. godine (Istanbul, BOA, TD No 164 *Eflakan-i Vilayet-i Istriya* – Vlasi Istre). Ovi Vlasi su najvjerovatnije doselili iz Istre u periodu između 1528. i 1530. godine. O tome više vidi: S. Buzov, "Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća", *POF* 40/1990, Sarajevo 1991., str. 243-257.
[45] Nahija Plavna nazvana je po istoimenom mjestu u blizini rijeke Krke u Dalmaciji.
[46] Svaki ejalet u Osmanskom carstvu imao je jedan paša sandžak, centralni, u kojem je bila rezidencija beglerbega toga ejaleta. Ovo je bio paša sandžak Rumelijskog ejaleta.
[47] Badi hava – badu hava (Bad – vjetar i hava – zrak) grupa poreza, pristojbi, globa i taksi koje su plaćali svi odrasli muškarci u Osmanskoj carevini.

Pašnjak Kupres sa Ravnama, od 100 ovaca uzima se pet akči poreza – prihod 1.000
Pašnjak Poljine u selu Sovići i Ovčari, od 100 ovaca uzima se pet akči poreza – prihod 586
Pašnjak Smurčići i Piskavica, od 100 ovaca uzima se pet akči poreza – prihod 1.000
Pašnjaci nahije Ostrovica i rijeke Krke i Une i Kas, od svakih 100 uzima se jedan ovan – prihod 1.000
Pašnjak nahije Petrova Gora, od svakih sto uzima se jedan ovan – prihod 1.000
Polovina badu have timara spahija live Bosna osim polovine u nahijama Ras, Jeleč i Vrač sa džurmu džinajet[48] i badu havom Vlaha spomenute live – prihod 64.000

Ukupno prihod od pašnjaka i badu have 69.586

Ukupno u posjedu Husrev-bega mir live Bosne 800.831[49]

Kako se vidi iz ovog deftera, prihodi Gazi Husrev-begovih hasova u odnosu na popis iz 1528-30. porasli su preko 200.000 akči, što je razumljivo ako se imaju u vidu osvajanja koja je poduzimala Osmanska država, a u kojima je sa uspjehom učestvovao i sam Gazi Husrev-beg. Prostor koji su zauzimali njegovi hasovi protezao se od posjeda u Serezu (današnja Grčka) na istoku do područja u Dalmaciji u blizini Jadranskog mora. U njegov has spadali su i gradovi poput Sarajeva, sjedišta Bosanskog sandžaka sa ogromnim prihodima, veliki broj sela, mezri, čifluka, pašnjaka itd. Ovakav način raspodjele prihoda (hasova) na raznim područjima imao je za cilj da se spriječi da neko drugi zapovijeda tim područjem te da se kontrola sandžakbega što više proširi.[50]

Činjenica da je Gazi Husrev-begov has iznosio preko 800.000 akči pokazuje da su njegovi prihodi bili u rangu beglerbega. Naime, sandžakbezi koji su držali hasove imali su prihode između 200.000 i 600.000 akči, dok su beglerbezi sa svojih imanja imali godišnje prihode od 600.000 do 1,000.000 akči.[51] Kada se zna da je Gazi Husrev-beg bio sultanov unuk, uspješan sandžakbeg Smederevskog, a potom i Bosanskog sandžaka, vojskovođa pod čijom komandom su osvojena velika područja na zapadu koja su ušla u sastav Osmanskog carstva, onda je razumljivo da su i prihodi sa njegovih hasova bili veći. Ako se zna da je u XVI stoljeću prosječan prihod spahije

[48] Džurmu džinajet (curm-i cinayet) – globa, novčana kazna za teške prestupe.
[49] Istanbul, BOA, TD No 211, str. 591 i TD No 201, str. 35.
[50] H. Inaldžik, *Osmansko carstvo*, str. 167.
[51] Isto, str. 163.

sa timarom iznosio 3.000 akči, onda se može vidjeti kako su Gazi Husrev-begovi prihodi bili ogromni.

Kako se vidi, Gazi Husrev-begovi hasovi u Bosni detaljno su popisani, međutim, za period kada je bio na čelu Smederevskog sandžaka nema takvih podataka. Zna se na osnovu popisa tog sandžaka da su se hasovi smederevskog sandžakbega sastojali od raznih vrsta prihoda i donosili feudalnu rentu u vrijednosti od oko pola miliona akči.[52] Na osnovu svega naprijed izloženog, može se vidjeti da su Gazi Husrev-begovi hasovi bili veći dok je bio sandžakbeg u Bosni.

[52] H. Šabanović, *Turski izvori za istoriju Beograda*, str. 640.

Gazi Husrev-begov dvor i svita

Odmah nakon pada Bosne pod vlast Osmanlija 1463. godine osnovan je Bosanski sandžak sa sjedištem u Sarajevu, čiji temelji su položeni još i prije pada srednjovjekovne bosanske države 1462. godine podizanjem zadužbina Gazi Isa-bega Ishakovića. U Osmanskoj državi je sandžak osnovna upravna i vojna jedinica, a Bosanski sandžak je od svog osnivanja 1463. godine pa do 1580., kada je osnovan Bosanski ejalet, u vojno-administrativnom pogledu pripadao Rumelijskom ejaletu. Značaj jednog sandžaka određivan je prvenstveno prema njegovoj vojno-strategijskoj važnosti, tj. da li je taj sandžak spadao u akindžijske sandžake koji su povjeravani istaknutim krajišnicima i vojvodama ili je pak taj sandžak bio u unutrašnjosti Carstva. U normalnim uslovima značaj jednog sandžaka ogledao se u visini sandžakbegovih prihoda.

Bosanski sandžak dugo je vremena bio izrazito akindžijski sandžak, dakle jedan od onih koji je povjeravan istaknutim osmanskim vojskovođama. Kao namjesnici krajiškog sandžaka, bosanski sandžakbezi su imali daleko šira vojno-politička ovlašćenja i bili su nezavisniji nego namjesnici u unutrašnjosti Carstva. Bosna je zadržala krajiški karakter tokom cijele osmanlijske uprave, u početku kao polazna tačka za dalja osvajanja, a kasnije kao bedem u obrani od Austrije i Mletačke republike. Ofanzivni karakter Bosanskog sandžaka bio je naročito uspješan poslije vojnih akcija Osmanlija 1527. godine, ustvari poslije njihove velike pobjede na Mohaču.

Glavni vojni i administrativno-politički upravnik sandžaka bio je sandžakbeg ili mir-i liva. Njegova najvažnija dužnost bila je starati se za mir i sigurnost u sandžaku, dodjeljivati timare, provoditi zakone. Posebnu odgovornost sandžakbeg je imao u vrijeme ratnih pohoda, kada je morao rukovoditi pripremama za rat, a bio je i dužan učestvovati u ratnim operacijama zajedno sa spahijama i njihovim vojnicima (džebelijama). Sandžakbeg je rukovodio svim pripremama za rat i zajedno sa beglerbegom ejaleta kojem je njegov sandžak pripadao priključivao se sultanskoj vojsci. On je sa sultanskog divana dobivao razne naredbe koje se mogu naći sačuvane u muhimme defterima. Kada bi došla naredba od sultana da se krene u vojni pohod, spahije bi se okupile pod zapovjedništvom subaše

pod sandžakbegovu zastavu, sandžakbezi pod zastavu beglerbega, a onda bi se beglerbezi priključili sultanovoj vojsci.

Dok je sandžakbeg bio na vojnom pohodu, imenovao je svoje zastupnike – muteselime. U pograničnim sandžacima, kakav je bio i Bosanski, sandžakbezi su bili nezavisniji u odnosu na centralnu vlast. Birani su među pripadnicima Vanjske i Unutrašnje službe u saraju (Biruna i Enderuna), među pripadnicima iz trupa kapikulu, iz reda ćehaja, defterdara, itd.[1]

Sandžakbega je postavljao carski divan na prijedlog beglerbega ejaleta kojem je pripadao dotični sandžak. Nekada su prijedloge davali i sami sandžakbezi, kao npr. kada je Gazi Husrev-beg predložio Murad-bega Tardića za prvog sandžakbega Kliškog sandžaka.

Sve do kraja XV stoljeća za upravnika sandžaka u našim krajevima se koristio naziv krajišnik ili vojvoda. Te su titule nosili komandanti u pograničnim oblastima Carstva. Sandžakbezi su sve do sredine XVI stoljeća nosili titulu bega i zastavu sa jednim tugom (vrsta zastave sa konjskim repom na vrhu kao znak vlasti i vojnog ranga), a kasnije su dobivali titulu paše i zastavu sa dva tuga.

Sandžakbezi su često premještani iz jednog sandžaka u drugi u želji da se izbjegne nepotizam ili korupcija. Obično su na tom položaju ostajali najmanje jednu, a najviše tri godine. Po isteku mandata provodili su dvije do tri godine u nekoj drugoj službi, a onda su ponovo vraćani na isti položaj ili u neki drugi sandžak. Tako je Gazi Husrev-beg tri puta premještan iz Bosne i ponovo vraćan u ovaj sandžak.

Kao zastupnici sultana, sandžakbezi su u provincijama Osmanskog carstva imali svoj ured, kabinet u kome su radili razni dvorjani i činovnici. Njihova pratnja sastojala se od najuglednijih ljudi, od njihovih srodnika, službenika, vojvoda koji su se starali o prihodima sa hasova. Kao i beglerbeg, i sandžakbeg je imao svoje savjetodavno vijeće koje se zvalo divan. Njega su sačinjavali sandžakbegov ćehaja, koji je ujedno bio i prvi saradnik i najveći dostojanstvenik na dvoru sandžakbega, zatim šef kancelarije sandžakbega, a uz njega su bili pisari koji su vodili sandžakbegovu korespondenciju. Među ostalim dvorjanima isticao se i kapidžibaša – zapovjednik dvorske straže, koji je ujedno bio i blizak sandžakbegov saradnik u političkoj upravi i vojnim pohodima.[2] Dvor sandžakbega bio je uređen slično dvoru beglerbega, ali sa manje činovnika. To je ustvari

[1] Mehmed Ipşirli, "Osmansko državno uređenje", u: *Historija osmanske države i civilizacije*, priredio E. Ihsanoğlu, Sarajevo 2004., str. 283-284.

[2] H. Šabanović, "O organizaciji turske uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku", *Istorijski glasnik* br. 3-4, Beograd 1955., str. 71.

bio beglerbegov dvor u malom.[3] Namjesnicima po provincijama Osmanskog carstva pri uređenju njihovih rezidencija bila je uzor i sultanova palata.

U Sarajevu kao sjedištu bosanskog sandžakbega nije se sačuvao nijedan dvor – saraj, pa nemamo nikakvih materijalnih dokaza kako je izgledao jedan takav dvor. Ali na osnovu svjedočenja savremenika, kako putopisaca tako i dubrovačkih poslanika koji su dolazili na poklonjenje svakom novom namjesniku Bosne, otprilike znamo izgled dvora, kao i ceremonijal koji je na njemu vladao. Vjerovatno je to bila veleljepna građevina sa skupocjenim namještajem. Čim bi bosanski sandžakbeg bio izabran, on je pismom obavještavao Dubrovčane, šaljući uobičajene darove knezu koji bi također uzvratio poklonima.

Dubrovački poslanici primani su na dvoru bosanskih namjesnika uz *izvanrednu pompu*. Snabdjeveni kredencijalnim pismom, raznim dokumentima koji su sadržavali privilegije dobivene od sultana, uz pratnju prevodioca, dubrovački poslanici su obično tražili audijenciju od sandžakbegovog ćehaje. Kada bi dobili odobrenje, ulazili bi u saraj gdje je sjedio sandžakbeg okružen raznim velikodostojnicima, službenicima i izabranim građanima. Tada bi mu poljubili ruku i predali poklone koji su se uglavnom sastojali od svilenih tkanina, sukna, šećera, južnog voća, raznih poslastica, svijeća itd. Pored sandžakbega, dubrovački poslanici su uručivali darove i sandžakbegovom ćehaji koji je imao velikog utjecaja na svog pretpostavljenog. Nazivali su ga i *stazom što vodi pašinoj milosti*.[4]

Ceremonijal prijema kod sandžakbega bio je uobičajen, tačno se znalo koliko puta će se poklisar pokloniti sandžakbegu, gdje će sjesti, kako će se obratiti. S druge strane, i sandžakbeg je darivao poslanike, najčešće kaftanom.[5]

Susjedi stoljećima, bosanski namjesnici su imali česte kontakte sa Dubrovčanima. I ne samo kroz uobičajene audijencije, slanje darova itd., oni su često od Dubrovčana tražili da im šalju svoje kamenare, zidare i druge majstore za gradnje njihovih zadužbina. Imali su povjerenja i u njihove ljekare, te su ih često pozivali ne samo za sebe i svoju porodicu nego i za svoje dvorjane i saradnike. Često su i odlazili u Dubrovnik da se liječe. Tako je 1535. godine bosanski sandžakbeg poslao u Dubrovnik svog oboljelog roba da se tamo liječi.

[3] H. Šabanović, "Bosanski divan", *POF* XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo 1973., str. 20.

[4] V. Miović, *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, Dubrovnik 2008., str. 43.

[5] V. Miović, "Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg i diplomacija Dubrovačke Republike", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. XXXVIII, Zagreb-Dubrovnik 2000., str. 130.

Dvor bosanskih namjesnika sastojao se od tri odjeljenja: selamluk (muško odjeljenje), harem (žensko odjeljenje) i hazine (riznica). Na čelu tih odjeljenja bili su starješine odobaša, haremaga i haznadaraga, a na čelu svih dvorskih aga bio je kapu-aga (aga saraja).

Prvi dvor u Sarajevu sagradio je Gazi Isa-beg po kojem je grad Sarajevo i dobio ime. On se nalazio na Bistriku u blizini prve, Careve džamije, i cijeli taj kraj se zvao po begluk-saraju Begluk ili Zabeglukom. Koliko se zna iz poznatih izvora, u Sarajevu su u XVI stoljeću, pored Isa-begovog dvora, postojala još dva saraja. U vakufnami Muslihudina Čekrekčije iz 1526. godine spominje se, između ostalog, i Saraj čaršija *Suki saray fi beldeti Saray*, što opet upućuje na zaključak da je čaršija dobila ime po nekom dvoru koji se nalazio na njenom području ili u blizini. Ta čaršija nalazila se u blizini Gazi Husrev-begove sahat-kule. Ne zna se sa sigurnošću u kojem dvoru je rezidirao Gazi Husrev-beg. Vjerovatno mu je dvor bio u blizini njegovih zadužbina. Kako u vakufnami njegove žene Šahdidar postoji podatak o jednoj kući u Jahja-pašinoj (Ćurčića) mahali, moguće da je on tu stanovao ili u saraju na području čaršije. Taj saraj je najvjerovatnije izgorio u nekom od požara koji su bili česta pojava u staroj sarajevskoj čaršiji i kasnije se nije obnavljao jer se više ne spominje u poznatim izvorima. Početkom XVI stoljeća sagrađen je i jedan dvor na krajnjoj jugozapadnoj periferiji tadašnjeg Sarajeva. U tom kraju, uz lijevu obalu Miljacke, bosanski sandžakbeg Skender-paša podigao je, pored ostalih zadužbina, i *visok i prostran dvor*. Gazi Husrev-beg je imao i ljetnikovac u selu Glavogodini, ispod Igmana, u blizini Sarajeva, o kojem su se sačuvali podaci u *Putopisu* Benedikta Kuripešića.[6]

Gotovo sva zvanja koja su postojala na dvoru velikog vezira na Visokoj Porti postojala su i na dvoru beglerbega, odnosno sandžakbega. Njegovu svitu sačinjavali su razni dvorjanici, dostojanstvenici, činovnici. Kako je u Osmanskom carstvu bila praksa da se namjesnici provincija često premještaju iz jednog sandžaka u drugi, oni su sa sobom vodili svoju pratnju i svoje ljude koji su im bili odani. Sandžakbezi su po zakonu imali obavezu da imaju pratnju u srazmjeri sa prihodima koje su dobivali sa svojih imanja.

Na čelu sandžakbegovog dvora bio je *kapu-aga* – upravnik dvora. U Bosni se ova funkcija spominje od 1536. godine, dakle od vremena kada je bosanski namjesnik bio Gazi Husrev-beg, ali u dostupnim izvorima nema podataka o njegovom imenu.

Jedan od pokazatelja uspješnosti sandžakbega bio je i veliki broj službenika koji su bili neposredno njemu podređeni. Što mu je pratnja bila veća, to je on uživao i veći ugled. To je istovremeno bio i važan kriterij na osnovu kojeg je sandžakbeg dobivao mjesto u državi i napredovanje u službi.[7]

[6] Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*, Sarajevo 1950., str. 19.

[7] Mehmed Ipşirli, "Osmansko državno uređenje", str. 284-285.

Koliko je Gazi Husrev-beg bio uspješan kao namjesnik pokazuje broj njegovih određenih službenika, njegove pratnje i svite. Samo na osnovu popisa vojske u joklama defteru pred pohod na Mohač upisano je ukupno 1.040 članova njegove pratnje. Osmanlije su pred svaki vojni pohod vršili smotru vojnih obveznika i sastavljali defter ratnog vojnog rasporeda. Tako je i pred pohod na Mohač izvršena smotra i sastavljen defter. Na početku je upisano 15 vojvoda sa njihovim merdovima (pratnja, svita) koji su uživali krupnije timare. Nakon njih upisani su merdovi mir-i live koji nisu imali svoje timare, zatim zaimi – begovi, među kojima je i Murad vojvoda, koji je bio i najbliži saradnik Gazi Husrev-begov. On je upisan kao merd Husrev-begov sa početnim zeametom od 20.000 akči[8] (*vojvoda Murad, merd Husrev-bega*). I on je tada u svojoj pratnji imao osam merdova. U defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. zapisano je da je Murad-begov zeamet u to vrijeme bio 20.147 akči i tu je on upisan kao ćehaja sandžakbega Bosne.[9] Tu je decidno zapisano da on učestvuje u vojnim pohodima na konju.

Murad-beg je rođen u Šibeniku i još kao dječak je zarobljen od strane osmanlijske vojske. Kada je došao u vlasništvo Husrev-begovo ne zna se, ali se pouzdano zna da ga je on oslobodio i, nakon što je Murad-beg primio islam, učinio ga svojim najbližim saradnikom i prvim mutevelijom svog bogatog vakufa. U Gazi Husrev-begovoj vakufnami Murad se spominje kao njegov oslobođeni rob. Imao je brata Juraja, svećenika koji je živio u Šibeniku, sa kojim se Murad-beg dopisivao i koji ga je posjećivao u Sarajevu. Prema jednom izvještaju šibenskog kneza od 30. maja 1526. godine, Juraj je bio kanonik tamošnjeg kaptola. Kroničar Marin Sanudo spominje Juraja kao Zorzi: *Zorzi, fradello de Amorat voyvoda i Questo voyvoda Morat e notiuo da Sibinico, fratello di un pre Zorzi...*[10] Postoje podaci da je Murad-beg 1532. godine posjetio Šibenik gdje ga je primio šibenski knez Balbi uz počasti što dolikuju jednom dostojanstveniku kakav je bio Murad-beg.

Godine 1526. Gazi Husrev-beg ga je imenovao za svoga vojvodu, a 1528. godine za ćehaju. Prije njega Gazi Husrev-begov ćehaja bio je Skender koji je poginuo 1528. godine kod Belaja na Mrežnici. O njemu nemamo drugih podataka izuzev jednog dokumenta iz 1522. godine u kojem Gazi Husrev-beg traži od Dubrovčana da mu pošalju ljekara kako bi liječio njegovog ćehaju, a Vijeće umoljenih odobrilo 5. decembra 1522.

[8] Istanbul, TSMA, No D 4175; A. Aličić, "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *POF* XXVI/1975, str. 175.

[9] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 592.

[10] "Izvodi za jugoslavensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533." *Starine JAZU*, knj. XV i XVI, Zagreb 1883., str. 195 i 151.

godine magistra Bartolomeja iz Đenove da ga liječi.[11] Da li je tada Husrev-begov ćehaja bio Skender ili neko drugi, na osnovu ovog izvora se ne zna pouzdano. Gazi Husrev-beg je posebno cijenio svog ćehaju Murad-bega koji ga je zastupao u brojnim poslovima kao ćehaja, posebno kada je ovaj boravio van Bosne. U jednom dokumentu iz 1526. godine Murad-beg Tardić se spominje i kao kapidžibaša bosanskog sandžakbega Husrev-bega: *...Juraj Tardić kanonik šibenički pošao prije 40 dana u Bosnu u posjetu svome bratu Muratu, kapidžiji bosanskog baše...*[12] Kapidžibaše su bili visoki dostojanstvenici koji su se starali o sigurnosti sandžakbega. Uvijek su to bile ugledne ličnosti u koje je sandžakbeg imao veliko povjerenje. Zbog toga su i Dubrovčani, kada bi dolazili u audijenciju bosanskom sandžakbegu, uvijek tražili i prijem kod kapidžibaše, a nosili bi mu i posebne poklone.

Murad-beg se istakao u brojnim borbama u Dalmaciji, počev od osvajanja Obrovca 1527. godine do osvajanja Klisa 1537. godine kada je imenovan za prvog sandžakbega novoosnovanog Kliškog sandžaka sa sjedištem u Livnu. Ovaj sandžak formiran je od osvojenih krajeva zapadne Bosne, Dalmacije, Krbave i Like. Zbog zasluga u osvajanju Klisa Murad-beg je dobio i počasni naziv Gazi. U vrijeme kada je bio kliški sandžakbeg, njegov has iznosio je 170.581 akču i to: u nahiji Sarajevo 60.901; u nahiji Cetini i Sinju 31.160; u nahiji Petrovo Polje 34.920; u nahiji Zminje Polje 26.160; u nahiji Nečven 3.120.[13] Imao je značajne posjede, ne samo u Kliškom sandžaku nego i u drugim područjima. Dok je bio sandžakbeg Požege, Murad-beg je stekao posjede i u ovoj pokrajini Osmanskog carstva. U detaljnom popisu Požege iz 1545. godine spominje se kao kupac jednog zemina u Dragaševcima u blizini sela Sulkovci. Pored sandžakbega spominje se i njegova pratnja (*Ahmed, merdum-i Murad-bey*).[14]

Dok je bio sandžakbeg Klisa sagradio je i džamiju i mekteb u Klisu i za njihovo održavanje ostavio značajna sredstva. U defteru Kliškog sandžaka iz 1574. godine spominje se u nahiji Skradin *zemin-njiva, vinograd, bašča i maslinjak u posjedu Murad-begova vakufa, kao i mlinovi na rijeci Bistrici u blizini Livna.*[15] Godine 1604. Murad-begov vakuf

[11] DAD, Cons. Rog. 36, str. 280; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 19.

[12] Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 33.

[13] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 34-40.

[14] Istanbul, BOA, TD No 243, str. 21; F. Cviko-Hafizović, "Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću", *Povijesni prilozi Instituta za suvremenu povijest 13*, Zagreb 1994., str. 53; N. Moačanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva*, Jastrebarsko 1997., str. 211.

[15] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 329; F. Dž. Spaho, "Skradinska nahija 1574. godine", *Acta historico-oeconomica Iugoslavie*, 16/1989, Zagreb 1989., str. 89.

se sastojao od 20.000 akči gotovog novca, prihoda od devet mlinova u iznosu od 10.000 akči, prihoda od čifluka u nahiji Petrovo Polje u iznosu od 15.000 akči, prihoda od čifluka u nahiji Skradin u iznosu od 1000 akči.[16]

Murad-beg je učestvovao 1540. godine u pohodima na Hrvatsku zajedno sa Gazi Husrev-begom, a 1542-43. sa svojom trupama je pritekao u pomoć osmanlijskoj vojsci kod Budima. Godine 1543. imenovan je na mjesto požeškog sandžakbega, ali je na toj dužnosti ostao kratko jer je 1545. godine umro. Tijelo mu je preneseno u Sarajevo i ukopano u haremu Begove džamije u turbetu pokraj Husrev-begovog. Dugogodišnji saborci, hrabri ratnici, dvojica gazija našli su se ponovo jedan pokraj drugog.

Murad-beg Tardić imao je tri sina koji su bili nasljednici njegovih posjeda u Kliškom i Požeškom sandžaku, a potomci su mu stoljećima bili mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa. On je jedan od brojnih ljudi sa ovih prostora koji je uspio svojom sposobnošću i radom da od zarobljenika postane visoki funkcioner u osmanskoj administraciji i najbliži saradnik najpoznatijeg bosanskog namjesnika, Gazi Husrev-bega.

Osim Murad-bega Tardića, još petnaest vojvoda su bili u neposrednoj pratnji tadašnjeg bosanskog namjesnika Gazi Husrev-bega u pohodu na Mohač i predstavljali su komandni kadar, a za svoje dužnosti uživali su timare. Bile su to sve istaknute ličnosti na koje su se tadašnje vlasti mogle osloniti: Šavur vojvoda, Hasan vojvoda, Šadi vojvoda, Malkoč vojvoda, Kemal vojvoda, Bešaret vojvoda, Jusuf vojvoda, Hasan vojvoda, Faik vojvoda, Kara Hasan vojvoda, Behdžet serbevvabin (glavni vratar), Dželal serbevvabin (glavni vratar), Mahmud vojvoda, Seid vojvoda, Ata vojvoda.[17]

Među bliskim Husrev-begovim saradnicima u popisu njegove pratnje pred bitku na Mohaču 1526. godine upisan je i čuveni Kara Osman-beg za kojeg Muvekkit kaže da mu je bio i jedan od savjetnika tokom ove čuvene bitke.[18] On se još 1485. godine spominje kao posjednik timara u sarajevskoj nahiji,[19] a dosta posjeda imao je i u nahiji Sokol, dok je u nahiji Neretvi posjedovao zeamet.[20] Kara Osman-begovi potomci obavljali su značajne funkcije u Bosni u prvoj polovini XVI stoljeća, a među njima je posebno poznat Malkoč-beg koji je bio i bosanski i kliški i hercegovački sandžakbeg, a kao ratnik

[16] Ankara, TK No 475, str. 141; F. Dž. Spaho, "Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka", *Anali GHB* V-VI, Sarajevo 1978., str. 225.

[17] Istanbul, TSMA, No D 4175; A. Aličić, "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *POF* XXV/1975., str. 192-194.

[18] Muvekkit, *Povijest Bosne*, I, str. 114.

[19] Istanbul, BOA, TD No 18, str. 17.

[20] Istanbul, BOA, TD No 284, str. 187; TD No 57, str. 19.

istakao se u brojnim pohodima bosanske vojske. Učestvovao je i u borbama oko Klisa, zapovijedao janjičarima u tvrđavi Solin iz koje su osmanlijske snage kontrolisale Klis. Mnogi historičari ga svrstavaju u red najratobornijih krajiških begova.[21] I on je bio u pratnji Gazi Husrev-begovoj na Mohaču sa 32 svoja pratioca.

O ostalim vojvodama koji su bili u pratnji Gazi Husrev-begovoj nema mnogo podataka. Dželal je bio glavni vratar – serbevvab na njegovom dvoru, koji je posjedovao timar u selu Žrnovnica kod Hadžića u blizini Sarajeva,[22] te čifluk u nahiji Lašvi.[23] Njegov zeamet 1540. godine iznosio je 20.054 akče.[24] Jusuf vojvoda je bio posjednik jednog timara u selu Šišići istočno od Sarajeva,[25] dok je Mustafa vekilharč, sin Abdulgafura posjedovao jedan čifluk u Lašvi.[26] On je u Sarajevu u prvoj polovini XVI stoljeća podigao džamiju okolo koje se formirala mahala koja se prvi put spominje u popisu Bosanskog sandžaka iz 1570. godine, kada je brojala 94 kuće.[27] Poznatija je pod imenom Hadžijska džamija jer su u njoj nekada sarajevske hadžije proglašavale svoju odluku o odlasku na hadž, a odatle su i kretali put Meke. Prostor na kojem je izgrađena ova džamija naziva se Toplik (toponim stariji od osmanske vlasti). Okolo džamije je i prostrano greblje u kojem su, između ostalih, ukopani i članovi čuvene porodice Morić, koji su stanovali u blizini Hadžijske džamije.

Među poznatijim vojvodama Gazi Husrev-begovim bio je Kemal vojvoda koji je bio i njegov ćehaja. Inače, ćehaje su bili prvi saradnici sandžakbega i vrlo utjecajne ličnosti u svoje vrijeme. Često su u sandžakbegovom odsustvu vršili značajne upravne poslove. Ćehaja je bio i najveći dostojanstvenik na dvoru sandžakbega i učestvovao u donošenju brojnih odluka u sandžaku. Dubrovčani su ih nazivali *chiecaia generale* i *secondo chiecaie*, što znači da se radi o glavnom i drugom ćehaji, pa su pravili razliku i u visini darova koje su im nosili.[28] Mletački izvori ih nazivaju *luogotenente i sostituto del sanzacco (namjesnik ili zamjenik)*.

Iz Kemal-begove vakufname koja je sačuvana u Sidžilu br. 1 u Gazi Husrev-begovoj biblioteci saznajemo da je Kemal-beg nešto prije 1538. godine podigao u dnu Koševa,

[21] O Malkoču više vidi: B. Zlatar, "O Malkočima", *POF* XXVI/1976, Sarajevo 1978., str. 105-114.
[22] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 97.
[23] Istanbul, BOA, MAD No 540, str. 63.
[24] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 47.
[25] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 770.
[26] Isto, str. 137.
[27] Istanbul, BOA, TD No 379.
[28] T. Popović, "Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka u XVI veku", *POF* XII-XIII/1962-63, Sarajevo 1965., str. 102.

nekadašnjeg srednjovjekovnog sela, u blizini tekije Gaziler džamiju, medresu i mekteb. Za održavanje svojih zadužbina ostavio je 19 dućana u Mahali Čekrekčijinog mesdžida, te 10.900 akči gotovog novca. Sagradio je i jedan karavan-saraj u blizini džamije Muslihuddina Čekrekčije.[29] U svojoj vakufnami Kemal-beg je odredio da se oslobode njegova 24 roba, da im se dodijeli izvjesna suma novca iz vakufskih sredstava, kao i da u njegovim vakufskim objektima imam, mujezin i hodža budu iz reda njegovih oslobođenih robova.[30]

Ćehaje su za svoju službu uživali značajne zeamete i timare. Kemal-beg je posjedovao timar u nahiji Kladanj u iznosu od 17.225 akči.[31] Njemu je pripadalo i selo Topola (nahija Lašva) na osnovu tezkere Iskendera čelebije, a dato mu je u vidu zeameta.[32]

Među sarajevskim vakifima bio je i Gazi Husrev-begov sekretar (divan katib) Hajdar koji je nešto prije 1540. godine podigao džamiju na Vratniku koja je poznata pod imenom Bijela džamija.[33] Pored Hajdara, koji je bio starješina pisara, Gazi Husrev-begovu korespondenciju obavljalo je više pisara. Jedan od njih potpisivao se kao *dragoman i jazidžija bašin*.[34]

Član svite Gazi Husrev-bega bio je i Sinan vojvoda koji je posjedovao čifluk u nahiji Kladanj: *Čifluk Sinan vojvode, člana pratnje Husrev-bega sa stavke džerraha Sinana, pripada Kladnju.*[35] Prema jednoj predaji ovaj Sinan je sagradio nešto prije 1528-30. godine prvu potkupolnu džamiju u Livnu, koja je bila poznatija pod imenom *Džumanuša* i to po naređenju samog Husrev-bega, dok druga verzija legende kazuje da je Sinan bio carski čauš te da je džamiju sagradio po naređenju sultana.[36]

U pratnji Gazi Husrev-bega bio je i Ajas čauš, koji je posjedovao timar u selu Rakova Noga kod Srednjeg.[37] Ovaj Ajas bio je sandžaktar (zastavnik) u Gazi Husrev-begovoj svi-ti.[38] U defteru Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine kao Husrev-begov merd upisan je i Hajrudin čauš koji je posjedovao *krstjansku mezru koja se nalazi u blizini zapuštene tvrđave Novi u okolini Vinčaca, pripada Skoplju. U posjedu je čauša Hajrudina, merduma*

[29] Gazi Husrev-begova biblioteka, Sidžil br. 1, *Vakufnama Kemal-bega*, str. 22.
[30] Isto.
[31] Istanbul, BOA, TD No 164, str. 74.
[32] Istanbul, BOA, MAD No 540, str. 99-101.
[33] B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, str. 55.
[34] S. M. Traljić, "Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji", *Anali GHB*, knj. V-VI, str. 4.
[35] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 269.
[36] F. Spaho, "Livno u ranim turskim izvorima", *POF* 32-33/1982-83, str. 150.
[37] Istanbul, BOA, TD No 157. str. 694.
[38] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 90.

Husrev-bega.[39] Inače, čauši su obavljali razne poslove na dvoru sandžakbega, počev od onih vezanih za policiju pa do izvršenja sandžakbegovih zapovijesti.

Među Husrev-begovim pratiocima 1540. godine spominju se: Husejn, koji je posjedovao timar u iznosu od 5.090 akči, a koji se sastojao od sela i čifluka u Sarajevu, Boraču, Visokom, Vrataru i Olovu,[40] zatim Dilaver, koji je imao timar u Boraču u iznosu od 4.000 akči,[41] Alija, koji je posjedovao timar u iznosu od 3.000 akči u Olovu,[42] Ilijas čauš, sa timarom od 5.000 akči u nahiji Saraj,[43] Isfendijar, sa timarom od 4.631 akče u nahiji Višegrad,[44] Hadži Idris, sa timarom od 5.526 akči u nahiji Saraj,[45] Balija, koji je posjedovao timar u nahiji Saraj u koji je spadalo i selo Dobrinja, kao i vojnuci i akindžije istoimenog sela sa prihodom od 3.000 akči.[46] Godine 1540. u Gazi Husrev-begovoj pratnji bili su i Hadži Hasan i Pervane.

Jedan od Gazi Husrev-begovih pratilaca, odnosno sluga, bio je i Ali, koji je uživao timar u Požeškom sandžaku koji mu je dodijeljen za vojnu službu. Timar je iznosio 5.999 akči, a sastojao se od prihoda sela Donja Svilna kod Požege, te dijela prihoda sela Donji Slatnić u nahiji Ravne. Timar je od 1572. godine pripadao njegovim sinovima Bekiru i Mustafi.[47]

Blizak Gazi Husrev-begov saradnik bio je i bosanski alajbeg Džafer-beg, djed čuvenog historičara Ibrahima Alajbegovića Pečevije čija *Historija* daje značajne i interesantne podatke, posebno iz vremena kada je on živio, bilježeći burne događaje toga doba. Najstariji poznati član ove porodice je Davud-beg, otac Džafer-begov, koji potiče iz srednjovjekovne bosanske porodice, a bio je silahdar na dvoru sultana Mehmeda Fatiha. Džafer-beg je pratio Husrev-bega u vojnim pohodima i bio je jedan od prvih njegovih saradnika i savjetnika.[48] Imao je zeamet u nahiji Jeleč koji je prvo iznosio 14.315 akči, a kasnije je uvećan i iznosio je 25.734 akče.[49]

[39] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 798.
[40] Isto, str. 99.
[41] Isto, str. 100.
[42] Isto, str. 114.
[43] Isto, str. 123.
[44] Isto, str. 79.
[45] Isto, str. 129.
[46] Isto, str. 131.
[47] F. Cviko, "O Gazi Husrev-begovom vakufu u Slavonskoj Požegi", *Anali GHB,* knj. XI-XII, Sarajevo 1985., str. 77; Istanbul BOA, TD, No 486.
[48] B. Zlatar, "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju*, XIV, br. 14-15, Sarajevo 1978., str. 108.
[49] Istanbul, BOA, TD No 56 (1516.), str. 31 i TD No 201 (1540.), str. 24.

Pored Džafer-bega, Safvet-beg Bašagić spominje kao bliske saradnike Husrev-begove i Gazi Memi-bega Arnautovića, Gazi Begtaš-bega, Gazi Kasim vojvodu iz Osijeka, Džem vojvodu koji je poginuo u borbi protiv Petra Keglevića 1522. godine, Ali-bega Vojsalića, Mehmeda subašu, Hadži Paša Jigita, Adila Tucu, Mehmeda subašu, Hasan kapetana, Balaban ceribašu i dr.[50]

Gazi Husrev-begov vojvoda bio je i Ferhad čelebija, sin Iskenderov, koji je zaslužan za urbani razvitak Tešnja. Bio je sin Hafse, sestre sultana Sulejmana,[51] što znači da je bio i u rodbinskoj vezi sa Gazi Husrev-begom, te ga je on i zbog toga postavio za svoga vojvodu, kao i upravitelja vakufa u Tešnju.[52] Podigao je jednu potkupolnu džamiju u Tešnju okolo koje se je formirala čaršija. Poznata je pod imenom Ferhadija džamija, zbog čega je često u historiografiji njen osnivač zamjenjivan sa Ferhad-begom Vukovićem-Desisalićem, osnivačem *Ferhadije* u Sarajevu i Ferhad-pašom Sokolovićem, osnivačem *Ferhadije* u Banjoj Luci. Međutim, novija istraživanja su pokazala da je Ferhad-beg, osnivač džamije u Tešnju, bio Gazi Husrev-begov vojvoda i nadzornik na njegovim posjedima u tešanjskoj nahiji.[53] U defteru Bosanskog sandžaka iz 1530. godine upisan je kao timar sahibija *čifluk Ferhad čelebije, sina Iskendera, subaše, u blizini Tešnja, kojeg su činili Jablanica i Čagljevići i druge zemlje maglajske nahije.*[54] Imao je čifluk i u nahiji Livno (selo Sajković).[55] Njegov merd bio je i Husejn koji je posjedovao čifluk u nahiji Nadin.[56] U nahiji Kamengrad (pripada Požegi) uživao je posjed koji je dobio od sandžakbega. Pored toga, on je kupio prije 1545. godine dvije mezre u požeškoj nahiji, a kasnije i veći broj nekretnina u nahijama Kamengrad i Orljava.[57] Njegov zeamet 1540. godine iznosio je 23.199 akči.[58]

Godine 1530/31. spominje se izvjesni Ivan Kovačević u službi bosanskog sandžakbega. On je bio zarobljen, a Gazi Husrev-beg i njegov vojvoda Murad-beg tražili su od ugarskih zapovjednika da ga otkupe.[59]

[50] Mirza Safvet, *Gazi Husrev beg*, Sarajevo 1907., str. 90-91.
[51] M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1992., str. 32.
[52] M. Ždralović, "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća", *Anali GHB,* V-VI, Sarajevo 1978., str. 167-179.
[53] A. Handžić, "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI vijeku", *Anali GHB,* knj. II-III, str. 164.
[54] Istanbul, BOA, TD No 157, str. 344.
[55] Istanbul, BOA, TD No 284, str. 123.
[56] Istanbul, BOA, TD No 533, str. 285.
[57] N. Moačanin, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva,* str. 45.
[58] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 45.
[59] Jelena Mrgić, *Severna Bosna 13-16. vek*, Istorijski institut, Beograd 2008., str. 132.

I nakon Gazi Husrev-begove smrti 1541. godine, u nekim izvorima se spominju imena članova njegove pratnje, kao npr. u defteru Kliškog sandžaka iz 1550. godine: *Timar Ferhada, člana pratnje Husrev-bega, sela Veliki i Mali Kosor, pripada Sinju; Timar Mahmuda, člana pratnje Husrev-bega, selo Dobra, pripada Kosovu.*[60] I u popisu timara mustahfiza Kliškog sandžaka iz 1550. godine spominju se čifluci dvojice bivših članova pratnje Gazi Husrev-bega i to: *Čifluk Mehmeda, sina Abdulaha, člana pratnje Husrev-bega, pripada Uskoplju* i *Čifluk Džafera vojvode, člana pratnje Husrev-bega, pripada Nadinu.*[61] To je najvjerovatnije stoga što je bilo čast biti u Gazi Husrev-begovoj pratnji, pa su oni i kao njegovi bivši pratioci zadržali to zvanje.

Prema svjedočenju putopisaca i savremenika, Gazi Husrev-begova svita, odnosno pratnja bila je *bogato opremljena*, a odjeveni su bili ...*u lijepim haljinama od zlata, kadife i svile, u turbanima i zlatnim darkulama ukrašeni i nakićeni.*[62]

I sam Gazi Husrev-beg oblačio se lijepo, kako i dolikuje jednom takvom dostojanstveniku. Tkanine za svoja odijela nabavljao je u Mlecima, Dubrovniku i drugim zapadnim zemljama. Kada je u maju 1537. godine povjerio jednom trgovcu da mu u Mlecima nabavi fini brokat i supraman, iz Mletaka su mu poslali još na dar svilenih tkanina u vrijednosti od 200 dukata.[63]

Gazi Husrev-beg je na svome dvoru imao i posebnog terzibašu koji se starao o njegovom oblačenju. Da su njegova odijela bila raskošna pokazuje i podatak da je spomenuti terzibaša odlazio u Dubrovnik kako bi nabavljao skupocjene tkanine za svoga gospodara. Tako je u maju 1521. godine kupio u Dubrovniku skupocjene tkanine za 45.000 aspri. Ponovo je isti terzibaša dolazio u Dubrovnik 1525. godine kako bi naručio tkanine za Gazi Husrev-begova odijela, zbog čega je Vijeće umoljenih zaključilo da dubrovački knez sazove sve dubrovačke trgovce koji posjeduju svilene i druge skupocjene tkanine da ih ponude terzibaši, a da on sve što mu se ne dopadne vrati u Dubrovnik bez plaćanja carine.[64] Ovaj Gazi Husrev-begov terzibaša, po imenu Alija, sagradio je najvjerovatnije 1524. godine džamiju u Sarajevu okolo koje se razvila *Mahala Terzi-baše hadži Alije,* po kome i danas jedna ulica u Sarajevu nosi ime Terzi-bašina, a nalazi se u južnom području starog dijela grada na Bistriku.[65]

---

[60] Istanbul, BOA, TD No 284, str. 400 i 417.

[61] Istanbul, BOA, TD No 440, str. 46. i 143.

[62] Vladislav Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo 1937., str. 50.

[63] T. Popović, "Trgovci muslimani u balkanskoj spoljnjoj trgovini u XVI veku", *Istorijski časopis*, knj. XXXIII, Beograd 1987., str. 64.

[64] DAD, Cons. Rog., 36, 64, 37, 260; Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg*, str. 19.

[65] Alija Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, Sarajevo 1973., str. 355.

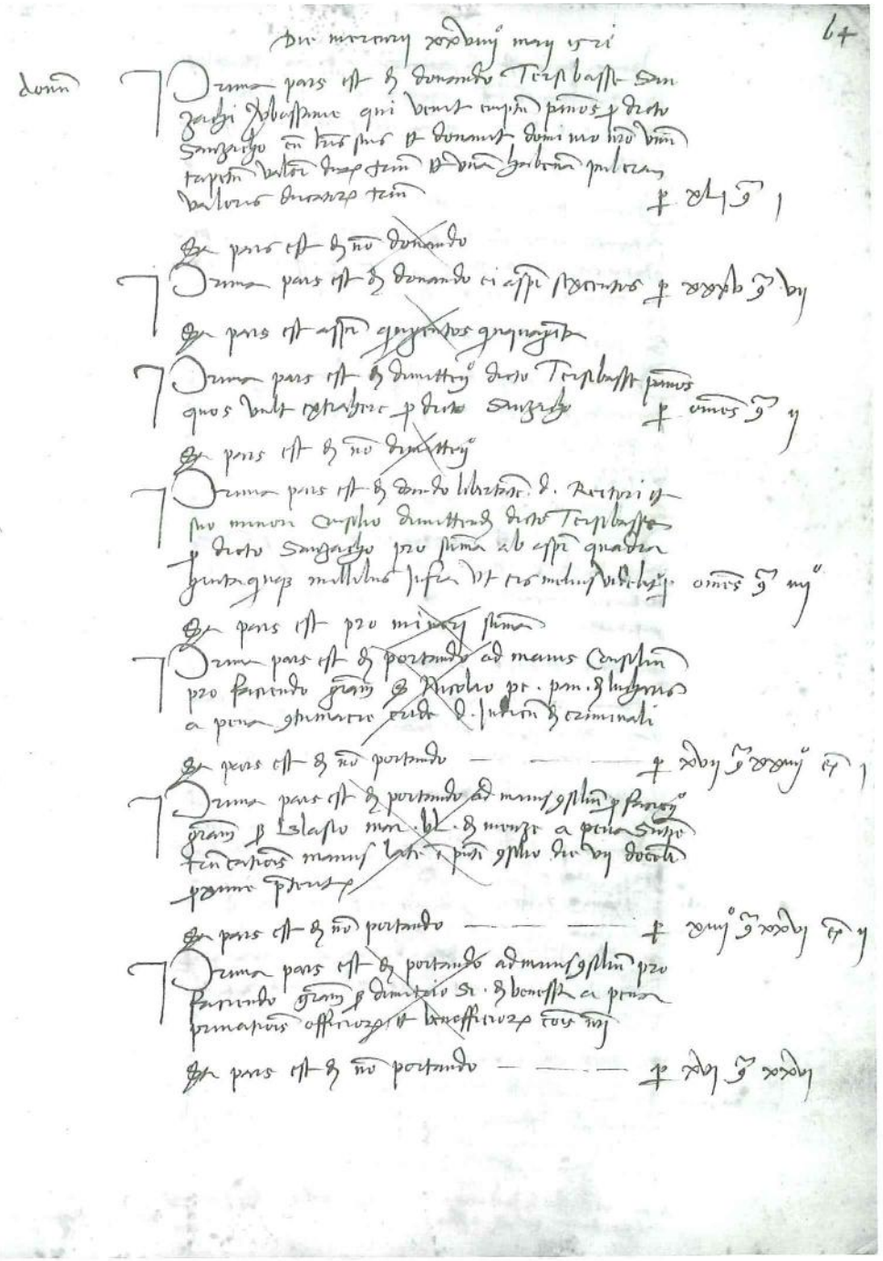

Dokument iz Državnog arhiva u Dubrovniku o kupovini skupocjenih tkanina za Husrev-bega

U popisima Bosanskog sandžaka među stanovnicima Sarajeva upisan je i znatan broj oslobođenih robova Gazi Husrev-begovih.[66] Prema Kur'anu, oslobađanje roba predstavlja jedno od najvećih bogougodnih djela.[67] Zbog toga je i u Sarajevu među stanovništvom bilo i dosta oslobođenih robova. U XVI stoljeću spominju se Hasan, Junus, Nesuh, Hadži Hasan, Kejvan vojvoda, Ibrahim, Ajas, sin Abdullaha, Jusuf, sin Abdullaha, Rustem, Mehmed, sin Abdullaha, Šudža, sin Abdullaha, Mesih, Mahmud, Pijale, oslobođeni robovi Gazi Husrev-begovi. Neki od robova Gazi Husrev-begovih dostigli su visoke položaje, kao već spomenuti Murad-beg Tardić, koji je bio i njegov vojvoda, zatim prvi mutevelija njegovog bogatog vakufa, potom sandžakbeg Kliškog, a onda i Požeškog sandžaka, dok je njegov oslobođeni rob Ferik vojvoda bio kajmekam mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa.[68] Postoje podaci da su oslobođeni robovi bili i osnivači vakufa, kao npr. Pijale, oslobođeni rob Gazi Husrev-begov koji je u Sarajevu ustanovio vakuf u iznosu 3.600 akči.[69]

Okružen brojnom pratnjom, bogato opremljenom, Gazi Husrev-beg je mogao poduzimati brojne pohode u kojima je uglavnom imao uspjeha. Nekada su njegove vojne bile neuspješne i o tome u izvorima ima manje podataka. O pobjedama, uspjesima i bogato opremljenoj sviti izvori su daleko brojniji i oni govore da je Gazi Husrev-beg bio značajna ličnost i veliki vojskovođa.

[66] B. Zlatar, "O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću", *POF* 40/1990, Sarajevo 1991., str. 259-266.

[67] Kur'an, XC, 13.

[68] Istanbul, BOA, TD No 157, No 211, No 379; B. Zlatar, "O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću", str. 263.

[69] Ismet Binark, "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 164 (Hicri 935-937/Miladi 1528-1531) ve 462 (Hicri 975/Miladi 1567-1568) Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bosna Vakıfları", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1993., str. 213.

Sarajevo u vrijeme Gazi Husrev-bega

Iako se na osnovu brojnih historijskih izvora vidi da je uloga Gazi Husrev-bega kao smederevskog, a potom i bosanskog sandžakbega značajna, da je također imao velikog uspjeha i u vojnim pohodima, zatim u osnivanju zadužbina, za nas je od posebne važnosti njegova uloga u razvitku Sarajeva. Podizanje Gazi Husrev-begovih zadužbina raznovrsnog sadržaja tridesetih godina XVI stoljeća u ovom gradu pokazuje ne samo njegovu humanost i osjećaj za dobrobit drugih, nego se vidi da je on pred sobom imao i viziju budućeg razvoja grada.

Kada su sredinom XV stoljeća Osmanlije zauzele područje današnjeg Sarajeva, zatekli su ga dosta opustošenog usljed čestih ratnih sukoba između domaćeg stanovništva i Osmanlija, kao i međusobnih borbi bosanskih feudalaca. Ali čim se je osmanlijska vlast stabilizovala, na tom području osnovano je novo naselje Sarajevo. Srednjovjekovni trg *Trgovište*, odnosno *Utorkovište*, bio je malo naselje koje se nalazilo na raskršću puteva gdje je danas Higijenski zavod i Alipašina džamija i nije imao neku značajniju ulogu, mada se Sarajevo, osnovano pored njega, smatra planski osnovanim gradom.

Historijski izvori pokazuju da se u nastanku Sarajeva radi o podizanju sasvim novog grada kojeg je utemeljio Gazi Isa-beg. Njegovim zadužbinama na obalama Miljacke zapravo je započelo urbano formiranje Sarajeva. Osnivanje grada i podizanje prvih objekata okolo kojih su se počela formirati prva naselja dogodilo se prije propasti Bosanskog kraljevstva (1463). Poslije Gazi Isa-bega i brojni drugi namjesnici, bogati trgovci, zanatlije i drugi građani podizanjem zadužbina uticali su na urbani razvitak grada. Druga značajna etapa u razvoju grada poslije Isa-bega obilježena je objektima Gazi Husrev-begovog vakufa. Nekada najbogatiji vakuf u Bosni, on je stoljećima predstavljao duhovni, socijalni, ekonomski, urbani centar.

Najbolji pokazatelj urbane razvijenosti gradova u osmanskom periodu je broj mahala u gradu. Mahale su stambene četvrti od desetak pa do stotinu kuća izgrađenih okolo džamije ili mesdžida kao centra mahale, po kojima je mahala dobivala ime, ali je često

uz to zvanično ime bilo i neko drugo, više prepoznatljivo u narodu. Uz džamiju ili mesdžid je skoro obavezno i mekteb, zatim greblje, česma, pekara, te poneka bakalnica. Do kraja XVI stoljeća u Sarajevu se je formiralo oko stotinu mahala lociranih od Baščaršije prema okolnim brdima i duž Miljacke. Dosta sarajevskih mahala nastalo je i od ranijih srednjovjekovnih naselja te su se i zvale po tim naseljima.

Najznačajniji izvori za izučavanje urbanog razvitka gradova u osmanskom periodu su osmanski katastarski popisi – defteri, koji između ostalih značajnih podataka sadrže i popise mahala, kao i popise vakufa iz kojih se može rekonstruisati urbani razvoj grada u određenom periodu. Sarajevo je popisano u nekoliko deftera Bosanskog sandžaka počev od XV pa do početka XVII stoljeća. Međutim, defteri ne bilježe uvijek sva naselja koja su bila formirana do vremena pisanja tog dokumenta ili ih evidentiraju sa zakašnjenjem. Da li je razlog tome bio što do toga vremena određeno naselje nije bilo dovoljno razvijeno da bi bilo uneseno u zvanični popis sandžaka, ili je u pitanju greška popisivača, ili je promjena naziva mahale dovela do zabune u ubikaciji određene mahale, nije poznato. Ali na osnovu ovih deftera, kao i nekih drugih relevantnih izvora, može se rekonstruisati urbani razvitak Sarajeva u XVI stoljeću, u vrijeme kada je ovaj grad doživio svoj najveći teritorijalni i ekonomski razvitak u osmanskom periodu. U to vrijeme bio je to najveći grad u Bosni i jedan od najrazvijenijih na Balkanu. Međutim, doba kada je bosanski namjesnik bio Gazi Husrev-beg može se označiti kao posebno u razvoju Sarajeva. To je vrijeme velikih vojnih uspjeha Osmanlija, kao i velikih uspjeha samog Gazi Husrev-bega. Taj period od tridesetih pa do sedamdesetih godina XVI stoljeća najznačajniji je u historiji Sarajeva u osmanskom periodu, ne samo zbog toga što je to administrativni, privredni, vjerski, kulturni centar Bosanskog sandžaka, nego i zbog toga što je tada Sarajevo zauzimalo teritoriju koja se zadržala sve do austro-ugarske okupacije 1878. godine. Kasnije se uglavnom popunjavala unutrašnjost grada novim objektima, uz neznatno proširenje gradske teritorije.[1]

Za period prve polovine XVI stoljeća, kada Gazi Husrev-beg gradi svoje zadužbine po kojima je ovaj grad prepoznatljiv, postoje dva veoma značajna izvora. To su popisi Bosanskog sandžaka iz 1528-30. i iz 1540. godine.[2] Oba popisa su opširna, što znači da u njima postoje detaljni podaci o Sarajevu, njegovom urbanom razvitku, stanovništvu, ekonomskim prilikama itd.

[1] H. Šabanović, "Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću", *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, XXVI, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 9., Sarajevo, 1965., str. 29.

[2] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.

Prije dolaska Gazi Husrev-bega u Sarajevo, na osnovu deftera Bosanskog sandžaka iz 1516. godine[3] vidi se da je Sarajevu tada bilo 15 muslimanskih mahala, Mahala Varoš (*Mahalle-i Varoş-i Saray*) i kolonija dubrovačkih trgovaca (*Cema'at bazargān-i Dubrovnik*) sa ukupno 1.422 kuće i 13 baština. Isti broj mahala bio je i 1520. godine, sa nešto većim brojem kuća. U popisu iz te godine evidentirano je i šest tekija koje su do tada bile izgrađene u Sarajevu: Isa-begova, Skender-pašina, Tekija gazija (boraca za vjeru), Turna derviša, Džandžu gaza i tekija derviša Hasan dede.[4]

Tako je izgledalo Sarajevo prije nego što je Gazi Husrev-beg došao na položaj bosanskog namjesnika. Od 1521., kada on dolazi u Sarajevo, za samo deset godina formiralo se 17 novih mahala, što znači da je broj mahala u gradu udvostručen. Defter iz 1528-30. bilježi u Sarajevu 35 mahala sa 1.631 kućom. Pored povećanog broja mahala, tj. intenzivne izgradnje grada, podižu se i prve monumentalne građevine, kao i znatan broj komunalnih, privrednih i prosvjetnih objekata. Do tridesetih godina XVI stoljeća izgrađene su tri potkupolne džamije. Prva, 1517. godine, džamija Mustafa-paše Skenderpašića, zatim džamija Muslihudina Čekrekčije na Baščaršiji 1526. godine te Havadže Duraka, također na Baščaršiji, prije 1528. godine. Podizanje dvije potkupolne džamije 1526., odnosno 1528. godine u centru čaršije pokazuje koliko se čaršija intenzivno razvijala u to doba i koliko je to bilo jako privredno i trgovačko središte.

Posebno su se intenzivno razvijale stambene četvrti na desnoj obali Miljacke koja je bila sunčanija i ugodnija strana za život u Sarajevu. Do kraja treće decenije XVI stoljeća na tom prostoru je formirano 13 novih mahala. Tako je na prostoru iznad Varoši, gdje je do kraja XV stoljeća bila formirana samo Mahala Jahja-pašinog mesdžida, kasnije poznatija kao Ćurčića mahala, do 1528. godine nastalo pet novih mahala: *Mahala Hadži Mehmeda Sagrakčije, Mahala džamije Mevlana Arapa, Mahala Davud Čelebije, Mahala Mimar Sinana i Mahala Sarač Alije.* Također i prostor iznad Kovača prema Vratniku se intenzivno razvijao. Od ranije Skender-pašine mahale izdvojeno je pet novih: *Mahala džamije šejha Ferruha (Abdesthana), Mahala Kebkebirova mesdžida (Miščina mahala), Mahala Munla Arapova mesdžida, Mahala Starog hadži Ejnehanovog mesdžida i Mahala hadži Ejnehanovog mesdžida.*[5]

Na lijevoj obali Miljacke, do vremena Gazi Husrev-bega, na prostoru od Skenderije do Careve džamije bila je podignuta samo jedna džamija – Hadži Pašajigitova. Kasnije

[3] Istanbul, BOA, TD No 56.

[4] Istanbul, BOA, TD No 57, str. 2.

[5] B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, str. 47-51.

tu nastaju nove mahale, kao u Mjedenici, Žagrićima, Hadžiabdinica, a na području Bistrika Skender-ćehajina džamija u Mutnom Potoku.

Tridesetih godina XVI stoljeća Sarajevo je tipičan grad sa orijentalno-islamskom fizionomijom. Do tog vremena podignuto je šest džamija, 23 mesdžida, jedna medresa, šest tekija, tri hamama, dva hana i veliki broj dućana u sarajevskoj čaršiji. U ovo vrijeme Sarajevo je ulazilo u has bosanskog sandžakbega Gazi Husrev-bega, od kojeg je te godine imao prihod u iznosu od 78.692 akče, a od cijele sarajevske nahije prihod je iznosio 144.416 akči.[6] Njemu su pripadali prihodi koji su ubirani od gradskog stanovništva, prometa na tržištu, raznih ustanova i objekata u gradu. U sandžakbegov has spadali su prihodi od badža, ihtisaba i nijabeta, desetine od mezri i nekih vakufa. Broj stanovnika u gradu u ovo vrijeme se povećao, a time se i privreda intenzivnije razvijala.

Počev od maja 1529. godine kada je Gazi Husrev-beg zatražio od Dubrovčana da mu pošalju majstore za gradnju njegovih zadužbina, a Vijeće umoljenih odobrilo 10. jula 1529. godine da pošalje kovače, zidare i tesare,[7] pa kroz cijelu slijedeću deceniju, Gazi Husrev-beg je podizao svoje zadužbine po kojima je ovaj grad prepoznatljiv. Svoju najznačajniju zadužbinu, džamiju, kao i hanikah preko puta džamije, imaret i mekteb završio je 1531. godine. Šest godina kasnije sagradio je i medresu poznatu pod imenom Kuršumlija. Neposredno prije smrti (18. oktobra 1541. godine), Gazi Husrev-beg je izgradio i svoj poznati bezistan, zatim Tašlihan te hamam.

Gazi Husrev-begove zadužbine doprinijele su ne samo urbanom razvitku Sarajeva nego i njegovom kulturnom, prosvjetnom te ekonomskom razvoju. Od izgradnje njegovih privrednih objekata, među kojima je u sarajevskoj čaršiji bilo i dvjesto dućana, Sarajevo je postalo i najznačajniji privredni i trgovački centar u Bosni, a i šire u regiji. Okolo Gazi Husrev-begovih zadužbina nastala je posebna Husrev-begova mahala koja nikada nije imala veliki broj kuća s obzirom na to da se nalazila u centru čaršije gdje je bio daleko veći broj dućana i trgovačkih objekata. Iz sredstava Gazi Husrev-begovog vakufa i poslije njegove smrti građeni su brojni objekti, kao čuveni Morića han, Novi han, prva bolnica u Sarajevu itd. Ako je Gazi Isa-beg bio utemeljitelj grada na Miljacki, onda je Gazi Husrev-beg svojim zadužbinama i bogatim vakufom učinio da ovaj grad postane najveći u Bosni i jedan od najznačajnijih na Balkanu.

Prema tradiciji, u vrijeme Gazi Husrev-begove uprave u Bosni podignuta je i Stara pravoslavna crkva na Varoši. Iako se još u defteru iz 1489. godine spominje

[6] Istanbul, BOA, TD No 164, str. 24.

[7] DAD, Cons. Rog., 39, 208 i 221.

jedan pop, zatim 1516. godine pop Vuk, crkva je vjerovatno nastala kada i škola, 1539. godine.[8]

U ovo vrijeme formirala se i jedna mahala u nekadašnjem srednjovjekovnom selu Bjelave, kada je Nebrdilo (iz Novog Brda) Hadži Alija sagradio 1531. godine džamiju, koja se od tada u zvaničnim dokumentima nazivala njegovim imenom, a u narodu se do danas sačuvao naziv Bjelave.[9]

Poslije 1530. godine izgrađen je i do tada prazan prostor okolo starog druma koji je išao duž današnje Titove ulice od mahale Ćemaluše do Koševa. Na tom prostoru od značajnijih objekata postojala je samo tekija Gaziler, a između 1530. i 1540. godine nastale su dvije nove mahale i to: *Mahala Hadži Idrisova u Žabljaku* i *Kemal-begova u Koševu.* U ovom periodu i Bardakčije su ušle u sastav gradske teritorije, a posebno se intenzivno razvijao prostor iznad Kovača na Vratniku. Nešto sporije razvijala su se naselja na lijevoj obali Miljacke. Uz već postojećih sedam mahala, na toj strani nastale su još samo dvije mahale i to: *Mahala Hadži Mehmeda Vlakovca u Hrvatinu* i *Sinan halife Volodera u Goloderici.*

I na Mejtašu je u ovo vrijeme nastalo jedno novo naselje i to okolo džamije koju je podigla neka Tuti (Dudi) hatun. Do 1540. godine nastala je i Sumbul mahala koja se prostirala u sjevernom području starog dijela grada (danas postoji ulica Sumbul-česma).[10]

Period između 1530. i 1540. godine, dakle period u kojem se grade objekti Gazi Husrev-begovog vakufa je doba intenzivne izgradnje. Popis Bosanskog sandžaka iz 1540. godine bilježi u Sarajevu 40 mahala sa 1.368 kuća, 1.045 neoženjenih, te Varoš sa 33 nemuslimanske kuće, od kojih 13 baština i šest udovičkih kuća, kao i 18 kuća muslimana.[11] U ovom popisu nisu upisani Dubrovčani i domaće katoličko stanovništvo koji su uglavnom bili skoncentrisani u Latinluku (Frenkluk mahala).

U defteru iz 1540. godine postoji i popis vakufa na osnovu kojeg se također može vidjeti koliko su značajna sredstva ulagana u izgradnju grada. Iako spomenuti defter bilježi 1540. godine u Sarajevu 40 mahala, na osnovu i drugih relevantnih izvora vidi se da je do sredine XVI stoljeća bilo formirano blizu pedeset mahala. Nazivi nekih mahala su se vremenom izgubili. Manje mahale su se sjedinile i formirale veće, nove mahale. To

[8] V. Skarić, *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, str. 53.

[9] Istanbul, BOA, TD No 157; B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, str. 50; A. Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, str. 105-106.

[10] B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, str. 53-54.

[11] Istanbul, BOA, TD No 211.

je mogući razlog što je u defteru iz 1540. godine, godinu dana prije Gazi Husrev-begove smrti, upisano 40 mahala.

Najbolji pokazatelj urbanog razvoja jednog grada u osmanskom periodu je broj mahala u gradu. Ako znamo da su krajem XV stoljeća u Sarajevu bila samo tri džemata i to: *Džemat-muslimana* sa tri mahale, *Džemat kršćana* i *Džemat Dubrovčana*, a da je do sredine XVI stoljeća bilo formirano blizu 50 mahala, onda vidimo koliko je bio intenzivan razvoj Sarajeva u tom periodu, čemu je svakako svoj veliki doprinos dao i Husrev-beg. To su slijedeće mahale:

Mahala Stare (Careve) džamije

Okolo Careve džamije nastalo je jedno od najstarijih naselja u Sarajevu. Naime, još 1457. godine Gazi Isa-beg Ishaković podigao je mesdžid na inicijativu sultana Mehmeda Fatiha te je po tome ovaj mesdžid koji je kasnije pretvoren u džamiju dobio ime Careva džamija. Godine 1489. ova četvrt je upisana kao Mahala glavnog imama mjesne džamije i tada je imala 38 kuća.[12] Godine 1516. upisana je kao Mahala Stare (Careve) džamije i brojala je 31 kuću (domaćinstva) i 18 neoženjenih, 1528-30. Mahala stare džamije sultana Mehmeda hana imala je 45 kuća, 30 neoženjenih i tri kuće vjerskih službenika, a i 1540. bio je skoro isti broj kuća kao u prethodnom popisu – 45 i 32 neoženjena. Kada se uporede popisi iz vremena prije namjesnikovanja Gazi Husrev-bega i popisi iz vremena kada je on vladao Bosnom, vidi se da se ova četvrt znatno proširila i da je povećan broj domaćinstava.

Službenici carskih džamija dobivali su plaće iz državnih sredstava i uživali timare. Godine 1540. hatib Careve džamije bio je Burhan halifa i stanovao je u Jahja-pašinoj mahali, imam je bio Mevlana Omer, a mujezin Mustafa, sin šejha Alije. Timari imama i hatiba Careve džamije sastojali su se od sela Stup i zaseoka Doglod, zatim od poreza akindžija i vojnuka te poreza osam čifluka.[13]

Okolo Careve džamije nalazi se greblje sa oko stotinu nišana od kojih su neki čak iz XV stoljeća. Pretpostavlja se da je tu ukopan i osnivač džamije Gazi Isa-beg. Naime, iza mihraba u haremu se nalazi jedan mezar sa visokim nišanom i grubo rađenim turbanom koji bi mogao biti Gazi Isa-begov. Kakva je bila prva džamija koju je sagradio Gazi Isa-beg nije poznato jer je više puta rušena. S obzirom na činjenicu da je bila carska, kao i

[12] Istanbul, BOA, TD No 24, str. 17.

[13] Istanbul, BOA, TD No 201, str. 67.

da je bila sa ...*kamenom munarom i kubetom,* kako stoji u nekim dokumentima o njenoj obnovi, može se zaključiti da je to bila, sasvim sigurno, lijepa građevina. Kako je više puta stradala u požarima, godine 1566. je tadašnjem bosanskom sandžakbegu Mustafa-paši Sokoloviću stigao ferman iz Carigrada da se ova džamija obnovi. Tada je nastalo zdanje kakvo je danas, sa kubetom na trompama, visokom i vitkom munarom koja se ubraja među najljepše u Bosni i Hercegovini. Slikarski motivi u enterijeru džamije potiču iz XVI stoljeća.

Postoji legenda da je i Carevu džamiju sagradio Gazi Husrev-beg. Prema toj predaji on je sagradio dvije džamije. Današnju Begovu sagradio je za sultana, a manju za sebe. Kada je obavijestio sultana o tome kakvu je džamiju napravio sebi a kakvu njemu, ovaj mu nije povjerovao pa, misleći da je Husrev-beg sebi uzeo veću, reče: *Ona što si je meni načinio – neka bude tvoja, a što si je sebi načinio – neka bude moja.* I tako Gazi Husrev-begu ostade veća.[14] Ova legenda je nastala najvjerovatnije stoga što je i Careva džamija po svojoj veličini i arhitekturi, a i važnosti značajan objekat, te je narod vezao za Gazi Husrev-bega kao najznačajnijeg vakifa Sarajeva.

Mahala Mehmed-bega Minetovića

Ova mahala se formirala okolo mesdžida kojeg je podigao neposredno poslije propasti Bosanskog kraljevstva prvi sandžakbeg novoosnovanog Bosanskog sandžaka Mehmed-beg Minetović (1463-1464). Mesdžid se nalazio na mjestu gdje je danas apoteka *Bosna*, u neposrednoj blizini Latinske ćuprije. Ova mahala prvi put se spominje u defteru Bosanskog sandžaka iz 1485. godine.[15] Godine 1489. u njoj je upisano 14 muslimanskih kuća, a 1516. je znatno povećan broj, tako da je bilo 41 kuća sa 35 neoženjenih i 3 udovice.[16] Širenjem grada i osnivanjem novih mahala broj kuća u Mahali Mehmed-bega Minetovića smanjio se tako da je 1528-30. godine brojala samo 8 kuća i šest neoženjenih.[17] Kako se u vrijeme Gazi Husrev-bega Sarajevo intenzivno razvija, defter Bosanskog sandžaka iz 1540. godine bilježi u Mahali Mehmed-bega Minetovića 78 kuća i 62 neoženjena,[18] što znači da je u odnosu na raniji popis broj domaćinstava

[14] Esma Smailbegović, *Priče o Sarajevu*, Sarajevo 1991., str. 32-33.

[15] Istanbul, BOA, TD No 18.

[16] Istanbul, BOA, TD No 24, str. 17.

[17] Istanbul, BOA, TD No 157.

[18] Istanbul, BOA, TD No 211.

povećan za 70, a neoženjenih za 56. Ova mahala se prostirala u neposrednoj blizini Gazi Husrev-begove mahale, što je također uticalo na njen intenzivan razvoj u ovom periodu. U blizini mesdžida Mehmed-bega Minetovića sagrađena je i kamena ćuprija sa pet lukova koju je podigao neki Ali Ajni-beg, ali kako se u njenoj neposrednoj blizini nalazio Latinluk dobila je ime Latinska ćuprija.[19] Ovaj most se nekada zvao i Frenkluk ćuprija jer se Latinluk u službenim dokumentima nazivao Frankluk ili Franačka mahala.[20]

Mahala Isa-begove zavije – Mahala Muslihuddina Čekrekčije

Iako je ova mahala nastala odmah po izgradnji Gazi Isa-begove tekije na Bentbaši, u selu Brodcu, prvi put se spominje u zvaničnim popisima 1516. godine kada je brojala 47 kuća, 10 neoženjenih i dvije udovice.[21] Mahala se prostirala prema Baščaršiji i spominje se još samo u popisu iz 1526. godine kada je u njoj izgrađena džamija Muslihuddina Čekrekčije i od tada se zove *Mahala mesdžida Muslihuddina Čekrekčije*. Kako se vidi, stari naziv mahale se izgubio, a intenzivni razvoj ovog područja u vrijeme Gazi Husrev-bega uslovio je formiranje nove mahale. U početku je brojala samo 8 kuća i 6 neoženjenih, a 1540. u Mahali Muslihuddina Čekrekčije bilo je 22 kuće i 4 neoženjena.[22]

Mahala rahmetli Isa-bega – Mahala mesdžida Havadže Duraka

U defteru iz 1516. javlja se prvi ali i jedini put i Mahala rahmetli Isa-bega, koja je također sigurno nastala znatno ranije, odmah po izgradnji njegovih zadužbina, ali je i nju teško ubicirati jer se više ne spominje u izvorima. Neki dokumenti iz XVIII stoljeća bilježe i Mahalu Isa-begove bašče, a poznato je iz najranijih izvora o Isa-begovim zadužbinama da je on uvakufio za svoju zaviju i bašču koja se prostirala lijevom obalom Miljacke od Toplika prema Carevoj džamiji. Najvjerovatnije da se je Mahala rahmetli Isa-bega prostirala između Mahale Isa-begove zavije na istoku i Kolobara hana na Baščaršiji. Kada je na Baščaršiji nešto prije 1528-30. godine sagrađena džamija Havadže Duraka, nazvana je po novoj džamiji *Mahala mesdžida Havadže Duraka*, a staro ime Mahala rahmetli

[19] M. Enveri Kadić, *Hronika*, knj. II, str. 245.
[20] H. Kreševljaković, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, Sarajevo 1939., str. 200.
[21] Istanbul, BOA, TD No 56.
[22] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.

Isa-bega je izgubljeno. Za održavanje svoje džamije Havadže Durak je uvakufio 51 dućan, od kojih se 29 nalazilo u blizini džamije, pored Firuz-begovog hamama.[23]

Izgradnja ove potkupolne džamije na Baščaršiji, kao i džamije Muslihuddina Čekrekčije u njenoj blizini, pokazatelji su ne samo razvoja grada u vrijeme Gazi Husrev-bega, nego i ekonomske moći njegovih građana.

Bali-begova mahala na Bistriku – Balibegovica

Bosanski sandžakbeg Bali-beg Malkočević (1475-1476) podigao je na Bistriku u današnjoj ulici Balibegovici mesdžid, žensku banju i most preko Bističkog potoka. Okolo ovih zadužbina formirala se je jedna od najstarijih sarajevskih mahala koja se ne spominje u popisima Bosanskog sandžaka, iako je formirana još krajem XV stoljeća, najvjerovatnije zbog toga što to naselje nije bilo dovoljno razvijeno da bi dobilo status posebne mahale.[24] Međutim, kako se u Husrev-begovo vrijeme Sarajevo intenzivno razvija, na području ove mahale je 1524. godine podigao mesdžid terzijski ćehaja hadži Alija i niže mesdžida sazidao česmu. Za svoje zadužbine uvakufio je nekoliko dućana u Kujundžiluku, i od tada se ova mahala zvala *Mahala Terzibašina mesdžida*.[25]

Mahala Ajas-begovog mesdžida – Kolukčije

Ova se mahala formirala okolo mesdžida kojeg je podigao 1470. godine bosanski sandžakbeg Ajas-beg (1470-1475. i 1476-1477.) na mjestu nekadašnjeg hotela Central (danas SPA centar). U blizini mesdžida Ajas-beg je podigao i mekteb i hamam.[26] Već u popisu iz 1489. godine u Ajas-pašinoj mahali upisano je 40 muslimanskih kuća,[27] 1516. godine upisana je kao Mahala umrlog Ajas-paše sa 48 kuća, 19 neoženjenih i 5 udovičkih kuća[28], a do 1540. godine broj kuća u ovoj mahali je smanjen i iznosio je

[23] B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 126.
[24] H. Šabanović, "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine* XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5, Sarajevo 1960., str. 91.
[25] S. Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, Sarajevo 1911., str. 13.
[26] H. Šabanović, "Dvije najstarije vakufname u Bosni", *POF* II/1951, Sarajevo 1952., str. 34-35.
[27] Istanbul, BOA, TD No 24, str. 17.
[28] Istanbul, BOA, TD No 56, str. 11.

23 kuće sa 4 neoženjena.[29] Razlog smanjenog broja kuća baš u vrijeme kada se Sarajevo intenzivno razvija je u činjenici da se na ovom području počinju razvijati druge mahale, te je zbog toga broj kuća u Mahali Ajas-begovog mesdžida smanjen. Od 1526. godine u izvorima se prvi put spominje na ovom prostoru i Sabljarska čaršija. Ona se prostirala od Ajas-begovog mesdžida duž današnje ulice Zelenih beretki prema Mahali Mehmed-bega Minetovića. Tu su bili skoncentrisani zanatlije koji su se bavili izradom sablji – sabljari, koji su tu uglavnom i stanovali, a taj zanat je bio jako razvijen u Sarajevu u to vrijeme. Sabljarska čaršija nazivala se je i Kolukčije, kako se nekada zvao i cijeli prostor okolo mjesta gdje je nekada bio Ajas-begov mesdžid.

Ajas-pašin mesdžid izgorio je 1897. godine i na njegovom mjestu je vakufska uprava podigla novu zgradu "Ajas-pašin dvor", kasniji hotel "Central".

Mahala sarajevske Varoši – Džema'at-i geberan

Ova mahala se formirala iz ranijeg hrišćanskog džemata na području okolo Stare pravoslavne crkve. Godine 1489. tu je bilo 89 nemuslimanskih kuća, šest udovica, pet baština i dva neoženjena muslimana (mucered). Godine 1515. upisana je kao Mahala sarajevske Varoši i brojala je 138 kuća od kojih je bilo 89 nemuslimana, a od toga 15 udovičkih, te 34 kuće muslimana sa 31 neoženjenim. Te godine upisano je i 15 baština. Do 1530. godine broj nemuslimana se smanjio usljed intenzivnog širenja islama, dok je broj muslimana povećan. Godine 1540. ova mahala je upisana kao Mahala Varoš u Sarajevu, pripada sandžakbegu, kada je imala 18 kuća muslimana, 1 neoženjenog i dvije baštine; 14 kuća nemuslimana, 13 baština i 6 udovica.[30]

Kako je već rečeno, u vrijeme namjesnikovanja Gazi Husrev-bega sagrađena je i Stara pravoslavna crkva na Varoši. U nekim dokumentima u kojima su sadržane molbe pravoslavnog naroda Sarajeva upućene vlastima radi obnove crkve govori se da crkva postoji tu još od Fetha, tj. od osvajanja Bosne od strane sultana Mehmeda Fatiha.[31] Međutim, nijedan popis Bosanskog sandžaka iz XV, XVI i XVII stoljeća na bilježi nijednu crkvu, što ne znači da možda nije postojala, ali ako je postojala bila je oslobođena poreza pa zato nije ni ubilježena.

[29] Istanbul, BOA, TD No 211.

[30] Istanbul, BOA, TD No 211.

[31] OIS, Muhimme defteri, inv. br. 139/V, 261/I, prevco A. Polimac; Šejh Sejfudin Kemura, "Stara hrišćanska crkva u Sarajevu", *Glasnik Zemaljskog muzeja,* XXIII, 1911., str. 299.

Postoji legenda vezana za izgradnju Stare pravoslavne crkve na Varoši, po kojoj u Sarajevu nije bilo crkve sve do vremena Gazi Husrev-bega, kada je on dozvolio da se sazida crkva, a na molbu roba Kraljevića Marka.[32]

Džemat Dubrovčana – Frenkluk mahala – Latinluk

Ova mahala, koja se prostirala nizvodno od Latinske ćuprije i u kojoj su mahom stanovali Dubrovčani i domaći katolici, godine 1489. imala je samo sedam kuća.[33] Do 1516. godine ovo naselje se je znatno razvilo i te godine upisana je kao *Mahala dubrovačkih bazerđana (trgovaca)* sa 66 kuća nemuslimana i dvije kuće muslimana.[34] Koliko je bilo stanovnika ove mahale godine 1530. i 1540., dakle u vrijeme kada je Gazi Husrev-beg bio bosanski sandžakbeg i kada je gradeći svoje zadužbine uticao na urbani razvoj grada, nije poznato, jer popisi iz ovog vremena nisu evidentirali ovu mahalu. Tek u popisu iz 1604. godine upisano je 90 nemuslimana u Sarajevu i posebno Mahala Varoš sa 13 muslimanskih i 70 nemuslimanskih kuća.[35]

Međutim, na osnovu drugih izvora znamo da su Dubrovčani i u to vrijeme bili nastanjeni u Latinluku. Oni su veliku pažnju posvećivali svojim kolonijama unutar prostranog Osmanskog carstva, ne samo zbog trgovačkih nego i diplomatskih poslova.[36] Pored kuća, Dubrovčani su u Latinluku imali i svoje dućane i magaze. Njihovi trgovci najviše su u Sarajevu prodavali sukno, kalaj, nakit, južno voće, a izvozili su vosak, kože, ćilime, vunu. Pored trgovaca u dubrovačkoj koloniji, u Sarajevu je boravio i dubrovački konzul. Podaci iz Državnog arhiva u Dubrovniku pokazuju da je Gazi Husrev-beg održavao prijateljske i poslovne odnose sa Dubrovčanima. Oni su mu slali svoje poklisare sa poklonima i često mu se obraćali za pomoć u slučajevima kada je trebala njegova intervencija.

Latinluk se je prostirao neposredno uz Gazi Husrev-begove zadužbine. Njegov bezistan i Tašlihan u kojem su odsjedali i dubrovački trgovci bili su odmah uz Frenkluk mahalu. Gazi Husrev-beg je imao, pored brojnih zadužbina i objekata za njihovo održavanje, i *sedam kuća sa dućanima u Franačkom pazaru.* [37]

[32] E. Smailbegović, *Priče o Sarajevu*, str. 25-26.

[33] Istanbul, BOA, TD No 24, str. 17.

[34] Istanbul, BOA, TD No 56, str. 11.

[35] Ankara, TK No 477.

[36] R. Samardžić, "L'organisation interne des colonies Ragusaines en Turquie aux XVIe et XVIIIe siècles", *La culture urbaine des Balkans (XV-XIXe siècles),* 3, Paris – Belgrad, 1991., str. 53-58.

[37] B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 130.

Jahja-pašina mahala – Ćurčića mahala

Formirala se okolo mesdžida kojeg je 1482. godine sagradio bosanski namjesnik Jahja-paša (1482. do početka 1484. i od 5. decembra 1484. do decembra 1496.). Dubrovačko vijeće je zaključilo 28. septembra 1482. godine da se Jahja-begu *qui est sanzachus in Verchbossania* pošalje na dar staklo za gradnju njegove zadužbine.[38] Jahja-pašina mahala bila je jedna od najvećih sarajevskih mahala, a prostirala se iznad Varoši, na prostoru današnjih ulica Kečina, Glođina, Hrgića i jedan dio Ćemerline. Godine 1516. upisana je kao Mahala umrlog Jahja-paše sa 160 kuća, 25 neoženjenih i dvije udovičke kuće.[39] Prije 1530. godine Jahja-pašin mesdžid je pretvoren u džamiju, a broj kuća je smanjen jer su usljed intenzivne izgradnje formirane i nove mahale, tako da je te godine bilo 42 kuće i 16 neoženjenih.[40] Godine 1540. broj kuća se neznatno promijenio i iznosio je 46 kuća sa 16 neoženjenih.[41] Postoje podaci da je u ovoj mahali imao kuću i tu stanovao sa svojom suprugom Šahdidar i sam Gazi Husrev-beg. Naime, u vakufnami Šahdidar o osnivanju njenog mesdžida između ostalog zabilježeno je i to da je ona uvakufila i ...*odredila u dobrotvorne svrhe za druge svoje vakufe dio onoga što je njeno i što je u njenom posjedu, a to je jedan dom koji se nalazi u spomenutom zaštićenom gradu u mahali džamije umrlog Jahja-paše.*[42] Prema vakufnami, ta kuća se sastojala od više zgrada, dvorišta i ostalog, a graničila je sa južne i sjeverne strane javnim putevima, a sa istočne imanjem Muhameda, sina Alije, sarača i imanjem Dudije, kćeri Alije, sa zapadne strane imanjem Hamze, sina Abdullaha, obućara i imanjem Mehmedšaha, sina Davuda, atara. *Odredila je da u njemu ona stanuje kao osoba koja vrši službu nazira sve dotle dok je u životu...*, što znači da su tačne pretpostavke da su u Jahja-pašinoj mahali stanovali Gazi Husrev-beg i njegova supruga.[43]

Jahja-pašina džamija stradala je u požaru 1697. godine kada je vojska Eugena Savojskog zapalila Sarajevo pa je kasnije obnovio Salih-aga Ćurčić, te se od tada i džamija i mahala okolo nje naziva Ćurčića džamija, odnosno mahala.

[38] Ć. Truhelka, *Tursko-slovjenski spomenici dubrovačke arhive*, Sarajevo 1911.

[39] Istanbul, BOA, TD No 56.

[40] Istanbul, BOA, TD No 157.

[41] Istanbul, BOA, TD No 211.

[42] "Vakufnama Šahdidar, supruge Gazi Husrev-bega" u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Sarajevo 1985., str. 78.

[43] Isto.

Skender-pašina mahala na Kovačima

Bosanski namjesnik Skender-paša, koji je u tri navrata bio na ovom položaju (od kraja 1477. do ljeta 1480., zatim od 22. augusta 1485. do marta 1490. te treći put od proljeća 1499. do juna 1505.), podigao je na Kovačima mesdžid okolo kojeg se formirala mahala. On je kroz ovaj kraj, tačnije preko Vratnika, Ploče i Mlina proveo jedan rukavac Mošćanice, jer na tom području nije bilo dovoljno vode i time znatno doprinio urbanom razvitku toga kraja. Korito Mošćanice išlo je od Višegradske kapije kroz ulice: Ispod oraha, Vratnik-Mejdan, Bajram-agina, Ploča i Mlini. Od Džinine ulice voda se spuštala kroz Patke gdje se sastajala sa Bukom i Ramića banjom, a odatle tekla preko Baščaršije i kroz Halače i kod Tabačkog mesdžida se ulijevala u Miljacku.[44]

Skender-paša je svoj mesdžid na Kovačima podigao najvjerovatnije u vrijeme kada je prvi put bio namjesnik u Bosni, jer se u defteru iz 1516. godine ova mahala spominje pod imenom Mahala umrlog Skender-paše sa 58 kuća i 28 neoženjenih.[45] Do tog vremena su iz mahale koja se formirala okolo njegovog mesdžida izrasle tri nove mahale. Nije utvrđeno gdje se je tačno nalazio Skender-pašin mesdžid jer ga je davno nestalo, ali je najvjerovatnije bio negdje na ili iznad Kovača. Skender-pašina mahala je u početku XVI stoljeća obuhvatala prostor iznad Kovača od Džinina sokaka uz Širokac i Ploču do na Vratnički mejdan. U kasnijim popisima, počev od 1530. i 1540., dakle u vrijeme Gazi Husrev-bega, pa do 1565. i 1604. godine, ona se više ne spominje jer se iz nje razvilo pet novih mahala: *Mahala džamije šejha Ferrūha*, poznatija kao *Abdesthana*, *Mahala Kebkebirovog mesdžida* ili *Miščina mahala*, *Mahala mesdžida Mula Araba* poznatija kao *Arapova mahala*, *Mahala Starog Hadži Ejnehanovog mesdžida* i *Mahala Hadži Ejnehanovog mesdžida*.[46] Podatak da se iz ove mahale razvilo pet novih pokazuje kakav je intenzivan razvoj ovoga dijela Sarajeva bio u vrijeme Gazi Husrev-bega.

Jakub-pašina mahala – Magoda

Formirala se okolo mesdžida kojeg je 1491. godine podigao bosanski sandžakbeg Jakub-paša[47] na prostoru desno od Alifakovca, na području današnjih ulica Magoda

[44] H. Kreševljaković, *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, str. 16.

[45] Istanbul, BOA, TD No 56, str. 11.

[46] B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, str. 52-76.

[47] Jakub-paša je bio bosanski sandžakbeg od 1490. do 1494. godine. Bio je uspješan vojskovođa, a 1493. godine je porazio hrvatsku vojsku na Krbavskom polju.

i Magoda čikma. Godine 1516. brojala je 31 kuću, 32 neoženjena i 4 udovičke kuće, 1528-30. također 31 kuću sa 28 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika, dok je 1540. godine broj neoženjenih porastao na 41, a oženjenih je ostao isti – 31,[48] što znači da se i ovaj dio grada razvijao u vrijeme Gazi Husrev-bega.

Jakub-pašin mesdžid porušen je 1936. godine i sada se obnavlja.

Skenderija

Krajem XV i na samom početku XVI stoljeća bosanski sandžakbeg Skender-paša, u vrijeme svog trećeg namjesnikovanja u Bosni (1499-1505), osnovao je zadužbine u jugozapadnom dijelu Sarajeva, čime je udario temelje novom dijelu grada i čaršiji. On je tu podigao tekiju nakšibendijskog reda, do nje imaret, a na drugoj obali Miljacke preko puta tekije veliki dvor za sebe, zatim karavan-saraj sa jedanaest dućana u prizemlju, te most koji je povezivao njegove zadužbine na dvije obale Miljacke. Za te objekte uvakufio je više mlinova na potoku Koševo i na Miljacki, zatim u Visokom, Višegradu i Rogatici te zemljište u blizini tekije.[49] Vakufnama o osnivanju Skender-pašinih zadužbina pisana je 1504. godine.[50] Premda nije sačuvana, nekoliko popisa vakufa u defterima Bosanskog sandžaka pokazuju njen kratki sadržaj i promjene koje su nastajale u vakufu tokom godina. Okolo Skender-pašinih zadužbina formirala se mahala koja se u popisu vakufa iz 1540. godine naziva *Mahala rahmetli Skender-paše.*

Godine 1517., u blizini očevih zadužbina podigao je prvu potkupolnu džamiju u Sarajevu i do nje mekteb Mustafa-paša Skenderpašić, sandžakbeg Sirije i nekih drugih sandžaka na istoku. Od tada se je Skender-pašina mahala nazivala Mahala džamije Mustafa-bega, sina umrlog Skender-paše ili samo Skenderija. Godine 1528-30. brojala je 32 kuće, 9 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika.[51] Godine 1540. upisana je kao *Mahala mesdžida Mustafa-bega, sina Skender-bega* i brojala je te godine 60 kuća i 32 neoženjena.[52] Ovi podaci ukazuju da se je Skender-pašina mahala u vrijeme Gazi Husrev-begovo naglo razvila, ne samo zbog toga što je u to vrijeme cijeli grad doživio veliki procvat, nego i zbog činjenice da su u tom dijelu grada bile zadužbine čuvenog Skender-paše i njegovog sina Mustafa-paše Skenderpašića.

[48] Istanbul, BOA, TD No 56, No 157 i No 211.
[49] Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, dok. br. 3131.
[50] Istanbul, BOA, MAD No 625, str. 699.
[51] Istanbul, BOA, TD No 157.
[52] Istanbul, BOA, TD No 211.

Okolo džamije nekada je bilo i prostrano greblje u kojem je bio ukopan i Skender-pašin sin Hasan-beg. Danas nema nikakvih tragova ni od Skender-pašinih zadužbina niti njegovog sina Mustafa-paše. Džamija je porušena 1935. godine, a munara je uklonjena 1960. godine i prenesena u džamiju u kvartu Hrasno. Samo nazivi nekoliko ulica na nekadašnjem prostoru ove mahale podsjećaju na Skender-pašu i njegovog sina.

Mahala Kuzdengi Mehmeda Brusevi – Mahala Ahmeda Čelebije, sina Kuzdengijevog

Prvi put se spominje u popisu Bosanskog sandžaka iz 1516. godine kada je brojala 51 kuću i 14 neoženjenih.[53] U ostalim popisima Bosanskog sandžaka ne navodi se više nijedna mahala pod ovim imenom. U popisima iz 1528-30., iz 1540. te iz 1570. godine spominje se *Mahala Ahmeda Čelebije, sina Kuzdengijevog*, te se može pretpostaviti da se radi o istoj mahali.[54] U kasnijim izvorima ne spominje se ni ova mahala, ali se spominje *Mahala Uskudari Ahmed-čelebije.* Da li se radi o istoj mahali, teško je reći na osnovu raspoloživih izvora. *Mahala Uskudari Ahmed čelebije* bila je poznatija pod imenom Pasja mahala, a prostirala se na području Bjelava.[55]

Mahala džamije šejha Ferruha – Abdesthana

Početkom XVI stoljeća šejh Ferrūh je sagradio džamiju iznad Kovača u predjelu koji se i danas zove Abdesthana. Okolo džamije formirala se mahala koja se veoma brzo razvijala jer već defter iz 1516. godine bilježi u njoj 70 kuća, 13 neoženjenih i jednu udovičku kuću.[56] I danas jedna ulica na prostoru nekadašnje mahale nosi ime Abdesthana po abdesthani (mjestu gdje se uzimao abdest) – to je bila mala kućica sa tekućom vodom u koju je voda dolazila iz jednog rukavca Mošćanice.

Ko je bio ovaj šejh Ferrūh, utemeljitelj džamije, nije poznato. Međutim, činjenica da je za službenike njegove džamije uvakufio jednu mezru sam sultan Selim pokazuje da je bio neka istaknuta ličnost. Naime, u popisu vakufa iz 1540. godine, među ostalim sarajevskim vakufima naveden je i vakuf ove džamije, gdje stoji da je rahmetli sultan

[53] Istanbul, BOA, TD No 56, str. 11.
[54] B. Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, str. 46-60.
[55] H. Šabanović, "Postanak i razvoj Sarajeva", str. 106.
[56] Istanbul, BOA, TD No 56, str. 11.

Selim-han ...*iz svoje uzvišene milosti, za službenike džamije koju je spomenuti šejh sagradio u Sarajevu, uvakufio mezru Nidžerić u nahiji Višegrad Dobrun, čiji je prihod upisan u iznosu 1315 akči i podario je o tome svoj časni hukum.* Kasnije je šejh Ferrūh tražio da se umjesto ove mezre uvakufi selo Striževo u okolini Visokog, što mu je sultan odobrio.[57] Nastala je izdvajanjem iz velike Skender-pašine mahale na Kovačima u vrijeme kada se ovaj dio grada intenzivno razvijao, a to je upravo vrijeme namjesnikovanja Gazi Husrev--bega. Godine 1540. mahala je brojala 23 kuće i 4 neoženjena.[58]

Mahala Mekabir – Kučuk Jazidži – Kučuk Katib

Formirala se na prostoru iznad Miljacke preko današnje ulice Nadmlini i prostirala se prema Kovačima, gdje je bilo veliko muslimansko greblje, jedno od najstarijih u Sarajevu, odakle i potiče naziv mahale Mekabir – greblja. Nekada se ova velika nekropola starog Sarajeva protezala od ulice Nadmlini pa prema Jekovcu do Žute tabije i od kula u Širokcu i na Ploči do Saburine ulice, spuštajući se odatle pokraj Miščine mahale sve do Baščaršije. Tu je bilo devet većih parcela sa oko 400 nišana.

Ova mahala se prvi put spominje u popisu iz 1516. godine kada je imala 21 kuću sa devet neoženjenih i jednom udovičkom kućom.[59] Između 1516. i 1528. godine na prostoru mahale Mekabir podigao je mesdžid neki Kučuk Jazidži ili Kučuk Katib (jazidži i katib imaju isto značenje – pisar) te se od tada mahala nazivala i njegovim imenom. Mesdžid i danas postoji u ulici Nadmlini. Kako je ranije istaknuto, kraj iznad Kovača intenzivno se razvijao u vrijeme Gazi Husrev-bega, za što je dokaz i podizanje ovog mesdžida i formiranje mahale okolo njega.

Mahala mesdžida Kečedži Jusufa

Formirala se okolo mesdžida kojeg je početkom XVI stoljeća podigao neki Kečedži Jusuf na početku današnje Bakarevića ulice. Godine 1516. brojala je 61 kuću, 18 neoženjenih i 7 udovičkih kuća, dok je 1528-30. broj kuća smanjen i iznosio je 20, sa 7 neoženjenih.[60] Razlog smanjenja broja kuća je zbog toga što se u to vrijeme grad intenzivno razvija, pa dolazi do cijepanja većih mahala. Naime, područje Bistrika na kome se prostirala ova mahala znatno se razvilo, osnivaju se nove mahale, te se njeno ime više ne spominje u poznatim izvorima. U popisu Bosanskog sandžaka iz 1540. godine javlja se *Mahala mesdžida Kečedži Sinana* sa 11 kuća i 6 neoženjenih.[61] Kako se u kasnijim popisima ne spominje više Mahala mesdžida Kečedži Jusufa, prema mišljenju Hazima Šabanovića ovdje se radi o istoj mahali, jer ime Jusuf i Sinan često nose ista lica.[62] U popisu vakufa iz 1540. godine upisan je vakuf Hodže poznatog kao Kečedži Sinan u Mahali Mehmed-begovoj. To je Mahala Mehmed-bega sina Isa-begovog koji je 1520. podigao mesdžid na Bistriku okolo kojeg se formirala mahala. Kečedži Sinan je za ovu džamiju uvakufio 4 dućana u sarajevskoj čaršiji.[63]

[57] B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 117-118.
[58] Istanbul, BOA, TD No 211.
[59] Istanbul, BOA, TD No 56, str. 11.
[60] Istanbul, BOA, TD No 56 i 157.

Mahala Dulgera Ibrahima – Nedžara Ibrahima

Na lijevoj obali Miljacke, na prostoru između Skenderije i Atmejdana do vremena kada Gazi Husrev-beg dolazi u Sarajevo razvila se samo jedna mahala istočno od Skender-pašine mahale. To je bila *Mahala mesdžida Hadži Pašajigita* okolo istoimenog mesdžida koji se nalazio u ulici koja je dugo nosila naziv Jigitpašina (današnja ulica Adila Grebe). Prije 1528. godine u Mjedenici je također nastala jedna mahala, koja se u popisu iz 1528-30. godine naziva *Mahala Dulgera Ibrahima, pripada džematu Hadži Pašajigitova mesdžida,* i tada je brojala 36 kuća, 34 neoženjena i dvije kuće vjerskih službenika. Mahala Dulgera Ibrahima je identična sa Mahalom Nedžara Ibrahima u Mjedenici. Ona je do 1528. godine pripadala Džematu Hadži Pašajigitovog mesdžida, zbog toga što mesdžid u Mjedenici nije bio još sagrađen. Godine 1540. *Mahala Nedžara Ibrahima* imala je 39 kuća i sedam neoženjenih.[64]

Mahala mesdžida Havadže Kemala – Ćemaluša

Formirala se okolo mesdžida kojeg je početkom XVI stoljeća podigao Havadže Kemal na mjestu gdje se danas nalazi Vakufski neboder u Ferhadiji ulici. Mahala se brzo

[61] Istanbul, BOA, TD No 211.
[62] H. Šabanović,"Postanak i razvoj Sarajeva", str. 107.
[63] B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 125.
[64] Istanbul, BOA, TD No 211.

razvijala jer je već 1516. godine brojala 81 kuću, 19 neoženjenih i 5 udovica.[65] Džamija je bila od ćerpiča, ali sa kamenom munarom sa lijeve strane, što je neuobičajeno. Okolo džamije bilo je i veće greblje u kojem su ukopavani članovi poznatih sarajevskih porodica. Kemal-beg je u blizini džamije podigao i mekteb, kao i dvije česme. Usljed privrednog razvoja grada u vrijeme Gazi Husrev-bega, veliki broj ljudi se je obogatio i shodno tome bio u prilici da gradi zadužbine. Ćemaluša se u ovo vrijeme intenzivno razvijala, jer već u popisu iz druge polovine XVI stoljeća u njoj je upisano 159 kuća. Obuhvatala je veliki prostor, dio današnje Titove ulice, Ferhadije, Mula Mustafe Bašeskije do Gazi Husrev-begovog hamama. U drugoj polovini XVI stoljeća u neposrednoj blizini današnje Tržnice podignuta je džamija Jagdžizade Hadži Ahmeda, okolo koje je nastala nova mahala poznatija kao Gornja Ćemaluša, dok se stara nazivala Donja Ćemaluša. Danas, nažalost, ne postoji niti jedna od ove dvije džamije, nema ni mekteba ni česama, greblja. Samo jedna mala ulica na prostoru nekadašnje čuvene mahale Ćemaluše nosi ovaj naziv kao sjećanje na vakifa Kemal-bega i njegove zadužbine.

Mahala Sarača Ismaila

Formirala se u sjevernom dijelu grada, na Banjskom brijegu, iznad Muzičke akademije, na području današnje Sarač Ismailove ulice, oko mesdžida kojeg je početkom XVI stoljeća sagradio Sarač Ismail. Godine 1516. ova mahala je brojala 55 kuća, 16 neoženjenih i dvije udovice, a 1528-30. godine 60 kuća, 38 neoženjenih i jednu udovičku kuću. Kako se vidi, i ovaj dio grada u vrijeme Gazi Husrev-bega se počeo intenzivnije razvijati.

Mahala Kebkebirovog mesdžida u mahali umrlog Skender-paše – Miščina mahala

Mahala se razvila iznad Kovača iz stare Skender-pašine mahale okolo mesdžida kojeg je sagradio početkom XVI stoljeća Ahmed sin Oručev (Kebkebir). Prostor mahale obuhvatao je današnje ulice Miščina, Refika Šećibovića, Saburina i Mlini. Godine 1528-30. kada se prvi put spominje, ova mahala je imala 31 kuću i 15 neoženjenih, a 1540. godine 20 kuća i 33 neoženjena.[66] I ova mahala se je usljed intenzivnog razvoja grada u periodu namjesnikovanja Gazi Husrev-bega izdvojila iz velike Skender-pašine mahale na Kovačima.

[65] Istanbul, BOA TD No 56, str. 11.
[66] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.

Mahala Sagrakči Mahmuda – Ulomljenica

Formirala se u vrijeme Gazi Husrev-bega i to na području između današnjih ulica Safvet-bega Bašagića i Sagrdžije u Ulomljenici. Mesdžid je vjerovatno sagrađen početkom XVI stoljeća, a mahala se prvi put spominje u popisu Bosanskog sandžaka iz 1528-30. kada je imala 25 kuća i 12 neoženjenih, dok je 1540. brojala 36 kuća.[67]

Mahala džamije Mevlana Arapa – Karpuzova

Kao i prethodna, i ova mahala razvila se u vrijeme Gazi Husrev-bega, a formirala se oko džamije koja je sagrađena početkom XVI stoljeća u današnjoj Karpuzovoj ulici. Godine 1528-30. imala je 33 kuće i 12 neoženjenih, a 1540. 25 kuća i 8 neoženjenih. Kasnije se zvala Munla Arab-i džedid (Nova mahala Munla Arapa), za razliku od druge mahale istog imena koja se zvala Munla Arab-i atik (Stara Arapova mahala) koja se prostirala u drugom dijelu grada, na prostoru današnjih ulica Arapova, Mejlijina i Požegina.

Mahala mesdžida Davud čelebije – Nateguša

Također jedna od mahala koje su nastale u vrijeme Gazi Husrev-bega, a formirala se oko mesdžida kojeg je podigao Davud čelebija prije 1528-30., kada se prvi put spominje u izvorima i kada je imala 8 kuća i tri neoženjena. U narodu su i džamija i mahala poznate pod imenom Nateguša. Prostirala se na području iznad Mula Arapove mahale između današnjih ulica Karpuzova i Logavina, u Adžemovića ulici. Godine 1540. Mahala Davud čelebije imala je 11 kuća i 14 neoženjenih.[68]

Mahala mesdžida Mimar Sinana – Golobrdica

Prostor Golobrdice također se počeo intenzivnije razvijati u doba Gazi Husrev-bega. Ova mahala formirala se nešto prije 1528-30. godine kada je Mimar Sinan podigao mesdžid na prostoru između ulica Logavina i Sagrdžije. Godine 1528-30. imala

[67] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.
[68] Istanbul, BOA, TD No 211.

je 26 kuća, 20 neoženjenih i 3 kuće vjerskih službenika, a 1540. godine 28 kuća i 27 neoženjenih.[69]

Mahala oko džamije Mimar Sinana bila je poznatija pod imenom Golobrdica, kako se i danas zove jedna ulica na prostoru nekadašnje mahale.

Mahala Sarača Alije, pripada mahali Jahja-paše – Vrbanjuša

Kako se je prostor okolo Jahja-pašine džamije intenzivno razvijao početkom XVI stoljeća, iz ove mahale je izdvojena nova koja se prvi put spominje u popisu iz 1528-30. godine pod nazivom *Mahala Sarača Alije* pripada mahali Jahja-paše, a brojala je 40 kuća, 20 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika (imam i mujezin).[70] Godine 1540. ova mahala imala je 35 kuća i 55 neoženjenih.[71] I prostor Vrbanjuše, jednog od najljepših dijelova starog Sarajeva, doživio je značajan napredak u izgradnji upravo u vrijeme Gazi Husrev-bega.

Džamija Sarača Alije na Vrbanjuši sa kamenom munarom, česmom ispred i prostranim grebljem okolo i danas postoji. U tom greblju je i turbe Hadži Sinana, osnivača tekije koja je u neposrednoj blizini. To je veoma staro greblje u kojem ima nišana i iz XV stoljeća.[72]

Mahala Firuz-begove medrese

Iako se je područje koje se i danas zove Medrese, po Firuz-begovoj medresi, počelo razvijati još početkom XVI stoljeća kada je u tom dijelu grada sagradio medresu bosanski sandžakbeg Firuz-beg, tek u vrijeme Husrev-bega ovaj dio grada se počinje intenzivnije razvijati. Godine 1509. Firuz-beg je sagradio i jedan hamam na uglu Baščaršije i Sarača, tačnije na prostoru ulice Ćulhan koja je i dobila ime po ćulhanu – ložionici tog hamama. Bila je to tzv. dvostruka banja, i za muškarce i za žene. Okolo hamama bilo je više dućana koje je Firuz-beg uvakufio za svoje zadužbine. Godine 1528-30. Firuz-begova mahala brojala je 32 kuće i 22 neoženjena, a 1540. godine 48 kuća i 36 neoženjenih.[73]

[69] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.
[70] Istanbul, BOA, TD No 157.
[71] Istanbul, BOA, TD No 211.
[72] M. Mujezinović, *Islamska epigrafika*, I, str. 230.
[73] Istanbul BOA, TD No 157 i 211.

Firuz-begova medresa izgorjela je u požaru 1697. godine kada je Eugen Savojski zapalio Sarajevo.

Mahala Skender-ćehajine džamije – Mutni Potok

Područje Skenderije počelo se razvijati podizanjem zadužbina bosanskog sandžakbega Skender-paše i njegovog sina Mustafa-paše Skenderpašića, a nastavljeno je podizanjem drugih zadužbina i formiranjem novih mahala u vrijeme Gazi Husrevbega. Tako je između 1516. i 1528. godine Skender, ćehaja bosanskog sandžakbega Mustafa-paše, podigao džamiju oko koje se formirala istoimena mahala koja je bila poznata i pod imenom Mutni Potok, a kasnije se zvala i Abdulhalimagina. Prostirala se na području današnjih ulica Skenderija čikma i Podgaj. Godine 1528.-30. ova mahala imala je 36 kuća i 13 neoženjenih, a 1540. godine 21 kuću i 21 neoženjenog.[74]

Mesdžid Skender-ćehaje porušen je 1952. godine, iako je spadao među ljepše mahalske mesdžide sa drvenom munarom od kasetiranih daščica. Prostor na kojem je bio mesdžid pretvoren je u park na kojem je kasnije sagrađena veća zgrada.

Mahala mesdžida Mehmed-bega sina Isa-begovog

Područje Bistrika, koje je još u srednjem vijeku bilo naseljeno, tek u vrijeme Gazi Husrev-begovo počinje da se intenzivnije razvija. Na to je svakako uticala i činjenica da se u podnožju Bistrika i počelo razvijati Sarajevo kao urbano mjesto, gdje je Gazi Isa-beg još 1457. godine podigao svoju prvu džamiju na ovim prostorima. U blizini je podignut i dvor – saraj, po kojem je grad dobio ime. Malo prije nego je Gazi Husrev-beg stigao u Sarajevo, sin osnivača ovoga grada, Mehmed-beg, sagradio je džamiju na Bistriku oko koje se formirala nova mahala. Uz džamiju je sagradio i medresu koja je propala, dok se džamija sačuvala do danas. I danas neke ulice na području ove mahale nose ime Bistrik džamija i Bistrik medresa kao sjećanje na zadužbine Mehmed-begove. U vrijeme Gazi Husrev-bega ovo je bila jedna od prostranijih mahala sa 58 kuća i 33 neoženjena 1528-30. godine, te 78 kuća i 62 neoženjena 1540. godine.[75]

[74] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.
[75] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.

Mahala mesdžida Jahja-paše, drugi naziv Komatin

Razvojem Sarajeva i nekoliko srednjovjekovnih sela uklopilo se je u gradsku teritoriju i postala su zasebne četvrti – mahale. Tako je krajem XV stoljeća poznati bosanski sandžakbeg Jahja-paša podigao mesdžid u Komatinu, srednjovjekovnom selu okolo kojeg je nastala nova mahala koja je 1528-30. brojala 42 kuće, 33 neoženjena i tri kuće vjerskih službenika,[76] a 1540. godine 49 kuća i 37 neoženjenih. Danas se mesdžid u Komatinu naziva Hadži Memijev mesdžid. Najvjerovatnije je Jahja-pašin mesdžid stradao te je na njegovom mjestu sarajevski trgovac Hadži Memi, sin Hasanov 1557. godine sagradio novi i od tada su se i mahala i mesdžid nazivali imenom novog graditelja.[77]

Kasnije su se na području Komatina razvile još tri mahale koje su, pored prvog naziva po osnivaču džamije, nosile i ime Komatin. I danas jedna ulica na području nekadašnje mahale nosi naziv Komatin. Ona se prostire ispod obronaka Trebevića i to je jedna od najstarijih saobraćajnica u Sarajevu.

Vratnik

Nekada je područje Vratnika, koje se u ranijim izvorima spominje pod imenom Bratnik, bilo slabo naseljeno. Jedan od razloga za to bio je nedostatak vode, sve dok Skender-paša nije proveo jedan rukavac Mošćanice preko Vratnika, te je voda išla sve do Baščaršije i ulijevala se u Miljacku. To je svakako uticalo na razvoj toga kraja, ali intenzivniji razvoj ovog dijela grada počeo je u doba Gazi Husrev-bega. Na području Vratnika između 1516. i 1528. godine osnovane su tri mahale, koje se spominju u defteru Bosanskog sandžaka iz 1528. godine, a do sredine XVI stoljeća je osnovano još nekoliko mahala. Na razvoj ovog dijela Sarajeva utjecala je između ostalog i činjenica da je na Vratniku u to vrijeme podignuto i utvrđenje. Najstarija utvrda sarajevskog grada nalazila se na mjestu današnje Bijele tabije.[78] Podizanje utvrde, kao i činjenica da je do dvadesetih godina XVI stoljeća ovaj dio grada bio slabo naseljen, uticalo je na njegov razvoj, gdje je formirano nekoliko novih mahala.

[76] Istanbul, BOA, TD No 157.

[77] Šejh Sejfudin Kemura, *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, str. 7-8.

[78] H. Šabanović, "Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću", str. 41.

Mahala mesdžida Hadži Ejnehana, drugi naziv Bratnik

Ova mahala formirala se okolo mesdžida kojeg je prije 1528. godine podigao Hadži Ejnehan, dizdar tvrđave Hodidjed. Te godine brojala je 32 kuće, 9 neoženjenih i 2 kuće vjerskih službenika. I u popisu iz 1540. upisana je pod istim imenom, a brojala je 47 kuća i 23 neoženjena. Hadži Ejnehanov mesdžid je kasnije pretvoren u džamiju koja se i danas nalazi na uglu ulica Lubina i Mustafe Dovadžije. Cijela mahala nazivala se Lubina po Hadži Ahmedu Lubi koji je obnovio džamiju poslije velikog požara 1697. godine.

Mahala Bratnik, drugi naziv Dukandar Jusufa

Između 1516. i 1528. godine neki Dukandar Jusuf sagradio je mesdžid na Vratniku oko kojeg je nastala ova mahala koja je 1528. godine brojala 37 kuća i 17 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika, a 1540. godine 18 kuća i 21 neoženjenog.[79] U popisu vakufa u defteru Bosanskog sandžaka iz 1540. godine spominje se, između ostalih vakufa, i vakuf džamije Nalbanta Sinana u Mahali Bratnik. Spomenuti Nalbant Sinan je, dakle, prije 1540. podigao jednu džamiju u ovoj mahali i za njeno održavanje uvakufio pet dućana,[80] tako da je formirana još jedna mahala. Kako nijedna džamija na Vratniku ne nosi ime Nalbanta Sinana, najvjerovatnije se radi o džamiji Mokro-zade Hadži Sinana u Čebedžijama koja i danas postoji, jer je ova mahala nastala izdvajanjem iz Mahale hadži Ejnehana na Vratniku. U defteru Bosanskog sandžaka iz 1604. godine decidno je upisana Mahala mesdžida hadži Sinana izdvojena iz Mahale hadži Ejnehana. Vjerovatno su nalbant Sinan i hadži Sinan isto lice.[81]

[Druga] Hadži Ejnehanova mahala

Ova četvrt formirala se između 1516. i 1528. godine kada je Hadži Ejnehan podigao mesdžid na Vratniku oko kojeg se formirala mahala koja se u popisima iz 1528. i 1540. nazivala njegovim imenom, a kasnije Mahala Sinan vojvoda hatun, jer u popisu iz 1604. godine decidno stoji Mahala Hadži Ejnehan, drugi naziv Mahala Sinan vojvoda

[79] Istanbul, BOA, TD No 157 i 211.

[80] B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 122.

[81] H. Šabanović, "Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva", str. 43.

hatun.[82] Naime, na osnovu nekih drugih izvora zna se da je u toj mahali podigla džamiju Kerima, kći Bali-vojvode, supruga Sinana vojvode, da je mahala poznata pod imenom Pod orahom, ali se u zvaničnim popisima pod ovim imenom spominje tek od 1562. godine. Godine 1528. brojala je 48 kuća, 16 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika.[83] U popisu iz 1540. spominju se tri Ejnehanove mahale sa različitim brojem kuća pa je teško utvrditi koja je ovo mahala i koliko je te godine imala kuća.[84] Kasnije se stari naziv mahale izgubio i otad se ona naziva samo Mahala Sinan vojvoda hatun ili Pod orahom.

Mahala mesdžida Hadži Ejnehana

Ovo je treća mahala koja se spominje na Vratniku skoro pod istim imenom te je teško utvrditi o kojoj se mahali radi. Ako popis iz 1570. odgovara faktičkom stanju, a sigurno je da odgovara, onda su na Vratniku bile tri mahale pod istim imenom. Da li se radi i o istoj osobi nije poznato. Ova treća Hadži Ejnehanova mahala nastala je izdvajanjem iz velike Skender-pašine mahale iznad Kovača. Godine 1528.-30. brojala je 48 kuća, 16 neoženjenih i 2 kuće vjerskih službenika, a 1540. godine 36 kuća i 25 neoženjenih. I nastanak i razvitak ove mahale pokazuje kakav je intenzivan razvoj grada bio u ovo vrijeme.

Mahala divan-katiba Hadži Hajdara – Bijela

Kako je ranije istaknuto, Vratnik se počeo intenzivno razvijati baš u vrijeme Gazi Husrev-begovo. Pored gradnje njegovih brojnih zadužbina, ali i drugih istaknutijih građana Sarajeva, i Gazi Husrev-begovi saradnici, odnosno službenici, svojim zadužbinama doprinosili su izgradnji grada. Tako je njegov divan-katib (sekretar) podigao mesdžid između 1536. i 1545. godine u blizini Jajce kasarne, na uglu današnjih ulica Jajačka i Bijela česma. Hadži Hajdarov otac zvao se Abdullah, što znači da se najvjerovatnije radi o domaćem čovjeku koji je prešao na islam. Stanovao je u Sarač Alijinoj mahali na Vrbanjuši. Godine 1540. ova mahala brojala je 31 kuću i 21 neoženjenog.[85] Bijela džamija po svojoj arhitekturi spada među najljepše džamije na Vratniku. Ima visoku vitku kamenu munaru. Uz džamiju se nalazi i turbe u kojem je ukopan Hadži Hajdar.

[82] Ankara, TK No 477.
[83] Istanbul, BOA, TD No 157.
[84] Istanbul, BOA, TD No 211.
[85] Isto.

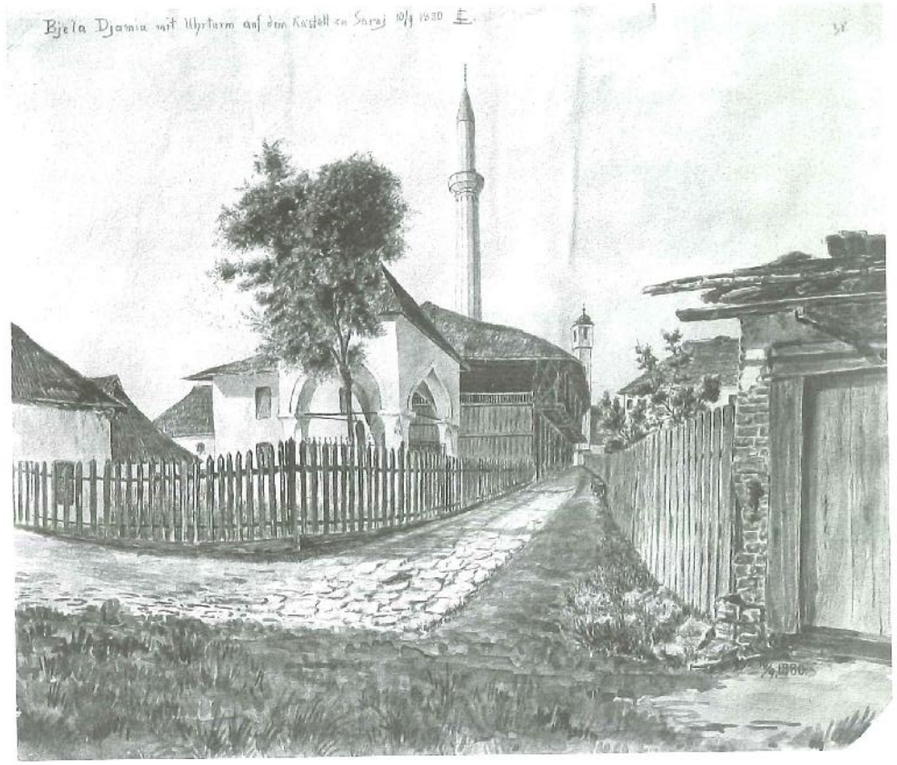

Bijela džamija, zadužbina Gazi Husrev-begovog sekretara Hadži Hajdara

Mahala Saračа Ismaila

Ovo je druga mahala koja se spominje pod ovim imenom u popisu Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine, a formirala se je sjeverno od stare Sarač Ismailove mahale. Da se radi o dvije različite mahale govori i podatak da je broj kuća različit u ove dvije istoimene mahale u istoj godini. Godine 1528-30. ova Saračeva mahala imala je 42 kuće, 34 neoženjena i dvije kuće vjerskih službenika. Ovo pokazuje da se i ovaj sjeverni, odnosno sjeverozapadni dio starog Sarajeva razvijao, gdje je formirano nekoliko novih mahala. Prije 1540. godine u ovoj mahali podigao je mesdžid neki Hadži Hajdar pa se od tog vremena ova mahala nazivala i njegovim imenom *Mahala Sarača Ismaila, drugi naziv Hadži Hajdar.* Te godine Mahala Sarača Ismaila imala je 23 kuće i 46 neoženjenih. I danas jedna ulica na području nekadašnje mahale nosi naziv Hadži

Hajdareva, kao sjećanje na ovog sarajevskog vakifa. Kasnije se *Mahala mesdžida Sarača Ismaila* nazivala i *Donja Saračeva,* ali i *Kajmakčijina, a Mahala mesdžida Hadži Hajdara* se nazivala *Gornja Saračeva.* Izdvajanjem izvjesnih dijelova iz Hadži Hajdarove mahale, Gornje Saračeve i Mahale Uskudari Ahmed Čelebije, nastala je *Hadži Memijeva mahala,* poznata pod imenom *Ašikovac,* kako se i danas zove jedna ulica na prostoru stare mahale.

Mahala Harači, pripada mahali Dulgera Ibrahima – Hadžiabdinica

Kako je broj stanovnika na lijevoj obali Miljacke, tačnije na području današnje Mjedenice porastao, iz Mahale Nedžara Ibrahima izdvojila se je posebna Mahala Harači prije 1528-30. godine, kada se spominje sa 32 kuće, 10 neoženjenih i dvije kuće vjerskih službenika.[86] Mesdžid je sagrađen poslije ove godine, a prije 1540. kada se spominje Mahala Harači sa 39 kuća i 11 neoženjenih.[87] Naziv mahale potiče od nadimka Harači Hadži Mustafe, sina Jusufovog, koji je u ovoj mahali prije 1540. godine podigao mesdžid. Naime, u popisu vakufa iz 1540. godine spominje se vakuf mesdžida Hadži Mustafe sina Jusufova u Ibrahimovoj mahali. Harači Hadži Mustafin mesdžid porušen je prije Drugog svjetskog rata, a prema podacima koje donosi M. Mujezinović bila je to lijepa mahalska džamija sa drvenom munarom.[88] Kasnije je ova mahala dobila naziv *Hadžiabdinica,* po obnovitelju džamije Hadži Abdullahu, zvanom Hadžiabdija.

Mahala mesdžida Hadži Alije, poznata kao Mahala Bjelave

I područje Bjelava u ovo vrijeme se počelo također intenzivnije razvijati. Srednjovjekovno selo Bilave (Bjelave) uklopilo se u gradsku teritoriju i kao zasebna mahala prvi put se javlja u popisu Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine kada je imala 30 kuća, a ranije je bila izvan deftera u *blizini bogomštićenog Sarajeva,* kako je zabilježeno u spomenutom defteru.[89]

[86] Istanbul, BOA, TD No 157.
[87] Istanbul, BOA, TD No 211.
[88] M. Mujezinović, *Islamska epigrafika,* knj. I, str. 285.
[89] Istanbul, BOA, TD No 211.

Godine 1531. u ovoj mahali je podigao mesdžid Hadži Alija iz Novog Brda (Nebrdilo) te se počev od popisa Bosanskog sandžaka iz 1540-41. godine ova mahala nazivala *Mahala mesdžida Hadži Alije, poznata kao Mahala Bjelave.* Te godine brojala je 51 kuću sa 30 neoženjenih.

Mahala mesdežida Munla Arapa

Ovo je jedna od pet mahala koje su nastale izdvajanjem iz velike Skender-pašine mahale koja se prostirala iznad Kovača prema Vratniku. Formirala se oko džamije koju je podigao Munla Arap prije 1528. godine, tačnije na uglu današnjih ulica Mejlijine i Požegine. Godine 1528. mahala je brojala 24 kuće i 10 neoženjenih. Mevlana Arap bio je vaiz i za ovaj mesdžid uvakufio je dva mlina na potoku Koševo i gotov novac.[90]

Mahala Hadži Mehmeda, šeher-ćehaje zaštićenog Sarajeva

I na području Hrvatina u ovo vrijeme nastaju nova naselja. Tako se je jedna mahala formirala okolo mesdžida kojeg je nešto prije 1540. godine podigao sarajevski šeher-ćehaja Hadži Mehmed, porijeklom iz sela Vlakova kod Sarajeva. Džamija se i danas nalazi na uglu ulica Bakarevića i Hrvatin, a i mahala se prostirala na području tih ulica. Nazivala se i Vlakovci, po mjestu rođenja utemeljitelja džamije. Godine 1540. mahala je brojala 44 kuće i 16 neoženjenih.[91] Hadži Mehmed je podigao i jedan most na mjestu gdje je se nekada nalazio Gazi Isa-begov most. To je poznata Šeherćehajina ćuprija, danas obnovljena i predstavlja vrijedan kulturno-historijski spomenik.

Mahala mesdžida Dudi hatun

Urbanom razvoju Sarajeva svoj doprinos dale su podizanjem zadužbina i neke Sarajke. Tako se je jedna mahala formirala na području Mejtaša okolo mesdžida kojeg je dala sagraditi bula Tuti (Dudi) hatun, poznata pod imenom Dudi bula. Godine 1540. mahala je brojala 54 kuće i 44 neoženjena.[92]

[90] B. Zlatar, "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", str. 122-123.
[91] Istanbul, BOA, TD No 211.
[92] Isto.

Mahala mesdžida Hadži Idrisa – Žabljak

Podatak da se i srednjovjekovna sela uklapaju u gradsko tkivo, kao što su Bjelave, Žagrići, Komatin, Žabljak i dr. pokazuju intenzivnost u razvoju Sarajeva u ovo vrijeme. Ova mahala formirala se oko mesdžida kojeg je podigao nešto prije 1540. godine sarajevski trgovac Hadži Idris. Mesdžid se nalazio u današnjoj Titovoj ulici, preko puta kafane "Park", na prostoru srednjovjekovnog sela Žabljak, kako se i zvala mahala, a obuhvatala je prostor od Velikog parka do Dalmatinske ulice. Godine 1540. ova mahala imala je 36 kuća i 36 neoženjenih. Okolo džamije nalazilo se i veliko greblje koje je ekshumirano 1938. godine kada je i džamija srušena.

Početkom XVI stoljeća u ovoj mahali je Muslihuddin Čekrekčija uvakufio zemljište za greblje (današnji Veliki park) koje se i zvalo po njemu Čekrekčinica. Tu je i ukopan vakif Muslihuddin Čekrekčija, graditelj najstarije sačuvane potkupolne džamije u Sarajevu koja se nalazi na Baščaršiji, ispod Kovača.

Mahala mesdžida Sinan-halife

Nastala je između 1530. i 1540. godine oko mesdžida kojeg je podigao Sinan-halifa, u Sarajevu poznat pod imenom Havadže Sinan Voloder. Prostirala se u južnom području starog dijela grada, na području današnjih ulica Goloderica i Tandareva. Godine 1540. imala je 52 kuće i 35 neoženjenih.[93] Mahala okolo mesdžida Sinan-halife poznatija je pod imenom Goloderica, kako se i danas zove jedna ulica u tom kraju. To je tipična sarajevska mahalska džamija građena od čerpića, sa drvenom munarom.

Mahala Bardakčije – Nova

Do 1540. godine i Bardakčije su se uklopile u gradsku teritoriju. Na tom prostoru formirala se je mahala koja se u popisu iz 1540. godine spominje kao *Nova* i tada je imala 10 kuća i 39 neoženjenih.[94] U to vrijeme ova mahala nije imala svoje džamije, ali je između 1540. i 1556. godine Kartal Hadži Ejnehan sagradio džamiju, po čemu se je Mahala Bardakčije kasnije nazivala i Mahala Kartala Ejnehana. U sidžilu sarajevskog

[93] Istanbul, BOA, TD No 211.

[94] Isto.

kadije iz 1565. godine ova džamija je upisana kao džamija Kartal Hadži Mahmuda, pa je kasnije bila poznata pod ovim imenom. Džamija je porušena 1697. godine, kasnije obnovljena, a onda ponovo porušena i danas više ne postoji. Na području nekadašnje mahale sačuvao se naziv jedne ulice – *Kartal,* kao sjećanje na vakifa Kartal Hadži Ejnehana.

Mahala mesdžida Kemal-bega, Husrev-begovog ćehaje

I područje Koševa počelo se intenzivnije naseljavati u vrijeme Gazi Husrev-bega. Tu je Gazi Husrev-begov ćehaja prije 1538. godine podigao džamiju, medresu, imaret na teritoriji srednjovjekovnog sela Koševo. Godine 1540. ova mahala je imala 13 kuća i 16 neoženjenih.[95] Bila je poznatija pod imenom Koševo ili Jezero. Kemal-begova medresa stradala je 1697. godine i nije više obnavljana, a mesdžid sa grebljem u kojem je bio ukopan vakif i njegov sin nestali su 1920. godine. Na Kemal-bega danas podsjeća samo naziv jedne ulice na prostoru njegove nekadašnje mahale.

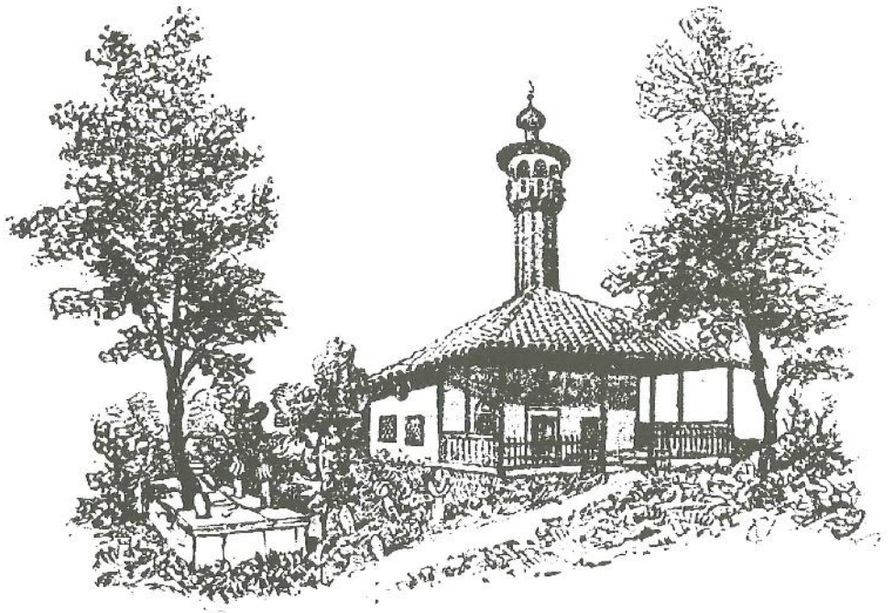

Mesdžid Gazi Husrev-begovog ćehaje Kemal-bega u Koševu

[95] Isto.

Mahala mesdžida Hadži Mehmeda

Osnovana je negdje prije 1540. godine kada se prvi put spominje u popisu Bosanskog sandžaka iz te godine, kada je imala 30 kuća i 26 neoženjenih. O ovoj mahali nema drugih podataka izuzev pretpostavke da se radi o Sumbul mahali ili Sumbuluši koja se prostirala u sjevernom području starog dijela grada. Alija Bejtić navodi u svojoj knjizi *Ulice i trgovi Sarajeva* da je ova mahala dobila naziv po staroj sarajevskoj porodici Sumbul koja je u toj mahali imala porodičnu kuću. I danas jedna ulica u ovom dijelu grada nosi naziv Sumbul-česma, po staroj kamenoj česmi i porodici Sumbul, a koja se nalazila u mahali Bali-zade Hadži Mehmeda ili Sumbul mahali.[96]

Mahala Gazi Husrev-bega

Gazi Husrev-beg je započeo gradnju svojih zadužbina u trećoj deceniji XVI stoljeća. Većina njih bile su grupisane okolo njegove džamije koja je postala centar istoimene mahale. Međutim, ova mahala prvi put se spominje u popisu Bosanskog sandžaka iz 1565. godine kada je brojala 47 kuća.[97] Pored džamije, tu su izgrađene i medresa, hanikah, bezistan, sahat-kula, mekteb, imaret, hanovi, brojni dućani. Bila je to specifična četvrt u srcu starog Sarajeva, sa monumentalnom džamijom, kulturno-prosvjetnim ustanovama, trgovačkim i privrednim objektima.

Mahala Haseći hatun – Za banjom

Iako se ova mahala ne spominje u izvorima do druge polovine XVI stoljeća, ona se formirala znatno ranije okolo mesdžida kojeg je podigla u prvoj polovini XVI stoljeća Gazi Husrev-begova žena Šahdidar koja je bila oslobođena robinja njegove sestre Neslišah. Džamija se nalazila iza Gazi Husrev-begovog hamama, pa se po tome i mahala zvala *Za banjom*. Godine 1565., kada je prvi put upisana u popis Bosanskog sandžaka, brojala je 41 kuću, 23 neoženjena i 3 kuće vjerskih službenika.[98] U popisu iz 1604.

[96] A. Bejtić, *Ulice i trgovi Sarajeva*, str. 341.
[97] Istanbul, BOA, TD No 379.
[98] Isto.

godine navodi se pod imenom *Mahala Husrev-begove žene*, a njen vakuf je upisan među vakufima u istom defteru: *Vakuf gospođe Šahdidar, žene rahmetli Husrev-bega*. Džamija je izgorjela 1879. godine i nije se više obnavljala. Greblje okolo džamije ekshumirano je 1950. godine.

Mahala mesdžida Vekilharč Mustafe

Naselje na lijevoj obali Miljacke u Topliku (toponim iz predosmanskog perioda) također se počinje razvijati u prvoj polovini XVI stoljeća. Na tom prostoru Gazi Husrev-begov vekilharč (intendant) Mustafa podigao je mesdžid oko kojeg je nastala istoimena mahala koja se prvi put spominje u popisu Bosanskog sandžaka iz 1565. godine kada je brojala 94 kuće,[99] ali je sigurno nastala ranije. Naime, vakufu ove džamije novac je priložio i divan-katib Hadži Hajdar, a on je umro 1545. godine, tako da je džamija sigurno sagrađena do te godine. Mesdžid je kasnije pretvoren u džamiju koja se i danas nalazi na lijevoj obali Miljacke, neposredno iza mosta kod Vijećnice. Džamija odavno nosi naziv Hadžijska, jer su obično u njoj sarajevske hadžije proglašavale svoju odluku da idu na hadž.

Magribija

Iako nijedan popis Bosanskog sandžaka iz XVI stoljeća ne bilježi mahalu i džamiju Magribiju, ona je sigurno postojala u tom stoljeću, možda čak i ranije. Naime, Stara Zagorica, južni kraj ispod Gorice (područje okolo današnje Državne bolnice), predstavljao je u to vrijeme zapadnu periferiju starog Sarajeva. U tom kraju nalazi se džamija Magribija za čiju izgradnju je vezana tradicija da je sagradio Šejh Magribija, porijeklom sa Magreba (zemlje sjeverne Afrike), koji je došao u sarajevski kraj još sa Gazi Isa-begom. Ta tradicija i prema pisanju Hazima Šabanovića ima osnova, jer u Starom Trgovištu koje se nalazilo nedaleko od navedene džamije, prije njegove propasti 1459. godine osnovana je tekija Gaziler, te postoji velika vjerovatnoća da je u njenoj blizini sagrađena i džamija koja je propala 1459., a na njenom mjestu je podignuta nova u XVI stoljeću okolo koje je nastala mahala Magribija.

[99] Isto.

* * *

Ovako je uglavnom izgledalo Sarajevo u vrijeme kada je Bosnom upravljao Gazi Husrev-beg. Grad je bio podijeljen na mahale – stambene četvrti i na poslovni, trgovački dio – čaršiju. Kako se vidi, u Sarajevu se do sredine XVI stoljeća razvilo pedeset stambenih četvrti – mahala koje su se širile po okolnim brdima i dolinom Miljacke prema području današnjeg Marindvora, gdje je krajnja mahala i džamija bila Magribija.

U čaršiji se odvijao sav privredni, poslovni život, tu se trgovalo, izrađivali predmeti čuvenih sarajevskih zanatlija. Osnovana kada i sami grad, sarajevska čaršija je doživjela kulminaciju u svome razvoju sredinom XVI stoljeća, upravo u vrijeme kada je Gazi Husrev-beg završio izgradnju svojih zadužbina. Njegov doprinos razvoju sarajevske čaršije je nemjerljiv. Iako je i Gazi Isa-beg, osnivač Sarajeva, imao u sarajevskoj čaršiji preko 200 dućana, čuveni han Kolobaru i druge zadužbine, iako su i drugi brojni vakifi, bosanski sandžakbezi, trgovci, esnaflije i drugi građani ulagali svoj imetak u izgradnju sarajevske čaršije, zadužbine Gazi Husrev-bega su joj dale poseban pečat, jer većina njih je locirana upravo na području čaršije, počev od monumentalne Begove džamije, sahat-kule, medrese, hanikaha, imareta, bezistana, Tašlihana, Morića hana i preko 200 dućana koji su pripadali ovom nekada bogatom vakufu.

Sarajevske zanatlije, udruženi u jake cehovske organizacije po vrstama zanata, bili su i topografski organizovani po vrstama zanata, odnosno esnafa. Dućani jednog ili više srodnih zanata obično su se nalazili u jednoj ulici. Više tih ulica sačinjavali su zasebne čaršije koje su sve zajedno činile sarajevsku čaršiju. To su bile slijedeće ulice i čaršije: Abadžiluk, Aščiluk, Atari, Baščaršija, Bazerdžani, Berberska čaršija, Bojadžijska čaršija, Bravadžiluk, Čibukčijska čaršija, Čizmedžiluk, Ćurčiluk Mali, Ćurčiluk Veliki, Fišekčijska čaršija, Franačka čaršija, Gornja čaršija, Halači, Halvadžiluk, Ibrikčijska čaršija, Kasapi Gornji, Kaukčijska čaršija, Kazandžiluk, Kazazi, Kolobara čaršija, Kovači, Kujundžiluk Veliki, Kujundžiluk Mali, Kolukčije, Kundurdžiluk, Mala čaršija, Mudželiti Veliki, Mudželiti Mali, Nalčadžijska čaršija, Predimaret čaršija, Ribarska čaršija, Sagrdžije, Saraj čaršija, Samardžiluk, Sarači, Sarači Mali, Tabaci Donji, Tabaci Gornji, Tahmis, Tarakčijska čaršija, Terzijska čaršija, Tufekčijska čaršija i Zildžiluk.[100]

Popisi stanovništva Sarajeva iz vremena Gazi Husrev-bega, u prvom redu popisi iz 1530. i 1540. godine, pokazuju da je među stanovništvom bio veliki broj zanatlija.

[100] A. Bejtić, *Stara sarajevska čaršija juče, danas, sutra*, Sarajevo 1969., str. 23.

Tako je u popisu iz 1530. godine upisano preko 300 kuća čiji nosioci domaćinstava su zanatlije.[101]

Među najrazvijenijim zanatima bio je krojački zanat, čiji su dućani bili skoncentrisani u Terzijskoj čaršiji koja se protezala od Latinske ćuprije prema džamiji Mehmed-bega Minetovića (danas apoteka Bosna). Logično je da je ovaj zanat bio tako razvijen s obzirom na strukturu stanovništva Sarajeva. Već je spomenuto da je i na dvoru Gazi Husrev-bega bio poseban terzibaša koji se brinuo o njegovom lijepom odijevanju.

Dokumenti pokazuju da je među razvijenijim zanatima u sarajevskoj čaršiji bio i sabljarski, čije zanatlije su radile i stanovale u Sabljarskoj čaršiji koja se prvi put u izvorima spominje 1526. godine, a prostirala se od Ajas-begovog mesdžida uz današnju ulicu Zelenih beretki. Davno je u Sarajevu nestalo ovog zanata, kao i Sabljarske čaršije, jer nema potrebe za predmetima koje su izrađivali sabljari.

Defteri Bosanskog sandžaka iz 1530. i 1540. godine pokazuju da se veoma rano u Sarajevu počeo razvijati i saračkі zanat, čije zanatlije su bili skoncentrisani u ulici Sarači koja i danas postoji i zove se istim imenom stotinama godina. U toj ulici je i Gazi Husrev-begov vakuf imao 60 dućana jedan do drugog.

Među razvijenijim zanatima u sarajevskoj čaršiji u XVI stoljeću bili su zanati vezani za izradu metala: kazandžijski, kujundžijski, kovački. Kujundžije su radile u čaršiji po njima zvanoj Kujundžiluk, koja se prostirala između Gazi Husrev-begovog bezistana, Imareta i Ajas-pašinog hamama. Većina dućana u toj čaršiji pripadala je Gazi Husrev-begovom vakufu. Veoma razvijen zanat u Sarajevu još od XV stoljeća bio je tabački. Njihove radionice nalazile su se u posebnoj čaršiji situiranoj uz obalu Miljacke, a jedna ulica (Tabaci) na području nekadašnje čaršije podsjeća na ove zanatlije. Uz Gazi Husrev-begovu džamiju prostirala se čaršija u kojoj se izrađivala obuća – Čizmedžiluk, a tu u blizini, južno od Begove džamije bila je i čaršija ćurčija, na koju nas danas podsjećaju nazivi dvije ulice: Ćurčiluk Veliki i Ćurčiluk Mali. Između Tabaka i Bravadžiluka nalazi se ulica Halači u kojoj su nekada radili halači – zanatlije koji su pucali vunu i pamuk. Tu se nekada nalazila i njihova čaršija, koja se u nekim dokumentima naziva i Mošćanica čaršija. Između Sarača i Velikog Ćurčiluka nalazi se ulica Kazazi u kojoj su nekada radile zanatlije koji su izrađivali razne predmete od svile, vune i pamuka za ukrase odjeće i konjske opreme u čaršiji po njima zvanoj Kazazi.

Koliko je pismenost bila razvijena u Sarajevu u XVI stoljeću pokazuje i podatak o postojanju čaršije mudželita u sarajevskoj čaršiji. Ona se protezala uz zapadnu stranu

[101] Istanbul, BOA, TD No 157.

Gazi Husrev-begove džamije od Sarača na sjeveru do Kundurdžiluka na jugu. I danas ta ulica gdje su radili knjigovesci nosi naziv Mudželiti.

Iako je aščinica bilo po cijeloj čaršiji, postojala je i posebna čaršija Aščiluk na koju danas podsjeća istoimena ulica.

Pored zanatlija koji su bili organizovani u cehovske organizacije i imali svoje zasebne čaršije, bilo je i zanata koji su radili samostalno. Svi oni predstavljali su važnu društvenu i ekonomsku snagu. Iako su se nazivi brojnih zanata sačuvali u nazivima ulica, ipak ima nekih koji su se zauvijek izgubili, kao npr. Sabljarska čaršija, Halvadžiluk, Saraj čaršija koja se prostirala kraj Ajas-pašinog hamama, a koja se spominje u vakufnami Muslihuddina Čekrekčije iz 1526. godine, zatim Kasapi, sjeveroistočni dio Baščaršije itd.

Sarajevo je bilo i veoma važan trgovački centar. Pored domaćih, tu su trgovali i brojni strani trgovci, počev od Dubrovčana koji su imali i svoju zasebnu mahalu – Latinluk ili Frenkluk mahalu, zatim Firentinaca i Mlečana, a od sredine XVI stoljeća tu se naseljavaju i Jevreji koji preuzimaju značajnu ulogu u trgovačkim poslovima u Sarajevu.

Na području sarajevske čaršije, pored dućana, podignut je veliki broj privrednih i trgovačkih objekata, počev od hanova i karavan-saraja koji su služili za smještaj putnika, a isto tako su bili i mjesta gdje se trgovalo i obavljalo niz poslovnih susreta, pa do bezistana, daira, magaza.

Od sedam hamama koliko je podignuto u Sarajevu tokom XV i XVI stoljeća, jedan se nalazio na području sarajevske čaršije. To je bio hamam koji je sagradio 1509. godine bosanski sandžakbeg Firuz-beg. Hamam je davno propao, a na njega danas podsjeća samo naziv jedne male ulice nazvane Ćulhan po ložionici hamama – ćulhanu.

Na području sarajevske čaršije, u vrijeme kada je Gazi Husrev-beg bio na položaju bosanskog namjesnika, podignuto je više prosvjetnih objekata. Tu se posebno ističu njegova medresa i hanikah.

Dostupni historijski izvori, kao i svjedočenje brojnih putopisaca koji su prolazili kroz Sarajevo u prvoj polovini XVI stoljeća, pokazuju da je baš u to vrijeme ovaj grad bio jedan od najrazvijenijih i najljepših gradova na Balkanu zahvaljujući, između ostalog, i činjenici da je Gazi Husrev-beg u to vrijeme podigao svoje zadužbine i ostavio velika sredstva za njihovo održavanje i dalju izgradnju grada.

Rezime

Gazi Husrev-beg se ubraja u one bosanske namjesnike čija uloga je ostala zapamćena kao najznačajnija, ne samo u urbanom razvoju Sarajeva u prvoj polovini XVI stoljeća nego i kao namjesnika koji je bio na čelu vojske koja je osvojila brojna područja i proširila granice Osmanlijskog carstva prema Zapadu. Iako je rođen u Serezu (Grčka) 1480. godine i odgojen i školovan na dvoru sultana Bajezida II kao njegov unuk, trećinu života proveo je u Bosni.

Kada je napunio dvadeset i šest godina postavljen je za carskog kapidžibašu, a od tada pa do 1519. godine nema dostupnih historijskih podataka o njegovom životu. Te godine je prvi put postavljen za smederevskog sandžakbega. Kada je njegov rođak, sultan Sulejman Veličanstveni, pokrenuo veliki pohod na Beograd da osvoji tu *kapiju Evrope,* kako su nazivali ovaj grad, i Gazi Husrev-beg je uzeo značajnog udjela u tim vojnim operacijama. Zbog zasluga u osvajanju Beograda, na carskom divanu održanom 15. septembra 1521. godine donesena je odluka da se Gazi Husrev-beg postavi za bosanskog sandžakbega. Od tada pa do juna 1525. godine bio je bosanski namjesnik, nakon čega je povučen sa tog položaja i ponovo imenovan u januaru 1526. godine gdje je ostao do proljeća 1534. godine. Tada je ponovo imenovan za smederevskog sandžakbega i na tom položaju ostao do 1536. godine. Treći put je Gazi Husrev-beg postavljen za bosanskog sandžakbega u maju 1536. godine, gdje je ostao do smrti 18. juna 1541. godine.

Čim je prvi put izabran za bosanskog namjesnika, u Dubrovniku su imenovani poslanici da se poklone novom sandžakbegu. Oni su već od ranije znali da na upravu u Bosnu dolazi sin njihovog susjeda Ferhad-bega, rođenog u Hercegovini, sa kojim su oni od ranije imali dobre veze. Majka Husrev-bega bila je sultanija Seldžuka, kćerka Bajezida II.

Nakon osvajanja Beograda, Gazi Husrev-beg je kao bosanski sandžakbeg započeo svoja uspješna osvajanja prema zapadu. Početkom 1522. godine krenuo je sa svojom vojskom prema Zadru i Šibeniku. U prvoj polovini iste godine osvojio je Knin i Skradin, 1523. godine tvrđavu Ostrovicu, a nakon bezuspješne opsade Jajca 1525. godine smijenjen

je sa položaja bosanskog namjesnika. Nekoliko mjeseci Gazi Husrev-beg je proveo u Istanbulu, a onda ga je sultan ponovo postavio na isti položaj. Ovaj drugi period u kojem je Gazi Husrev-beg bio na čelu Bosanskog sandžaka obilježen je brojnim ratovima, između ostalog i velikom bitkom na Mohaču 1526. godine, u kojoj je poraženo Ugarsko kraljevstvo.

Tokom 1527. godine, pored upada preko Krbave, Like, Modruše, vojska pod vodstvom Gazi Husrev-bega osvojila je i tvrdi grad Obrovac, a nakon toga i Jajce, te druge gradove Jajačke banovine. Krajem 1527. godine osvojio je i tvrđavu Ilok i Varadin. Skoro nijedan divan krajem 1527. i početkom 1528. godine nije se održao a da na njemu nije došlo obavještenje o osvojenju nekog grada u Bosni ili Srijemu. Postoje neki podaci da je Gazi Husrev-beg učestvovao i u pohodu sultana Sulejmana na Beč 1529. godine. Iza tog neuspjelog pohoda nastalo je mirnije razdoblje u kojem se Gazi Husrev-beg više posvetio svom velikom djelu, podizanju zadužbina. Iako je kao vojskovođa osvojio velika područja i rukovodio brojnim vojnim akcijama, ipak je više ostao upamćen kao dobrotvor Sarajeva i najznačajniji bosanski namjesnik. On je od Sarajeva, koje je do tada smatrano kasabom, podizanjem svojih zadužbina uspio napraviti veliki grad – šeher, poznat širom Evrope i prostranog Osmanskog carstva. Dok se u ranijim vakufnamama Sarajevo nazivalo kasabom, u Gazi Husrev-begovoj vakufnami se naziva *medine (veliki grad)*.

Urbani razvitak Sarajeva započeo je izgradnjom objekata Gazi Isa-bega Ishakovića, nastavljen podizanjem zadužbina i drugih namjesnika, predstavnika vodeće društvene elite, bogatijih građana, trgovaca i zanatlija. Druga značajna etapa u razvitku Sarajeva, poslije Isa-bega, obilježena je objektima Gazi Husrev-begovog vakufa. Nekada je to bio najbogatiji vakuf u Bosni, sa objektima koji su predstavljali centre urbanog, duhovnog, ekonomskog i socijalnog života. Period podizanja Gazi Husrev-begovih zadužbina, od tridesetih do sedamdesetih godina XVI stoljeća, najznačajniji je period u razvitku grada u osmanskom periodu. To pokazuje i razvoj mahala – gradskih četvrti, čiji broj je najbolji pokazatelj urbanog razvoja jednog grada u osmanskom periodu. Krajem XV i početkom XVI stoljeća Sarajevo je imalo samo tri muslimanske mahale, Džemat kršćana i Džemat Dubrovčana, a u vrijeme Gazi Husrev-bega bilo je formirano preko pedeset mahala. Krajem XVI stoljeća grad je imao 91 muslimansku mahalu, dvije kršćanske i Džemat Jevreja.

Svoj vakuf Gazi Husrev-beg je osnovao sa tri vakufname napisane između 1531. i 1537. godine. Prva, iz 1531. godine, odnosi se na džamiju, hanikah, mekteb, imaret i musafirhanu, i njom su uvakufljeni brojni posjedi i to u Serezu, Sarajevu, Tešnju, Jajcu, Ostrovici i Dalmaciji. Drugom vakufnamom, od 8. januara 1537. godine, Gazi Husrev-beg je uvakufio gotov novac za medresu zvanu Kuršumlija, a trećom, također iz 1537. godine, dodatna sredstva za džamiju. To je i njegova najpoznatija i najmonumentalnija zadužbina koja i danas predstavlja jedan od simbola Sarajeva. Projektant joj je bio glavni carigradski arhitekt, Perzijanac Adžem Esir Ali. U haremu džamije nalazi se izuzetno lijep šadrvan, sličan onom u Ulu džamiji u Bursi, mekteb, muvekithana, česme, dva turbeta – jedno Gazi Husrev-begovo, a drugo njegovog oslobođenog roba, mutevelije, kasnije i kliškog i požeškog sandžakbega Murad-bega Tardića. Preko puta džamije Gazi Husrev-beg je sagradio i medresu, poznatu kao Kuršumlija, uz nju biblioteku, s ciljem da se knjige čitaju i iz njih uči, da se pojedina djela prenose i šire prepisivanjem. U blizini medrese Gazi Husrev-beg je podigao i hanikah, poseban tip medrese gdje se izučavao tesavvuf. Hanikah je pripadao redu halvetija, čiji je sljedbenik bio i sam Gazi Husrev-beg. Jedini hamam od sedam, koliko ih je nekada bilo u Sarajevu, a koji se sačuvao do danas, podignut je iz sredstava ovog velikog vakifa. Gazija je podigao i bezistan, impozantnu građevinu, te pored njega Tašlihan. Pri gradnji bezistana i Tašlihana pored domaćih majstora učestvovali su i Dubrovčani, na zahtjev građana Sarajeva. Gazi Husrev-beg je podigao i niz humanitarnih ustanova, imaret i musafirhanu u prvom redu, zatim preko dvjesto dućana u sarajevskoj čaršiji, od kojih 60 jedan do drugog u Saračima. Iz sredstava njegovog vakufa podignuta je i sahat-kula pored Begove džamije, čuveni Morića han, prva bolnica u Sarajevu, te niz drugih objekata, kao i najduži vodovod u Sarajevu u to vrijeme. Gazi Husrev-beg je podigao i jedan karavan-saraj, hamam i 12 dućana u Požegi koje je uvakufio za svoje zadužbine u Sarajevu.

Za održavanje svojih zadužbina Gazi Husrev-beg je ostavio ogromna dobra na teritoriji današnje Grčke, čitava sela i zemljišta u okolini Sereza, zatim širom Bosne u Sarajevu, Tešnju, Jajcu, na teritoriji današnje Hrvatske u Dalmaciji i Požegi. U gotovini je uvakufio ogromne sume u zlatu i srebru. Budući da je bio na visokom položaju, Gazi Husrev-beg je imao velike ekonomske mogućnosti i zbog toga je mogao podići tako impozantan broj zadužbina. U vrijeme kada je osnovao svoj vakuf, njegov has (godišnja plata) iznosio je 643.979 akči, a kasnije je povećan na 800.831 akču. A prema kanunnami prednost jednog sandžakbega nad drugim ogledala se i u visini njegovih hasova. Sandžakbeg sa većim hasom imao je dominantniju ulogu u odnosu na onog sa manjim hasom.

To nije vakuf kao što su ostali vakufi, zapisano je u jednom fermanu koji je upućen iz Carigrada bosanskom namjesniku i sarajevskom kadiji. I zaista nije kao ostali. I pored

svih nedaća kroz koje je prolazio tokom stoljeća, opstao je do danas i egzistira, za razliku od brojnih drugih koji su davno propali. Poznato je da je u Sarajevu samo krajem XVI stoljeća bilo preko stotinu vakufa iza kojih je stajala ogromna suma materijalnih sredstava ulaganih u ovaj grad. Nakon gubljenja teritorija Osmanskog carstva poslije Bečkog rata 1683. do 1699. godine izgubljena su i vakufska imanja u Dalmaciji i Požegi, a odavno i ona u Tešnju, Jajcu, Serezu.

Dok su se gradile Gazi Husrev-begove zadužbine uz pomoć domaćih i dubrovačkih graditelja, bosanski sandžakbeg je nastavio sa osvajačkim pohodima prema Dalmaciji. Još u junu 1531. godine uputio se sa vojskom i svojim vjernim pratiocem Murad-begom Tardićem prema utvrđenom i čuvanom gradu Klisu, ali ga nisu uspjeli osvojiti.

Slijedeće, 1532. godine sultan Sulejman je ponovo poveo svoju vojsku prema Beču. Kod Osijeka mu se pridružio Gazi Husrev-beg sa svojom vojskom. Uspjeli su zauzeti Grac, ali ne i Beč. Nakon toga Požeški sandžak je izdvojen u poseban sandžak, a njegov prvi sandžakbeg postao je Arslan-paša Jahjapašić. Godine 1533. sultan je sklopio primirje sa kraljem Ferdinandom, a iste godine je pozvao smederevskog sandžakbega Mehmed-bega Jahjapašića da ga prati u ratu protiv Perzijanaca, dok je uprava u ovom sandžaku ponovo povjerena Gazi Husrev-begu. Poslije ratovanja u Perziji, sultan Sulejman se 1536. godine vratio u prijestonicu Carstva, a ubrzo iza toga je umro bosanski sandžakbeg Mehmed-beg Mihalbegović. Doznavši za njegovu smrt, Gazi Husrev-beg je nastojao da ponovo dođe u Bosnu za namjesnika, a i da nastavi sa izgradnjom svojih zadužbina. To je i uspio i početkom 1536. godine ponovo je došao u Bosnu. Čim je ponovo izabran za bosanskog namjesnika, Gazi Husrev-beg je zajedno sa smederevskim sandžakbegom Mehmed-begom Jahjapašićem poduzeo novu ofanzivu protiv Hrvatske i osvojio čitavu Slavoniju. Nakon što su porazili vojsku kralja Ferdinanda u blizini Đakova 1537. godine, Gazi Husrev-beg je povjerio svome vojvodi Murad-begu Tardiću da počne pripreme za osvajanja tvrdog grada Klisa. Borba oko ovog utvrđenja dugo je trajala, a onda je 12. marta 1537. godine vojska pod vodstvom Murad-bega Tardića osvojila ovo važno utvrđenje. Nakon toga je, na prijedlog Gazi Husrev-bega, od novoosvojenih krajeva zapadne Bosne, Dalmacije, Like i Krbave formiran novi, Kliški sandžak sa sjedištem u Klisu, a za prvog sandžakbega imenovan je Murad-beg Tardić. Poslije Klisa osmanlijska vojska pod vodstvom Gazi Husrev-bega i Murad-bega Tardića osvojila je još neke tvrđave u Dalmaciji: Nadin, Karin, Obrovac, Vranu, Drniš.

U maju 1538. godine Gazi Husrev-beg je započeo napad prema Trogiru, a 1539. godine osvojio je Sinj. Mir između Mlečana i Osmanlija sklopljen je u oktobru 1540. godine i nakon toga je veliki dio Dalmacije prepušten Osmanlijama, a Mlečani su još platili 300.000 dukata odštete na ime ratnih troškova. Gazi Husrev-beg je učestvovao u još jednom vojnom pohodu prema Hrvatskoj, a onda je 18. juna 1541. godine umro u Sarajevu, gdje je i ukopan u turbetu koje je za života podigao u haremu svoje džamije.

Gazi Husrev-beg je bio oženjen ženom po imenu Šahdidar koja je bila oslobođena robinja njegove sestre Neslišah. Nisu imali djece i možda je i to bio jedan od razloga što je sav svoj imetak uložio u dobrotvorne svrhe. I njegova žena Šahdidar podigla je u Sarajevu jednu džamiju i uz nju mekteb.

Na osnovu historijskih dokumenata, kao i na osnovu pisanja njegovih savremenika, može se vidjeti da je Gazi Husrev-beg bio markantna ličnost, čovjek koji je dužnu pažnju posvećivao i svome odijevanju. Njegova pratnja, svita, također je bila bogato opremljena. Iz popisa bosanske vojske pred pohod na Mohač vidi se da je i broj njegove pratnje bio velik, a podaci iz deftera Bosanskog sandžaka pokazuju da su to mahom bili bogati ljudi, često porijeklom sa ovih prostora, koji su i sami bili i vojskovođe i veleposjednici i vakifi. Sandžakbezi su po zakonu imali obavezu da imaju pratnju u srazmjeri sa prihodima koje su dobivali od svojih imanja, a Gazi Husrev-beg je imao velike prihode te se njegova pratnja sastojala od raznih dvorjanika, dostojanstvenika, činovnika. Jedan od pokazatelja uspješnosti nekog sandžakbega bio je veliki broj službenika koji su bili neposredno njemu podređeni. Što mu je pratnja bila veća, to je on uživao veći ugled. To je istovremeno bio i važan kriterij na osnovu kojeg je sandžakbeg dobivao mjesto u državi i napredovanje u službi.

Gazi Husrev-beg je neosporno najznamenitiji bosanski namjesnik, čija uprava u Bosni je ostala zapamćena kao doba u kojem su izvršeni brojni vojni pohodi i u kojima su osvojena velika područja prema zapadu i sjeverozapadu. Ali njegove zasluge su daleko veće u urbanom razvoju Sarajeva. Vrijeme u kojem su podignute zadužbine Gazi Husrev-begove s pravom se smatra *zlatnim dobom* u historiji Sarajeva. I danas njegove zadužbine svjedoče o veličini i značaju Gazi Husrev-bega, ne samo kao vakifa, nego i čovjeka koji je imao pred sobom viziju razvoja grada kao urbanog, kulturnog, prosvjetnog, ekonomskog, sufijskog centra. Arhitektonske i umjetničke vrijednosti Gazi Husrev-begovih zadužbina su velike, ali isto tako je značajna i njihova uloga u složenom tkivu gradskog centra. Stoljećima su Gazi Husrev-begove zadužbine imale značajnog utjecaja i na urbani i na kulturni razvoj Sarajeva. I danas mnoge od njih predstavljaju neke od simbola Sarajeva.

Kada se pogleda Gazi Husrev-begova uspješna vojna i politička karijera, počev od 1505. godine kada je postavljen za carskog kapidžibašu pa do funkcija smederevskog (dva puta) i bosanskog namjesnika (tri puta), brojni vojni uspjesi, kao i njegova ogromna uloga u urbanom razvoju Sarajeva u prvoj polovini XVI stoljeća, onda se vidi da je on uspio tokom svoga života da ostvari ne samo brojne ratne ciljeve nego i druge, prije svega civilizacijske, podižući zadužbine i ostavljajući sredstva za njihovo održavanje.

Summary

Ghazi Husrev-bey is rated among the governors whose role has been remembered as the most distinctive, not only in the urban development of Sarajevo in the first half of the 16th century, but also as a governor who led an army that conquered many regions and expanded the Ottoman Empire westwards. Although he was born in Serez (Greece) in 1480, and brought up and educated at Sultan Bayazid II's Court as his grandson, he spent a third of his life in Bosnia.

He was appointed as a chief imperial guard officer when he turned 26 and since then until 1519 no historical data about his life are available. In that year he was first appointed as Smederevo sanjak-bey – ruler of the sanjak. When a relative of his, Sultan Suleiman the Magnificent launched a great campaign against Belgrade to capture that *Gate of Europe*, as this city was called, Ghazi Husrev-bey also took an important part in those military operations. For his merits in conquering Belgrade, at the Imperial Divan held on 15 September 1521 a decision was passed to appoint Ghazi Husrev-bey as Bosnian sanjak-bey. Since then until June 1525 he was Bosnian Governor, when he was withdrawn from the position and reappointed in January 1526, which he held until the spring of 1534. At that point he was reappointed as the sanjak-bey of Smederevo, where he stayed until 1536. For the third time Ghazi Husrev-bey was reappointed as Bosnian sanjak-bey in May 1536, where he stayed until his death on 18 June 1541.

As soon as he was appointed as Bosnian governor for the first time, in Dubrovnik envoys were appointed to pay their respect to the new sanjak-bey. They had already known that a son of their neighbour Ferhad, born in Herzegovina with whom they had already had good relations, was coming as a governor. Husrev-bey's mother was Sultana Seljuka, Bayazid II's daughter.

Having conquered Belgrade, Ghazi Husrev-bey as Bosnian sanjak-bey started his successful conquests westwards. Early in 1522 he set off with his army for Zadar and Šibenik. In the first half of that same year he took Knin and Skradin; in 1523

the Ostrovica fort; after an unsuccessful siege of Jajce in 1525, he was removed from his office of Bosnian governor. Ghazi Husrev-bey spent several months in Istanbul, and then again the Sultan reappointed him to the same position. This second period of Ghazi Husrev-bey' being the head of the Bosnian Sanjak was marked by many wars, by the great 1526 Battle of Mohacs, too, in which the Hungarian Kingdom was defeated.

In 1527, besides incursions across Krbava, Lika and Modruša, the army led by Ghazi Husrev-bey conquered the fortified town of Obrovac, and then Jajce with other towns in the Banovina of Jajce. Late in 1527, he took the Ilok fort and Varadin as well. Almost none of the divans late in 1527 and early in 1528 were held without information about conquest of a town in Bosnia or Srijem. There is some information that Ghazi Husrev-bey took part in Sultan Suleiman's campaign against Vienna in 1529. That unsuccessful campaign was followed by a peaceful period in which Ghazi Husrev-bey turned more to his great work, erection of endowments. Although, as an army leader, he conquered vast areas and led many military campaigns, he has remained better remembered as a Sarajevo benefactor and Bosnia's most important governor. By erecting his endowments, he managed to turn Sarajevo, which until then had been considered a provincial town, into a city known all over Europe and the vast Ottoman Empire. While in earlier vaqfnamas – deeds of endowment – Sarajevo was named a provincial town, in Ghazi Husrev-bey's vaqfnama it was called *medine (a city).*

The urban development of Sarajevo started with the construction of facilities by Ghazi Isa-bey Ishaković, which continued with the erection of endowments of other governors, representatives of the leading societal elite, better-off citizens, merchants and artisans. Another significant phase in the development of Sarajevo, after Isa-bey, was marked by the structures of Ghazi Husrev-bey's waqf – endowment. It was the richest waqf in Bosnia with buildings that have been represented centres of spiritual, social, economic and urban centres of life. The period of erection of Ghazi Husrev-bey's endowments, from the 1530s to the 1570s, was the most important period in the development of the city in the Ottoman era. This is seen in the development of mahalas – urban residential quarters – whose number was the best indicator of the urban development of a city in the Ottoman period. By the end of the 15th and the beginning of the 16th centuries, Sarajevo had only three Muslim mahalas, a community of Christians and a community of Dubrovnik settlers, while at Ghazi Husrev-bey's time over fifty mahalas were set up. Late in the 16th century the city had 91 Muslim mahalas, two Christian ones and a community of Jews.

Ghazi Husrev-bey founded his endowment by three vaqfnamas between 1531 and 1537. The first one from 1531 refers to a mosque, a khaneqah – a Sufi "convent", a mekteb – religious elementary school, a soup kitchen, and a tavern, endowing many properties located at Serez, Sarajevo, Tešanj, Jajce, Ostrovica and Dalmatia. By the second vaqfnama dated 8 January 1537, Ghazi Husrev-bey endowed cash for a madrasah, and by the third one, also from 1537, additional funds for a mosque. This is his best-known and most monumental endowment, which is still today one of Sarajevo's symbols. It was designed by Istanbul's chief architect, a Persian Ajem Esir Ali. In the mosque's courtyard there are a magnificent fountain resembling that in the Ulu Mosque in Bursa, an elementary religious school, a muwaqithana – observatory, drinking fountains, two turbehs – mausoleums: one Ghazi Husrev-bey's and the other of his freed slave, a mutawalli, later the sanjak-bey of Klis and Požega – Murat-bey Tardić. Opposite the mosque, Ghazi Husrev-bey had a madrasah built, known as Kuršumlija, a library next to it, so that books could be read and learnt from, that some works could be passed on and spread by copying. Nearby the madrasah, Ghazi Husrev-bey had also a khaneqah built, a specific type of madrasah where tesawuf was studied. The khaneqah belonged to the Halveti Order of Dervishes, whose follower was Ghazi Husrev-bey himself. The only public bath out of seven that used to exist in Sarajevo, and which has been preserved to date, was erected with this great endower's funds. The Ghazi had also a bezistan – cloth market, a grandiose facility, built, and the Tašlihan inn next to it. The bezistan and the Tašlihan were built by local master craftsmen, and craftsmen from Dubrovnik at the request of the Sarajevo citizens. Ghazi Husrev-bey also had a number of humanitarian facilities built: a soup kitchen and a hostelry first of all, then over 200 shops in the Sarajevo business district; 60 of these shops were built in a row in Sarači Street. With the money from his foundation, a clock tower was also built near the Bey's Mosque, the famous Morića han – hostelry, the first hospital in Sarajevo, and a number of other facilities including the longest water supply system in Sarajevo at the time. Ghazi Husrev-bey also had a caravanserai built, then a public bath and 12 shops in Požega, which he endowed for his foundation in Sarajevo.

To maintain his endowments, Ghazi Husrev-bey left enormous assets in what is Greece today, entire villages and plots of land around Serez; then throughout Bosnia – in Sarajevo, Tešanj, Jajce; in the territory of today's Croatia in Dalmatia and Požega. He endowed enormous worth in gold and silver. Being at a high position, Ghazi Husrev-bey had immense economic power, which enabled him to have such a striking number of endowment facilities. At the time he founded his waqf, his hass – annual salary – was

643,979 akchas, which later rose to 800,831 akchas. According to a kanunnama, supremacy of a sanjak-bey over another was demonstrated by the amount of his hass. The sanjak-bey with a higher hass had a more dominant role compared to the one whose hass was smaller.

This is not a waqf like other waqfs was recorded in a firman – decree sent from Istanbul to the governor of Bosnia and the qadi of Sarajevo. Indeed, it was not like others. Despite all the setbacks it suffered over centuries, it has survived to date and it exists unlike many others that collapsed long ago. We know that in Sarajevo at the end of the 16th century there were more than a hundred of waqfs backed by huge material assets invested in this city. After the Ottoman Empire's losses of territories after the War of Vienna from 1683 to 1699, the waqf properties were also lost in Dalmatia and Požega, and long ago the ones in Tešanj, Jajce, and Serez.

While his endowments were built by local and Dubrovnik builders, the sanjak-bey of Bosnia continued with his raids of conquest in the direction of Dalmatia. Back in June 1531, he set off with his army and his loyal escort Murat-bey Tardić for the fortified and guarded town of Klis, but they failed to conquer it.

The following year, 1532, Sultan Suleiman led again his army against Vienna. Ghazi Husrev-bey joined him with his army near Osijek. They managed to conquer Graz, but not Vienna. Thereafter, the Sanjak of Požega was detached as a separate sanjak, and Arslan-pasha Jahjapašić was its first sanjak-bey. In 1533, the Sultan agreed on truce with King Ferdinand; that same year he invited the Smederevo sanjak-bey Mehmed-bey Jahjapašić to join him in the war against Persians, while Ghazi Husrev-bey was again entrusted with the administration in that sanjak. Having waged a war in Persia, Sultan Suleiman returned to the Empire's capital in 1536; soon thereafter, the Bosnian sanjak-bey Mehmed-bey Mihalbegović died. Having learned about his death, Ghazi Husrev-bey tried to go back again to Bosnia as governor to continue building his endowments. He succeeded in his attempt and early in 1536 he was again in Bosnia. As soon as he was appointed once more as the governor of Bosnia, Ghazi Husrev-bey together with the sanjak-bey of Smederevo Mehmed-bey Jahjapašić launched a new offensive against Croatia and conquered entire Slavonia. Having defeated King Ferdinand near Đakovo in 1537, Ghazi Husrev-bey charged his military leader Murat-bey Tardić with the responsibility of beginning preparations for the conquest of the fortified town of Klis. The fighting for this town was long, and then on 12 March 1537 the army led by Murat-bey Tardić took this important fort. After that, at Ghazi Husrev-bey's proposal, a new, the Klis sanjak, was set up from the newly conquered parts of West Bosnia, Dalmatia, Lika, and Krbava, whose seat was at Klis; Murat-bey Tardić was appointed as its first sanjak-bey. After Klis, the Ottoman army led by Ghazi Husrev-bey and Murat-bey Tardić took some more forts in Dalmatia: Nadin, Karin, Obrovac, Vrana, and Drniš.

In May 1538, Ghazi Husrev-bey carried out an assault on Trogir, and in 1539 he conquered Sinj. Peace between the Venetians and the Ottomans was made in October 1540; after that a large part of Dalmatia was surrendered to the Ottomans; the Venetians additionally paid 300,000 ducats of war reparations. Ghazi Husrev-bey took part in one more military campaign against Croatia, and then on 18 June 1541 he died in Sarajevo, where he was buried in his turbeh which he had erected in his mosque's courtyard.

Ghazi Husrev-bey was married to a woman called Shahdidar, his sister Neslishah's freed slave. They did not have any children, which may have been one of the reasons for committing his property to charities. His wife Shahdidar had also a mosque and a primary religious school built next to it in Sarajevo.

Based on historical documents and writings by his contemporaries, we can see that Ghazi Husrev-bey was a distinctive personality, a man who paid due attention to his clothing too. His escorts were also lavishly outfitted. From a list of the Bosnian army before the raid on Mohacs, we can see that he had a numerous suite, and the information from the defters – Ottoman public records – shows that they were mainly wealthy people, often descending from these parts, who themselves were army leaders, owners of large estates and endowers. Sanjak-beys were obliged by law to have escort commensurate to the revenues they collected from their estates. As Ghazi Husrev-bey had high revenues, his suite was comprised of various courtiers, dignitaries, and officials. One of success indicators of a sanjak-bey was a large number of officials subordinate directly to him. The more numerous his suite, the higher reputation he enjoyed. That was also an important criterion on which a sanjak-bey was awarded a position in the state and promotion in office.

Ghazi Husrev-bey was indisputably the most notable Bosnian governor, whose administration in Bosnia has been remembered as a period when many military campaigns were launched in which large areas were conquered in the west and north-west. However, his merits are much greater in the urban development of Sarajevo. The time when Ghazi Husrev-bey's endowments were erected is with good reason considered to be *the golden age* in the history of Sarajevo. Still today his endowments bear witness to the greatness and importance of Ghazi Husrev-bey, not only as an endower, but as a man who had a clear vision for the development of the city as an urban, cultural, educational, economic, and Sufi centre. Architectural and artistic merits of Ghazi Husrev-

bey's endowments are great, but their role in the complex tissue of the city centre is also important. For centuries, all Ghazi Husrev-bey's endowments had significant impact on both the urban and cultural development of Sarajevo. Still today many of them are some of the Sarajevo symbols.

If we look at Ghazi Husrev-bey's successful career, from 1505 when he was appointed as the chief imperial guard officer and to the positions of the Smederevo (twice) and Bosnian governor (three times), many military successful campaigns and his great role in the development of Sarajevo in the first part of the 16th century, then we can see that during his lifetime he succeeded in achieving, not only many war aims, but the others, primarily civilisation ones by having endowments erected and committing resources for their maintenance.

Izvori i literatura

NEOBJAVLJENI IZVORI

İSTANBUL, BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri (TD)

TD No 18, Sumarni defter Bosanskog sandžaka iz 1485. godine
TD No 24, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1489. godine
TD No 56, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1516. godine
TD No 57, Sumarni defter Bosanskog sandžaka iz 1520. godine
TD No 157, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine
TD No 164, Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1528-30. godine
TD No 211, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1540. godine
TD No 201, Sumarni popis Bosanskog sandžaka iz 1540. godine
TD No 243, Opširni popis sandžaka Požega iz 1545. godine
TD No 284, Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine
TD No 440, Popis timara mustahfiza u tvrđavama Kliškog sandžaka iz 1550. godine
TD No 379 i 435, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1565. godine
TD No 672, Opširni popis sandžaka Požega iz 1565. godine
TD No 462, Vakufi u Bosni iz 1567-68. godine
TD No 533, Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1574. godine
TD No 622, Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1585. godine

Maliyeden Müdevver (MAD)

MAD No 540, Sumarni popis mustahfiza Bosanskog sandžaka iz 1530. godine
MAD No 625, Popis vakufa iz 1565. godine

Mühimme defterleri:
Cilt 23
Cilt 26

Cilt 58
Cilt 80

Dahiliye Irade
No 50144

Cevdet Evkaf
No 1069

Ibnulemin Evkaf
No 1087
No 1167

İSTANBUL, TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ARŞİVİ (TSMA)

D (Defter) 7057
D 10057
D 4175

ANKARA, TAPU VE KADASTRO GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (TK)

TK No 477, 478, 479, Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604. godine
TK No 475, Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1604. godine

ANKARA, VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

No 633/47-4 – Prepis Gazi Husrev-begove vakufname

DUBROVNIK, DRŽAVNI ARHIV (DAD)

Acta Turcarum
Consilium Rogatorum (Cons. Rog.)
Lettere e Commissione di Levante

SARAJEVO, GAZI HUSREV-BEGOVA BIBLIOTEKA

R-7301-7328 – Muhamed Enverī Kadić, *Tarih-i Enverī 1-28*

Sidžili vakufnama:
Sidžil II, br. 352, str. 18 – Gazi Husrev-begova vakufnama iz 1531. godine
Sidžil I, br. 319, str. 29 – Gazi Husrev-begova vakufnama iz 1537. godine
Sidžil I, br. 320, str. 27 – Gazi Husrev-begova vakufnama iz 1537. godine
Sidžil br. I, str. 22 – Vakufnama Kemal-bega iz 1541. godine

SARAJEVO, ORIJENTALNI INSTITUT

R-29/2-10 i 16-28 – Muhamed Enverī Kadić, *Tarih-i Enverī 2-10, 16-28*
Muhimme defteri, Zbirka ANUBiH – prijevod Abdulah Polimac

SARAJEVO, UPRAVA GAZI HUSREV-BEGOVOG VAKUFA

Ferman sultana Sulejmana iz 1533. godine

SARAJEVO, ISTORIJSKI ARHIV

OR-61 – Ferman sultana Sulejmana iz 940 (1533. godine)
P-258 – Emernāma Gazi Husrev-begova iz 1531. godine

OBJAVLJENI IZVORI

Binark, Ismet: "Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 164 (Hicri 935-937/Miladi 1528-1531) ve 462 (Hicri 975/Miladi 1567-1568) Numaralı Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bosna Vakıfları", *X. Vakıf Haftası Kitabı*, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993., str. 207-254.

Čelebi, Evlija: *Putopis. Odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Preveo, uvod i komentar napisao H. Šabanović, Sarajevo, 1979.

Duraković, Esad: "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu", *Prilozi za orijentalnu filologiju* (dalje: *POF*) 56/2006., Sarajevo, 2007., str. 159-175.

Elezović, Gliša: *Turski spomenici, knj. I, sv. 1*, Srpska kraljevska akademija (dalje: *SKA*), Beograd, 1940.

Fajić, Zejnil: "Popis vakufnama iz Bosne i Hercegovine koje se nalaze u Gazi Husrevbegovoj biblioteci u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo, 1978., str. 245-302.

Gökbilgin, M. Tayyip: "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyatında Kanunī Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *Belgeler*, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, cilt I, sayı 2, 1964, 2. baskı, Ankara, 1993., str. 119-220.

Gökbilgin, M.Tayyib: "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", *Belgeler*, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, cilt V-VIII, sayı 9-12, 1968-1971, Ankara, 1971., str. 1-153.

Gökbilgin, M.Tayyib: *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar – Mülkler – Mukataalar*, Üçler Basımevi, Istanbul, 1952.

Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit: *Povijest Bosne*, knj. 1, Preveli: Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović, Fehim Nametak i Salih Trako, Sarajevo, 1999.

Handžić, Adem: "Dokument o prvom službenom popisu Husrevbegova vakufa iz 1604. godine", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XV-XVI, Sarajevo, 1990., str. 3-18.

Husić, Aladin: "Ferman Sulejmana Zakonodavca upućen Gazi Husrev-begu sredinom 1533. godine", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XXV-XXVI, Sarajevo, 2007., str. 141-147.

Jugoslovenske zemlje pod turskom vlašću (do kraja XVIII vijeka), Izabrani izvori. Priredili Branislav Đurđev i Milan Vasić, Školska knjiga, Zagreb, 1962.

Laszowski, Emilij: *Monumenta Habsburgica Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae III*, Zagreb, 1917.

Opširni popis Bosanskog sandžaka iz 1604.godine, Monumenta Turcica, serija II Defteri, knj. IV, sv. I-III, obradili Adem Handžić, Snježana Buzov i Amina Kupusović, Bošnjački institut Zürich-Odjel Sarajevo, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

Opširni popis Kliškog sandžaka iz 1550. godine, Monumenta Turcica, serija II Defteri, knj. V, obradili Fehim Dž Spaho i Ahmed S. Aličić, priredila Behija Zlatar, Sarajevo, 2007.

Osmanlı Belgelerinde Bosna Hersek / Bosna i Hercegovina u osmanskim dokumentima, hazırlayan Yıldırım Ağanoğlu (et al.), Istanbul, 2009.

Pečevija, Ibrahim Alajbegović: *Historija 1520-1576*, knj. 1. Prijevod, uvod i bilješke Fehim Nametak, El-Kalem, Sarajevo, 2001.

Pedani Fabris, Maria Pia – Alessio Bombaci: *I "Documenti Turchi" dell' Archivio di Stato di Venezia, Publicazioni degli Archivi di Stato*, Strumenti CXXII, Venezia, 1994.

Sidžil Tešanjskog kadiluka (1740-1752), Monumenta Turcica, serija V Sidžili, knj. I, prijevod i obrada Hatidža Čar-Drnda, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2005.

Sokolović, Osman: "Nekoliko dokumenata o toleranciji naših predaka", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, vol. XXXII, br. 3-4., Sarajevo, 1969., str. 97-102.

Spaho, Fehim: "Gazi Husrev-begova vakufnama za džamiju, imare i hanikah", u: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg: njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912., str. 114-129.

Spaho, Fehim: "Vakfija Kuršumlije medrese" u: Ć. Truhelka, *Gazi Husrefbeg: njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912., str. 130-139.

Spaho, Fehim Dž.: "Vakufnama Gazi Husrev-bega iz 1531", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica, IV/1, Sarajevo, 1985., str. 47-60.

Spaho, Fehim Dž.: "Vakufnama Gazi Husrev-bega iz 1537.", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica, IV/1, Sarajevo, 1985., str. 61-67.

Spaho, Fehim Dž.: "Vakufnama Gazi Husrev-bega", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica, IV/1, Sarajevo, 1985., str. 69-71.

Spaho, Fehim Dž.: "Vakufnama Šahdidar, supruge Gazi Husrev-bega", u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek)*, Orijentalni institut, Monumenta Turcica, IV/1, Sarajevo, 1985., str. 73-80.

Šabanović, Hazim: *Turski izvori za istoriju Beograda*, knj. I, sv. 1, Beograd, 1964.

Šabanović, Hazim: "Dvije najstarije vakufname u Bosni", *POF* II/1951, Sarajevo, 1952., str. 5-38.

Šabanović, Hazim: "Vojno uređenje Bosne od 1463. god. do kraja XVI. stoljeća", *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1960., str. 173-224.

Šabić, Šefket: "Treća Husrevbegova vakufnama", u: *Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice*, Sarajevo, 1932., str. XXXVII-XL.

Truhelka, Ćiro: *Tursko-slovjenski spomenici Dubrovačke arhive*, Sarajevo, 1911.

Zlatar, Behija: "Popis vakufa u Bosni u XVI stoljeću", *POF* XX-XXI/1970-71, Sarajevo, 1974., str. 109-158.

Zlatar, Behija: "Hasovi Gazi Husrev-bega", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XXV-XXVI, Sarajevo, 2007., str. 373-380.

LITERATURA

Aličić, Ahmed S.: "Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine", *POF* XXV/1975, Sarajevo, 1977., str. 171-202.

Andrejević, Andrej: *Islamska monumentalna arhitektura XVI veka u Jugoslaviji: kupolne džamije*, Institut za istoriju umetnosti Filozofskog fakulteta Beograd, Balkanološki institut SANU, Beograd, 1984.

Ayverdi, Ekrem Hakkı: *Avrupa'da Osmanlı Mimārī Eserleri, Yugoslavya*, II. cilt 3. kitab, İstanbul Fetih Cemiyeti, Istanbul, 1981.

Ayverdi, Ekrem Hakki: *Avrupa'da Osmanlı Mimārī Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, IV, Livres 4, 5, 6, İstanbul Fetih Cemiyeti, Istanbul, 1982.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis: "Un rapport de Gazi Hüsrev Beg sur l'investissement de Belgrade en 1521" – "Jedan izvještaj Gazi Husrev-bega o opsadi Beograda 1521.", *POF* 30/1980, Sarajevo, 1980., str. 19-23.

Bajlon, Mato: "Arhitektonske osobine glavnih Gazi Husrev-begovih građevina", u: *Spomenica Gazi Husrev-begove četiristogodišnjice*, Sarajevo 1932., str. 28-30.

Balta, Evangelia: *Les vakifs de Serrès et de sa Région (XV et XVI s.) Un premier inventaire*, Athènes, 1995.

Baltacı, Cahid: *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, Istanbul, 1976.

Bećirbegović, Madžida: "Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini", *POF* XX-XXI/1970-71, Sarajevo, 1974., str. 223-364.

Bejtić, Alija: "Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini", *POF* III-IV/1952-53, Sarajevo, 1953., str. 229-297.

Bejtić, Alija: *Stara sarajevska čaršija jučer, danas, sutra*, Sarajevo, 1962.

Bejtić, Alija: *Ulice i trgovi Sarajeva: topografija, geneza i toponimija*, Sarajevo, 1973.

Bojanić, Dušanka: "Požarevac u XVI veku i Bali-beg Jahjapašić", *Istorijski časopis*, XXXII, Beograd, 1985., str. 49-77.

Bosna ve Hersek Vilāyet Sālnāmesi, III, Sarajevo, 1302/1884., str. 11-15.

Bosna ve Hersek Vilāyet Sālnāmesi, VII, Sarajevo, 1306/1888., str. 32-38.

Buzov, Snježana: "Vlasi Istrije na području sjeverne Dalmacije u popisnim defterima 16. stoljeća", *POF* 40/1990, Sarajevo, 1991., str. 243-257.

Buzov, Snježana: "Vlaška sela, pašnjaci i čifluci: krajolik osmanlijskog prigraničja u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću", *Triplex Confinium* (1500-1800): Ekohistorija, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa održanog od 3. do 7. svibnja 2000. godine u Zadru, Književni krug, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta, Split/Zagreb, 2003., str. 227-241.

Cezar, Mustafa: *Typical commercial buildings of the Ottoman Classical period and the Ottoman construction system*, Istanbul, 1983.

Cviko, Fazileta: "O Gazi Husrev-begovom vakufu u Slavonskoj Požegi", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. XI-XII, Sarajevo, 1985., str. 75-78.

Cviko-Hafizović, Fazileta: "Grad Požega kao sjedište Požeškog sandžaka – urbani i privredni razvoj u 16. stoljeću", *Povijesni prilozi Instituta za suvremenu povijest* 13, Zagreb 1994., str. 27-76.

Çavuşoğlu, Mehmed: "Hayreti'nin Belgrad Şehr-engizi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 2-3, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1974., str. 325-356.

Čelić, Džemal: "Kuršumlija medresa u Sarajevu", *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knj. IV-V, Beograd, 1955., str. 258-270.

Čengić, Nihad: *Begova džamija kao djelo umjetnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2008.

Çetin, Atila: "Saraybosna'da Gazi Hüsrev beğ vakıfname ait 1252/1836 tarihli bir belge", *POF* 35/1985, Sarajevo, 1986., str. 163-168.

Ćehajić, Džemal: *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Orijentalni institut u Sarajevu, Posebna izdanja XIV, Sarajevo, 1986.

Ćehajić, Džemal: "Gazi Husrev-begov hanekah u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IV, Sarajevo, 1976., str. 3-7.

Dobrača, Kasim: *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, sv. I, Sarajevo, 1963.

Elezović, Gliša – Gavro Škrivančić: *Kako su Turci posle više opsada zauzeli Beograd*, Beograd, 1956.

Emedžen, Feridun M.: "Istorija jedne migracije s početka XVI stoljeća, Sremski izgnanici na Galipolju", *Istorijski časopis* XL-XLIII, (1995-1996), Beograd, 1997., str. 237-253.

Eyice, Semavi: "Ilk Osmanlı Devrinin Dini İctimai Bir Müessesi Zāviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Revue de la Faculté des sciences économiques de l'Université d'Istanbul*, 23/1-2, Istanbul, 1963., str. 3-80.

Eyice, Semavi: "II. Bayazıd devrinde davet edilen batılılar", *Belgelerle Türk Tarihi dergisi*, İstanbul, 1969., str. 23-30.

Eyice, Semavi: "Les *Bedesten's* dans l'architecture turque", Atti del Secondo Congresso Internazionale di Arte Turca Venezia 26-29 settembre 1963., Napoli, 1965., str. 13-117.

Forrer, Ludwig: *Die Osmanishe Chronik des Rustem Pasha*, Mayer & Müller, Leipzig, 1923.

Fotić, Aleksandar: "Uloga vakufa u razvoju orijentalnog grada: Beogradski vakuf Mehmed-paše Jahjapašića", u: *Socijalna struktura srpskih gradskih naselja (XII-XVIII vek)*, Smederevo-Beograd, 1992., str. 149-159.

"Gazi Hüsrev Bey", u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, cilt 13, İstanbul, 1996., str. 453-454.

"Gazi Hüsrev Bey Külliyesi", u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, cilt 13, İstanbul, 1996., str. 454-458.

"Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi", u: *Türkiye Diyanet Vakfı İslām Ansiklopedisi*, cilt 13, İstanbul, 1996., str. 458-459.

Gökbilgin M. Tayyib: "Ajalet Rumelija", *POF* XVI-XVII/1966-67, Sarajevo, 1970., str. 307-342.

Gökbilgin, M. Tayyib: *Kanūni Sultan Suleyman*, Istanbul, 1976.

Grabrijan, Dušan – Juraj Najdhart: *Arhitektura Bosne i put u savremeno*, Ljubljana, 1957.

Hadžibajrić, Fejzulah: "Vrednovanje službi u Gazi Husrevbegovom vakufu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983., str. 321-324.

Hadžibegić, Hamid: "Rasprava Ali čauša iz Sofije o timarskoj organizaciji u XVI stoljeću", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, sv. II, Sarajevo, 1947., str. 139-205.

Hadžijahić, Muhamed: "Uloga i značaj Gazi Husrevbega i njegovog vakufa", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983., str. 219-232.

Hafizović, Fazileta: "Vakufi u požeškom i pakračkom sandžaku u periodu osmanske vlasti", *POF* 49/1999, Sarajevo, 2000., str. 75-81.

Hajdarević, Rašid: "Prihodi i rashodi Gazi Husrev-begovog vakufa u Sarajevu za period 1248-1251 (1832-1835)", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo, 1978., str. 23-43.

Hammer, Joseph von: *Historija Turskog (Osmanskog) Carstva* 1, Zagreb, 1979.

Handžić, Adem: *Studije o Bosni: historijski prilozi iz osmansko-turskog perioda*, Istanbul, 1994.

Handžić, Adem: "Gazi Husrev-begovi vakufi u tešanjskoj nahiji u XVI stoljeću", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. II-III, Sarajevo, 1975., str. 161-174.

Handžić, Adem: "Husrev-begov vakuf na prelazu iz XVI u XVII stoljeće", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983., str. 207-216.

Handžić, Adem: "Vakuf kao nosilac određenih državnih i društvenih funkcija u Osmanskom carstvu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983., str. 113-120.

Handžić, Mehmed: *Izabrana djela, knj. I*, Ogledalo, Sarajevo, 1999.

Handžić, Mehmed: "Povodom četiristogodišnjice Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu", *Narodna Uzdanica, Kalendar za 1937. godinu*, god V, Sarajevo, 1936., str. 29-48.

"Hersek-zāde, Ahmed Pasha", u: *Encyclopédie de l'islam, Nouvelle édition*, tome III, H-IRAM, Brill, Leiden, 1990., str. 351-352.

Historija Osmanske države i civilizacije, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, prevodioci Kerima Filan et al., IRCICA, Orijentalni institut, Sarajevo, 2004.

Historija Osmanske države i civilizacije II, priredio Ekmeleddin Ihsanoğlu, prevodioci Kerima Filan et al., IRCICA, Orijentalni institut, Sarajevo, 2008.

Hrabak, Bogumil: "Ratna prošlost osmanlijskog Obrovca 1527-1683. god.", *Jugoslovenski istorijski časopis*, 1-2 (1996), Beograd, 1996., str. 53-94.

Hrabak, Bogumil: "Vlaška i uskočka kretanja u severnoj Dalmaciji u XVI stoleću", *Benkovački kraj kroz vjekove, Zbornik 2*, Benkovac 1988., str. 107-258.

Hukić, Abdurahman: "Socijalne i humanitarne ustanove Gazi Husrevbegova vakufa", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983. str. 233-240.
"Husrev. Husrav Beg, Gazi", u: *Islām Ansiklopedisi*, 5/1. cilt Hā-Hüzeyl, Istanbul, 1993., str. 601-605.
Ibrahim, Mehmed: "Gazi Hüsrev-bey Külliyesi ve Bosna-Hersek'teki Son Durumu", u: *X. Vakıf haftası kitabı*, Ankara, 1993., str. 181-206.
Inaldžik, Halil: *Osmansko carstvo*, Beograd, 1974.
Ipşirli, Mehmed: "Osmansko državno uređenje", u: *Historija Osmanske države i civilizacije*, priredio E. Ihsanoğlu, Sarajevo 2004., str. 161-395.
Istorija Beograda I, Stari, srednji i novi vek, Beograd, 1974.
Istorija naroda Jugoslavije, knjiga druga. Od početka XVI do kraja XVIII veka, Beograd, 1960.
Istorija Osmanskog Carstva. Priredio Rober Mantran, Beograd, 2002.
Ivić, Aleksa: "Nekoliko ćirilskih spomenika iz XVI. i XVII. veka", *Vjesnik Kr. Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, Zagreb, 1912. (separat)
"Izvodi za jugoslovensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533." Uredio dr. Franjo Rački, u: *Starine JAZU*, knjiga XV., Zagreb, 1883., str. 178-240.
"Izvodi za jugoslovensku poviest iz dnevnika Marina ml. Sanuda za g. 1526-1533." Uredio dr. Franjo Rački, u: *Starine JAZU*, knjiga XVI., Zagreb, 1884., str. 130-208.
Kadić, Rešad: *Gazi Husrevbeg, poema*, Sarajevo, 1966.
Kemura, šejh Sejfudin: *Sarajevske džamije i druge javne zgrade turske dobe*, separat iz *Glasnika Zemaljskog muzeja*, XXIII., 1908-1913, Sarajevo, 1913.
Kemura, šejh Sejfudin: "Stara hrišćanska crkva u Sarajevu", *Glasnik Zemaljskog muzeja* XXIII, 1911., str. 297-302.
"Khosrew Beg", u: *The Encyclopaedia of Islam*, New Editon, vol. V, Khe-Mahi, E.J. Brill, Leiden, 1986., str. 31-32.
Kiel, Machiel: "Observations on the History of Northern Greece during the Turkish rule. Historical and Architectural Description of the Turkish Monuments of Komatin and Serres, their place in the development of Ottoman Turkish architecture, and their present condition", u: *Studies on the Ottoman Architecture of the Balkans*, Balkan Studies 12, 1971., str. 415-451.
Klaić, Vjekoslav: *Povijest Hrvata*, knj. IV i V, Zagreb, 1985.
Kreševljaković, Hamdija: *Banje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1952.
Kreševljaković, Hamdija: *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1958.
Kreševljaković, Hamdija: "Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini (1463-1878)", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slovena*, knj. XXX., Zagreb, 1935., str. 55-178
Kreševljaković, Hamdija: *Gazi Husrev-beg*, Hrvatsko kulturno društvo "Napredak", Sarajevo, 1930.
Kreševljaković, Hamdija: *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1957.
Kreševljaković, Hamdija: "Naši bezistani", *Naše starine*, II, Sarajevo, 1954., str. 233-244.
Kreševljaković, Hamdija: "Sahat kule u Bosni i Hercegovini", *Naše starine*, IV, Sarajevo, 1957., str. 17-32.
Kreševljaković, Hamdija: *Vodovodi i gradnje na vodi u starom Sarajevu*, Sarajevo, 1939.

Kruhek, Milan: *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom XVI stoljeća*, Zagreb, 1995.
Kuripešić, Benedikt: *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530*. S njemačkog preveo Đorđe Pejanović, Sarajevo, 1950.
Mayer, Leo Arie: *Islamic Architects and their Works*, Geneve, 1956.
Mažuran, Ive: *Hrvati i Osmansko Carstvo*, Zagreb, 1998.
Mažuran, Ive: *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Osijek, 1994.
Mikoca, Josip: "Povijest banova kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije do XIV vieka", *Arkiv za povestnicu jugoslavensku, knj. IX.* Uredio Ivan Kukuljević Sakcinski, Zagreb, 1868., str. 1-206.
Miljković, Ema – Dušanka Bojanić: *Smederevski sandžak 1476-1560: Zemlja, naselja, stanovništvo*, Beograd, 2004.
Miović-Perić, Vesna: "Bosanski beglerbeg, hercegovački sandžakbeg i diplomacija Dubrovačke Republike", *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, sv. XXXVIII, Zagreb-Dubrovnik, 2000., str. 121-164.
Miović, Vesna: *Dubrovačka Republika u spisima namjesnika Bosanskog ejaleta i Hercegovačkog sandžaka*, Dubrovnik, 2008.
Mirza Safvet: *Gazi Husrev beg (u spomen četiristogodišnjice dolaska u Bosnu)*, Naklada knjižare Braće Bašagića, Sarajevo, 1907.
Moačanin, Nenad: *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskog Carstva (1537-1691)*, Jastrebarsko, 1997.
Mrgić, Jelena: *Severna Bosna 13-16. vek*, Istorijski institut, Beograd, 2008.
Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine: knjiga I Sarajevo*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1998.
Mujezinović, Mehmed: *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine: knjiga II Istočna i Centralna Bosna*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 1998.
Mujezinović, Mehmed: "Neobjavljeni natpisi sa Gazi Husrev-begovih građevina u Sarajevu", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. II-III, Sarajevo, 1974., str. 185-191.
Narodne pjesme Bošnjaka u Bosni i Hercegovini, sabrao Kosta Hörmann 1888-1889. Izbor i predgovor Denana Buturović, Svjetlost, Sarajevo, 2001.
Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka, knj. II, Bibliografski zavod, Zagreb, 1926.
Okiç, M. Tayyib: "Gazi Husrev Beğ ve Onun Saraybosna'daki Camiine Bir Minare Daha İlāve Edilmesine Dair Bir Vesika", *Necatı Lugal Armağanı* Ankara, 1969., str. 463-499.
Popara, Haso: "Ali-Dede Bošnjak je bio Fočak i prvi poznati šejh Gazi Husrev-begovog hanikaha u Sarajevu!", *Preporod*, god. XXXIX, br. 8/898, Sarajevo 2009.
Popović, Toma: "Upravna organizacija Hercegovačkog sandžaka u XVI veku", *POF*XII-XIII/1962-63, Sarajevo, 1965., str. 75-120.
Popović, Toma: *Turska i Dubrovnik u XVI veku*, Beograd, 1973.
Popović, Toma: "Trgovci muslimani u balkanskoj spoljnjoj trgovini u XVI veku", *Istorijski časopis*, XXXIII, Beograd, 1987., str. 57-82.
Redžić, Husref: "Ko je graditelj Gazi Husrevbegove džamije u Sarajevu", *Radovi* XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5, Sarajevo, 1960., str. 117-159.

Redžić, Husref: *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Sarajevo, 1983.
Samardžić, Radovan: *Mehmed Sokolović*, Beograd, 1975.
Samardžić, Radovan: *Sulejman i Rokselana*, Beograd, 1976.
Samardžić, Radovan: "L'organisation interne des colonies Ragusaines en Turquie aux XVIe et XVIIIe siècles", *La culture urbaine des Balkans (XVe-XIXe siècles)*, 3, Paris – Belgrad, 1991., str. 53-58.
Skarić, Vladislav: *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*, Sarajevo, 1937.
Smailbegović, Esma: *Priče o Sarajevu*, Sarajevo, 1991.
Spaho, Fehim: "Gazi Husrevbegova knjižnica", *Novi behar*, br. 1, god. IV, Sarajevo 1930., str. 31-33.
Spaho, Fehim Dž.: "Skradinska nahija 1574", *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae*, 16/1989, Zagreb, 1989., str. 79-107.
Spaho, Fehim Dž.; "Džamije i njihovi vakufi u gradovima Kliškog sandžaka početkom XVII vijeka", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo, 1978., str. 217-230.
Spaho, Fehim Dž.: "Vakufi i vakifi u jugozapadnoj Bosni i Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983., str. 87-94.
Spaho, Fehim Dž.: "Arhivska građa na turskom jeziku za područje sjeverne Dalmacije s posebnim osvrtom na benkovački kraj", *Zbornik 1*, Benkovac, 1987., str. 133-142.
Spaho, Fehim Dž.: "Livno u ranim turskim izvorima", *POF* 32-33/1982-83, Sarajevo, 1984., str. 147-162.
Spaho, Fehim Dž.: "Vrana u turskoj vlasti", *Biogradski zbornik 1* (Biograd i njegova okolica u prošlosti. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Biogradu od 11. do 13. studenog 1988. godine), Zadar, 1990., str. 431-436.
Spaho, Mehmed: *Gazi Husrev-beg: slika iz bosanske prošlosti*, Sarajevo, 1907.
Spaho, Muniba: "Mukarer-nama Husrev-begove mulk-name", *POF* X-XI/1960-61, Sarajevo, 1961., str. 205-214.
Spomenica Gazi Husrevbegove četiristogodišnjice, Sarajevo, 1932.
Stanojević, Gligor: *Jugoslovenske zemlje u mletačko-turskim ratovima XVI-XVIII vijeka*, Beograd, 1970.
Sućeska, Avdo: "Vakufski krediti u Sarajevu (u svjetlu sidžila sarajevskog kadije iz godine 1564--65.)", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Godina II, Sarajevo, 1954., str. 343-379.
Svara, Maksim: "Arhitektura Husrevbegovih građevina", *Novi behar*, br. 1, god IV, Sarajevo, 1930., str. 22-25.
Šabanović, Hazim: "Bosanski divan", *POF* XVIII-XIX/1968-69, Sarajevo, 1973., str. 9-45.
Šabanović, Hazim: *Bosanski pašaluk*, Svjetlost, Sarajevo, 1959.
Šabanović, Hazim: "O organizaciji vojne uprave u Srbiji u XV i XVI vijeku", *Istorijski glasnik*, 3-4, Beograd, 1955., str. 59-78.
Šabanović, Hazim: "Postanak i razvoj Sarajeva", *Radovi Nučnog društva Bosne i Hercegovine*, XIII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 5, Sarajevo, 1960., str. 71-115.

Šabanović, Hazim: "Teritorijalno širenje i građevni razvoj Sarajeva u XVI stoljeću", *Radovi Naučnog društva Bosne i Hercegovine*, XXVI, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 9, Sarajevo, 1965., str. 29-53.
Šabanović, Hazim: "Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća", *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, XI, Sarajevo, 1960., str. 173-224.
Šabanović, Hazim: "Gazi Husrev-begova biblioteka", *Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ*, II, 1-3, Sarajevo, 1951., str. 14-23.
Šimčik, Ante: "Odsutnost Husrev-begova iz Sarajeva god. 1534-1536", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, XLVI, Sarajevo, 1934., str. 91-105.
Tauer, Felix: *Histoire de la campagne du sultan Suleyman Ier contre Belgrade en 1521: Texte persane publié d'après deux manuscrits de Constantinople avec une traduction abrégée*, Prague, 1924.
Traljić, Mahmud: "Forma i sadržaj ibadeta u Gazi Husrevbegovoj džamiji", *Anali Gazi Husrev--begove biblioteke*, knj. IX-X, Sarajevo, 1983., str. 315-320.
Traljić, Seid M.: "Drniš šesnaestog i sedamnaestog stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XIX, Zadar, 1972., str. 393-404.
Traljić, Seid M.: "Husrevbegov boravak i rad u Dalmaciji", *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo, 1978., str. 7-21.
Traljić, Seid M.: "Izvoz drva preko Obrovca krajem XVI stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 21, Zadar, 1974., str. 261-269.
Traljić, Seid M.: "Trgovina BiH s lukama Dalmacije i Dubrovnika u XVII i XVIII stoljeću", *Pomorski zbornik*, I-II, Zagreb, 1962., str. 341-371.
Traljić, Seid M.: "Tursko-mletačke granice u XVI i XVII stoljeću", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XX, Zadar, 1973., str. 447-458.
Traljić, Seid M.: "Zadar i turska pozadina od XV do potkraj XIX stoljeća", *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. XI-XII, Zadar, 1965., str. 203-227.
Traljić, Seid M.: "Organizacija turske mornarice u XVI stoljeću", *Adriatica maritima*, sv. I, 1974., str. 243-254.
Todorov, Nikolaj: *Balkanskijat grad XV-XIX*, Sofia, 1970.
Truhelka, Ćiro: *Gazi Husrefbeg, njegov život i njegovo doba*, Sarajevo, 1912.
Truhelka, Ćiro: "Fojnička kronika", *Glasnik Zemaljskog muzeja* 21, Sarajevo, 1909., str. 443-459.
Truhelka, Ćiro: *Kraljevski grad Jajce: Povijest i znamenitosti*, Sarajevo, 1904.
Uluçay, Çağatay: "Bayezid II.in Āilesi", *Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 14, Istanbul, 1959., str. 105-124.
Uluçay, M. Çağatay: *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
Uzunçarşılı, Ismail Hakki: *Osmanli Tarihi*, II cilt, Ankara, 1949.
Zirojević, Olga: "Smederevo od pada pod tursku vlast do kraja XVI veka", u: *Oslobođenje gradova u Srbiji od Turaka 1862-1867*, Naučni skup, Beograd, 22. do 24. maja 1967., Zbornik radova SANU, Beograd, 1970., str. 193-200.
Zlatar, Behija: *Zlatno doba Sarajeva*, Svjetlost, Sarajevo, 1996.

Zlatar, Behija: "O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću", *Prilozi Instituta za istoriju*, god. XIV, br. 14-15, Sarajevo, 1978., str. 81-138.
Zlatar, Behija: "O sudbini ratnih zarobljenika u Sarajevu u XVI stoljeću", *POF* 40/1990, Sarajevo, 1991., str. 259-266.
Zlatar, Behija: "Utjecaj primorskih majstora na izgradnju nekih objekata u Bosni i Hercegovini u osmansko doba", *Znakovi vremena*, Vol. 6., broj 20., Sarajevo, 2003., str.168-174.
Zlatar, Behija: "O Malkočima", *POF* XXVI/1976, Sarajevo, 1977., str. 105-114.
Zlatar, Behija: "Gazi Husrev Beg's Civilizational and War Strategy", *Bosnian Studies*, Journal for research of Bosnian thought and culture, Vol I, No 1, Sarajevo, 2007., str. 90-113.
Zlatar, Behija: "Prijemi na dvoru bosanskih namjesnika u Sarajevu", *Islamska misao* 139, Sarajevo 1990., str. 59-61.
Ždralović, Muhamed: "Medžmua Abdulkerima tešanjskog kadije iz XIX stoljeća", *Anali Gazi Husrev--begove biblioteke*, knj. V-VI, Sarajevo, 1978., str. 165-180.

Indeks geografskih naziva

A

Abdesthana, 163, 173, 175
Adana 20
Alifakovac 173
Alžir 17
Amasja 11, 129
Anadolija 11, 14, 76, 129
Ankara 8, 68
Ankona 41, 45, 49
Arapova mahala 173
Aščiluk 192, 194
Ašikovac 186
Atmejdan 177
Austrija 147
Austro-Ugarska 122

B

Babića bašča 114
Babina Greda 53
Badnica Gora, mezra 71, 78, 83
Bagdad 17
Bali-begova mahala na Bistriku, v. Balibegovica
Balibegovica 15, 169
Balkan 8, 13, 14, 45, 49, 62, 119, 121, 127, 162, 164, 194
Balkansko poluostrvo, v. Balkan
Banja Luka 42, 65, 122, 157
Banjski brijeg 178
Barče, nahija 141
Bardakčije 165, 188
Bareš 26
Baščaršija 162, 163, 168, 169, 173, 176, 180, 182, 188, 192, 194
Beč 9, 17, 23, 43, 44, 50, 52, 196, 198
Belaj 43, 151
Belgrad, nahija 140
Benkovac 72, 78, 81, 82, 95, 96, 98, 100, 107, 141
Benkovac, nahija 141
Bens, selo 69
Bentbaša 168
Beograd 8, 14, 15, 23-28, 30, 35, 52, 53, 65, 124, 195
Bihać 30
Bijela 184
Biljan, selo 96
Biograd na moru 81, 95
Biosko 135
Bistrica, mahala 87
Bistrica, rijeka 152
Bistrički potok 169
Bistrik 150, 158, 164, 169, 177, 181
Bjelave 165, 175, 186, 188
Blažuj, pazar 139, 142
Bliznica Gora, selo 87

Bočac 42
Bogazi Jumru, v. Podgrade
Bogotik, mezra 78
Bohor, selo 70
Bojnić 50
Bolonja 50
Borač 156
Borač, nahija 143
Bosanski ejalet 137, 147
Bosanski sandžak 18, 22, 32, 38, 43, 47, 52, 57, 63, 65, 70-72, 79, 81, 83, 91, 94, 95, 104, 105, 117, 119, 125, 132, 134, 137, 138, 141, 142, 144, 145, 147, 151, 154, 155, 157, 160, 162, 163, 165, 167, 169, 170, 174, 175, 177, 179, 182, 183, 185--187, 190, 191, 193, 196, 199
Bosfor 11, 119
Bosna 7-9, 11, 12, 14, 17, 18, 20-22, 26-28, 30, 31, 34, 35, 37, 42, 43, 45, 47-50, 52, 56-58, 60, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 74, 75, 78, 82, 83, 101, 104, 105, 107, 108, 111, 113, 118-121, 128, 130, 131, 135-138, 141-143, 145-153, 161, 162, 164, 166, 167, 170, 173, 174, 192, 193, 195-199
Bosna, liva 87, 144
Bosna, rijeka 44, 75
Bosna i Hercegovina 62, 113, 125, 126, 131, 167
Bratnik, v. Vratnik
Brčin 53
Brestovo, mahala 86
Brinj 30
Brod 53
Brod, kadiluk 71, 83, 140
Brod (Prud), mahala 87
Brod na Savi 52, 53
Brodac 142, 168
Brvenik, baština 81, 90, 95
Bučići, mahala 87
Budak 42
Budim 17, 23, 24, 34, 37, 39, 60, 61, 153
Bukovica, nahija 141, 144
Bursa 13, 15, 125, 131, 197
Butila, mezra 70, 73, 116

C

Carigrad, v. Istanbul
Cernik 53
Cerovica, mahala 85
Cetina 43, 47, 136, 140
Cetina, nahija 73, 116, 141, 143, 152
Crna Gora 61
Crna Rijeka, mezra 73, 116
Crna Rijeka, selo 70, 71, 78, 105, 142
Crna Rika, selo 104
Crnil, vrelo 125, 135
Crnotina 139, 142
Crvena Stijena, v. Donja Šibenica

Č

Čačići 78
Čačva, mahala 87
Čačvići, mezra 78
Čajice, mezra 71
Čebedžije 183
Čelebi Pazar, v. Rogatica
Čeletok, selo 70
Česlica, mezra 71, 78, 82
Česlica, selo 85, 86
Četvrtkovište 139
Čikola 140

Ć

Ćemaluša 165, 177, 178
Ćurčića mahala 62, 163, 172

D

Dalmacija 23, 32, 41, 43, 45-48, 56, 57, 59, 65, 81, 90, 95, 98, 100, 108, 111, 117, 140, 141, 144, 145, 152, 197-199
Davud, selo 69
Dedelovci, mahala 85
Dicmo, nahija 140
Dicmo polje 140
Dimitrovica, v. Kosovska Mitrovica
Divičani, mezra 71, 78, 83, 87
Dlamoč, nahija 140
Dnolučka planina 72, 82
Dnoluka 71, 73, 109, 116
Dnoluka, mezra 71, 78, 82,
Dnoluka, nahija 71
Doboj 71
Dobor 52, 75
Dobra, selo 158
Dobrinja, selo 156
Dobroševići 70
Dolica, selo 142
Donja crkva 25
Donja Ćemaluša 178
Donja Lupnica, mahala 87
Donja Modriča, mezra 71, 78, 82
Donja Modriča, selo 85
Donja Radnja, mahala 85
Donja Svilna, selo 156
Donja Šenica, mezra 71, 78, 83
Donja Šibenica, selo 87
Donje Planc 71
Donji Karin 141
Donji Slatnić, selo 156
Dragaševci 152
Drakčević, selo 142
Drama, kadiluk 69
Drapnić (Crna Rijeka), selo 70, 71, 78
Drava 37
Dražev Dol, selo 83
Drenovac kod Požege 53
Drina 15
Drniš 32, 47, 58, 81, 140, 198
Drobnjaci 61
Druzi Gornji, v. Čačva, mahala
Dubica 58, 60
Dubočac 53
Dubovac 53, 60
Dubrovnik 8, 17, 18, 21, 25, 28, 31, 34, 35, 40, 56, 57, 70, 104, 123, 131, 149, 158, 159, 163, 171, 195
Dubrovnik, nahija 70, 71, 104, 105
Dunav 37, 39, 60

Dž

Džema'at-i geberan, v. Mahala sarajevske Varoši

Đ

Đakovo 53, 198
Đurđevac 60

E

Edrene 11, 127, 131
Erdut 37

F

Foča 11, 15
Fojnica 48
Franačka čaršija, v. Latinluk
Franačka mahala, v. Latinluk
Frenkluk mahala, v. Latinluk

G

Gacka 40
Galipolje 114

Galipoljski sandžak 138
Garčin 53
Glamoč, pašnjak 144
Glamoč, župa 140
Glavogodina 44, 65, 150
Golobrdica 179, 180
Goloderica 165, 188
Gorica 191
Gorjani 53
Gornja Bioča, selo 142
Gornja Ćemaluša 178
Gornja Modriča 85
Gornja Modriča, mezra 71, 78, 82
Gornja Radnja, mahala 85
Gornja Šenica, mezra 71, 78, 83
Gornja Šibenica, selo 87
Gornje Plane 71
Gornji Karin 141
Gornji Stup, selo 142
Grac 50, 198
Gradac 53
Gradiška 52, 53, 58, 59, 105, 143
Grahovo, nahija 140, 144
Grčka 8, 11, 67, 145, 195
Greben 42
Grobnik 30
Guča Gora 139

H

Hadžiabdinica 186
Hadžići 154
Hadži Ejnehanova mahala (druga) 183
Hadži Ejnehanova mahala (treća) 184
Hadži Hajdarova mahala 186
Hadži Memijeva mahala, v. Ašikovac
Halep 124
Herceg Novi 15, 17
Hercegovački sandžak 137, 138
Hercegovina 8, 12, 17, 28, 195
Hidžaz 23
Hirčić, v. Koludra
Hlivno, nahija 143
Hodidjed 142, 183
Hrasnica 44
Hrasno 175
Hrastuša, mahala 85
Hreša 84, 92, 142
Hrvatin 165, 187
Hrvati, vilajet 32, 140, 141
Hrvatska 23, 30, 32, 43, 53, 56, 57, 58, 60, 65, 67, 153, 197-199
Hum 17
Hum, mezra 78, 81, 90

I

Igman 44, 150
Ilok 37, 42, 196
Islam (Seddi Islam) 59
Istanbul 8, 11-13, 16, 18, 20, 21, 24, 26, 34-36, 42, 45, 48, 50, 52, 56, 59, 62, 67, 68, 78, 101, 107, 108, 119, 121, 122, 127-129, 131, 167, 196, 197
Istra 40, 98, 144
Istra, vilajet 141
Istrija, v. Istra

J

Jablanovo 70, 78, 105
Jadransko more 30, 145
Jahja-pašina mahala, v. Ćurčića mahala
Jajačka banovina 42, 43, 196
Jajce 24, 34, 42, 43, 67, 68, 71, 72, 76, 78, 79, 82, 83, 87, 94, 101, 109, 139, 140, 184, 195-198
Jajce, kadiluk 109
Jajce, nahija 71, 76, 87, 90, 94, 100
Jakub-pašina mahala, v. Magoda

Jaruge 53
Jasenovac 53
Jekovac 176
Jeleč, kadiluk 139
Jeleč, nahija 145
Jezero 34, 42
Jezero, v. Koševo

K

Kalošević 71, 85
Kalošević, v. Gornja Modriča
Kamen 42, 59
Kamengrad 60, 157
Kanjani, mezra 111
Karin 42, 59, 198
Karin, nahija 141
Karpuzova 179
Kas 145
Kijevo 142
Kladanj 155
Kladanj, nahija 139, 155
Kličevac 42, 72, 78, 81, 90, 95
Kličevac, nahija 141
Klis 31-33, 45, 47, 56-58, 95, 105, 142, 152, 154, 198
Kliški sandžak 32, 50, 56, 57, 67, 79, 83, 95-97, 99, 100, 110, 117, 133, 137, 140, 143, 148, 152, 153, 158, 160, 198
Knin 30, 31, 140, 144, 195
Kobaš 45, 52, 105, 143
Kobaški kadiluk 143
Koludra, selo 141
Kolukčije 169, 170
Komatin 182, 188
Komotin 42
Konja 121
Korana 43
Korlatović 82
Kornić 41
Kosorinoz, selo 69
Kosovo 114, 126, 158
Kosovo, nahija 140, 144
Kosovska Mitrovica 139
Kostajnica 50
Koševo 154, 165, 174, 187, 189
Kotor 43
Kovači 44, 71, 135, 163, 165, 173, 175, 176, 178, 184, 187, 188
Kovači, selo 44, 192
Ković, mezra 71
Kožlovac 95
Kožul, baština 81, 90, 95, 96
Kožul, nahija 96, 100
Kožulova 100
Kožulova, čifluk 81, 95
Kožulova, nahija 81, 95
Krajina 43
Kranjska 30, 40, 43
Krbava 40, 41, 43, 50, 56, 57, 152, 196, 198
Krbavsko polje 173
Krčevina, mezra 78
Krčki sandžak 32, 95, 137
Krim 20
Krka, liva 100
Krka, rijeka 31, 59, 144, 145
Krka, sandžak 95, 107, 108
Kromište, selo 69, 73, 111, 116, 136
Krupa 30, 32, 42
Krupnik 26
Kruščica, mahala 85, 87
Kučuk Jazidži, v. Mahala Mekabir
Kučuk Katib, v. Mahala Mekabir
Kujundžiluk 169
Kupa, rijeka 50
Kupres, pašnjak 145
Kuprez, mahala 87
Kuzmadanje, mezra 71, 78, 82, 85, 86, 109
Kuzmadanjska, župa 86

L

Lašva 72, 83, 139, 154
Lašva, nahija 71
Latinluk 74, 81, 165, 168, 171, 192, 194
Ledenik 30
Lepuri, selo 72
Levač 42
Lika 32, 40, 43, 47, 50, 56, 57, 152, 196, 198
Lim 143
Lipnica, mahala 85
Liporci, mezra 78
Liporeči, mezra 72, 95
Liporeči, selo 96
Lišan, selo 96
Lišani, mezra 72, 78, 82, 95, 96
Livanjsko polje 140, 143, 144
Livno 47, 50, 57, 140, 152, 155
Livno, nahija 140, 157
London 134
Lubina 183
Lučić Polača, selo 96
Lučina, selo 87
Lukavica, nahija 70, 78, 104

Lj

Ljubilja, v Ljubina, selo 70
Ljubina, selo 70
Ljubljana 43

M

Maglaj 71, 73, 78, 116, 140
Maglaj, nahija 140
Magribija 191, 192
Mahala Ahmeda Čelebije, sina Kuzdengijevog, v. Mahala Kuzdengi Mehmeda Brusevi
Mahala Ajas-begovog mesdžida, v. Kolukčije
Mahala Bardakčije (Nova) 188
Mahala Bjelave 186, 187
Mahala Bratnik 183
Mahala Čekrekčijinog mesdžida 155
Mahala Davud Čelebije 163
Mahala divan-katiba Hadži Hajdara, v. Bijela
Mahala dubrovačkih bazerđana, v. Latinluk
Mahala Dukandar Jusufa, v. Mahala Bratnik
Mahala Dulgera Ibrahima 177, 186
Mahala džamije Mevlana Arapa 163
Mahala džamije Mevlana Arapa, v. Karpuzova
Mahala džamije Mustafa-bega, v. Skenderija
Mahala džamije šejha Ferrūha, v. Abdesthana
Mahala Firuz-begove medrese, v. Medrese
Mahala Gazi Husrev-bega 190
Mahala hadži Ejnehana 183
Mahala Hadži Ejnehanovog mesdžida 163, 173
Mahala Hadži Idrisova 165
Mahala Hadži Mehmeda, šeher-ćehaje 187
Mahala Hadži Mehmeda Sagrakčije 163
Mahala Hadži Mehmeda Vlakovca 165
Mahala Harači, v. Hadžiabdinica
Mahala Haseći hatun, v. Za banjom
Mahala Isa-begove zavije, v. Mahala Muslihuddina Čekrekčije
Mahala Jahja-pašinog mesdžida 163, 180
Mahala Kartala Ejnehana 188
Mahala Kebkebirovog mesdžida, v. Miščina mahala
Mahala Kemal-begova 165
Mahala Kuzdengi Mehmeda Brusevi 175
Mahala Mehmed-bega Minetovića 167, 170
Mahala Mehmed-begova 177
Mahala Mekabir 176
Mahala mesdžida Davud čelebije, v. Nateguša
Mahala mesdžida Dudi hatun 187
Mahala mesdžida Hadži Alije, v. Mahala Bjelave
Mahala mesdžida Hadži Ejnehana 183, 184

Mahala mesdžida Hadži Hajdara (Gornja Saračeva) 186
Mahala mesdžida Hadži Idrisa, v. Žabljak
Mahala mesdžida Hadži Mehmeda 190
Mahala mesdžida hadži Sinana 183
Mahala mesdžida Havadže Duraka 168
Mahala mesdžida Havadže Kemala, v. Ćemaluša
Mahala mesdžida Jahja-paše (Komatin) 182
Mahala mesdžida Kečedži Jusufa 176
Mahala mesdžida Kečedži Sinana 177
Mahala mesdžida Kemal-bega 189
Mahala mesdžida Mehmed-bega sina Isa-begovog 181
Mahala mesdžida Mimar Sinana, v. Golobrdica
Mahala mesdžida Mula Araba, v. Arapova mahala
Mahala mesdžida Mustafa-bega, sina Skender-bega, v. Skenderija
Mahala mesdžida Sarača Ismaila (Donja Saračeva ili Kajmakčijina) 186
Mahala mesdžida Sinan-halife 188
Mahala mesdžida Vekilharč Mustafe 191
Mahala Mimar Sinana 163
Mahala Munla Arapova mesdžida 163
Mahala Muslihuddina Čekrekčije 74, 168
Mahala Nedžara Ibrahima, v. Mahala Dulgera Ibrahima
Mahala rahmetli Isa-bega, v. Mahala mesdžida Havadže Duraka
Mahala rahmetli Skender-paše, v. Skenderija
Mahala Sagrakči Mahmuda, v. Ulomljenica
Mahala Sarača Alije, v. Vrbanjuša
Mahala Sarača Ismaila 178, 185
Mahala sarajevske Varoši 170
Mahala Sinan halife Volodera 165
Mahala Sinan vojvoda hatun 183, 184
Mahala Skender-ćehajine džamije, v. Mutni potok
Mahala Stare (Careve) džamije 166
Mahala Starog hadži Ejnehanovog mesdžida 163, 173
Mahala Terzibašina mesdžida, v. Balibegovica
Mahala Uskudari Ahmed-čelebije, v. Pasja mahala
Mahala Varoš 163, 170, 171
Mahala Za banjom 62, 118, 190
Mahali ćehaje Iskendera 84
Mahović, mezra 72, 95
Makedonija 114, 126
Mala Vas, mezra 72, 78, 82, 95, 96
Malena Vas, v. Mala Vas
Mali Kosor, selo 158
Marindvor 192
Masinj 41
Mašići, mezra 81, 90
Medina 23
Medrese 180
Mejtaš 165, 187
Meka 23, 154
Metlika 43
Miljacka 84, 92, 150, 161-165, 168, 173, 174, 176, 177, 182, 186, 191-193
Miščina mahala 163, 173, 176, 178
Mjedenica 164, 177, 186
Mleci 32, 35, 40, 65, 158
Mletačka republika 46, 50, 147
Mlini 173
Modruš 30, 40, 196
Mohač 8, 34-39, 147, 151, 153, 154, 196, 199
Mohačko polje 38
Mokro 44
Moreja 52
Mostar 31
Mošćanica 84, 92, 173, 175, 182
Mošćanica čaršija 193

Mrežnica, rijeka 43, 151
Mrkotić, mahala 85
Mrkovac 81
Mrkovica, mezra 81, 90
Mula Arapova mahala 179
Mutni Potok 164, 181

N

Nadin 58, 59, 157, 198
Nadin, nahija 96, 100, 157
Nakljevići, mahala 85
Našice 53
Nateguša 179
Nečven, nahija 152
Neretva, nahija 139, 153
Nevesinje 11
Nikopolj 14
Nikšić, nahija 139, 143
Nirnberg 32
Nišićka visoravan 70
Nogidović, mezra 71
Nova mahala Munla Arapa, v. Karpuzova
Nova Varoš 141
Novi 50
Novi, tvrđava 155
Novigrad 43, 53
Novi Obrovac 96
Novi Pazar, kadiluk 141, 143
Novo Brdo 165, 187

O

Obrovac 40-42, 49, 50, 59, 72, 78, 81, 82, 105, 152, 196, 198
Obrovac, nahija 141
Olovo 70, 156
Omanjska, mezra 71, 78, 82, 85
Orahovica 53
Orljava, nahija 157
Orljava, rijeka 45
Osijek 37, 45, 50, 51, 157, 198
Osivica, mahala 85
Osmanska država, v. Osmansko carstvo
Osmanska imperija, v. Osmansko carstvo
Osmansko carstvo 7-9, 11-13, 16, 17, 22, 23, 27, 28, 39, 45, 46, 48, 49, 51, 59, 65, 67, 100, 104, 108, 119, 122, 126, 127, 131, 136, 137, 144, 145, 148-150, 152, 171, 196, 198
Ostrovica 30, 32, 59, 67, 68, 72, 78, 81, 90, 94, 95, 101, 195, 197
Ostrovica, nahija 107, 141, 144, 145
Otoka 60
Ovčari, selo 145
Ozren 140
Ozren, nahija 140

P

Pakrački sandžak 137
Pasja mahala 175, 186
Paša, liva 91, 144
Paša, sandžak 90
Perušić 50
Perzija 51, 52, 121, 198
Pešta 23
Petrova Gora 140, 145
Petrova Gora, nahija 145
Petrovaradin 37
Petrovo Polje 47
Petrovo Polje, nahija 140, 152, 153
Planje, mezra 71, 78, 82, 85
Plavna, nahija 144
Pleternica 53
Ploča 135, 173, 176
Plovdiv 35
Podgorje, nahija 141
Podgoždan 90
Podgrađe, mezra 72, 82, 95, 96, 142

Podlipci, mahala 87
Podmilač, mahala 87
Pod orahom 184
Pojezna, v. Česlica
Polača, mezra 78
Poljice 59
Poljine 96
Popina, nahija 144
Portugal 11
Požega 53, 67, 79, 90, 91, 94, 101, 104, 108, 110, 136, 152, 156, 157, 197, 198
Požega, nahija 157
Požeški sandžak 53, 153, 156, 160, 198
Prača 143
Prača, nahija 140, 143
Prača, rijeka 140
Prosipnica, selo 142
Prostinje, nahija 143
Prostinje, selo 143
Prozor 11
Prusac 11

R

Radoljani, mahala 87
Radošić, selo 46
Rajlovac 70
Rakitnica, rijeka 139
Rakova Noga 155
Rakovica, selo 142
Ras, nahija 145
Ravne 144, 145
Ravne, nahija 156
Ravni kotari 42, 59, 81
Ričice 60
Rogatica 11, 139, 174
Rovinj 131
Rumelija 14, 21, 69, 76, 129, 138
Rumelija, vilajet 69
Rumelijski ejalet 138, 144, 147

S

Sabljarska čaršija 170, 193, 194
Sajković, selo 157
Sarač Alijina mahala 184
Saraj, nahija 156
Sarajevo, kadiluk 70, 74, 139
Sarajevo, nahija 78, 105, 139, 152, 153
Sarumiše, nahija 140, 143
Sava 24, 25, 34, 35, 45, 53, 105, 143
Semizovac 70
Senj 32, 40
Seonica, selo 139
Serez 8, 11, 13, 14, 18, 67, 68, 73, 101, 108, 111, 112, 116, 117, 119, 128, 136, 144, 145, 195, 196, 197, 198
Serez, kadiluk 70, 73, 116
Siget, 130
Silivri 124
Sinj 32, 59, 143, 158, 199
Sinj, nahija 143, 152
Sirija 174
Sjenica 141
Skadar 14, 21
Skenderija 163, 174, 177, 181
Skender-pašina mahala 71, 163, 173, 174, 176-178, 184, 187
Skender Vakuf 140
Skoplje 21, 122, 128, 155
Skradin 30, 31, 50, 59, 141, 143, 152, 153, 195
Skradin, kadiluk 42, 95, 100, 140, 141, 143, 144
Slankamen 24, 26, 42
Slavonija 43, 45, 52, 53, 56, 65, 91, 117, 198
Smederevo 14, 15, 22, 23, 26, 50
Smederevski sandžak 22, 26, 51, 52, 138, 145, 146
Smionica, mahala 87
Sokol 42

Sokol, nahija 153
Solin 45, 56-59, 105, 154
Sovići, selo 145
Split 46, 59, 140
Srbija 11, 26, 43
Srebrenica 11
Srednje 155
Srijem 23, 24, 26, 39, 43, 196
Stara Arapova mahala 179
Stara Gradiška 52
Stara Zagorica 191
Stari Obrovac 96
Staro Trgovište 191
Striževo, selo 176
Strumička, nahija 144
Studena 143
Studena, nahija 139
Studena Gora 139
Suhi Dol, selo 46
Sulkovci, selo 152
Sumbul mahala 165, 190
Sumbuluša, v. Sumbul mahala

Š

Šabac 24, 25
Šibenik 30, 31, 35, 46-49, 151, 195
Širokac 173, 176
Šišići, selo 154
Španija 11

T

Tabriz 121
Teslić 71
Tešanj 15, 67, 68, 71, 78, 82, 85, 94, 101, 109, 140, 157, 196-198
Tešanj, nahija 71, 78, 86, 94, 157
Tokat 13
Toplik 168, 191
Torsun Ceribaša, mezra 73, 116
Trakija 11, 26
Travnik 11
Trebetin, nahija 140
Trebević 182
Trnjava 53
Trogir 46, 47, 58, 199
Trolokve 46
Tučić, mezra 78
Turija, v. Mošćanica
Turska 114, 122, 126

U

Udbina 30, 40, 41
Ugarska 22, 23, 26, 30, 34, 35, 39, 40, 51
Ugarsko kraljevstvo 34, 39, 196
Ukrinica, v. Donja Modriča, selo
Ulomljenica 179
Una 32, 50, 145
Uskoplje, nahija 83, 141
Usora 71, 86, 140
Usora, nahija 140

V

Valona 14
Valonski sandžak 138
Varadin 42, 196
Varoš 82, 164, 165, 170-172
Velebit 40
Velika 53
Veliki Kosor 158
Velin 59
Venecija 41, 46, 47, 57-59
Vidin 14
Vijenac 34
Vinačište 69
Vinčac 155
Visoko 139, 142, 156, 174, 176

Visoko, nahija 139, 142
Višegrad 11, 174
Višegrad, kadiluk 139, 140
Višegrad, nahija 156, 176
Vitačište, selo 75
Vlakovo 187
Vlaška 11
Vogošća 142
Vrač, nahija 145
Vrana 40, 58, 59, 105, 198
Vransko jezero 59
Vranjak, mahala 85
Vratar 156
Vratnik 155, 163, 165, 173, 182-184, 187
Vrbanja 43
Vrbanja, nahija 140
Vrbanjuša 163, 180, 184
Vrbas 43
Vrbaški Grad 42
Vrhbosna 44, 54, 55
Vrhovina 140, 142
Vrhovina, nahija 140
Vrhprača, župa 140
Vukići, mahala 87
Vukšić, mezra 72, 78, 95, 96
Vukšić, selo 72, 96

Z

Za banjom 62, 118, 190, 191
Zadar 30, 32, 41, 58, 195
Zbanka, rijeka 75
Zdenci kod Broda 53
Zemun 24, 26
Zgošća, selo 69
Zihna, kadiluk 69, 75
Zminje Polje, nahija 140
Zrmanja 41, 65, 72, 78, 81, 90, 96, 100, 105
Zrmanja, nahija 96, 141, 144
Zvečan, nahija 139, 140
Zvečan, vilajet 139
Zvornički sandžak 137

Ž

Žabljak 165, 188
Žagrići 164, 188
Žrnovnica, selo 154

Indeks ličnih imena

A

Abdi, sin Isaov 110
Abduselam, sin Isaov 110
Adžem Esir Ali 121, 126, 136, 197
Ahmed-beg, džabija 111
Ahmed-beg, sin Abdullahov 21
Ahmed-beg, sin Radičev 34, 35
Ahmed Čelebija 14
Ahmed-paša, hercegovački sandžakbeg 58
Ahmed-paša, rumelijski beglerbeg 24, 25
Ahmed-paša Hercegović 12, 15, 18, 34
Ahmed, sin Murad-begov 110
Ahmed, sin Oručev 178
Ahmed, vojvoda 71, 82
Ajas-beg 169
Ajas, čauš 155
Ajas-paša 17, 169
Ajas, sin Abdullaha 160
Alauddin, sin Ahmedov, hatib 112
Ali Ajni-beg 168
Aličić, Ahmed 37
Ali-Dede Bošnjak 129, 130
Ali hadži Hasan 108
Ali, mutevelija 111
Ali, sin Mustafa-bega 104
Alija, čelebija, sin Milića 71
Alija, hatib 70
Alija, terzibaša 158
Arap hodža, v. Mevlana Mustafa, sin Omerov
Arnautović, Memi-beg, Gazi 157
Arslan-beg Jahjapašić, v. Jahjapašić, Arslan-paša
Arslan-beg, sin Murad-begov 110, 111
Arslan-paša Jahjapašić, v. Jahjapašić, Arslan-paša
Ata, vojvoda 37, 153

B

Bahāeddin-paša 13
Bajezid II 8, 11, 12, 15-18, 20, 21, 24, 28, 119, 121, 127, 129, 195
Bajezid Sveti (Veli) 63
Bakić, Pavle 51, 53
Balaban, ceribaša 157
Balbi, knez 151
Balestro, Andrija 30
Bali-beg Jahjapašić, v. Jahjapašić, Bali-beg
Bali-beg Malkočević, v. Malkočević, Bali-beg
Barbadigo, Vetor 40
Barbero, Frančesko 47
Bartolomej 152
Bašagić, Safvet-beg 21, 22, 58, 157
Batistić, Dujmo 46
Begtaš-beg, Gazi 58, 157
Behdžet, serbevvabin, vojvoda 37, 153
Behram-paša 38

Bejtić, Alija 190
Bekir, sin Alijev 156
Berislavić, Stevan 51, 52
Bernardin de Cha Taiapietra 35
Bešaret, mutevelija 37, 101, 104, 105, 107, 110, 111, 153
Bešaret, vojvoda 37
Bilić, Husejn 96
Borcinjal, Marin 27
Borovinić, Sinan-paša 21
Božidar, sin Vukadina 70
Bucignol, Pavle 57
Bunić, Petar 53-55, 57
Burhan halifa, hatib 166

Č

Čelebi, Evlija , v. Evlija Čelebi

Ć

Ćejvan, sin Abdullahov, džabija 111
Ćurčić, Salih-aga 172

D

Damjan, vojvoda 76, 78, 81
Davud-beg, silahdar 156
Deli Radica 39
Deloradić 40
Derviš, mutevelija 111
Dudi bula, v. Tuti hatun
Dudija, kći Alije 62, 172
Duja, kći Čavkoša 74
Dukandar Jusuf 183
Duraković, Esad 69

Dž

Džafer-beg, alajbeg 156, 157
Džafer-beg, mutevelija 111
Džafer, vojvoda 158
Dželal serbevvabin, vojvoda 37, 153, 154
Džem, vojvoda 157
Dženabi, turski historičar 16

Đ

Đorđić, Leonard 34, 50

E

Evlija Čelebi 23, 25, 42, 63, 127, 136

F

Faik-paša 14
Faik, vojvoda 37, 153
Fatima (Sofu) sultanija 15
Ferdinand, kralj 30, 39, 41, 44, 50-53, 56, 59, 60, 198
Ferhad-beg, otac Husrev-begov 12, 17, 18, 28, 67, 69, 108, 195
Ferhad-beg, sin Skenderov 15, 17
Ferhad-beg Vuković-Desisalić, v. Vuković--Desisalić, Ferhad-beg
Ferhad čelebija, sin Iskenderov 157
Firuz-beg, bosanski sandžakbeg 21, 180, 194
Frankopan, Krsto 32, 34

G

Gedik Ahmed-paša 12
Glođo, Ahmed Munib efendija, mutevelija 109
Glođo, Hašimaga 134
Goze, Sigismund 60
Grabrovački, Stjepan 42
Gritti, Andreo 48
Gučetić, Božo 49
Guzelce Hasan beg 15

H

Hadži Abdullah zv. Hadžiabdija 186
Hadži Ejnehan, dizdar 183
Hadži Hajdar, divan-katib 155, 184, 191
Hadži Idris, trgovac 188
Hadžijahić Hafiz Džemaluddin-efendija, šejh 130
Hadžikapetanović, Mehaga 134
Hadži Mehmed, šeher-ćehaja 187
Hadži Memi, sin Hasanov 182
Hadži Mustafa efendi, šejh hanikaha 115
Hafiz Mehmed, hatib 112
Hafsa, sultanija 15, 17, 157
Hajreti 52
Hajrudin, čauš 155
Hamza, sin Abdullahov, džabija 111
Handžić, Adem 76, 91, 104
Hanefi efendija, muderris 114
Hanum hatun, kći Ibrahim-bega 70
Harači Hadži Mustafa, sin Jusufov 186
Hasan-beg sin Omer-bega Turhanbegovića 24
Hasan-beg, sin Skender-paše 175
Hasan, kapetan 157
Hasan, sin Radice 83
Hasan, vojvoda 37, 153
Hatidža, sultanija 14, 17, 21
Havadže Durak 163, 168
Havadže Kemal 177, 178
Havadže Sinan Voloder 188
Hercegović, Ahmed-paša, v. Ahmed-paša Hercegović
Honiger von Konigshofen, Nikola 43
Huma, kći Ahmed-paše 15
Hundi hatun, sultanija 15, 17
Husejn-aga, kapetan 108

I

Ibrahim, čauš 101
Ibrahim-paša, veliki vezir 35, 38, 138
Ilijas, čauš 156
Ishaković, Isa-beg Gazi 74, 119, 142, 143, 147, 150, 161, 164, 166, 181, 191, 192, 196
Istvanffy, Nikola 42
Ivan, sin Tonka 71

J

Jahja-paša 12, 14, 18, 21, 172, 180, 182
Jahjapašić, Arslan-paša 53, 198
Jahjapašić, Bali-beg 14, 15, 24, 26, 34, 37-39, 43
Jahjapašić, Mehmed-beg 14, 15, 50-53, 60, 90, 198
Jakub ef. Čalik, muderris 114
Jakub-paša, sandžakbeg 173
Jigit, Hadži Paša 157
Junus-paša, veliki vezir 13
Junuz-aga, bosanski namjesnik 21
Juraj, kanonik 151
Jurišević, Mustafa-paša 21
Jurišić, Nikola 44, 45, 59
Jusuf, sin Abdullaha 160
Jusuf, vojvoda 37, 118, 153, 154

K

Kacijaner 53
Kadić, Muhamed Enveri 68
Kamer, sultanija 13
Kara Hasan, vojvoda 37, 153
Kara Osman-beg 37, 153
Karlo V 39, 45
Karlović, Ivan 30, 32, 40, 72
Kartal Hadži Ejnehan 188, 189
Kasim, vojvoda 76, 157
Katib Ali, mutevelija 91, 110
Katib Čelebi 134
Kečedži Jusuf 176

Kečedži Sinan 177
Keglević, Petar 60, 157
Kemal-beg, v. Kemal, vojvoda
Kemal, vojvoda 153-155, 189
Kerima, kći Bali-vojvode 184
Klakočević, Damjan 82
Kopčić, Kasim-beg 37
Kosača, Stjepan Vukčić 15, 18
Kovačević, Ivan 157
Kraljević Marko 171
Kreševljaković, Hamdija 110
Kružić, Petar 40, 45, 56
Kučuk Bali-beg 25
Kučuk Jazidži (Kučuk Katib) 176
Kupnić, Dmitri 51
Kuripešić, Benedikt 44, 45, 65, 150

L

Lamberg, Josip 44
Lando, Pijetro 48
Leonardo da Vinči 11, 119
Lodovici di, Daniel 45
Lubo, Hadži Ahmed 183
Ludovik, kralj 39

Lj

Ljubunčić, Hamza, kapetan 41, 50

M

Mahmud, beg tvrđave Kličevac, v. Damjan, vojvoda
Mahmud, hercegovački namjesnik 30, 31, 33
Mahmud, sin Čališ hodže 74
Mahmud, vojvoda 37, 153
Malkoč-beg 56, 58, 153
Malkoč, vojvoda 37, 153
Malkočević, Bali-beg 169
Marija Ugarska 39
Marinko, sin Vukasov 104
Mehmed, sin Bajezida II 17, 21
Mehmed-aga, sin Mahmudov 81
Mehmed-beg, Gazi Husrev-begov očuh 12, 13
Mehmed-beg, ćehaja 105
Mehmed-beg Jahjapašić, v. Jahjapašić Mehmed-beg
Mehmed-beg Mihalbegović, v. Mihalbegović Mehmed-beg
Mehmed-beg Mihaloglu, v. Mihalbegović, Mehmed-beg
Mehmed-beg Minetović, v. Minetović, Mehmed-beg
Mehmed-beg, sin Murad-begov 110, 111
Mehmed II Fatih 11, 12, 17, 42, 137, 156, 166, 170
Mehmed IV 79
Mehmed, mutevelija 108
Mehmed, šejh, mutevelija 111
Mevlana Abdurahman, sin Mehmedov, muderris 114, 128
Mevlana Husamuddin, muderris 114, 128
Mevlana Muhjuddin, hatib 112
Mevlana Mustafa, sin Omerov 128
Mevlana Omer, imam 166
Mihalbegović, Mehmed-beg 24, 33, 37, 39, 52, 198
Miho Damjan 27
Mikelanđelo 11, 119
Mimar Sinan 121, 126, 163, 179, 180
Minetović, Mehmed-beg 167, 168, 193
Mokro-zade Hadži Sinan 183
Moroković, Petar 31
Muhammed Džemaluddin Halveti 129
Muharrem, mutevelija 111
Muhjuddin halifa, imam 112
Munla Arap 187
Murad-beg Tardić, v. Tardić, Murad-beg
Musa čelebija, sin Mehmed-bega 70

Muslihuddin Čekrekčija 150, 163, 188
Muslihuddin, hatib 112
Muslihuddin, mutevelija 101, 111
Mustafa-beg, miralaj 105
Mustafa-beg, mutevelija 111
Mustafa čelebija, katib 112
Mustafa čelebija, mutevelija 111
Mustafa Đulo 135
Mustafa halifa, muderris 114
Mustafa Muslihuddin, muderris 114
Mustafa-paša, vezir 25
Mustafa-paša Skenderpašić, v. Skenderpašić Mustafa-paša
Mustafa sin Abdullahov, džabija 111
Mustafa, sin šejha Alije, mujezin 166
Mustafa, vekilharč 191
Muvekkit, Salih Sidki Hadžihuseinović 20, 21, 39, 40, 50, 58, 61, 109, 135, 153

N

Nadaždi, Toma 59
Nalbant Sinan 183
Naton Išpan 40
Nebrdilo Hadži Alija 187
Neslišah 12, 13, 17, 62, 118, 190, 199
Nesuh efendija, kadija 104

O

Omerbegović, Hasan-beg 39
Osman-aga, mutevelija 111
Osman-aga, nazir vakufa 107

P

Palmotić, Nikola 40
Pavle iz Rovinja, putopisac 131
Pečevija, Ibrahim Alajbegović 22, 24, 30, 38, 40, 42, 50, 156
Piri Mehmed-paša, veliki vezir 24, 25, 124
Pizamano, Dominik 32
Popara, Haso 130
Posedanski, Juraj 40, 41
Pucić, Frano 18
Pucić, Ivan 40

R

Radivoje, brat Ferhad-begov 17-19
Ranjina, Pavao 40
Ranjino di, Đovani Antonio 60
Redžić, Husref 121
Rustem-paša, veliki vezir 62, 63, 104, 105

S

Sagrakčija, Mahmud 74
Sanudo, Marin 30, 32, 35, 124, 151
Sarač Ismail 178
Sarkočević, Nikola 40
Savojski, Eugen 108, 117, 125, 172, 181
Sayyid Saifullah Bendi, Bošnjak 113
Seldžuka, sultanija 11-15, 17, 20, 67, 69, 108, 118, 119, 127, 128, 136, 195
Selim I, Javuz 8, 12, 15-17, 22-24, 121, 175, 176
Sinan-beg, hercegovački sandžakbeg 15, 34, 43
Sinanudin Jusuf vojvoda, sin Ibrahimov 118
Sinan, vojvoda, mutevelija 105, 107, 111
Sjemendar aga, sin Abdullahov, nazir 111
Skender-beg, ćehaja 43, 151
Skender-paša, bosanski sandžakbeg 150, 173, 174, 181, 182
Skenderpašić, Mustafa-paša 163, 174, 175, 181
Skoblić, Marko 24
Sokolović, Ferhad-paša 122, 157
Sokolović, Mehmed-paša 39
Sokolović, Mustafa-paša 167
Spaho, Fehim 68
Spaho, Fehim Dž. 68
Spaho, Hadži Hasan ef. 68

Stjepan Vukčić Kosača, v. Kosača, Stjepan Vukčić
Sulejman ef., muderris 114
Sulejman Veličanstveni 8, 12, 14-17, 22-26, 35, 37-39, 43-45, 47, 50, 52, 60, 61, 63, 76-78, 95, 117, 121, 130, 138, 157, 195, 196, 198

Š

Šaban, mutevelija 101
Šabanović, Hazim 177, 191
Šabić, Šefket 68
Šadi, vojvoda 37, 153
Šahdidar 62, 63, 118, 150, 172, 190, 191, 199
Šavur, vojvoda 37, 153
Šejh Ferrūh 71, 175, 176
Šejh Magribija 191
Šemsuddin, muallim 115, 125
Šerifović, Fadil-paša 134
Širi 15

T

Tahi, Ivan 43
Tajapietra, Frančesko 30
Tardić, Juraj 35, 152
Tardić, Murad-beg 32, 35, 37, 40-42, 44, 46-50, 56-60, 75, 82, 91, 104, 105, 109-111, 117, 120, 125, 148, 151-153, 157, 160, 198
Tavica, Adil 38
Tomašić, Ivan 60
Topal Gazi Husejn-paša 108
Trivisar, Nikola 47
Truhelka, Ćiro 59, 68, 108
Tuco, Adil 157
Tuti (Dudi) hatun 165, 187

U

Ulama-beg, bosanski sandžakbeg 62

V

Valoressa, Zacharije 41
Veli-beg, džabija 111
Vilić, Muruvet-aga 96
Vituri, Ivan 32
Vojsalić, Ali-beg 157
Vuk, pop 165
Vuković-Desisalić, Ferhad-beg 157

Z

Zantori, Vicenco 45
Zapolja, Jovan 39, 40, 51, 52
Zen, Pijetro 48, 59
Ziuran, Hieronimo 45
Zlatar, Mensur 135
Zrinski, Nikola 60
Zulfikarpašić, Adil-beg 134